

מרכז המידע למודיעין ולטרור
המרכז למורשת המודיעין
(מל"מ)

17 באוגוסט 2008

יחסי ההרתעה בין מדינת ישראל וארגון חזבאללה בשנים 1982-2006¹

¹ חיבור זה הוגש ע"י תומר נווה כעבודת גמר לקראת התואר מוסמך באוניברסיטת תל-אביב באוקטובר 2007. עבודת הגמר הוכנה בהנחיית פרופ' אריאל מררי. תומר נווה סיים תואר M.A. בהצטיינות יתרה בתוכנית ללימודי בטחון באוניברסיטת ת"א. תומר נווה שירת במודיעין פיקוד דרום ובמודיעין חיל הים.

תוכן עיניינים

מבוא

פרק ראשון: תיאורית ההרתעה והרתעת טרור וגרילה

פרק שני: תפיסת ההרתעה הישראלית נגד טרור וגרילה

פרק שלישי: יחסי ההרתעה בשנים 1982-1985

פרק רביעי: יחסי ההרתעה בשנים 1985-1991

פרק חמישי: יחסי ההרתעה בשנים 1992-2000

פרק שישי: יחסי ההרתעה בשנים 2000-2006

פרק שביעי: אחרית דבר – מלחמת לבנון השנייה

סיכום, מסקנות והמלצות

ביבליוגרפיה

תקציר

מבוא

עבודה זו באה לדון בשילוב של שתי תופעות מרכזיות ביחסים הבינלאומיים במחצית השנייה של המאה ה-20, בהקשרן הישראלי: מדיניות הרתעה והתמודדות עם טרור וגרילה. בעבודה זו אני בוחן את יחסי ההרתעה שהתפתחו במסגרת העימות שבין מדינת ישראל לארגון החזבאללה בלבנון בשנים 1982-2000. באמצעות בחינה שיטתית של יחסי ההרתעה לאורך השנים, אבקש לבחון את יכולתה של מדינת ישראל להשתמש במדיניות הרתעה נגד חזבאללה, ולספק תובנות מועילות (מנקודת מבט פרקטית) לגבי היכולת לשפר את היעילות ההרתעה נגד חזבאללה. יחסי ההרתעה אותם אנסה לבחון כוללים ניסיונות ליצור הרתעה נגד חזבאללה (בין אם הצליחו ובין אם כשלו), פעולות שונות שבוצעו שלא כווננו ליצירת הרתעה, אך השפיעו על ההרתעה הישראלית (בין אם חיזקו או החלישו אותה) וכן תהליכים ונתוני יסוד שונים שהיו בעלי השפעה על ההרתעה הישראלית.

תיאורית ההרתעה שימשה כלי מרכזי בעיצוב וניהול היחסים הבין לאומיים במהלך המחצית השנייה של המאה ה-20. ספרות רחבה ומגוונת ביותר נכתבה בנושא זה, כשהחוקרים האקדמאים שפיתחו אותה, בעיקר במערב, פועלים יד ביד עם מקבלי ההחלטות ומעצבי המדיניות, ולעיתים אף נמנים עליהם (כגון הנרי קיסנ'גר). הגם שלכאורה סיום המלחמה הקרה הביא לסיום "תור הזהב" של מדיניות ההרתעה (ובעיקר ההרתעה הגרעינית), ממשכה ההרתעה להיות חלק חשוב בתפיסת עולמם של מנהיגים בזירה הבין לאומית, משיקולים ענייניים, מתוך תפיסות מחשבה שהשתרשו בממסדים הבירוקרטים השונים ומעצם העובדה כי תופעת ההרתעה הינה תופעה אנושית טבעית, המתקיימת לא רק כחלק ממדיניות הרתעה שלמה.

במקביל למאזן האימה הגרעיני בין המעצמות, שהתבסס על הרתעה גרעינית וקונבנציונאלית, החל הטרור הבין לאומי תופס מקום מרכזי בסדר היום העולמי: עלייתו של הטרור "למגרש המשחקים" הבין לאומי ב-1968, הגיע אולי לשיא בספטמבר 2001, עם סידרת הפיגועים של ארגון "אלקעידה" בארה"ב. בעקבות שורת הפיגועים, החלה המעצמה המרכזית בעולם, לנהל את מדיניות החוץ שלה ואסטרטגיית הביטחון הלאומי, באופן כזה שהיחס לטרור מהווה גורם מעצב משמעותי של מדיניות החוץ וסדר היום הלאומי. מהלך זה של ארה"ב הביא באופן טבעי להשפעה נרחבת ולשינוי היחס הבין לאומי לטרור בכל העולם. שינוי זה בחשיבתו של הטרור ביחסים הבין לאומיים מחייב בהכרח גם בחינתם של כלים מדיניים שונים להתמודדות עימו, ובכלל זה ההרתעה.

הטרור הינו תופעה מורכבת ומגוונת, שבשל הקשרה הפוליטי ומורכבותה טרם זכתה להגדרה בין לאומית אחידה. רוב ההגדרות המקובלות כיום, כפי שתוצגנה בהרחבה בפרק הראשון, רואות בארגוני הטרור ארגונים תת-מדינתיים העושים שימוש באלימות (ואיום באלימות) כנגד אוכלוסייה לא לוחמת, לשם השגת מטרות פוליטיות. על מנת להתגבר על המגוון הרב של ארגונים העושים שימוש בטרור ולאפשר דיון ממוקד בעבודה זו, אבקש להציג שני סייגים לדיון: ראשית, בכוונתי לדון בהרתעת ארגוני טרור וגרילה, כארגונים בעלי מטרות פוליטיות. מכאן, שאין בכוונתי לנתח סוגיות של הרתעת טרוריסטים כפרטים (תחום השייך יותר

לפסיכולוגיה האישית). סייג נוסף הוא העיסוק בארגוני טרור וגרילה הרלוונטיים מבחינת האפשרות לשימוש בהרתעה נגדם. בסייג זה כוונתי להוציא מתחום העניין ארגוני טרור שרציונאליותם מוטלת בספק, או שלא ברורה מטרתם הפוליטית (אם בכלל קיימת), כגון ארגונים משיחיים ואפוקליפטיים (שנפוצו מאוד לקראת המילניום), או ארגונים זעירים, בני מספר מצומצם ביותר של חברים, שהטיפול בהם אינו חורג בדרך כלל מטיפול משטרתי מעמיק.

בראייתי, ההרתעה כנגד ארגוני טרור וגרילה הינה סוגיה מורכבת ביותר, בהיותה משלבת שתי תפיסות עולם שונות זו מזו: מחד תיאוריה שמקורה בתפיסה הרציונאלית של היחסים הבין לאומיים, הנעזרת במודלים מתמטיים (בעיקר בתחום ההרתעה הגרעינית), ומאידך עיסוק בקבוצות שונות ומשתנות של אנשים, ממקומות ותרבויות שונות, הפועלות למימוש קשת רחבה של אינטרסים. עובדה זו הופכת את היכולת ליצירת תיאוריה משמעותית, ברת יישום למהלך כמעט בלתי אפשרי. מכאן, שאין בכוונתי בעבודה זו להציע תיאורית הרתעה נגד ארגוני טרור וגרילה, ואף לא להציג מדיניות הרתעה נגד הטרור שעל ישראל לאמץ. **חשיבותה של עבודה זו, בראייתי, היא יצירת הלך מחשבה, שפה ונקודות התייחסות שיסייעו בשיפור יעילות ההרתעה נגד ארגוני טרור וגרילה, ומכאן יוכלו לשמש בסיס למדיניות הרתעה הולמת כנגד ארגוני טרור וגרילה.**

סקירת הספרות הדנה בנושא הרתעת טרור מציגה באופן ברור עד כמה אנו חסרים כיום בשפה, מונחים ותיאוריה הדנה בנושא ההרתעה התת קונבנציונאלית (הן בתחום האקדמי והן במישור הפרקטי)¹. יצירת שפה ורעיון מחשבתי מסדר, כבסיס חשיבתי וכבסיס למדיניות, יאפשר לנו להבין טוב יותר תהליכים שונים הנוגעים לתחום ההרתעה².

ניסיון למצוא מענה לשאלות הנוגעות לנושא הרתעת טרור תלוי מאוד באופן בניית השאלות ודרך הניתוח וההתייחסות לארגוני הטרור. חוקרים שונים הציגו שיטות ניתוח שונות למגוון נושאים השייכים להתנהגותם של ארגוני טרור וגרילה: ניתוח המתמקד בסביבה בה פועל הארגון, ניתוח המתמקד בהיבטים פסיכולוגיים של פעילים (כולל ניסיון להצגת מאפיינים דומים לאוכלוסיית מחקר זו), הסברים סוציולוגיים או ניתוח של השפעות חיצוניות של מדינות תומכות טרור. מגוון הדעות, מציג בפנינו את מורכבות נושא הטרור, ומצביע על כך כי אין למעשה דרך אחת, או כלי אחד, להבנת ארגון הטרור או גרילה. עובדה זו מאתגרת גם את השיח שעוסק בהרתעת ארגוני טרור וגרילה ומכאן גם יוצרת את הדרכים הרבות שבהן ניתן לנסות ולהרתיע ארגונים אלו.

¹ אבי קובר, "סכסוכים בעלי עצימות נמוכה: מדוע קיים פער בין תיאוריה ומעשה?", בתוך: העימות המוגבל. עורכים חגי גולן ושואל שי, (ת"א: מערכות, 2004), עמ' 69. הכרה חשובה יותר בכך "שהנושא לא זכה עד כה בעולם ובישראל לדין שיטתי...". מופיע במסמך פנים צה"ל שהופץ על ידי אמ"צ / תוה"ד, העימות המוגבל, (צה"ל: אמ"צ-תוה"ד 2001).

² בראייה רחבה יותר של הדברים, יהיה נכון לראות את הטרור, הרתעתו והלחימה בו כחלק ממכלול רחב הרבה יותר של שינוי אורחות חיים, מבנה הכלכלה, ואופן הלחימה, וצורך לבניית תפיסות עולם חדשות בתחומים רחבים הרבה יותר. ראו לדוגמא את: היידי ואלווין טופלר, מלחמה ואנטי מלחמה, ת"א: הוצאת מעריב, 1994). וכן את

Michael T Klare, "Waging Postindustrial Warfare on the Global Battlefield", Current History, Vol.100, No. 650, December 2001, pp. 433-437.

חוקרים שונים הצביעו על חשיבותם של מדדי היכולת (או העוצמה והכוח) ומדדי האינטרסים (או הנחישות) בין שני הצדדים היריבים, כמפתח מרכזי בהבנת וחיזוי תוצאות מדיניות ההרתעה.³ מאחר ובחרתי לעסוק בהרתעה תת-קונוונציונלית, המתקיימת במסגרת עימות א-סימטרי, אני מוצא שאין כמעט טעם לדיון במדדי היכולת או העוצמה של הצדדים שכן הללו ברורים כמעט לחלוטין. השונות המבנית והא-סימטריה בין היריבים מעלים תהייה לגבי הטעם ביצירת מאזן אינטרסים קלאסי בין שני הצדדים, כפי שניתן לבצע במקרים מסוימים בין מדינות. על כן, **בעבודה זו בחרתי להתמקד בניתוח מדרג האינטרסים הפנימי של הארגון ככלי מרכזי בפיתוח מדיניות ההרתעה.**

לדעתי, ניתוח האינטרסים של הארגון עצמו ישרת שתי מטרות: ראשית הניתוח יכלול בתוכו מרכיבים ופנים שונות של הארגון (מרכיבים פוליטיים, כלכליים, צבאיים, שיקולים פנימיים, שיקולים חיצוניים וכדומה) ושנית, לדעתי הם ישמשו ככלי הטוב ביותר להבנה והסברה של תהליך קבלת ההחלטות בארגון. מאחר ושחקנים פועלים לממש אינטרסים שונים, בדרך כלל על פי מידת חשיבותם של האינטרסים, הבנת מדרג האינטרסים יאפשר לנו להבין טוב יותר את התנהגות השחקנים. **מכאן, שהבנת מדרג האינטרסים הפנימי של הארגון יספק כלי מרכזי ביכולת להבין את אפשרויות ההשפעה על החלטותיו ומכאן על ההרתעה.**

מבנה העבודה

כשלב ראשון בעבודה זו, אנסה לבחון באופן כולל את שאלת רלוונטיותה של מדיניות ההרתעה אל נגד ארגון העושה שימוש בטרור, ובעיקר אנסה לבחון את הכשלים השונים הצפויים להתרחש במימוש מדיניות זו. לצערי, חרף מרכזיות תופעת הטרור בימינו, לא מצאתי ספרות תיאורטית מקיפה שבוחנת את הכשלים הצפויים למקבלי החלטות בבואם להתמודד עם ארגוני הטרור על ידי מדיניות (או אסטרטגיה) של ההרתעה, כפי שלדוגמא יש בתחום ההרתעה הגרעינית או הקונבנציונלית. קיימת ספרות חלקית הדנה באספקטים מסוימים בתחום ההרתעה נגד ארגוני טרור, ולא קיימת כלל ספרות המייחדת עצמה לעיסוק בהרתעת ארגוני גרילה. בעוד ארגוני טרור עושים שימוש אסטרטגי בטרור, ארגוני גרילה עושים שימוש טקטי ואופרטיבי רב בטרור כחלק ממספר כלים שהם מפעילים במאבקם. מכאן כי השימוש בספרות העוסקת בטרור עשוי לתת מענה לפער המחקרי הקיים בתחום ההרתעה נגד ארגוני גרילה על מנת להתגבר על קושי זה, בניתי את החלק הזה בעבודה כניתוח המבוסס על מספר מקורות שעסקו בסוגיות שונות הנוגעות להרתעה נגד טרור⁴, ספרות תיאורטית רחבה הדנה בתיאורית ההרתעה וכשליה ברמות הקונבנציונלית והגרעינית, והסקת מסקנות הרלוונטיות להרתעת ארגוני טרור וגרילה. ניתוח כשלי ההרתעה התיאורטיים נגד הטרור, יאפשרו נקודת השקפה נוספת על הפעילות של ישראל, ויסיעו בגיבוש תובנות נוספות ביחס ליכולת להרתיע ארגוני טרור וגרילה.

³ אורי בר יוסף, "50 שנות ההרתעה הישראלית: לקחי העבר ומסקנות לעתיד", מערכות, גיליון 367-366, ספטמבר 1999, עמ' 18.
⁴ ארגוני גרילה עושים שימוש טקטי ואופרטיבי רב בטרור כחלק מהכלים שהם מפעילים במאבקם. מכאן כי השימוש בספרות העוסקת בטרור עשוי לתת מענה לפער המחקרי הקיים בתחום ההרתעה נגד ארגוני גרילה.

מהדיון התיאורטי, תיבנה למעשה נקודת המוצא לדיון: מאפייני ההרתעה בין מדינה וארגון ת מדינתי שונים באופן מהותי מהרתעה הקיימת בין שתי מדינות, ומכאן שיש מקום להבין באופן שונה את מדיניות ההרתעה (ובהכרח את התיאוריה) נגד ארגוני טרור וגרילה. נקודת מוצא זו הביאה אותי לנסות ולהראות כי בתנאים שונים, קיימים לארגון מדרגי אינטרסים שונים שעשויים לשמש כבסיס לפיתוח הרתעה, עובדה המאפשרת צורות שונות של פעולות הרתעה כנגד הארגון. מכאן, שבחינת מדרגי האינטרסים של חזבאללה בתקופות שונות תראה צורות ואפשרויות שונות למימושה של מדיניות הרתעה ישראלית.

הפרק השני בעבודה יעניק את הרקע האמפירי המייד לוגף העבודה, והוא יבחן את עיקרי תפיסת ההרתעה הקונבנציונאלית של ישראל ואת ההרתעה הישראלית כנגד הטרור ואופן מימושה עד 1982. פרק זה ינסה להתמקד באופן טבעי בעיקר בהרתעה ובפעילות שיזמה ישראל בלבנון עד יוני 1982, כבסיס להבנת הדימוי שנוצר באוכלוסיה השיעית של לבנון ובקרב ארגוני הטרור ביחס לישראל, ויאפשר הבנה טובה של הניסיון והמוניטין הישראלי בהתמודדות עם הטרור.

חמשת פרקי הליבה של העבודה ינתחו את התפתחות יחסי ההרתעה בין ישראל ובין חזבאללה בשנים 1982 - 2006. תקופה זו חילקתי לחמישה פרקי זמן עוקבים על סמך אירועים או תהליכים שהשפיעו על מדרג האינטרסים של חזבאללה, ומכאן גם על יכולת ההרתעה הישראלית. חמש התקופות השונות שאליהן מתייחסים חמשת פרקי הליבה הן:

א. 1982-1985 – מהקמת הארגון ועד להחלטה הישראלית לסגת מלבנון (ינואר 1985), פרסום מצע

התנועה בפומבי (פברואר 1985) והנסיגה בפועל של ישראל מלבנון (מאי 1985).

ב. 1985-1991 – מנסיגת צה"ל לדרום לבנון ועד לסדרת האירועים המשמעותית בלבנון ובאזור

בראשית שנות ה-90: ועידת מדריד (באוקטובר 1991 והשינוי בסדר האזורי והעולמי שסימלה),

שביתת הנשק בין אמל לבין חזבאללה (בנובמבר 1990), התנקשות ישראל במזכ"ל חזבאללה,

עבאס מוסאוי, (פברואר 1992) וכניסת חזבאללה למערכת הפוליטית הלבנונית (באוגוסט 1992,

החלטת חזבאללה להשתתף בבחירות בלבנון התקבלה באפריל 1992).

ג. 1992-2000 – מכניסת חזבאללה לפרלמנט הלבנוני באוגוסט 1992 ועד יציאת צה"ל מלבנון.

ד. 2000 – 2005 – מיציאת ישראל מלבנון ועד סיום ממשלת שרון. תקופה בה עוצב מחדש הסטטוס

קוו בין ישראל ללבנון ואיתו עוצבו מחדש גם יחסי ההרתעה.

ה. 2006 – מהקמת ממשלת אולמרט דרך מלחמת לבנון השנייה ועד מחצית 2007. הפרק יבחן את

משמעויותיה של ההרתעה ערב המלחמה, מקומה של ההרתעה אצל כל אחד מהצדדים לאורך

המלחמה, ומשמעויות המלחמה על עתיד יכולת ההרתעה של ישראל נגד ארגון חזבאללה.

החלוקה לתקופות שאותה אני מציע לעיל משקפת בין השאר שינויים מהותיים שחלו באינטרסים של הארגון,

לאור האירועים המוזכרים. את החלוקה קבעתי לפי סיומם של רצף אירועים, שלרוב סימלו תהליכים שונים,

שנמשכו בדרך כלל כשנה לפני מועד זה, וזאת בכדי לחזק את חשיבותם של התהליכים והאירועים לתחום ההרתעה.

בכל אחד מהפרקים אתאר בקצרה את התפתחות החזבאללה בשנים אלו ואציג את האינטרסים של הארגון באותה התקופה ואתה את מדרג האינטרסים שרלוונטי לניסיון לתכנן מדיניות, מהלכים צבאיים ופעולות שונות שמטרתן היא הרתעת הארגון. את מדרג האינטרסים של ארגון אתה על פי מספר מעגלים המקובלים במחקר של היחסים הבין לאומיים: אינטרסים הקשורים לשחקנים חוץ לבנונים (אירן, סוריה והקהילה הבין לאומית), אינטרסים הקשורים לזירה הפנים לבנונית ולבסוף אינטרסים הקשורים לאינטרסים פנים עדתיים ופנים ארגוניים. לאחר דיון במדרג האינטרסים של הארגון, יעסוק חלקו השני של כל פרק בניתוח האופן בו התקבלו בעיניי הארגון ניסיונות האיום שמדינת ישראל הפנתה כנגדו ויחסו לניסיונות אלו.

כפי שיוצג בהרחבה בפרק הראשון, יכולתו של שחקן ליצור הרתעה יעילה כנגד שחקן שני, תלויה בשלושה מרכיבי בסיס: רציונליותם של השחקנים, נכונותם של השחקנים לממש את כוונותיהם (האחד לממש את הפרת הסטטוס קוו והאחר לממש את איומו) וקיומה של תקשורת ביניהם. בעוד החלק הראשון של כל פרק יעסוק במדרג האינטרסים של חזבאללה כמפתח להבנת הרציונליות שלו, חלקו השני של כל פרק יעסוק באופן בו מתייחס הארגון לניסיון של המדינה לאיים עליו כמפתח להבנת נכונותו של הארגון לפעול בדרך זו או אחרת. לאופן שבו מתייחס הארגון לאיום שמפנה כלפיו המדינה במסגרת נסיונה ליישם מדיניות הרתעה יש השפעה מכרעת על סיכויי ההצלחה של ניסיון ההרתעה, והוא מושפע משלושה מרכיבים מרכזיים⁵. המרכיב הראשון הוא "היכולת האובייקטיבית" של מדינת ישראל לאיים ולפגוע בארגון. היכולת "האובייקטיבית" עצמה מורכבת משלושה נדבכים: מאפייני סביבת העימות והארגון, המציאות והאילוצים של המדינה והנסיונות שעשתה המדינה להרתיע את הארגון (הן כהדגמה לשילוב שני הנדבכים הראשונים, והן כהוכחה ליכולותיה). המרכיב השני, והחשוב יותר לעניין ההרתעה, הוא האופן בו מבין הארגון את היכולת "האובייקטיבית" של המדינה, או "היכולת הסובייקטיבית". חלק חשוב בעיצובה של "היכולת הסובייקטיבית" הוא האופן בו מתייחס הארגון למדינה (דימוי האויב) ולמהות מאבקו נגדה. מרכיב שלישי המכתיב את התייחסותו של הארגון לאיום הוא נכונותו של הארגון "לשלם" את המחיר אותו הוא מבין שיהיה עלול לשלם אם יפעל ויביא את המדינה לממש את איומה. מידת הנכונות "לשלם את המחיר" הינה במידה רבה הצלבה (או הטלה) של מדרג האינטרסים אל מול היכולת הסובייקטיבית שיש למדינה נגד הארגון. במכלול משולש זה משתלב מרכיב נוסף, רביעי, והוא היכולת של הארגון ליצור איום נגדי על המדינה. היכולת של הארגון לאיים על המדינה משפיע בראש ובראשונה על "היכולת האובייקטיבית" של המדינה (בהשפיעו על נכונותה לפעול) אולם יש לו גם השפעה על דימוי האויב של הארגון (כלומר על היכולת הסובייקטיבית).

⁵ שלושת המרכיבים האחרונים מהווים מקבילה לשלושת הדרישות הנחוצות, ע"פ ויליאם קאופמן ליצירת אמנות בהרתעה. ראה שאול שי, "העימות המוגבל ומושג ההרתעה", בתוך: העימות המוגבל, עורכים חגי גולן ושאול שי, (ת"א: מערכות, 2004), עמ' 167.

בסיום על פרק יסוכמו מסקנות ורעיונות העולים מהדיון שהתקיים בפרק, ושהינם רלוונטים לתקופה הספציפית בה דן הפרק.

פרק הסיכום יחולק לשני חלקים מרכזיים: באחד אסכם מסקנות שונות שעלו בפרקי העבודה ואדון במסקנות כלליות נוספות הניתנות להסקה על סמך המחקר האמפירי. החלק השני של הסיכום ינסה להצביע על קוים מנחים, רעיונות מסדרים והמלצות הרלוונטיות לדעתי בעת הפעלת אסטרטגיית הרתעה נגד ארגון החזבאללה. בכך, עבודה זו תנסה להאיר תחומים שונים הנוגעים להרתעת טרור וגרילה, תוך ניסיון להצביע על מאפיינים פרטניים של ארגון מסוים, שעשויים להופיע בצורות דומות בנסיבות אחרות.

בחירת המקרה האמפירי ושיטת הניתוח

בחירת ארגון החזבאללה, ושיטת חלוקה זו לפרקים נבחרו על ידי לשמש כמקרה מבחן ממספר טעמים: ראשית ניתן לאפיין בחזבאללה ארבע תקופות מהותיות בהתפתחותו, שהשפיעו על שינוי מדרג האינטרסים שלו, ומכאן להתייחסותו ליכולת ההרתעה של ישראל נגדו, ובכך הוא מאפשר הדגמת התזה אותה אני מציג, תוך צמצום למינימום משתנים שעלולים להפריע ולהשפיע כשבוחנים ארגונים שונים, כגון הבדלים תרבותיים, ארגוניים ומקבלי החלטות שונים.

שנית, חזבאללה מייצג בעשור האחרון הצלחה של ארגוני הטרור והגרילה מול מדינה מערבית, ומשמש מודל לחיקוי בקרב ארגונים רבים, בעיקר הפלסטינים, ומכאן שלמסקנות העבודה יכולה להיות תרומה שימושית הן למחקר והן בצורת ניהול מדיניות הרתעה בישראל.

ולבסוף, מתודולוגית, העיסוק הממושך בישראל בהיבטים שונים הנוגעים לארגון החזבאללה, ובעיקר עבודת ועדת וינוגרד), מאפשר לי נגישות רבה לנתונים ומידע ראשוני ומחקרים מהארץ ומהעולם.

בעבודה אני עושה שימוש במונח "מדרג אינטרסים" כמונח המסמן את תעודף האינטרסים של כל אחד מהצדדים בנפרד, ולא אחד מול השני. חוקרים רבים עסקו בשאלת מאזן האינטרסים בין שני הצדדים כנקודת מפתח להבנה ולהערכה של סיכויי ההצלחה של מהלכים המכוונים להרתעת היריב במסגרת עימות בין שני צדדים. אולם, כפי שהציגו זאת חוקרים רבים, קיים קושי אדיר ליצירת הערכה שכזו בין שני צדדים שלעיתים קרובות המבנה הארגוני ומאזן האינטרסים שלהם שונה בתכלית. גם עצם העיסוק באינטרסים עשוי להיות בעייתי, כפי שהציג זאת ברנארד ברודי "האינטרסים הללו הם תוצאה של שיקול דעת אנושי העלול לשגות, ובנושאים שבדרך כלל אין לגביהם הסכמה כללית בקרב האומה"⁶. מכאן, שעל מנת ליצור השפעה על ארגון מסוים (והרתעה היא סוג מסוים של השפעה), עלינו להבין את מדרג האינטרסים של הארגון ושל המדינה באותו זמן נתון. מאחר ולא ניתן לבצע הערכה זו באופן מעשי בכל רגע נתון, בחרתי לנסות לאפיין ארבע תקופות מהותיות בהתפתחות חזבאללה, שגם אם מדרג האינטרסים של הארגון השתנה מעט במהלך כל תקופה ותקופה, הרי שהשינוי היה מינורי יחסית לשינויים שבין התקופות.

⁶ ברנרד ברודי, מלחמה ופוליטיקה, (ת"א, מערכות, 1973), עמ' 297.

הניתוח בעבודה זו יישאר בתחום האיכותני בלבד, ולא יורחב לשיטות מחקר כמותיות. יחד עם זאת יעשה שימוש חלקי בנתונים מספריים אודות מספרי נפגעים ופיגועים שעשויים לתמוך במגמות שונות שיוצגו בדיון שיבוצע בפרקים השונים.

סקירת ספרות

תיאוריות הרתעה כלליות

במחצית השנייה של המאה ה-20 התפתחה ספרות עשירה הדנה בסוגיית ההרתעה. ספרות זו התפתחה בעיקר על רקע הופעתו של הנשק הגרעיני, ועל כן עסקה בראש ובראשונה בהרתעה הגרעינית ובמסגרתה הוצג מאזן האימה הגרעיני כמודל מרכזי. גל הכותבים הראשון⁷ של תיאוריות ההרתעה הניח את הבסיס התיאורטי לתיאורית הרתעה שעסקה כמעט באופן מלא בהרתעה גרעינית. גל זה של חוקרים בחן את ההרתעה במסגרת היחסים הבין לאומיים, מדיניות החוץ והאסטרטגיה הצבאית. במסגרת זו ניתן להזכיר את Glenn Snyder (1961), Thomas C. Schelling (1966), Alexander George and Richard Smoke (1974), Bernard Brudny (1973) ובארץ את יהושפט הרכבי (1964).

מלחמת קוריאה (שהיתה קונבנציונאלית למרות יכולת ההרתעה הגרעינית של ארה"ב), הצטיידות ברה"מ בנשק גרעיני ורעיונות המענה הגמיש של ממשל קנדי הביאו להתפתחות גל הכותבים השני החל משנות ה-70, שניסה לשכלל ולפתח את תיאורית ההרתעה הגרעינית וליצור תיאורית הרתעה קונבנציונאלית. גל הכותבים השני הרחיב את השימוש במושגים וברעיונות שנגזרו מן הדיון בתיאורית ההרתעה הגרעינית בניסיונות שונים ליצור תיאוריה יציבה של הרתעה קונבנציונאלית, שתשמש את מקבלי ההחלטות. בתקופה זו ניתן לראות כותבים כגון Samuel Huntington (1983), John J. Mearsheimer (1987), Patrick M. Morgan (1977) ואחרים.

מורכבותה של ההרתעה הקונבנציונאלית, ובעיקר חוסר היכולת להשיג בהירות בשאלת משמעות יחסי הכוחות הצבאיים בין הצדדים, לצד התפתחות של ספרות המחקר הולידו את הגל השלישי של הכותבים בנושא הרתעה, אותו ניתן לכנות "גל הביקורת" על תיאורית ההרתעה הקונבנציונאלית, או "הגל הקוגניטיבי". כותבים אלו, שהבולטים בו היו Robert Jervis, Richard Ned Lebow ו-Janice Gross Stein טענו לסדרת כשלים שונים, הטבועים באופן אינהרנטי בתיאורית ההרתעה הקונבנציונאלית. לאור כשלים אלו הם

⁷ קיימות מספר צורות חלוקה למאפייני המחקר השונים. לייבו מציג חלוקה מעט שונה של שתי צורות הכתיבה הראשונות, חלוקה למחקרים הדוקטיביים (של ברודי, שלינג וקאופמן) ולמחקרים האינדוקטיביים, על סמך מקרים אמפיריים (מיבורן, שניידר ודיזיין, ג'ורג' וסמוק, ראסט).

Richard Ned Lebow, "Deterrence: A political and Psychological Critique", in: Perspectives On Deterrence, eds. P. Stern, R. Axelrod, R. Jervis, (Oxford: Oxford University Press), pp. 26-25.

טוענים שתיאורית ההרתעה הקונבנציונאלית הינה כמעט בלתי אפשרית, בעיקר על הבסיס הקוגניטיבי, במידה כזו שלמעשה הופכת את התיאוריה ללא רלוונטית.⁸

כותב חשוב נוסף הוא פטריק מורגן,⁹ שחידד את ההבחנה החשובה בין הרתעה מיידית, המתקיימת לרוב בזמן משבר, כשברור כי מדינה א' החליטה לפעול באופן כוחני כנגד מדינה ב', ובין הרתעה כללית. ההרתעה הכללית על פי מורגן הינה הרתעה רחבה הרבה יותר, המתקיימת למעשה באופן שוטף ולאורך שנים בין מדינות ותכליתה למנוע מאחת המדינות להחליט על עצם הפניה לשימוש בכוח. אבחנה חשובה זו הינה חשובה מאוד בתחום הקונבנציונאלי, והופכת, כפי שאציג בהמשך, לסוגיה מהותית בעצם הטיפול בהרתעת טרור.

הבחנתו של מורגן, מול תפיסתם של לייבו, גרוס-שטיין וגרוויס, ששללו את יעילות ההרתעה כמדיניות, עודדו שורת מחקרים בשנות ה-90 שניסו לחקור את הצלחת הרתעה לאורך זמן, או במילים אחרות, לבחון האם הרתעה כללית הינה מדיניות אפשרית ונכונה.¹⁰ חוקרים אלו הגיעו למסקנה, לאור בחינת יישום ההרתעה לאורך תקופה של עשרות שנים, כי ניתן לראות ירידה ברמת האלימות בין שני הצדדים לאור ההרתעה המצטברת הניבנת בין הצדדים, וכן לבנות יציבות הרתעתית בין הצדדים.

התפרקות ברה"מ, עליית המלחמות התת-קונבנציונאליות בשנות ה-90, ובעיקר עלית חשיבותו של הטרור במערכת הבין לאומית, הביא ליצירת גל כתיבה רביעי, שניסה להתמודד עם שני תחומים שונים לחלוטין של ההרתעה. תחום אחד עסק בשאלת הרלוונטיות של הנשק הגרעיני ומקומה של ההרתעה הגרעינית במאה ה-21, ובעיקר הדרך בה ניתן להמשיך ולעשות בה שימוש במסגרת יחסי הכוחות בין המדינות הגדולות במערכת הבין לאומית שהשתנתה עם התפרקות ברה"מ.

ספרות ההרתעה נגד ארגוני טרור

תחום שני של ספרות מחקרית החל לעסוק בשאלת התאמתה של מדיניות ההרתעה למלחמה תת קונבנציונאלית, ובעיקר להרתעת טרור. תחום זה של ההרתעה התת-קונבנציונאלית מופיע כבר בכתיבה של תיאורטיקנים מוקדמים כגורג' וסמוק (1974). אולם התייחסותם לנושא היתה צורת הרתעה שקיימת באופן עקרוני, ללא ניתוח או התייחסות תיאורטית מעמיקה. החל משנות ה-90 זוכה נושא זה להתייחסות מעמיקה ונרחבת יותר בספרות המקצועית.¹¹

כפי שכבר ציינתי, בפועל לא נכתבה תיאורית ברורה ומלאה על הרתעת טרור ולחימה תת קונבנציונאלית, באופן כזה שתשלב את כלל תפיסות ויכולות המדינה ותסנכרן את התייחסות הארגונים התת-מדינתיים

⁸ *Ibid.*, pp. 26-27.

⁹ Patrick M. Morgan, *Deterrence- A Conceptual Analysis*, (London: Sage Publications, 1983).

¹⁰ דורון אלמוג, אסטרטגיית ההרתעה של ישראל כמודל "הרתעה מצטברת", (חיפה: אוניברסיטת חיפה 1997), Elli Lieberman, *Deterrence Theory: Success or Failure in Arab-Israeli Wars?*, McNair Paper no.45, (Washington, DC: Institute for national strategic studies, 1995).

¹¹ ג'ורג' וסמוק מציינים במפורש את החוסר בתיאוריה, ואת ההתנהגות האופורטוניסטית של הממשל. Alexander L. George and Richard Smoke, *Deterrence in American Foreign Policy: Theory and Practice*, (New York : Columbia University Press, 1974), p. 44.

להרתעה המופעלת עליהם. כפי שאציג בהמשך, רוב הספרות המחקרית עסקה בניסיון להבין את שיקולי המדינה, או בניסיון לספק הסברים כללים לכך שאסטרטגיה זו אינה ישימה. מעט מאוד נכתב על תגובת ארגוני הטרור ופעילי הטרור לצורות הרתעה שונות שהופעלו כנגדם, או לבניוח מעמיק של תהליכים הקשורים במדיניות ההרתעה נגד טרור וגרילה, ושעשויים לשפר את יעילות ההרתעה.

אחד המאמרים הראשונים שעסקו בהרתעה נגד טרור היה מאמרו של Ernest Evans, "American Policy Response to International Terrorism: Problems of Deterrence". אוונס הציג ניתוח של מדיניות הרתעת הטרור שאימצה ארה"ב בשנות ה-70, תוך התמקדות באספקטים הפוליטיים שלה¹². מאמרו של אוונס הינו אחד ממעט המאמרים שהוקדשו במלואם לשאלת ההרתעה נגד טרור, תוך שהוא מנסה לבחון את המשמעות של שימוש בהגדרה הבסיסית של ההרתעה כהשפעה על חישובי עלות/תועלת. אוונס הציג את הקושי של שלילת "התועלת" שבשימוש בטרור על ידי ארגונים שונים, כפי שניסתה ארה"ב לממש בשנות ה-70 (על ידי סירוב למו"מ עם הטרוריסטים לדוגמא). כמו כן, עסק המאמר בסיבות לאי ההצלחה של ארה"ב ליצור מדיניות בין לאומית מוסכמת נגד הטרור בתקופה זו. מאמר זה, אולי בשל ראשוניותו, אומנם האיר סוגיה חשובה בתחום ההרתעה (הקושי לשלול את התועלות שמשיגים ארגונים משימוש בטקטיקות של טרור), ואף הציג המלצות לשיפור האסטרטגיה, אולם למעשה עסק באספקט מאוד מצומצם של כשלי ההרתעה נגד הטרור.

Hanan Alon ניסה אף הוא לנתח במישרין את עצם היכולת להרתיע ארגוני טרור¹³. אלון מתבסס על הניסיון ההיסטורי הכללי של ישראל, ויוצר אבחנה בין שלושה סוגי טרור: טרור שמכוון על ידי מדינה, ארגון טרור הפועל באופן עצמאי ממדינה ריבונית, וארגוני טרור הפועלים ממדינה שאינה מצליחה בפועל לממש את ריבונותה. לטענת אלון שני הסוגים הראשונים ניתנים להרתעה על ידי הפעלת לחץ על המדינה שתומכת בארגוני טרור או המארחת ארגונים אלו באמצעות הרתעה קונבנציונאלית, ללא ניסיון להשפעה ישירה על מוטיבציית ארגון הטרור או מדיניות הפיגועים שלו. כנגד הסוג השלישי של ארגוני הטרור (הפועלים משטח שאינו בשליטת ממשית של מדינה ריבונית) טוען אלון כי אין טעם לנקוט בפעולות ענישה (פעולות תגמול כבסיס ליצירת הרתעה) שכן אלו משרתות את הארגונים בחשיפה תקשורתית מורחבת ובעידוד צעירים נוספים להצטרף אליהם. מכאן, לדעתו של אלון, אין יכולת להרתיע ארגוני טרור אלו, ועל כן יש לפעול נגדם במגוון רחב של אמצעים במטרה למנוע מהם לממש את כוונתם או לפעול לצמצום התוצאות השליליות של הפעילות הטרוריסטית מבחינת המדינה (מהלכים שבעיקרם הם במסגרת של אכיפה או הגנה).

Martha Crenshaw מציגה במספר מאמרים ניתוח פוליטי של הגורמים לטרור ורואה בטרור בראש ובראשונה כלי פוליטי שנועד לקדם מטרות פוליטיות של הארגון. קרנשאו אומנם אינה עוסקת במישרין

¹² Ernest Evans, "American Policy Response to International Terrorism: Problems of Deterrence", in: Terrorism: International Perspectives, eds. Yonah Alexander & Seymour M. Finger, (N.Y.: John Jay Press, 1977), pp. 106-117.

¹³ Hanan Alon, "Can Terrorism be Deterred? Some Thoughts and Doubts", in: Contemporary Trends in World Terrorism, eds. Anat Kurz, (N.Y.: Praeger, 1987), pp. 125-130.

בסוגיה של הרתעת טרור אך היא מציגה מספר נקודות מפתח מבחינת היכולת להרתיע ארגוני טרור, ובעיקר בשאלת היכולת להרתיע ארגון מהבחירה בדרך הטרור:¹⁴

א. בראייתה, הטרור הינו בחירה אסטרטגית של הארגון, המבוצע לאור שיקולי עלות-תועלת לאור הערכים, המטרות והלך המחשבה הרווחים בקרב חברי הארגון. קרנשאו מציגה את הבחירה בדרך הטרור כתוצאה של שיקול רציונאלי (על מגבלותיו השונות) ובכך היא מציבה את הטרור כחלק ממערכת המושגים הרלוונטיים לתיאורית ההרתעה.

ב. לטענתה הבחירה בדרך הטרור נעשית לרוב בשלב מאוחר יחסית בפעילות הארגון, כאשר זו הדרך היחידה הפתוחה בפניהם למימוש מטרותיהם הפוליטיות, לאחר שהדרכים האחרות בהן נקט הארגון להשגת המטרות הפוליטיות נוסו ונכשלו.

ג. ארגון הבוחר בדרך הטרור (במסגרת פוליטיקה פנים מדינתית) הוא לרוב ארגון שאין בכוחו להשיג עוצמה מספיקה לשינוי בדרכים אחרות, ומכאן כי לרוב יהיו אלו ארגונים חלשים וקטנים ביחסי לסביבתם הפוליטית - מדינית (קרנשאו מציינת 3 סיבות אפשריות לחולשתם).

ד. ארגונים עשויים לפנות לטרור גם מסיבות נוספות של תחושת הזדמנות (חולשת המדינה או תחושה שנוצרו תנאים מתאימים), תחושת אופטימיות מוגזמת לגבי סיכויי ההצלחה שתניב פעילות אלימה, שינויים טכנולוגיים או טקטיים (המצאת הדינמיט או חטיפת המטוסים כדוגמא לגורמים משפיעים).

ה. ארגונים יכולים לפנות לטרור מתוך תחושת צורך בהגנה על ערכיהם (התרבותיים / דתיים או לאומיים) או צורך בהצגת עוצמה¹⁵.

ו. ארגוני טרור רואים את התועלת שבמהלך במונחי דימוי והשפעה על דעת הקהל בדרך כלל לטווח ארוך. בראיה זו, קיים קושי לגורם מחוץ לארגון, למדוד באופן ברור את יחסי העלות מול התועלת.

Jerrold M. Post במאמרו "Terrorist Psycho-Logic: Terrorist Behavior as a Product of Psychological Forces" מאיר על שורה של אספקטים פסיכולוגיים וסוציולוגיים של חברי ארגוני טרור שהינם בעלי משמעות רבה לתחום ההרתעה. פוסט טוען כי לטרוריסטים קיים הגיון המיוחד להם, המביא אותם לצורות מחשבות מסוימות (השונות מאלו של רוב האוכלוסיה), משפיע על השקפת עולמם ואופן הבנתם את המציאות שסביבם. יחד עם זאת, פוסט, בדומה לחוקרים אחרים, אינו מזהה פסיכו-פתולוגיות משמעותיות, ובסיסית אצל פעילי טרור, ומסכים לתפיסה הרציונאלית של פעילי הטרור שמציגה קרנשאו¹⁶. עוד מציין פוסט, כי לא ניתן לאפיין דמות פסיכולוגית אחת לפעילי הטרור, אולם ישנן מספר תכונות שמגבירות, לטענתו, את הנטייה לבחור בדרך הטרור (תכונות בהן אדון בהמשך העבודה).

¹⁴ Martha Crenshaw, "The Logic of Terrorism: Terrorist Behavior as a Product of Strategic Choice", in: Origins of Terrorism, ed. Walter Reich, (Cambridge: Cambridge University Press, 1990), pp. 7-24.

¹⁵ Martha Crenshaw, "Why America? The Globalization of Civil War", Current History, Vol.100, No. 650, December 2001, pp. 425-432.

¹⁶ Jerrold M. Post, "Terrorist Psycho-Logic: Terrorist Behavior As a Product of Psychological Forces", in: Origins of Terrorism, ed. Walter Reich, (Cambridge: Cambridge University Press, 1990), p.26.

בועז גנור, בספרו "במבוך הלוחמה בטרור" מציג שורת בעיות ומסקנות חשובות להרתעת טרור. גנור טוען כי קיים קושי להרתיע ארגוני טרור בשל מרכזיות האידיאולוגיה בתפיסת עולמם של הפעילים, בשל נכונותם להקרבה אישית רבה, בשל מדדי הצלחה שונים שלהם ביחס לפעולתם וחוסר יכולת לחזות את תגובות הארגון לפעולות המדינה.¹⁷ עוד מצביע גנור על הבעית התקשורת הקיימת בהעברת האיום בצורה הרצויה (מבחינת המדינה) לארגון הטרור.

Ian O. Lesser דן בהרתעה במסגרת רחבה יותר של מלחמה נגד "הטרור החדש" ומציב את ההרתעה כאחד מארבעת היסודות של אסטרטגיה נגד "הטרור החדש" אותה הוא מציג.¹⁸ לסר טוען כי הרתעת ארגוני טרור הפועלים במבנה של רשת, והרתעת פעילים בודדים הינה קשה יותר מהרתעת טרור נתמך מדינה, שהינו ברור יותר מבחינת מבנה וקשרים שהארגון מקיים עם גורמים שונים, ולרוב גם מרוסן יותר בעוצמת פעולותיו. חרף חשיבותה של ההרתעה בתפיסתו, לסר לא ניסה להתמודד עם מרכיבי ההרתעה השונים באסטרטגיה זו, ועם קשיים, כשלים ושאלות שעולות בניסיון ליישם מדיניות או אסטרטגיה הרתעתית נגד "הטרור החדש".

במישור הקרוב יותר לישראל, ניסה Jonathan Shimshoni לבחון את ניסיונות ההרתעה הישראליים נגד הטרור (בעיקר לאורך הגבולות) בשנים 1953-1970.¹⁹ ניתוחו המעמיק והנרחב של שימשוני עוסק בעיקר בניסיונות ההרתעה של ישראל נגד טרור, שהופנו כנגד מדינות ערב, ונודעו בעיקר בזכות פעולות התגמול שזם צה"ל בשנים אלו. צורת הרתעה זו נגד טרור, של איום ופעולה כנגד מדינות התומכות בטרור, מביא את העיסוק בסוגיית ההרתעה חזרה למגרש ההרתעה הקונבנציונאלית בין מדינות (בדומה לצורות הטרור הראשונה והשנייה שהציג חנן אלון). בתחום זה הציג שמשוני מספר כלים חשובים להבנת וניתוח של הרתעת טרור, ובכלל זה תוכנות, מדדים וכלים להבנת תהליכים טובה יותר, אך הוא כמעט ולא עוסק בהרתעה התת-קונבנציונאלית הנדרשת כנגד ארגוני הטרור עצמם (כלים אלו, המוצגים בעיקר בפרק הסיכום, ישמשו אותי בהמשך העבודה).

המסמך חשוב נוסף בנושא הרתעת טרור, העוסק בעיקר בהיבטים הפרקטים של ההרתעה, הינו Brian M. Jenkins ו-Paul K. Davis²⁰ שנכתב על ידי Deterrence and Influence in Counterterrorism. בעבודתם מציגים השניים עמדה חד משמעית כי בראייתם הרתעה אינה יכולה לשמש כתיאוריה ורעיון מסדר נגד טרור, ועל כן יש להרחיב את העיסוק בעימות מול טרור למגוון צורות ההשפעה האפשריות:

"The concept of deterrence is both too limiting and too naive to be applicable to the war on terrorism. It is important to conceive an *influence* component of strategy that has both a

¹⁷ בועז גנור, מבוך הלוחמה בטרור, (הרצליה: המרכז הבינתחומי, 2004), עמ' 70-72.

¹⁸ Ian O. Lesser, "Countering the New Terrorism: Implications for Strategy", In: Countering the New Terrorism, ed. Lasser et al., (Santa Monica: RAND, 1999), pp. 129-132.

¹⁹ Jonathan Shimshoni, Israel and Conventional Deterrence, (Cornell University Press, Ithaca, N.Y., 1988), Ch. 1 and Ch. 5.

²⁰ Paul K. Davis, and Brian M. Jenkins, Deterrence and influence in counterterrorism, (Santa Monica: RAND, 2002).

broader range of coercive elements and a range of plausible positives, some of which we know from history are essential for long-term success."²¹

בכך למעשה הציגו השניים מונח ותובנה חדשה וחשובה: אין מקום להרתעת טרור כמדיניות ויש להשתמש במונח השפעה על מנת לתאר נכונה את מגוון הפעילות הנדרשת ממדיניות כנגד הטרור. ג'קניס ודיוויס לא ניתחו את הסיבות והגורמים המביאים בראייתם לאי הצלחתה של ההרתעה (בצורתה המצומצמת, הקלאסית), אך הם ביססו שורה של רעיונות מנחים שיש להתחשב בהם בעת תכנון אסטרטגיה של הרתעה והשפעה על הטרור:

- א. יש ליצור אסטרטגיה רחבה נגד ארגוני הטרור, אשר תשתמש בכל אמצעי ההשפעה הקיימים בידי המדינה ובכלל זה הרתעה, אכיפה ויצירת תמריץ חיובי.
- ב. יש לאפיין את ארגון הטרור כמערכת ארגונית אחת ולתת מענה מדויק ומתאים לכל חלק במערכת זו.
- ג. יש חשיבות לתאום ולתזמון של כלל מערכות המדינה הפועלות נגד ארגוני הטרור והגרילה, תוך מתן מענה מיידי ברמות הבכירות ביותר לסיטואציות שונות שמתפתחות ומחייבות מענה מיידי.
- ד. שמירה על ערכי המדינה וכן על איזון בין האינטרסים השונים לטווח קצר וארוך במסגרת הפעולות. תחום מחקר נוסף וחשוב של תופעת ההרתעה עוסק בהרתעה קרימינולוגית נגד פושעים. מאמרים ומחקרים רבים בוצעו בתחום זה, ומסקנות שנגזרות מתוכם עשויות להיות רלוונטיות להרתעת טרור ברמה האישית. יחד עם זאת, מידת הרלוונטיות של המחקרים הללו לתחום המחקר שלי היא מצומצמת מכיוון שבעבודתי אעסוק בטרור כתופעה פוליטית, תוך בחינת אינטרסים (רובם פוליטיים) של חזבאללה²².

קשיים מחקריים ומתודולוגיים בעבודה

עם תחילת כתיבת העבודה עלו שורה של קשיים שונים, שעשויים להשפיע במידה משתנה על העבודה ועל מסקנותיה. לדעתי אין בקשיים אלו בכדי לפסול את התזה אותה בחרתי להציג, אולם הבנתם חיונית להערכתה המדויקת ולהמשך השימוש ברעיונות אותם אציג בהמשך. אני מבחין בשני סוגי קשיים מחקריים שעולים בעבודתי: קשיים מחקריים, הנוגעים לקשיים באיסוף החומר המחקרי הנדרש, וקשיים מתודולוגיים, הנוגעים בבעיות כלליות יותר של עצם צורת ההבנה ואופן הניתוח של הנתונים והרעיונות.

קשיים מחקריים

בבואנו לנתח הרתעה של מדינה עלינו למעשה לנסות ולגעת בעולם הדימויים של המנהיגים, ובעיקר אלו של הארגון נגדו מנסה המדינה ליצור הרתעה. צורך זה מעמיד מספר קשיים מחקריים:

- א. לא ניתן ברוב המקרים לבצע עם מנהיגי הארגון ראיונות עומק מחקריים ועל כן עליי להתבסס על נאומים וראיונות עיתונאיים שבוצעו על ידי גורמים שונים. להתבססות על נאומים יש בעיה שכן

²¹ *Ibid*, p. xviii.

²² אחד מתחומי המחקר המתפתחים בשנים האחרונות בארה"ב הוא המחקר של הקשר בין ארגוני פשיעה לארגוני טרור. במגוון המאמרים והעבודות שנכתבו בתחום חשוב זה לא מצאתי התייחסות משמעותית לנושא ההרתעה השונה מדברים המופיעים במחקרי הרתעת טרור.

פעמים רבות נאומים אלו מותאמים לקהל היעד, ואינם משקפים אמירה כנה. על מנת לנסות ולצמצם בעיה זו, יש בכוונתי להתייחס לדברים בהתאם למקום בו פורסמו ובמקביל לבחון את ההתבטאויות ביחס לפעולות בהן נקטו המנהיגים השונים. בהקשר זה ועדת וינוגרד והעדויות שנמסרו בפניה ופורסמו שפכו אור מסוים על תהליך קבלת ההחלטות, אך גם הוא חלקי בלבד.

ב. מאחר וההרתעה עוסקת ביצירת דימויים אצל היריב, ימנעו מנהיגי שני הצדדים להודות בחולשות או להודות בפעולות שונות שנעשו להגברת יעילות ההרתעה (כך לדוגמא, האם חיסולו של מנהיג מסוים נועד באמת לסיכול או שמה היה זה לשם נקם או הרתעה).

ג. העיסוק בהרתעת הטרור של ישראל הינו נושא רגיש, שמשמעויותיו נוגעות לא רק להיסטוריה הקרובה של מדינת ישראל אלא גם לשאלת אופן התמודדות העכשווית ישראל עם בעיות צבאיות בהווה מול חזבאללה, הפלסטינים וארגונים אחרים. במצב זה ישנה השפעה רבה של תפיסות העולם וניסיונם האישי של החוקרים השונים על אופן ניתוחם את ההרתעה הישראלית בכלל, וזו כנגד הטרור בפרט.

קשיים מתודולוגיים

הקושי במדידת הצלחות מול כישלונות

קושי מתודולוגי ידוע בתחום תיאוריות ההרתעה הוא מדידת היחס בין הצלחות ההרתעה וכישלונותיה. קושי זה בא לידי ביטוי בהטיה מחקרית לעיסוק מוגבר בכישלונות ההרתעה מול חוסר יכולת לאתר באופן מובהק הצלחות בהרתעה המיידית, או חוסר עניין בעיסוק בהצלחות ההרתעה הכללית. בעיה זו נדונה בהרחבה אצל מספר חוקרים שעסקו בתיאורית ההרתעה הקונבנציונאלית²³.

ההרתעה החלקית ושאלת הניצחון

בבואנו לעסוק בהרתעת טרור, עולה באופן חריף בעיה איכותנית בהגדרת הצלחת ההרתעה, שכמעט ואינה קימת בהרתעה הקונבנציונאלית. קושי מתודולוגי זה בא לידי ביטוי בכך שלעיתים קרובות, עשויה מדינה להשיג רמה מסוימת של הרתעה שתאפשר לה להרתיע את ארגון הטרור או הגרילה מביצוע חלק מפעולות הטרור בלבד (הרתעה חלקית), בעוד צורות אחרות של טרור נמשכות. במצב זה ההרתעה יכולה להיחשב להצלחה (שכן צורות מסוימות של טרור נמנעו) או לכישלון (שכן עדיין התקיימו אירועי טרור אחרים). באופן עקרוני, אני אטען בעבודה זו, שההרתעה שניתן לנסות להטיל על ארגוני טרור וגרילה כמעט תמיד תהיה חלקית. בשל כך אני סבור שהמשימה החשובה שתיוותר תהיה לברר באורח מעמיק יותר את משמעותה של ההרתעה החלקית שמדינה יכולה ליצור על ארגוני טרור וגרילה: את האילוצים שמתוכם היא צומחת, כיצד ניתן להרחיבה ומה משמעותה האסטרטגית על המדינה והיכולת לממש מדינות שתהיה חלקית.

²³ אלמוג, שם, עמ' 40-41. ברק מנדלזון, ההרתעה הישראלית במלחמת המפרץ, (ת"א: 1999), עמ' 32. מיכה בר, קוים אדומים באסטרטגית ההרתעה הישראלית, (ת"א: מערכות, 1990), עמ' 29-31.

יכולתו של הכוח הצבאי

קושי המובנה בעיסוק בהרתעת טרור הוא הצורך להתייחס באופן שונה לאחד משלושת מרכיבי הבסיס בהרתעה – היכולת. מבחינה מחקרית, בעוד שבהרתעה הקונבנציונאלית היכולת נמדדת ברובה במאזני כוח צבאיים, הרי שהעימות הא-סימטרי או העימות בעוצמה נמוכה בא למעשה לשלול את יתרונות הכוח הצבאי של המדינה בעימות. במצב זה, עצם היכולת שוב אינה יכולה להימדד כמותית אלא הופכת למדד איכותי באופן כמעט מוחלט, ובאה לידי ביטוי בעיולותו של הצבא או יכולתו לממש משימה מסוימת הנוגעת לעימות מול הטרור. מבחינה מעשית, אובדן הרלוונטיות של חלק משמעותי מהיכולת הצבאית, מביא באופן טבעי לפגיעה בדימוי שיש למדינה בעיני מאתגרי הסטטוס קוו – ארגונים או מדינות זרות²⁴.

אם כן, האם יש תיאוריה?

סקירת הקשיים השונים העומדים בפתח עבודה זו, ודומות לה, מעלה שאלה מהותית למידת היכולת לבנות תיאוריה או מדיניות הרתעה נגד טרור. בהתחשב בקביעתם של Stain ו-Lebow כי ההרתעה הקונבנציונאלית אינה יכולה להיות תיאוריה מובנת, יהיו שיטענו, ובצדק מסוים, כי הדבר הינו קל וחומר לגבי הרתעה נגד טרור. יחד עם זאת, ברור לכל העוסק ביחסים הבין לאומיים או בלחימה בטרור כי ההרתעה בכללותה, כצורת השפעה, ישנו מקום בפעילות השוטפת ובקביעת התפתחות תהליכים בין לאומיים. על כן, עלינו לפתח תובנות לתהליכים, שפה שתאפשר לנו להגיע לתובנות אלו, בסיס לניתוח ומאפיינים עקרוניים, שיסייעו להבין מקרים אמפיריים.

מדיניות הרתעה (בניגוד לתיאוריה) אינה יכולה להישאר מושג ערטילאי העומד בזכות עצמו ויש לבחון אותו תמיד בהקשרו, או במילים אחרות – מפני מה מנסים להרתיע. תשובה לשאלה זו יש לבחון בשני מישורים שונים לחלוטין. המישור האופרטיבי, הממשי יותר, צריך להתייחס למטרות המדויקות של ההרתעה, וככזה הוא מתייחס למושג ההרתעה החלקית אותה הזכרתי: האם מנסים להרתיע מפני ביצוע כלל פעולות הטרור? האם מנסים להרתיע מפני אסקלציה במדיניות הפיגועים של הארגון? או אולי מנסה המדינה לתחום את אזור החשוף לטרור לתחום גיאוגרפי מסוים?

הדיון במישור האופרטיבי הינו מרכיב משמעותי במדיניות ההרתעה, ביכולת לבנות אותה, להסביר אותה, ולבחון אותה לאורך זמן. אולם, בבואנו לנסות ולעצב מודלים עקרוניים לבחינת ההרתעה עלינו לבחון את ההרתעה בהקשר של מידת האיום הגלום בהרתעה מול משקל האינטרסים ומידת הנחישות של הארגון. באופן כללי אטען כי קיים מתח תמידי בין רצונות הארגון ויכולתו לממשן לאור מכלול האינטרסים שלו ובמסגרת האילוצים שבהם הוא נתון.

²⁴ ישנם חוקרים המצביעים על קשר הדוק ביכולות ההרתעה בכל שלושת הרמות (גרעינית, קונבנציונאלית ותת קונבנציונאלית), ובעיקר מצביעים על כך שבמידה וקיימת פגיעה ביכולת הרתעה ברמה מסוימת, הדבר מביא באופן מיידי גם לשחיקת ההרתעה ברמות אחרות. אמירה זו הינה בעייתית לדעתי ודורשת בחינה מעמיקה ופרטנית של כל מקרה ומקרה. מנדלזון, שם, עמ' 37-38.

פרק ראשון: מקורות תיאורית ההרתעה והרתעת טרור וגרילה

בפרק זה אבקש להציג ולדון ברקע התיאורטי לעבודה, המבוסס על שלושה חלקים. חלקו הראשון של הפרק מוקדש לדיון בשאלה מה היא הרתעה. במסגרת זאת אציג את הספרות המחקרית הרחבה בנושא הרתעה ואדון גם בצורות שונות של הרתעה, ומה הם מרכיבי ההרתעה. תיאורית ההרתעה עוסקת בעיקרה בסוגיות הנוגעות להרתעה בין מדינות. מכיוון שאני מעוניין לבחון את יחסי ההרתעה בין מדינת ישראל ובין ארגון החזבאללה חלקו השני של הפרק יוקדש לדיון במה הוא ארגון טרור, מה ההבדל בין ארגוני טרור לארגוני גרילה. בחלק זה אתמקד בעיקר בברור מה הם המאפיינים של ארגוני טרור וגרילה, ומה ההבדלים ביניהם הרלוונטיים לתחום ההרתעה. על סמך המסקנות שיעלו מן הדיון בשני החלקים הקודמים, יוקדש החלק השלישי של הפרק לבחינת האתגרים שמציבים ארגונים תת מדינתיים, כגון ארגוני טרור וארגוני גרילה, למדינה המעוניינת להרתיעם. בפרקים הבאים של עבודת המחקר אני מתבסס על הניתוח שאני עורך בחלק השלישי של פרק זה כדי להסביר ולנתח את מידת ההצלחה של ניסיונות הרתעה שונים של מדינת ישראל נגד ארגון החזבאללה לאורך השנים.

חלק א': תיאורית ההרתעה

מה היא הרתעה?

חוקרים רבים עסקו בשאלה מהי הרתעה. במהלך השנים הוצעו הגדרות שונות להרתעה, המשקפות את הדעות השונות של המומחים השונים ואת השינויים שחלו בהתייחסות החוקרים למושג. גלן שניידר (Glenn H. Snyder) מגדיר הרתעה כ"הנאת היריב מלעשות פעולה צבאית על ידי הצבת מחיר וסיכון הצפויים מפעולתו שיהיו במחיר גבוה יותר מהרווח הצפוי לו"¹. אלכסנדר ג'ורג' (Alexander George) וריצ'רד סמוק (Richard Smoke) הגדירו הרתעה כ"אומנות השכנוע של התוקפן שלא להמשיך במגמת פעולתו (ההתקפית) על ידי שכנועו שהעלות והסיכון של כיוון פעולה זה עולה על הרווחים שהוא עשוי להשיג"². פטריק מורגן (Patrick M. Morgan) מגדיר הרתעה באופן הבא: "הרתעה כוללת מניפולציה על התנהגותו של מישהו על ידי איום בפגיעה (הכאבה) לו. ההתנהגות המיוחסת לגורם זה היא התקפית, ולכן, הרתעה כוללת איום בשימוש בכוח בתגובה כדרך למנוע את השימוש הראשון בכוח על ידי מישהו אחר"³.

מן האמור עד כה אנו למדים שהרתעה, קשורה למדיניות אותה נוקט "המגן" (שחקן פוליטי) כנגד שחקן המאתגר את הסטטוס קוו, על מנת להניאו מנקיטת מהלך אותו הוא מתכוון (או עלול לרצות לבצע), על ידי איום של המגן בעונש על היריב במידה ויממש את כוונתו, ויביא לשינוי בסטטוס קוו. במילים אחרות, ההרתעה באה למנוע משחקן לפעול לשינוי הסטטוס קוו, לכאורה מתוך אינטרסיו שלו, ולא מתוך אילוץ חיזוני (מהלך צבאי התקפי לדוגמא).

¹ Glenn H. Snyder, *Deterrence and Defense*, (N.J.: Princeton University Press, 1961), p. 3.

² Alexander L. George and Richard Smoke, *Deterrence in American Foreign Policy: Theory and Practice*, (New York : Columbia University Press, 1974), p. 48.

³ Patrick M. Morgan, *Deterrence- A Conceptual Analysis*, (London: Sage Publications, 1983), p. 1.

תופעת ההרתעה, לעומת מדיניות ההרתעה, הינה תופעה חברתית ידועה ורחבה הרבה יותר, הבאה לידי ביטוי במגוון רחב של תחומי החיים: החל מיחסים בין חיות, המשך ביחסי הורים וילדים וכלה ביחסים בין מדינות. תופעת ההרתעה כוללת בתוכה גם פעולות ואירועים שיצרו הרתעה ללא שהיתה לכך כוונה או תכנון מוקדם⁴. בעבודה זו אבקש למקד את הדיון בשימוש שעושות מדינות במדיניות או באסטרטגיה שמכוונת להביא להרתעת ארגוני טרור וגרילה, ולא בתופעת ההרתעה בכללותה. כשאני מדבר על מדיניות של הרתעה כוונתי היא להפעלה מכוונת ואקטיבית של פעולות שמטרתם להביא להרתעת שחקן ספציפי. במסגרת זאת, עשויה המדינה להפעיל המדינה כוחות צבאיים ולא צבאיים, ותנהל באופן מושכל ומכוון מערכת של מהלכים והתבטאויות במטרה להרתיע את היריב. בהקשר זה ברצוני לציין כי מדיניות הרתעה הינה מדיניות המכוונת בעיקר לשימורו של סטטוס קוו מסוים, ולא מדיניות הבאה לפתור סכסוך בין שני שחקנים. ככזאת, ההרתעה פועלת למעשה תוך איום בהפעלת כוח כנגד סימפטומים של הסכסוך, ולא מפעילה כלים שונים ליצירת הרגעה או התקרבות בין השחקנים.

למרות האמור, אני רואה בתופעת ההרתעה (הכללית) צידוק ואידאל מכוון לעבודה זו. שורת האתגרים שמציבים ארגוני הטרור והגרילה בפני ניסיון מוצלח להרתיעם (בהם אדון בחלקו השלישי של הפרק), כמו גם התבטאויות מנהיגים שונים, מעלים ספק לגבי האפשרות של יצירת הרתעה מוצלחת כנגד ארגוני טרור. לאור ראיה פסימית זו, דווקא קיומה של תופעת ההרתעה היא זו שמביאה אותי לאמין ביכולת להשתמש בהרתעה נגד ארגוני טרור וגרילה, על ידי איתור התנאים המתאימים להפעלת מדיניות הרתעה.

מחקר ההרתעה וסוגים שונים של הרתעה

השימוש והמחקר של ההרתעה התפתחו באופן משמעותי לאחר סיום מלחמת העולם השנייה, בעיקר בשל הופעת הנשק הגרעיני: לראשונה היה בידי האנושות כלי נשק שיכול לשמש לענישה בלבד, ללא קשר ללחימה בחזית, נשק שניתן להפעילו באופן מיידי ועל ידי היקף כוחות מצומצם. מחקר ההרתעה מתחלק לשלוש רמות הרתעה, המבוססות על אופי הלחימה וכלי הנשק המופעלים בכל אחת מהרמות.

ההרתעה הגרעינית. השימוש בנשק גרעיני באוגוסט 1945 הביא לפיתוח של תורת הרתעה המבוססת על איום בשימוש בנשק גרעיני. עוצמתו של הנשק הגרעיני, התוצאות הנוראות של השימוש בו ופשטות הפעלתו, אפשרו למקבלי החלטות בארה"ב שימוש נוח ויעיל במדיניות ההרתעה הגרעינית. שורה ארוכה של משתנים איתם נאלץ מקבל ההחלטות להתמודד בעת ניסיון להשיג הרתעה נראו לא רלוונטיים: קשיי הבנה בין מנהיגים, שאלות של רציונאליות מוגבלת אצל היריב, שאלת משמעותם של יחסי הכוחות הקובענציונאליים וכדומה. עליונותה של ארה"ב בתחום הנשק הגרעיני עד ראשית שנות ה-60 הביא אותה לאימוץ מדיניות שכונתה "התגמול המסיבי". במסגרת מדיניות זו, ארה"ב איימה לתקוף את ברה"מ בנשק גרעיני בהיקף נרחב על כל הפרת סטטוס קוו באירופה או במזרח הרחוק. השגת נשק גרעיני על ידי

⁴ ברק מנדלזון, ההרתעה הישראלית במלחמת המפרץ, (ת"א: אוניברסיטת ת"א, 1999), עמ' 20.

Richard Ned Lebow, "Deterrence: A political and Psychological Critique", In: Perspectives On Deterrence, eds. P. Stern, R. Axelrod, R. Jervis, (Oxford: Oxford University Press, 1989), p. 25.

ברה"מ, ופיתוח יכולת לשגרו לעבר ארה"ב, לצד הכרה בהעדר האמינות הגלומה ב"גמול המסיבי", הביאו את ממשל קנדי לפתח את רעיון "המענה הגמיש". לפי תפיסה זו, ארה"ב התאימה את האיום בענישה (באמצעים גרעיניים או קונבנציונאליים) לאופן שבו ברה"מ תפר את הסטטוס קוו.

ההרתעה הקונבנציונאלית. הצלחתה של ההרתעה הגרעינית במניעת עימות בין המעצמות, לצד הצורך לתת מענה לשורה ארוכה של איומים מולם לא היה מקום לשימוש בנשק הגרעיני, הביאו את ארה"ב לפתח גם מדיניות של הרתעה קונבנציונאלית. בדומה להרתעה הגרעינית, גם בתחום ההרתעה הקונבנציונאלית התפתח במקביל למדיניות מחקר אקדמאי שלה. בניגוד להרתעה הגרעינית, התבססה מדיניות זו על הרתעת יריבים באמצעות שימוש בנשק לא גרעיני. מדיניות זו נועדה לתת מענה נגד איומים שבאו ממדינות שונות שלהן לא היה נשק גרעיני. ההרתעה הקונבנציונאלית, שבאירופה שולבה עם ההרתעה הגרעינית⁵, נעדרה את המודלים המתמטיים של ההרתעה הגרעינית: היתה זו מדיניות הבנויה ממשנתנים רבים, ועל כן היתה קשה ליישום⁶.

הרתעה תת-קונבנציונאלית. רמת ההרתעה השלישית היא זו הבאה להרתיע יריב המעוניין לעשות שימוש באלים שהיא בהיקף הנמוך ממלחמה ישירה בין מדינות⁷. הרתעה זו נוגעת במגוון רב של צורות אלימות שונות: החל מהתקוממות, דרך טרור, וכלה בלחימה מוגבלת או בלחימה בעוצמה נמוכה. כמו כן הרתעה זו עשויה להיות מופעלת כנגד מגוון רחב של שחקנים מדיניים ותת-מדינתיים כגון מעצמות, מדינות, וארגונים. מגוון צורות האלימות נגדן אמורה להיות מופעלת הרתעה זו, הפכו צורת הרתעה זו לכלי ריק מבחינה אקדמאית ומחקרית בהיותה אמורפית ביותר. במילים אחרות, ריבוי צורות היישום השונות של הרתעה זו לא אפשרו יצירת מבנים תיאורטיים ברורים או מודלים תומכים (כפי שיש לדוגמא בהרתעה הגרעינית). בצורת הרתעה זו, באופן אינהרנטי, אין למעשה חשיבות לשאלת מאזן הכוחות ולעיתים גם אין חשיבות לחלק גדול מכלי הנשק הגרעיניים או הקונבנציונאליים (דוגמת טילי קרקע-קרקע, מטוסי קרב וכו').

לצד שלושת רמות ההרתעות הקלאסיות, התפתחו שורה ארוכה של תפיסות הרתעה, להלן אתמקד בארבע מתוכן בשל היותן חיוניות להמשך הדיון⁸.

הרתעה במניעה - לצידה של ההרתעה על ידי איום בענישה, התפתחה במחקר בראשית שנות ה-60 תפיסת "ההרתעה במניעה". לפי תפיסה זו, ההרתעה של היריב מביצוע המהלך שאינו רצוי למגן תושג על ידי מניעת ההישג עצמו מהיריב. להרתעה זו יש דמיון רב להגנה, ויש המפרידים ביניהן רק בעיתוי המימוש: הרתעה במניעה מתקיימת בזמן שלום, והיא הופכת להגנה בזמן מלחמה. צורת הפרדה אחרת בין שני המושגים מציע שלינג בהבחנה בכוונת המגן: ההגנה נועדת להדיפת היריב, והיא מושפעת

⁵ Samuel Huntington, "Conventional Deterrence and Conventional Retaliation", *International Security*, 1983, Vol.8, No. 3, pp.32-56. .

⁶ Jonathan Shimshoni, *Israel and Conventional Deterrence*, (London: Cornell University Press, 1988), p.15.

⁷ George & Smoke, *Op. Cit.*, pp. 38-44.

⁸ יהושפט הרכבי, *מלחמה גרעינית ושלום גרעיני*, (ת"א: מערכות, 1964), עמ' 360-361. בספר הרכבי מונה 17 וריאנטים של הרתעה, ויש נוספים שאינם נכללים ברשימה.

מצעדיו, ואילו ההרתעה נועדה למניעת המהלך כולו, שכן היריב יחשוב אותו ללא כדאי, בין השאר בזכות יכולות ההגנה של המגן.⁹

הרתעה כללית – פטריק מורגן (Patrick M. Morgan) מבחין בין שתי רמות של הרתעה המבוססות על נקודת מבט מדינית ולא צבאית¹⁰: הרתעה כללית והרתעה מיידית. לשיטתו, מדינה מקיימת באופן שוטף הרתעה מסוימת כלפי סביבתה ובעיקר נגד יריביה. הרתעה זו הינה הרתעה כללית והיא כוללת שורה ארוכה של מרכיבים צבאיים, חברתיים, כלכליים, מדיניים וטכנולוגיים וכדומה. יתרה מכך, הרתעה זו עשויה להכיל בפועל גם פעולות שנעשו בעיקר לצרכים אחרים ושנשארו בצידן אפקט הרתעתי, כגון התעצמות צבאית וכו'.¹¹

הרתעה מיידית – ע"פ מורגן, בנוסף להרתעה הכללית קיימת הרתעה מיידית. הרתעה זו מופעלת על ידי מדינה ברגע שמתחוויר לה כי יריב שלה החליט לנקוט פעולה שתביא לשינוי הסטטוס קוו, והוא עומד לבצע פעולה זו. הרתעה זו מופעלת למעשה בדרך כלל במסגרת משבר מדיני, הנובע מכישלון ההרתעה הכללית, היא מתוחמת בדרך כלל בפרק זמן קצר יחסית (של שבועות או חודשים ספורים). בניגוד להרתעה הכללית, במסגרת ההרתעה המיידית מופעלים בעיקר אמצעים צבאיים, או כאלה בעלי זיקה צבאית ישירה (דוגמת יצירת קואליציה צבאית).

הרתעה מצטברת – תפיסה נוספת של ההרתעה היא זו המייחסת לתוצאות ארוכות הטווח של כל אירוע צבאי או מדיני חשיבות גדולה יותר מאשר לתוצאותיו המיידיות. לפי תפיסה זו, לכל אירוע בודד יש השפעה מצטברת על הדימוי ועל המוניטין שהמדינה יוצרת לעצמה. מוניטין זה יהיה קריטי בניהול מדיניות ההרתעה בהמשך, ובעיקר בעת משברים עתידיים¹². יודגש, כי אין בכך לומר כי תפיסות אחרות של ההרתעה מתעלמים ממרכיב המוניטין, או שהתומכים בהרתעה המצטברת מתעלמים ממרכיבי ההרתעה המיידית, אלא שתפיסה זו מעניקה לסוגיית המוניטין משקל נכבד יותר במערכת השיקולים של המדינה ורואה במוניטין מרכיב מרכזי בקביעת סיכויי ההצלחה של ההרתעה.

הרתעה מול אכיפה

במקביל למחקר מדיניות ההרתעה, התפתח מחקר שבחן מדיניות של אכיפה, שבינה ובין מדיניות ההרתעה אפשר למצוא מספר קווי דמיון. מדיניות אכיפה היא למעשה מהלך כופה של המגן כנגד יריב שכבר ביצע מהלך והביא להפרת הסטטוס קוו, במטרה שיריב זה יחזור בו ממהלכו, ויחזיר את הסטטוס קוו לקדמותו. בעוד שההרתעה היא בראש ובראשונה כלי הגנתי באופיו, הבא לשמר את הסטטוס קוו קיים ולמנוע את שינויו, הרי שאכיפה היא בעיקרה מהלך יזום של המגן, בעל מאפיינים התקפיים (ומכאן לרוב תכוון ליכולותיו הצבאיים של היריב), הבא להחזיר את הסטטוס קוו לקדמותו¹³. אין הדבר אומר כי ההרתעה נעדרת כלל מהלכים התקפיים, אך הללו יהיו מוגבלים ביותר, ובמטרה להבהיר את רצונו ונחישותו של המגן לשמור על הסטטוס קוו.

⁹ תומאס שלינג, חימוש והשפעה, (ת"א: הוצאת מערכות, 1981), עמ' 93-95.

¹⁰ Morgan, Op. Cit., pp. 31-48.

¹¹ מנדלזון, שם, עמ' 81, ועמ' 18.

¹² אורי בר יוסף, "50 שנות הרתעה ישראלית: לקחי העבר ומסקנות לעתיד", מערכות, גיליון 366-367, ספטמבר 1999, עמ' 15-17, 25-26.

¹³ שלינג, שם, עמ' 85-93, דן בהבדלים בין אכיפה ובין הרתעה.

תנאים לקיומה של מדיניות הרתעה

מימושה המוצלח של מדיניות הרתעה, מחייבת את המגן למספר תנאי יסוד, שמשקלם היחסי בכל סיטואציה הרתעתית עשוי להשתנות כפונקציה של אופי המאתגר הפוטנציאלי, אופי המגן ואופי הסביבה הבין לאומית. חוקרים רבים מצביעים על שלושה תנאים שמימושם הכרחי להצלחת ניסיונות ההרתעה: כל אחד מהצדדים שלוקחים חלק בעימות צריכים להיות אמינים (בעיני היריב), שני הצדדים חייבים להיות בעלי רציונאליות משלהם וחייבת להיות תקשורת ביניהם. אמינותם של הצדדים, מידת נכונותם להגן על האינטרס שלהם ולממש את איום ההרתעה או לאתגר את ניסיון ההרתעה, מבוססת אף היא על שלושה מרכיבי יסוד: היכולת של השחקן לממש את האיום, מידת נכונותו לממש את האיום, והדימוי שלו בעיני השחקן השני.

היכולת לממש את האיום

מדינה המנסה להרתיע יריב חייבת שתהיה לה היכולת לממש את האיום בו היא משתמשת בניסיון להרתיע, שאם לא כך הרתעתה המיידית תסבול מחוסר אמינות, והרתעתה המצטברת שלה תיפגע באופן חמור. בהקשר ההרתעתי יש לסוגיית היכולת מורכבות רבה, ההולכת והופכת למורכבת יותר בהפעלת הרתעה נגד שחקן תת-מדינתי. ראשית, במישור הצבאי הטהור, יש להבחין בין יכולת צבאית במצב של הרתעה כללית לזו של הרתעה מיידית וכן בין הרתעה בענישה לבין הרתעה במניעה. בכל אחת מצורות ההרתעה נדרש מבנה צבאי, אסטרטגיה, אמצעי לחימה ושיטות לחימה שונים. שנית, ביכולת הצבאית ישנם מרכיבים שקשה מאוד להעריכם. בעימות תת-קונבנציונאלי הן היכולת האיכותית של הצבא והן היכולת הכמותית שלו קשים מאוד להערכה וכימות. שלישית, ליכולת האיכותית והכמותית כשלעצמן יש חשיבות מוגבלת בלבד, שכן יכולת זו חייבת להימדד באופן יחסי לזו של היריב: אין זה משנה מספר הטנקים שיש למדינה, אלא למספרם ביחס לאלו של היריב, ומידת היכולת להפעילם באופן מעשי (בעיקר מול פעילי טרור). כך גם בשאלת יכולתו האיכותית של חייל ממדינה א' ביחס לחייל של מדינה ב' או של ארגון גרילה (יכולת הנמדדת לעיתים במספר צורות, שלעיתים עשויות לתת תוצאות סותרות). רביעית, באופן מסורתי נתפסת היכולת לה נדרשת המדינה כיכולת צבאית (בעיקר), אולם בפועל אין זה כך. ליכולת מדינית של המדינה (כמו לדוגמא היכולת לארגן קואליציה מדינית נגד היריב), ליכולת הכלכלית שלה (היכולת הכלכלית הפנימית לתמוך במימוש האיום ויכולת להפעיל אמצעים או לאיים באמצעים כלכליים על היריב) או ליכולת טכנולוגית (לדוגמא, היכולת לעשות שימוש בטכנולוגיות גרעיניות או היכולת להשיג עליונות בתחום האלקטרוניקה) יש לעיתים חשיבות רבה מאוד, ואף מכריעה.

הרצון והנכונות לממש את האיום

הרתעה של יריב מחייבת את המגן לכך שיהיה נכון לצאת ולממש את איומו, שאם לא כך, שוב תיפגע אמינותו (בדרך שונה). בדומה לקשיים שעלו ביכולת "מדידת" היכולת, כך קיים קושי רב לאמוד את מידת נכונותו של היריב לממש את כוונותיו ביחס לנכונותו של המגן, ולהפך. את הרצון או הנכונות להגן על יעד מסוים (ומכאן הנכונות לממש את האיום) יש לראות לדעתי בשני מישורים: המישור הראשון יתאים באופיו להרתעה הכללית ויתבטא בנכונותו העקרונית (והמוכרת לשני הצדדים) של שחקן להגן על אינטרסיו, ונכונותו לעשות שימוש בכוחו הצבאי לשם כך (לדוגמא שימוש בכוח להגנת

הריבונות). מישור שני של הנכונות הוא זה המקביל להרתעה המיידית, שמשמעותו נכונותו של שחקן לפעול באופן מסוים בסיטואציה מסוימת, כלומר נכונות למימוש איום מסוים בהקשר מסוים. נכונות זו מורכבת משיקוליו של השחקן כפי שבאה לידי ביטוי בצורת הנכונות הראשונה, ה"כללית", עליה משפיעים שיקולים מידיים שונים (אותם ניתן לראות כגורמים דוחפים או בולמים). כך למשל שחקן עשוי להיות נכון יותר להגן על נכס מסוים בעיתו של משבר פוליטי פנימי מחד, ומאידך אילוץ מהקהילה הבין לאומית יכולים לרסן את התנהגותו ולמנוע ממנו את מימוש האיום¹⁴.

שאלת הרצון או הנכונות של שחקנים לבצע מהלך מסוים בא לידי ביטוי בספרות המחקרית ב"מאזן האינטרסים" המתקיים ביניהם. מאזן האינטרסים הוא ניסיון (מחקרי) להשוות למי מהצדדים המהלך אותו הוא מנסה לבצע (או למנוע) משרת אינטרס חשוב יותר. הנחת היסוד היא, שהשחקן שלו יש את האינטרס חיוני יותר, הוא זה שיפעל (אם זה המגן הוא יממש את איומו, ואם זה המאגר הוא יבצע מהלך הפוגע בסטטוס קוו). הקושי הרב לנתח ולהבין את מאזן האינטרסים בין שני שחקנים הביא לפיתוח אבחנה בין "צורך" לבין "הזדמנות" במסגרת הדיון התיאורטי במדיניות ההרתעה. לפי גישה זו, שחקן הפועל בשל "צורך" (המבטא אינטרס קיומי) הוא למעשה אינו בר הרתעה, שכן משמעותו של ויתור או בחירת דרך שונה אינה אפשרית מבחינתו. מנגד, שחקן הפועל מתוך "הזדמנות" הניכרת בדרכו הינו בר הרתעה (שכן האיום בעונש ירוקן מתוכן את הכדאיות לנצל את ההזדמנות)¹⁵.

ביכולתו של שחקן לשפר את האופן בו נתפסת נכונותו לפעול להשגת אינטרסו שלו על ידי יצירת מחויבות מאולצת לאינטרס זה. שחקן המעוניין להגביר את אמינות האיום שלו ולהפגין את נכונותו להפעלת האיום עשוי ליזום מהלכים שונים שיביאו באופן מלאכותי להגברת מחויבותו לאינטרס מסוים עליו הוא מגן. מהלך זה יביא לכך שבנוסף לחשיבותו הבסיסית של הנושא, עצם יצירת המחויבות יעלו את חשיבותו של האינטרס, ומכאן יביאו לשיפור מאזן האינטרסים לטובתו של המגן. יצירת המחויבות עשויה להיעשות בדרכים שונות ומגוונות (חתימת הסכמים, הצהרות או הערכות צבאית), אולם עיקרה הוא שתעשה בגלוי מול היריב. מנגד, "עודף מחויבות" עשוי להפוך את האיום ללא אמין (היריב יבין שלא כל דבר הוא "ייהרג ובל יעבור"), או שהיריב עשוי להיאחז במחויבות המגן כמקור למבחן כוח (מי ממצמץ ראשון).

דימויים ומוניטין

ההרתעה עוסקת בתפיסות, בתובנות ובכוונות של שני השחקנים, ולא בכוח או עוצמה "אובייקטיביים" או מספריים בלבד. על כן, כל אותם מרכיבים של יכולת ונכונות יחסיים, רציונאליות ותקשורת חייבים לעבור את פריזמת תפיסת העולם של היריב ורק אז הם עשויים להתממש כהרתעה. מבחינה זו, יש שרואים במדיניות ההרתעה כבעלת זיקה לתחום הפסיכולוגיה, יותר מאשר למדעי המדינה¹⁶. הגם שלרוב קיימת נטייה לקיים דיון חד צדדי בניתוח ההרתעה, הרי שההרתעה היא מהלך דו צדדי המתקיים בין שני שחקנים לפחות, ומושפעת מתפיסות העולם ומן הדימויים הנוצרים אצל כל אחד

¹⁴ כך לדוגמה יש לדעת לראות את הימנעותה של ישראל מהסלמה בתגובה לפיגועים בעיצומו של מ'מ' מדיני או כשקיים אינטרס של ארה"ב בריסון והרגעה.

¹⁵ Lebow, *Op Cit.*, p.26-27

¹⁶ יחזקאל דרור, אסטרטגיה רבתי לישראל, (ירושלים: אקדמון, 1989), עמ' 132, וכן אצל שלינג, שם, עמ' 22, 52-53.

מהם, ובזיקה זה לזה. מרכיב מרכזי בדימוי שיש לשחקן הוא המוניטין שהוא רוכש לעצמו במהלך השנים (הבא לידי ביטוי ב"הרתעה מצטברת"). כך למשל, שחקן שרכש לעצמו מוניטין כמי שנמנע מפעולה אלימה, ונסוג מהצהרותיו, יתקשה ליצור הרתעה אמינה בעתיד. באופן דומה ניתן להצביע על כך ששחקן המוכר כמיליטנטי וכמי שאינו חושש מיישום איומו, איומו העתידיים יתפסו כאמינים ומדיניות ההרתעה שלו עשויה להצליח.

פרופורציונאליות האיום. אמינותו של איום בעיני היריב מורכבת גם מן הפרופורציונאליות ומן ההקשר של האיום בו עושה המגן שימוש. איום שלא יהיה פרופורציונאלי או שיהיה ללא קשר לאינטרס עליו מנסה השחקן להגן (לפחות בעיני היריב), ייתפס כלא אמין ועשוי להביא לכך שהיריב ינסה לאתגר את המגן על מנת להוכיח זאת.

רציונאליות היריב והיכולת להשפיע עליו

תיאורית ההרתעה מניחה באופן בסיסי כי היריב הינו רציונאלי, באופן כזה שהוא מבצע חישובים של עלות מול תועלת טרם ביצוע מעשיו, ומכאן שעל ידי השפעה על צד אחד של המשוואה, ניתן יהיה להשפיע על צידה השני, ולהביאו להימנע מביצוע הפעולה. הנחת בסיס זו רצופה אף היא שורת סייגים המעמידים אותה בספק. טעות נפוצה היא הערכת הרציונאליות של שחקן אחד לפי אופן השקפתו הסובייקטיבי של שחקן אחר. שיקולי עלות-תועלת מושפעים משורה ארוכה של גורמים שכל אחד בעל השפעה משתנה על שיקולי השחקן: גורמים תרבותיים, רקע היסטורי, שיקולים חברתיים וסוציולוגיים, מבנה שלטוני, אילוצים פנימיים וכדומה. מכאן שלכל שחקן תהיה רציונאליות שלו, שתהיה שונה במידה זו או אחרת מרציונאליותו של שחקן אחר.

בעיה אחרת הנוגעת לרציונאליותו של שחקן היא זו המכונה "רציונאליות מוגבלת". "רציונאליות מוגבלת" מתייחסת לכך ששחקן בדרך כלל לא יכול לעשות שיקולי עלות-תועלת ולבחור את דרך הפעולה שתמקסם את הישגיו בשל העדר מידע מתאים. העדר הידע יכול לנבוע ממגוון רחב של גורמים שונים כגון: מרכיבים בירוקרטים של הממשל (מרכזיות המערכת הצבאית ושיקולים צבאיים במערכת המשפיעים על המהלך הנבחר), העדר מודיעין, תקשורת לקויה המביאה לכך שמסרים לא עוברים או מועברים באופן שגוי ועוד.

בבואנו ליישם מדיניות הרתעה אין זה מספיק כי היריב יהיה רציונאלי (ושאנו נבין את רציונאליותו), אלא הוא חייב להיות בר השפעה באופן כזה שנוכל להשפיע עליו לבחור באפשרות אחרת מזו שאינה טובה לנו. מהגדרה זו עולה כי לא די שהיריב יהיה בר השפעה על ידנו אלא **שחייבת להיות לו, בתפיסתו והבנתו שלו, אופציה אחרת בה יוכל לבחור**. בהקשר זה, יבחן היריב לא רק את התוצאות השונות של דרכי הפעולה העומדות לפניו, אלא הוא יעריך גם את התוצאות הצפויות לו מאי עשייה של מהלך כזה או אחר. כפי שנראה בהמשך, בקרב ארגוני טרור וגרילה שאלת היכולת לבחור בדרך אחרת הינה בעייתית במיוחד.

תקשורת

קיומה של מדיניות הרתעה מחייב קיומה של תקשורת בין שני השחקנים, תקשורת שבאה לידי ביטוי בשני שלבים: ראשית, על אחד הצדדים להבין כי הצד השני מעוניין לבצע מהלך שיביא להפרת

הסטטוס קוו, כלומר עליו להיות מודע לכך שיכולת ההרתעה הכללית שלו אינה מספקת. בשלב השני, לאחר שצד אחד מחליט ליישם מדיניות הרתעה, חייבת להתקיים תקשורת בין הצדדים על מנת להעביר את המסרים ההרתעתיים של המגן ליריב ואת התגובה של היריב למסרים אלו (האם ההרתעה הצליחה או לא). באופן כללי ניתן לטעון כי ככל שהתקשורת היא עקיפה יותר (דרך מתווכים או עיתונות), עולה הסבירות ליצירת אי הבנות וטעויות בהבנת היריב אצל כל אחד מהצדדים.

מחקר סוגי ההרתעה השונים ומרכיביה של ההרתעה אותם הצגתי בחלק זה עסק בעיקר במישור של הרתעה בין מדינת, על מגוון המאפיינים הייחודיים למדינה. על מנת לאפשר דיון במקרה הפרטי של הרתעה נגד ארגוני טרור וגרילה, אבקש לעמוד בחלק השני של הפרק על המאפיינים הייחודיים לארגוני טרור וגרילה, הרלוונטיים באופן ישיר לשאלת יכולת ההרתעה כנגדם.

חלק ב': מאפיינים של ארגוני טרור וגרילה

בשלושים השנים האחרונות הפכה תופעת הטרור לגורם מרכזי וחשוב במערכת הבין לאומית ובחיי היום יום של רוב אזרחי העולם. שכיחות התופעה מביאה איתה פרשנויות והגדרות שונות לתופעה, המושפעות רבות משיקולים פוליטיים. ברצוני לייחד חלק זה לקביעת ההגדרות לארגוני הטרור והגרילה כפי שישמשו בעבודה זו, וכן לגעת בחלק ממאפייני הארגונים, אותם מצאתי רלוונטיים לנושא הרתעת ארגוני הטרור וגרילה. שיטות שונות שנוסו לקביעת הגדרה לטרור, במוסדות אקדמיים שונים ובמוסדות משפטיים ומדיניים, הביאו למגוון רחב של הגדרות, וכמעט כמספר הזה לאי הסכמות על ההגדרות. בעבודה זו אעסוק בזוית ראייה מדינית על ארגוני הטרור והגרילה ועל כן בחרתי להתבסס על שילוב של מספר הגדרות, אותן מצאתי מתאימות לצרכי המחקר שלי. במונח "טרור" כוונתי היא לשימוש או איום לשימוש באלימות לשם השגת מטרות פוליטיות על ידי קבוצה תת-מדינית מאורגנת, כנגד מדינה ואזרחיה, תוך השפעה על דעת הקהל. הגדרה זו שונה במעט מההגדרה שהעניקה מחלקת המדינה של ארה"ב לטרור, והינה מרחיבה יותר בהתייחסה הן למדינה (כמערכת ארגונית) והן לאוכלוסיה (כחברה), אולם היא תתאים לי בבואי לדון על הרתעה בכלל ועל ארגון החזבאללה בפרט¹⁷.

הגדרה זו של הטרור מחדדת עניין שהוא חשוב בעיניי להמשך הדיון: לטרור יש מטרה ברורה ("תועלת") של השגת מטרה פוליטית, תוך שהוא עושה שימוש בהשפעה על הדימוי הנוצר בקרב הציבור עליו הוא מנסה להשפיע (מקבלי החלטות ואוכלוסיה).

מאחר ובעבודה זאת אנתח את יחסי ההרתעה בין מדינת ישראל לארגון החזבאללה בלבנון, שבמהלך השנים עבר שינוי משמעותי מארגון טרור לארגון גרילה, אתייחס בהמשך חלק זה להבחנה שבין טרור לגרילה, ולהבדלים הקיימים בין ארגוני טרור וארגוני גרילה.

הגדרות, מאפיינים וטיפולוגיה של ארגוני הטרור

¹⁷ הגדרת מחלקת המדינה האמריקאית לטרור:

"The term terrorism means premeditated, politically motivated violence perpetrated against noncombatant targets by sub-national groups or clandestine agents, usually intended to influence an audience", U.S. Department of State, Patterns of Global Terrorism 2003, (April 2004), p.XII.

במהלך המאה ה-20 אנו עדים לצמיחתם של מאות ארגונים תת מדינתיים שסווגו כארגוני טרור וגרילה. כל הניסיונות שנעשו עד כה לעמוד על המכנה המשותף לכלל ארגוני הטרור והגרילה כבסיס תיאורטי לחקר התופעה כשלו. במהלך השנים התפתחה ספרות מחקרית ענפה שדנה בהבחנות השונות בין ארגוני הטרור. במסגרת הספרות המחקרית נעשו ניסיונות למצוא מאפיינים משותפים לארגונים על בסיס תקופתי¹⁸, נעשו ניסיונות לטיפולוגיה ע"פ סוג פוליטי או אידיאולוגי, סוג לפי מאפייני המוטיבציה והמטרה הסופית, סיווג לפי טקטיקות הנהוגות על ידי הארגון (סוגי הפיגועים) או סיווג לפי סביבת התפתחות ארגון הטרור¹⁹.

פעמים רבות נראה כי מבחינת הציבור הרחב, ולעיתים אף בעיני מקבלי החלטות, אין משמעות להבדלים השונים בין ארגוני הטרור. ברוב המקרים ההתייחסות אל שלל ארגוני הטרור היא כמו היו מקשה אחת. בראיה זו, ארגונים העושים שימוש בטרור אינם אלא אויב שיש לפגוע בו, לאלצו להיכנע או להדבירו, ללא קשר למטרותיו או מאפייניו. במקרים אחרים, הפך השם למושא לבוז, לגנאי ולדחייה למי שפוגע בחפים מפשע. בניגוד לראיה זו, לדעתי, עלינו לייחס חשיבות עליונה לאופן הגדרתו הנפרדת של כל ארגון הטרור והכרה מעמיקה של מטרותיו, מבנהו הארגוני ואופן פעולתו. מאחר והרתעה עוסקת בדימויים, ושימוש באיומים (על ידי המגן) במטרה למנוע ביצוע מעשה (על ידי התוקפן), קיימת חשיבות רבה להבנה של האופן בו הארגון מגדיר עצמו (גורם המהווה משקל משמעותי וחלק בלתי נפרד מעולם הדימויים של הארגון, האליטה שלו ופעיליו), ולאחר מכן להבחנה המדויקת כיצד הוא מתייחס לפעולותיו (ומכאן באילו טקטיקות הוא נוקט, וחשיבותן לארגון) אותן אנו מנסים למעשה למנוע. העדר הכרות רחבה ועמוקה אם הארגון עשויה להביא את המדינה הפועלת נגדו לאים ולפעול מול אינטרסים שאינם חשובים לארגון. דוגמא חשובה לצורת הסתכלות שגוי על ארגוני הטרור היא הנטייה של מדינות (בעיקר המערביות) לראות במהלך האלים של ארגוני הטרור ("השוט") את עיקר המעשה, ולהתעלם ממרכיבים אידיאולוגיים ומחויבות חברתית, המנחים את הארגונים השונים. כפי שנראה בהבחנה בין ארגוני טרור ובין ארגוני גרילה, לאינטרס החברתי עשוי להיות משקל מכריע בשיקולי הארגון על פני צורות פעולה אלימות שונות (אותן מנסה המדינה למנוע).

הבחנה בין ארגון טרור לבין ארגון גרילה

ההבחנה בין ארגון טרור ובין ארגון גרילה חשובה לי לאור השינוי שחלו בארגון החזבאללה במהלך השנים. כמו בהגדרת הטרור, גם בהגדרת הגרילה זה קיימות תפיסות שונות. חלק מרכזי בשונות בין הגישות קשור גם כן לשיקולים פוליטיים אך גם לעובדה כי ארגוני גרילה עושים לעיתים קרובות שימוש נרחב בטקטיקות של טרור. כפי שנראה בהמשך העבודה, לאפיונו של ארגון כארגון טרור או כארגון גרילה יש משמעות רבה מבחינת מדיניות ההרתעה שהמדינה יכולה להפעיל כנגדו. ההבחנה שברצוני לעשות נועדה על מנת לשמש בהמשך הדיון ככלי עזר בהבנת מקרה המבחן של חזבאללה, ואינו

¹⁸ David C. Rapoport., "The Four Waves of Rebel Terror and September 11th", In: The New Global Terrorism, ed. Charles W. Kegley (Upper Saddle River, NJ: Prentice Hall, 2003), pp.37-45.

¹⁹ Peter A. Fleming, Michael Stohl , Alex Schmid, "The Theoretical Utility of Typologies of Terrorism" in: The Politics of Terrorism, ed. Michael Stohl (N.Y.: Marcel Dekker Inc, 1979). pp 153-196.

בא כהגדרה מלאה ובלעדית לגרילה. כמו כן, עלינו לזכור שטרור הינה טקטיקה, בעוד גרילה, או מלחמה זעירה, עשויה להכיל בתוכה מספר רב של טקטיקות שונות, ובכלל זה גם טקטיקות של טרור. על מנת לפשט את ההבחנה, אציג את ההבדלים בין ארגוני טרור לבין ארגוני גרילה כטבלה מסכמת²⁰.

מדד	ארגון טרור	ארגון גרילה
שליטה על טריטוריה	ללא טריטוריה מוגדרת	מחזיק בטריטוריה ברורה
כלי נשק אופייני	חומרי נפץ, אקדחים, נשק קל	נשק צבאי קל ולעיתים אף נשק מסייע כבד.
גודל קבוצה מבצעית	בודדים או חוליות קטנות	מסגרת מחלקתית עד גדודית
מבנה	לא מחייב מבנה היררכי או ארגון קבוע	חייבת לפעול במבנה מאורגן והיררכי
תפקיד האוכלוסיה	אינה מרכיב קריטי	לא תתקיים ללא תמיכת האוכלוסיה בתוכה היא פועלת.
המטרות הטקטיות	אנשי וסמלי ממשל, אזרחים ויריבים פוליטיים	בעיקר כוחות צבא, משטרה וממשל ויריבים פוליטיים
מטרה אסטרטגית	יצירת אפקט פסיכולוגי	הישגים פיזיים: התשת הצבא וכיבוש שטח.
הפעלה אופרטיבית	טקטיקות שונות של טרור: מטענים, חטיפות, רצח.	הפעלה משולבת של טקטיקות טרור, לצד כוחות סדירים וסדירים למחצה.
מראה חיצוני	לבושים כאזרחים	לעיתים קרובות לובשי מדים
אזור הלחימה	לא מוגדר, בכל העולם	אזור הלחימה מתוחם למדינה / אזור ספציפי.

מטבלה זו ברצוני לחדד שלושה מאפיינים המבחינים ארגון גרילה מארגון טרור שהינם חיוניים לדיון שאפתה בסוגיות שנוגעות להרתעה בהמשך העבודה: ראשית, ארגון גרילה, בניגוד לארגון טרור, מחזיק בטריטוריה ברורה ומוגדרת. שנית, ארגון גרילה חייב את תמיכת האוכלוסיה בטריטוריה זו כדי להמשיך ולהתקיים, ושלישית אזור הלחימה שלו מתוחם בשטח גיאוגרפי מוגדר מבחירתו שלו.

הבחירה בטקטיקת הטרור

קיימים חילוקי דעות בין חוקרים שונים ביחס לגורמים המובילים קבוצת אנשים לבחור בדרך הטרור. בספרות העוסקת בטרור נעשו ניסיונות מגוונים לבחון את המניעים השונים שהביאו אנשים וארגונים לאמץ אסטרטגיה של טרור, ולמצוא מניע מוביל מרכזי. בין מניעים אלו ניתן להצביע על מניעים פסיכולוגיים-אישיים, מניעים פסיכולוגיים קבוצתיים, מניעים חברתיים/כלכליים, מניעים פוליטיים, מניעים תרבותיים וכדומה. מאחר ובעבודה זו בכוונתי לעסוק ביכולתה של מדינה להשפיע על ארגון באמצעות מדיניות הרתעה, אתמקד בשתי גישות המנתחות את הפניה לטרור בהיבטיו הפוליטיים-ארגוניים.

הגישה הראשונה מייחסת משקל רב יותר להיבטים ארגוניים ורואה את הבחירה של ארגון פוליטי בדרך הטרור כבחירה רציונאלית, הבאה לאחר שהארגון הפוליטי מנסה להוביל שינוי פוליטי (פעמים רבות שינוי רדיקלי) בדרכים שונות ונכשל. לפי תפיסה זו, הפניה לטרור היא תהליך לימודי

²⁰ Ariel Merari, "Terrorism as a Strategy of Insurgency", *Terrorism and Political Violence*, Vol. 5, No.4, (1993), pp 223-227.

רציונאלי, במהלכו הארגון לומד מניסיונו ומניסיונם של ארגונים אחרים, ובוחר את האלטרנטיבות השונות העומדות בפניו להשגת יעדיו²¹. בראייתם של חוקרים אלו הפניה לדרך הטרור היא בבחינת חוסר ברירה או הרע במיעוטו, הבא לאחר שנכשלו אמצעים אחרים, לא אלימים, שננקטו על ידי הארגון (או האוכלוסיה אותה הוא מייצג) לקידום מטרותיו הפוליטיות²². בתפיסה זו הבחירה בטרור (כמהלך כוחני אלים) תפתח בעיקר אצל קבוצות קטנות: מיעוטים אידיאולוגים, אתניים או רעיוניים, הסובלים מנחיתות מול המדינה שכנגדה הם פועלים, ועל כן חשים כי לא יוכלו להשיג את מטרותיהם בדרך אחרת. גישה משמעותית אחרת לעבודה זו היא גישה הרואה את הפניה לטרור כמהלך פוליטי יזום. לגישה זאת ניתן לשייך בראש ובראשונה פעולות של ארגוני טרור המופעלים באופן ישיר על ידי מדינות, וכן ארגונים שקמים במיוחד במטרה לעשות שימוש בטרור נגד יריב מוגדר²³. גם בגישה זו, הארגון או המדינה מגיעים לבחירה בדרך הטרור על סמך תהליך לימוד מסוים. אולם, במקרה זה התהליך אינו תהליך שהארגון עובר באופן ישיר, ולרוב הוא נסמך על ניסיונם של ארגונים אחרים או במקרה של מדינה, הארגון מוקם ומופעל בשל אי יכולת לממש יעדים פוליטיים בכלים צבאיים או מדיניים אחרים.

רציונאליותם של ארגוני הטרור

חוקרים מדיסציפלינות שונות ניסו להתייחס לשאלת רציונאליותם של ארגוני הטרור. מאחר ובהרתעה או עוסקים, הרי שרציונאליות זו מתייחסת למידת הפעלתם של שיקולי עלות / תועלת (שכר ועונש) בקרב פעילי ארגוני הטרור והגרילה. חוקרים שונים טענו כי ארגוני הטרור "אינם רציונאליים", תוך שימוש במגוון תארים להסברת אופן מחשבתם²⁴. אחרים רואים בארגוני הטרור ארגונים רציונאליים, אשר מקיימים מערכת שיקולים של עלות / תועלת בבחירתם את דרכם ופעולותיהם. אולם כפי שציינתי, זו היא רציונאליותם שלהם, שלעיתים עשויה להיות מוגבלת, או כזו המושפעת מרקע תרבותי שונה ומבנה ארגוני שונה (המשפיע על תהליך קבלת ההחלטות) ועל כן רציונאליותם שונה מזו של המדינה²⁵.

במסגרת הרציונאליות הייחודית לארגוני טרור יש חשיבות רבה למעמד המובנה (כשחקן החלש מבחינה פוליטית במערכת), המביא אותם לעיתים להחזיק בתפיסות עולם וסולמות ערכים שונים מאלו של רוב המדינות: החשיבות המיוחסת לאובדן חיי אדם (בעיקר מול חיוניות המטרה) תפיסת מושג הזמן במסגרת המאבק (בו אדון בהמשך) וכדומה. מיעוט קטן ביותר (אם בכלל) של ארגוני טרור, בעיקר של

²¹ Martha Crenshaw, "The Logic of Terrorism: Terrorist Behavior as a Product of Strategic Choice", In: Origins of terrorism: Psychologies, Ideologies, Theologies, State of Mind, ed. Walter Reich, (Cambridge: Cambridge University Press, 1990), pp. 7-10.

לנין מדבר בפרוש על לימוד מניסיון ההמונים, והתאמת צורת המאבק לנסיבות. צ'ה גווארה מדבר על כך שאם דרכי השלום לא מוצו, העימות האלים יכשל. מובאים אצל יהושפט הרכבי, על הגרילה, (ת"א: הוצאת מערכות, 1971), עמ' 138, 227. הרכבי, על הגרילה, עמ' 18. מציין כי גם עצם הפניה לטקטיקה של גרילה "היא תוצאה של לית-ברירה".

²³ Boaz Ganor, Countering State-Sponsored Terrorism, (Herzliya: The Interdisciplinary Center, 1997). Martha Crenshaw, "Why America? The Globalization of Civil War", Current History, Vol. 100, No. 650, December 2001, pp. 425-432.

²⁴ כך לדוגמא: ד"ר שרי גולדשטיין-פרבר, "לוחמה פסיכולוגית בעידן ההרתעה השני", מערכות, גיליון 378-379, ספטמבר 2001, עמ' 12-2.

²⁵ בהקשר זה מעניין לבחון את התייחסותו של הנטינגטון לנושא המלחמה בין תרבויות, ואי הלחימה בין מדינות השייכות לאותה ציליוויזציה. סמואל הנטינגטון, התנגשות הצליוויזציות, (ירושלים: הוצאת שלם, 2003), עמ' 14-18.

ארגונים משיחיים (כדוגמת הארגונים שקמו לקראת סוף המילניום), יכולים להיחשב כלא רציונאליים לחלוטין במובן זה שהם לא מונעים כלל או כמעט משיקולי עלות מול תועלת שעליהם ניתן להשפיע, אולם הללו הם המיעוט היוצא מן הכלל המחייבים מחקר נפרד.

חשאויות הארגונים

ארגוני הטרור, כארגונים הפועלים במצב תמידי של חולשה צבאית ופוליטית יחסית למדינה, מסגלים לעצמם רמות שונות של סודיות, ושל חשאויות. באופן טבעי, ארגונים קטנים, בעלי מספר מצומצם של פעילים עשויים להצליח לשמור על רמת חשאויות גבוהה יותר מאשר ארגונים עממיים בעלי תשתית ציבורית רחבה, או ארגוני גרילה המקיימים נוכחות טריטוריאלית. החשאויות של הארגונים עשויה לבוא לידי ביטוי בהקשר ההרתעתי בשלושה שלבים: ראשית, חשאויות זו תמנע פעמים רבות מהמדינה לאתר את הרגע בו בחר ארגון פוליטי מסוים לפנות לדרך האלימות והטרור (על כך בהרחבה בחלק הבא). בכך נשללת מהמדינה הידיעה כי ההרתעה הכללית שלה אינה מספיקה, והיא נדרשת לשפר את הרתעתה. שנית, מעטה החשאויות לא יאפשר בדרך כלל הכרה מספקת של המדינה עם סולם הערכים והאינטרסים של הארגון ובכך ימנע מהמדינה נתון חיוני, האמור לשמש בסיס לכל תהליך יצירת איום העניישה במסגרת מדיניות ההרתעה. ולבסוף, מבנהו החשאי של הארגון, פוגע פעמים רבות ביכולת ליצירת תקשורת הולמת בין המדינה (המגן) והנהגת ארגון הטרור (המורתע), ולרוב מחייב את המדינה לפנות להעברת מסרים באמצעות אמצעי התקשורת הגלויים, כלי שאינו מתאים למשימה זו. בעיות אלו העומדות בפני המדינה המתמודדת עם ארגון טרור מצטמצמות כאמור (אך לא נעלמות) ככל שהארגון גדול יותר, בעל מבנה היררכי מסועף יותר, פעיל לאורך זמן רב יותר וכן במקרה של ארגוני גרילה (שמטבעם הנהגתם אינה חשאית).

מבנה ואיוש הארגונים

מבחינה מבנית, בניגוד למדינה שמוסדותיה בנויים בדרך כלל על מסד חוקתי ובירוקרטי, המוגן משינויים רדיקלים, ארגוני הטרור הקטנים אינם מחויבים לעיתים קרובות למבנה ארגוני ברור, ולעיתים העדרו של מבנה ארגוני ברור הוא חלק מכוח הישרדותם. גם ארגוני גרילה, שהמבנה שלהם גדול ומורכב יותר מזה של ארגון טרור, הינם בעלי מבנה בירוקרטי פשוט מזה של מדינה. במצב של מבנה אמורפי או לא ממסדי, מתאפשר ביתר קלות לפעילים בודדים לתפוס מקום מרכזי וסוּחף בהנהגת הארגון, ולהטביע בו את חותמם האישי. במצב זה חשיבותם של הפרטים, האינדיבידואלים, מביאה לעליה בחשיבותם של מאפיינים פסיכולוגים בקרב פעילים המשתייכים לארגון הטרור, כפי שהציגם Jerrold Post²⁶: אחוז גבוה יחסית של פעילים הסובלים מתופעה של "פיצול", המביא אותם להשליך על סביבתם את כל

²⁶ Jerrold M. Post, "Terrorist Psycho-Logic: Terrorist Behavior as a Product of Psychological Forces", In: *Origins of Terrorism*, ed. Walter Reich, (Cambridge: Cambridge University Press, 1990), pp 25-31.

יודגש כי פוסט מציין כי אין דגם פסיכולוגי אחיד לפעילי טרור, אולם מאפיינים אלו מופיעים בהיקף רחב יותר אצל טרוריסטים מאשר בחברה הרגילה, והם שיוצרים אצל פעילי הטרור "הגיון מיוחד" להם.

תופעות ה"רע" ומכאן מביא אותם לדמוניזציה של היריב וראיה מוקצנת של "אנחנו" מול "הם". במצב זה, שימוש באיומים עשוי רק להקצין את הדמוניזציה של המדינה בעיני פעילי הארגון, ולהעצים את הרצון שלהם לפעול נגד המדינה.

בשל חשיבותם של הפרטים בהנהגה, עשויה מדיניותו של ארגון מסוים (בעיקר הארגונים הקטנים, שבהם חסר מבנה בירוקרטי משמעותי), להשתנות באופן מהותי בתקופה קצרה בשל חילופי גברי. בחלק מן הארגונים, בעיקר בארגוני הטרור הגדולים ובארגוני הגרילה, קיים מבנה היררכי ובירוקרטי ברור, במישור הארגוני ובמישור המבצעי. ארגונים אלו יפגינו לרוב יציבות רבה יותר, הנובעת ממערכת איזונים פנימית, אולם גם הם יושפעו במידה רבה מאישיותם של מנהיגיהם המובילים.

אידיאולוגיה ורציונאליות

ישנם חוקרים הנוטים לייחס חשיבות גדולה מאוד למרכיבים אידיאולוגיים בהתנהלותו של ארגון טרור, ומכאן לגזור כי פעיליו הינם "חדורי אידיאולוגיה", המשפיעה על רציונאליותם עד כדי הפיכתם ללא רציונאליים. אומנם אין ספק כי אידיאולוגיה, הינה מרכיב בשיקוליו של הארגון, אולם לדעתי קביעות כלליות אלו הינן בעייתיות וקשות מאוד למדידה. כך למשל, האם מנהיגי מדינות כגון לנין וחומיני היו פחות חדורי ומונחי אידיאולוגיה ממנהיגי ארגונים כדוגמת ערפאת, נצראללה או בן לאדן? לדעתי יש לבחון את מרכזיות האידיאולוגיה במבחן היכולת ליישם אותה בפועל: הגם שיש חריגים מכלל זה, נראה לי שנוכל לטעון כי ככל שארגון הוא קטן ואלטיסטי יותר הוא מקיים מערכת זיקות מצומצמת מול גורמים, ארגונים וקבוצות אחרות (חיצוניות לארגון). כך יכול הארגון לשמור על נאמנותו האידיאולוגית, ללא הזדקקות לפשרות כואבות הנדרשות במימד המעשי של חיי היום-יום²⁷. בהתאמה לכך, ככל שהארגון יהיה גדול יותר, מורכב מבחינה מבנית ובעל אינטראקציות רבות ומשמעותיות יותר עם סביבתו (ובמיוחד אחריות על אוכלוסיה) הוא יאלץ למצוא דרכים לגשר על הפערים שבין האידיאולוגיה ובין מציאות החיים היום יומית.

מאפייני העימות והטקטיקות של ארגוני הטרור

במישור האסטרטגי, הטרור כדרך לחימה משויכת לקבוצה רחבה של "עימותים בעוצמה נמוכה" (L.I.C) או "עימותים תת קונבנציונאליים". בבחירתו בדרך הטרור, מצליח למעשה ארגון המשתמש בטרור נגד המדינה לשלול כמעט לחלוטין את היתרון הצבאי והטכנולוגי שיש למדינה הניצבת נגדו ולצבאה הסדיר. כך, גם אם למדינה היתה הרתעה קונבנציונאלית או גרעינית מעולה, הרי שעליה להתמודד עם צורך ליצור הרתעה גם במישור השלישי, השונה מהשניים הקודמים²⁸.

מאפיין אופרטיבי חשוב של הטרור הוא היחס בין משך העימות והאינטנסיביות שלו: בעימות תת-קונבנציונאלי, לרוב המאבק הפוליטי-צבאי בכללותו הינו ממושך ביותר (ונמשך לאורך שנים ואף

²⁷ שאול משעל מתייחס לנושא זה כ"מתחים" בין המישורים השונים בהם פועל הארגון – המישור הבין לאומי, לאומי ומקומי או קהילתי (במסגרת שיעור "תרבות פוליטית וארגונית של ארגוני טרור").

²⁸ אין ספק כי קיימת השפעה וזיקה מסיימת בין מישורי ההרתעה השונים שיש למדינה, וכשהרתעתה התת-קונבנציונאלית נפגעת יש לכך גם השפעה, לפחות כהלך רוח, על דימוי עוצמתה הקונבנציונאלית, אך לדעתי השפעה זו אינה מכרעת, ופחותה מהשפעתם של מרכיבים אחרים.

עשרות שנים), אך הוא בנוי מרצף התנגשויות מצומצמות בהיקפן, הנמשכות זמן קצר ביותר (דקות, שעות ולעיתים ימים בודדים), ולאחריהן תקופת שקט מסוימת (הנמשכות ימים ושבעות). זאת, בניגוד למצב בהתנגשויות קונבנציונאליות בין מדינות, בהן לרוב פרק הזמן של העימות הצבאי עצמו הינו מוגבל במשכו (ונמשך בדרך כלל ימים או חודשים), רחב בהיקפו (בעיקר מבחינת רמת גיוס המשאבים של מדינה), ובין העימותים יש פרקי זמן ארוכים של רגיעה יחסית (הנמשכים שנים ועשרות שנים).

במישור הטקטי בולטת יכולתם של ארגוני הטרור לשנות טקטיקות ודרכי פעולה באופן מהיר יחסית, עד כדי כך שלא יהיה דמיון בין אירוע אלים אחד לזה שיבוא בעקבותיו, וכן יש ביכולתם לבחור באזורי פעולה גיאוגרפים שונים לחלוטין²⁹. ארגוני הגרילה, הגם שהינם "מסורבלים" יותר מארגוני טרור ופועלים בדרך כלל באזור גיאוגרפי אחד, נהנים מיכולת להפעיל מגוון רחב יחסית של טקטיקות, ברמות אינטנסיביות משתנות (ובכלל זה טקטיקות שאינן טרור).

מקומה של האוכלוסייה בעימות

בניגוד לעימותים הקונבנציונאליים, בהן נעשה (לפחות עקרונית) ניסיון להפרדה בין אוכלוסיה אזרחית ולוחמים, שבמסגרתם עיקר האלימות מופעלת כנגד הלוחמים, הרי שהטרור מכוון עצמו להשפיע ישירות על האזרחים. ארגוני הגרילה אומנם פועלת בדרך כלל נגד הממשל או כוחות הביטחון של המדינה, אך הם תלויים בתמיכת האזרחים, ולא אחת עושים שימוש בטקטיקות של טרור. ברוב המקרים, מטרתם של ארגוני הטרור והגרילה כאחד היא להניע את האזרחים ליצור שינוי או לחלופין להביא את הממשל ליצירת שינוי על ידי הפחדת האזרחים.

בניגוד למלחמה הגרעינית (המכוננת "נגד ערך"), שבה מקבל ההחלטה הכמעט בלעדי הוא מנהיג המדינה (ואותו יש להרתיע), הרי שהטרור מכוון עצמו לשכבות רחבות באוכלוסייה, הן כמקור לתמיכה בפעילות הארגונים (בעיקר בארגוני הגרילה וארגוני הטרור הגדולים) והן כמטרה לפגיעה והפחדה (של אוכלוסיית היריב) במטרה להשיג את היעד הפוליטי הרצוי³⁰. בהמשך אבקש להציג כיצד מידת התמיכה הציבורית בארגון, והאופן בו הארגון מתייחס לצורך שלו בתמיכה ציבורית, הופכת למרכיב מהותי ביכולת ההרתעה כנגדו. מקומה של האוכלוסייה והשפעתה על המאבק הופך את נושא הדימויים ותודעת הציבור לגורם מהותי ומכריע במאבק בין ארגון הטרור למדינה, יותר מאשר המישור הצבאי-פיזי (וכדוגמא לכך ניתן לראות את ישראל נסוגה מלבנון דווקא בתקופה שהסתמנה ירידה במספר הנפגעים הישראליים)³¹.

חלק ג': גורמים המשפיעים על הצלחת השימוש במדיניות ההרתעה נגד טרור וגרילה

²⁹ בועז גנור, במבוכ הלוחמה בטרור, (הרצליה: המרכז הבינתחומי, 2003), עמ' 71.

³⁰ אצל רוב התיאורטיקנים של הגרילה והטרור, תמיכת האוכלוסייה נתפסת כגורם חיוני, כך לדוגמא צה גווארה, מצוטט אצל הרמב"ם, על הגרילה, עמ' 227.

³¹ שאול שי, "העימות המוגבל ומושג ההרתעה" בתוך העימות המוגבל, עורכים חגי גולן ושאול שי, (ת"א: מערכות, 2004), עמ' 168.

בחלק זה אנתח את הגורמים היכולים להשפיע על מידת הצלחת השימוש במדיניות ההרתעה נגד ארגוני טרור וגרילה. לשם כך אשתמש במרכיבי תיאורית ההרתעה ובמרכיבי מדיניות ההרתעה הקונבנציונאלית, ואבחן אותם מול מאפייניהם של ארגוני הטרור והגרילה כפי שהוצגו להלן. כל ניסיון להתייחס לכל מרכיב בתיאורית ההרתעה בנפרד, הוא למעשה ניתוח מלאכותי, העשוי להוציא נושא מהקשרו. בשל כך, על מנת לפשט ולהבהיר את טענותיי בפרק זה, אנסה לשמור על מבנה טיעונים המשלב בין מבנה הטיעונים בחלק זה ובין הדיון בשני החלקים הקודמים.

אופן הגדרת ההרתעה כגורם המשפיע על הצלחת מדיניות ההרתעה

הרתעה או אכיפה?

בטרם ניגש לנתח באופן מפורט את הגורמים השונים העשויים להשפיע על הצלחת הניסיון להרתיע ארגון טרור או גרילה, עלינו לנסות ולהבין את הקשרה של ההרתעה נגד ארגון טרור ובלבול המושגים בו אנו עלולים להימצא. באם נניח כי הרתעה באה למנוע מהלך לא רצוי (של הפרת הסטטוס קוו), הרי שהרתעת הטרור הקלאסית, האידאלית, תשאף להרתיע ארגון מעצם יישום פעולת הטרור הראשונה שלו, זו שלמעשה הופכת אותו לארגון טרור. צורת ניתוח זו של מדיניות ההרתעה נגד טרור מאפשרת בעצם שימוש בתפיסות הקלאסיות של ההרתעה הקונבנציונאלית: המדינה מפעילה הרתעה כללית נגד ביצוע פעולות טרור (בראש ובראשונה על ידי מערכת חוקים ואכיפה אזרחית רגילה). בשלב מסוים, קבוצה בוחרת לעשות שימוש בכלי הטרור, ואז על המדינה להפעיל הרתעה מיידית כדי לסיים את המשבר, ולמנוע ביצוע פעולת הטרור (הראשונה). מצב זה מעלה מייד את הבעיה הראשונה שהיא בעיית הידיעה והמודיעין המאפשר למדינה לזהות כי עליה לשפר את יכולת ההרתעה שלה, על ידי הרתעה מיידית, ובפועל תרחיש שכזה כמעט מעולם לא קיים.³²

במידה ונבקש להניח כי מדיניות הרתעה נגד ארגון הטרור באה למנוע הישנות מעשי טרור נוספים, הרי שניתן לטעון שזו אינה הרתעה אלא אכיפה: פעולה שנועדה להחזיר את הסטטוס קוו שהופר לקדמותו. מכאן, שאנו עוסקים למעשה בעיקר באכיפה, ורק באופן חלקי בהרתעה. המציאות בה מדינות מכוונות את עיקר מאמציהן לפגוע ביכולותיו של ארגון הטרור, ופחות מכך פועלות לצמצום נכונותו או רצונו לפעול בצורה אלימה, רק מחזקת גישה זו.

דרך שלישית לבחון מצב בעייתי זה היא החלטה לנסות להרתיע ארגון טרור או גרילה שכבר פעיל, על מנת למנוע ממנו להסלים את פעולותיו או על מנת להגבילן לשטח גיאוגרפי מסוים.³³ סיטואציה ספציפית זו ניתן לראות כ"שימור סטטוס קוו" של אלימות מוגבלת בין המדינה והארגון. בנוסף, לענישת הארגון (במסגרת אכיפה), יכולה להיות גם משמעות הרתעתית שכן בכך ניתן להשפיע על ארגוני טרור אחרים מלנקוט בפעולות אלימות. מהלך שכזה ישפר את יכולת ההרתעה הכללית של המדינה נגד ארגוני טרור אחרים.

³² תרחישים "קונבנציונאליים" דומים הם כל אותן הפתעות אסטרטגיות: ברה"מ במבצע "ברברוסה", ארה"ב בפרל הרבור וישראל במלחמת יום כיפור. Shimshoni, *Op. Cit.* pp. 24-25.

³³ דוגמא לכך היא המדיניות הישראלית (והפלסטינית הפנימית) שראתה בפיגועים בתוך תחומי הקו הירוק שינוי מדרגה בעוצמת הטרור לעומת פיגועים ב"שטחים".

בפועל, כל אחד משלושת התרחישים שתיארתי מתקיימים בכפיפה אחת, לעיתים בו זמנית (לפחות שני התרחישים האחרונים), ומכאן שעלינו לאמץ הגדרה של הרתעה חלקית או של הרתעה המשולבת באכיפה כדי לתאר את המדיניות אותה נוטות מדינות ליישם בפועל.

משמעות הסיטואציה ההרתעתית

לבעייתיות שקיימת באיתור החלטת ארגון מסוים להתחיל לעשות שימוש בטרור יש מספר נגזרות חשובות לגבי אופן התנהגות המדינה מול ארגון הטרור.

א. במישור העקרוני, קיימים הבדלים מהותיים בין ההרתעה הכללית (הבאה למנוע בחירה בדרך הטרור) ובין הרתעה מיידיית (הבאה למנוע מימוש של החלטה שהתקבלה להשתמש בטרור). ההרתעה הכללית הינה ארוכת טווח, ולרוב מופעלת לצד אמצעי השפעה חיוביים כמו אי רצון לאבד שגרת חיים, רווחה כלכלית וכדומה. הרתעה מיידיית הינה משברית באופייה, משקלם של איומי הענישה הצבאיים בה רב יותר, ואיום הענישה חייב להיות ממוקד (עונש ברור על עברה ברורה), ומיידית³⁴.

ב. במישור הפרקטי להחלטת הארגון להשתמש בטרור חשיבות רבה ביותר בקביעת אופן מימוש מדיניות ההרתעה הרצוי נגדו. אם נאמץ את הבחנתו של מורגן על הרתעה מיידיית והרתעה כללית, הרי שניתן לטעון, על סמך ניסיון היסטורי, כי לרוב הרתעת ארגונים משימוש בטרור מצליחה לאורך זמן (כהרתעה כללית), שהרי הקבוצה שבסופו כן פונה לשימוש בטרור עושה זאת לאחר זמן רב, ולרוב באיטיות ובהדרגתיות. אולם בשלב כלשהו ההרתעה הכללית כושלת, קבוצה מסוימת בוחרת לאתגר את הסטטוס קוו בכלים צבאיים או אלימים ולפתוח בפעולות טרור. בסיטואציה זו להבחנה שבין הרתעה כללית, הרתעה מיידיית ואכיפה יש משמעות קריטית מבחינת הכלים שעל המדינה להפעיל כדי להשיג את מטרותיה. אם המדינה תאפיין את המצב באופן שגוי ותפעיל כלים שאינם מתאימים (לדוגמא מקבלי החלטות יחליטו כי יש צורך בהרתעה מיידיית ויפעילו צעדי חירום שלא לצורך), היא עשויה לפגוע באופן מהותי ביכולתה להשיג את מטרותיה (לדוגמא, יצירת "ספירלה" של הסלמה בשל דיכוי ההמון, ועל כך בהרחבה בהמשך).

ג. בהנחה כי הרתעת טרור, כמדיניות מכוונת וברורה, מתקיימת בעיקר לאחר שארגון הטרור כבר פעל, יש כאן בעייתיות תמידית של כשלון ההרתעה³⁵. בעייתיות זו נובעת מהעובדה שכל פעולת טרור בפני עצמה, בעיקר אם עבר פרק זמן ארוך יחסית מזו הקודמת, מוכיחה לכאורה כי ההרתעה שניסתה המדינה ליצור נכשלה, ומעמידה את המדינה בפני הצורך לנסות וליצור הרתעה מחודשת.

רמות שונות של סכסוך

מאחר והצורך בהרתעה נובע מקיומו של סכסוך בין שני שחקנים, חשוב להבין ולהתייחס להרתעה בזיקה לעצם הסכסוך. חוקרים מוצאים הבדלים מהותיים בין מאפיינים של סכסוכים ברמות

³⁴ שלינג, שם, עמ' 85-89.

³⁵ Morgan, Op. Cit., p.44.

שונות (בין מדינות, בין ארגונים או בין פרטים) המביאים לאופן הבנה, ניתוח והתייחסות שונים לסכסוך בקרב סוגי שחקנים שונים. על כן, גם ההתייחסות, אופן הניתוח וההבנה של מדיניות ההרתעה צפויים להיות שונים בין מדינה וארגון. אין הדבר אומר כי תובנות המתקיימות ברמת סכסוך אחת אינן יכולות להתקיים באחרת, אך האפשרות להבנת הסיטואציה ההרתעתית באופן שונה על ידי המדינה או הארגון, גדולה יותר מאשר בין שתי מדינות. במילים אחרות, היחס העקרוני לרעיון הכללי של סכסוך, ולא רק ההשקפה על ביטויו בפועל צפויים להיות שונים בין המדינה והארגון (שוני שעשוי ללכת ולהתעצם ככל שהארגון קטן יותר, ומנגד צפוי להצטמצם בארגונים גדולים או ארגוני גרילה)³⁶.

מה היא הרתעה מוצלחת?

מה שעלול להראות ככישלון של מדיניות או נסיונות ההרתעה בטווח הקצר, עשוי לשנות שיקוליו או את חישוביו של קורא התגר בטווח הארוך בצורה שתשרת את המגן. בכך ניסיון כושל להרתעה בטווח הקצר עשוי להתגלות כגורם להרתעה מוצלחת ועמידה בטווח הארוך. מנגד, הצלחה בשמירת הסטטוס קוו על ידי הרתעה יעילה, בעיקר בין מדינה ובין ארגוני טרור או הגרילה, עשויה להוביל לתסכול הולך וגדל אצל המתגר, להחריף את תחושת היוניות המאבק (כפי שראינו מתפיסתה של קרנשאור). מכאן ששימוש במדיניות הרתעה מוצלחת בטווח הקצר בלבד עשויה להאיץ את שינויים בארגון הטרור כדי שיצליח להתגבר על האיום שמציבה בפניו המדינה. מכאן עולה כי הצלחה של הרתעה (או כישלונה), היא מושג יחסי בלבד, המושפע מאוד מבחינתו לאורך זמן. הבחנה זו נכונה הן במישור שבין מדינות (או ההרתעה הקונבנציונאלית) והן למישור שבין מדינה לארגון, אולם בהרתעה מול ארגוני טרור מסגרות הזמן לפיו נמדד הסכסוך, ולאורו מוערכת הצלחת ההרתעה, צפויים להיות שונים עד מאוד (ולכך אתייחס בהרחבה בהמשך).

הרתעת ארגון מלעשות שימוש בדרך הטרור

כפי שציינתי, ברוב המקרים פעולת הטרור אותה מבצע ארגון, הוא תולדה של תהליך התנסותי-לימודי ארוך, הכולל ניסיונות כאלה ואחרים להשגת שינוי פוליטי באמצעים אחרים, או לחילופין תוצאה מניסיונם של ארגונים אחרים. במקרים רבים הטרור נבחר כמוצא אחרון בשל "העלות" הגדולה שהוא יוצר ליוזמים אותו: רדיפה על ידי הממשל, עימות עם האוכלוסיה האזרחית, סיכון בהסלמה לסכסוך בין לאומי, וסבל לאוכלוסיה המעניקה לארגוני הטרור והגרילה מחסה. במקרים אלו הטרור נתפס כרע במיעוטו, שהוא עדיין הכרחי מול האופציות האחרות, ובכלל זה הימנעות מפעילות, הנתפסת לעיתים על ידי חברי הארגון כהסכמה שבשתיקה לכיליון לאומי, דתי או אתני.

ההיגיון הפנימי של הטרור כגורם המשפיע על הצלחת מדיניות ההרתעה

³⁶ Morgan, *Ibid*, pp. 20-21.

תהליך "הבחירה בדרך הטרור" של הארגון ואופיו של הארגון הבוחר להשתמש בטרור עשויים להציב בפנינו מספר גורמים מהותיים המשפיעים על סיכויי ההצלחה של מדיניות ההרתעה של המדינה, ואף הופכים את מדיניות ההרתעה לבלתי אפשרית מעצם ההגדרה:

1. **האסטרטגיה ההתקפית של ארגון הטרור לשינוי הסטטוס קוו.** ארגוני הטרור, מעצם בחירתם בדרך הטרור, מחויבים לפעול לשינוי הסטטוס קוו באופן אקטיבי ואלים. מאחר והרתעה משמעותה שימור הסטטוס קוו, הרי שהסכמה לאי שינוי בסטטוס קוו (כניעה לניסיונות ההרתעה) משמעותה ביטול הצידוק לעצם קיומו של ארגון הטרור, או לכל הפחות הסכמתו ל"פירוק מנכסיו" הצבאיים.
2. **הפסקת השימוש בטרור.** הפסקת השימוש בכלי הטרור על ידי ארגון המעוניין בשינוי הסטטוס קוו יכולה להיות יעד של מדיניות ההרתעה. אולם, בהנחה כי הארגון ביצע בעבר שיקול דעת שכזה (ובחר בדרך הטרור), ולאור אינטרס עקרוני של המדינה שמצהירה שהיא אינה מעוניינת לשנות את הסטטוס קוו, הרי שאפשרות זו הינה מוגבלת ביותר בסיכויי ההצלחה שלה. באופן עקרוני, גם אם תתקבל החלטה זו על ידי הארגון (לדוגמא בהחלטת ועידת אש"פ ב-1988 להפסקת הטרור נגד ישראל והסכמתו להחלטות האו"ם), עדיין ירצה הארגון לשנות את הסטטוס קוו באמצעים אחרים, בניגוד לעמדת המדינה. מטבע הדברים, יעד שכזה למדיניות ההרתעה עשוי להיות בר השגה במידה וילוהו בנכונות לשינוי בסטטוס קוו מצד המדינה.
3. **פעולה מ"צורך" ולא מ"הזדמנות"** – מאחר והטרור הוא לעיתים קרובות בגדר "מוצא אחרון" לארגון הפוליטי הבוחר בו (במישור האסטרטגי), הרי שלרוב בראיית הארגון יהיה הטרור בגדר "צורך" ולא בבחינת "ניצול הזדמנות"³⁷. מצב זה נכון גם בהתייחס לטרור הנתמך (או מופעל) על ידי מדינות: במצב זה הפניה לטרור מבוצעת לאחר שהמדינה (המגן) מצליחה להשיג הרתעה אפקטיבית ברמה הגרעינית או הקונבנציונאלית, ואז המדינה המארגנת נאלצת לחפש פתרון אחר לנחיתותה, תוך ניסיון לשפר את מצבה. לפער זה בין תפיסות ה"צורך" מול "הזדמנות" יש מספר משמעותיות הרות חשיבות למדיניות ההרתעה:
 - א. איום בענישה במסגרת מדיניות הרתעה, כשהיריב נמצא בתחושת "צורך" ופגיעות, עשויה להעצים את תחושת האיום הכללי שחש המארגר. מכאן שאיום בענישה עשוי להגביר את תחושת ה"צורך" ולעודד את התוקפנות של המארגר. תחושת החיוניות ו"הצורך" בשינוי מהיר בסטטוס קוו, תוך נכונות לשלם "מחיר" יקר, מתעצמת גם בשל נטיות פסיכולוגיות של הטרוריסטים, וגם בשל מצבם האובייקטיבי כקבוצה חלשה.
 - ב. כאמור, ל"מאזן האינטרסים" חלק מרכזי בקביעת אמינות האיום בין שני השחקנים. בהקשר ההרתעתי משמעות הדבר, כי ארגון הטרור הפועל מתוך תחושת חיוניות וכוחה, לא ימהר להירתע מהאיום של המדינה. מנגד, המדינה המותקפת לרוב אינה נמצאת בתחושת איום קיומי, ומכאן שהאינטרס שלה במניעת הטרור עשוי ברוב המקרים להיות נמוך מזה של ארגון הטרור, ובדרך כלל לא קיומי (גם אם לפעמים מוצג ככזה בהצהרות שונות). במצב זה עשוי

³⁷ קרנשאו מעלה את אפשרות הבחירה בטרור כ"הזדמנות" אולם גם היא תגיע לאחר ניסיונות שונים, לא אלימים לשינוי הסטטוס קוו, לדוגמא המרידה האירית ב-1916 שניצלה את מלחמת העולם הראשונה. Crenshaw, *Op. Cit.*, p.14.

להתפתח כישלון חמור ביעילות איום הענישה של המדינה, וקושי רב למדינה במימוש האיום במידה וניסיון ההרתעה יכשל. כפי שציינתי, הגם שתוצאותיו של "מאזן האינטרסים" ברורות לכאורה, הרי שהיכולת להכריע למי האינטרס חיוני יותר, הינה בעייתית ביותר³⁸.

המוניטין וניסיון העבר כמשפיעים על הצלחת ההרתעה

לניסיון העבר בתחום ההרתעה, של השחקנים עצמם או ניסיון היסטורי כללי, יש חשיבות אדירה לגבי יכולת ההרתעה של המדינה ולגבי אמינות האיום אצל המורתע. במילים אחרות, אם בעבר המגן לא מימש את איומו או מימש והנזק לא היה משמעותי למורתע (זה הקיים היום או שחקן אחר בזירה) הרי שההרתעה הנוכחית עשויה גם היא להיכשל בשל חוסר אמינות. לניסיון העבר בהרתעה עשוי להיות השפעה בארבעה מישורים:

- א. **במישור האופרטיבי (במעשה ובדימוי)**. בעשרות השנים האחרונות, ובעיקר מאז 1945, הוכיחו הטרור והגרילה את עצמו פעם אחר פעם, לפחות בתודעת המנהיגים הקוראים תיגר על הסטטוס קוו. קובה, וויטנאם, ישראל, אלג'יר, קניה ומדינות עצמאיות רבות אחרות העניקו מודלים לחיקוי כמעט מכל סוג או אזור גיאוגרפי³⁹. מאחר וההרתעה עוסקת בעולם הדימויים, הרי שהעובדה כי הטרור נתפס כאמצעי מוצלח, הרבה יותר מכפי שהוא במציאות, הופכת למרכיב חשוב במוניטין שיש לארגוני הטרור, מוניטין המקשה על צלחתה של מדינות ההרתעה.
- ב. **במישור הטקטי**. במדינות רבות הפגינו הממשלות השונות אוזלת יד בטיפול בארגון הטרור כל עוד הוא לא הפך לבעייתי או כל עוד הלה לא איים על יציבות הממשל. בכך שחקה המדינה את אמינות האיום הבסיסי שלה, הגלום בקיומו של שלטון חוק ובקיומם של אמצעי אכיפה אזרחיים. במקרים אחרים (כמו באירופה בשנות ה-70) הניסיון המוצלח של שימוש בטקטיקת בני הערובה, הקשה עוד יותר על הרתעת ארגוני הטרור, כשכל פעולת מעצר גררה אחריה פעולה נוספת של חטיפת אזרחים לשם שחרור העצורים⁴⁰.
- ג. **במישור הפוליטי**. השינויים הפוליטיים במדינות דמוקרטיות, בעקבות בחירות או משברים פוליטיים, מביאים לשחיקה נוספת ביכולתה של המדינה לבסס מוניטין ואמינות ביחסה הכללי לטרור בכלל ולמדיניות ההרתעה שלה בפרט. לא אחת, שינויים באליטה השלטונית מביאים לשינויים במדיניות ההרתעה של המדינה, ובעיקר לאופן יישומה.
- ד. **הבדלים ברמות ההרתעה**. במקרים רבים מדינות מצליחות לגבש הרתעה אפקטיבית במישור הקונבנציונאלי, הרתעה שלכאורה אמורה להוות ניסיון חיובי שיחזק את ההרתעה גם במישור התת קונבנציונאלי. אולם, לרוב הפניה לטרור באה לעקוף את הניסיון החיובי של ההרתעה

³⁸ מנדלזון, שם, עמ' 27. מנדלזון, בהתבססותו על ג'רוויס, מציין כי במקרים אלו גם יצירת מחויבות של המדינה לאיום לא תשפר באופן מספק את אמינות האיום. שם, עמ' 49. התייחסות רחבה לנושא מאזן האינטרסים מופיעה גם אצל:

Shimshoni, *Op. Cit.*, p.17.

³⁹ קביעה זו מוצגת פעם אחר פעם במסגרת סידרת התעודה "מאה שנות טרור" (בהפקת "נגה הפקות" לערוץ ההיסטוריה) – ובעיקר בפרקים השני (הדן בטרור ככלי להשגת עצמאות לאומית) והפרק השלישי (הדן בטרור בשנות ה-60).

⁴⁰ Ernest Evans, "American Policy Response to International Terrorism", In: *Terrorism: Interdisciplinary Perspectives*, eds. Yonah Alexander & Seymour M. Finger, N.Y.: John Jay Press, 1977, pp. 106-108

הקונבנציונאלית, ולהפוך אותה ללא רלוונטית. במילים אחרות, עצם הפניה לטרור נתפס כאמצעי שימחק את "חרפת" העבר של המאגר (ארגון או המדינה), ויאפשר את שינוי הסטטוס קוו⁴¹.

מבנה ארגוני הטרור ומאפייני העימות כמשפיעים על הצלחת מדיניות ההרתעה

הטרור כדרך לשחיקת הרתעת היריב

כפי שצינתי, אסטרטגית הטרור, כמו רוב צורות ה"לחימה בעוצמה נמוכה" (LIC) בנויה משורה ארוכה של התנגשויות ופעולות צבאיות (או אלימות) בהיקפים מצומצמים, אך בתדירות גבוהה יחסית. במצב זה, כשהמגן (המדינה) מנסה ליצור מחויבות ברורה לאיום מוחשי, ולשרטט קו ברור אליו הוא מחויב, הוא עשוי למצוא את עצמו מתמודד עם ניסיונות בלתי פוסקים ל"עקיפת המחויבות של היריב"⁴². בראיה זו, המאגר יזום פעילות ברמה נמוכה יחסית, מתחת לסף התגובה של המגן למימוש איום ההרתעה. באופן זה ישיג המאגר הישגים שונים בהדרגה (ב"שיטת הסלמי"), ללא שיביא למימוש איום ההרתעה על ידי המדינה⁴³. תופעה זו היא העומדת בדרך כלל מאחורי החלטתה של מדינה לתמוך בארגוני טרור שישרתו את אינטרסיה. הטרור נתפס ככלי למימוש אינטרסים שונים, ללא הגעה לעימות חזיתי בין מדינות, שהוא מסוכן ויקר יותר. באופן זה ניתן לנתח את תמיכת סוריה בחזבאללה ובארגונים הפלסטינים, את תמיכת ברה"מ בארגוני טרור שונים שפעלו נגד ארה"ב והמערב, ואת הסיוע של ארה"ב למוג'אהדין באפגניסטאן⁴⁴.

בעיית פרופורציונאליות האיום

היקפו המצומצם של כל אירוע טרור בודד, יוצר קושי משמעותי של המגן ליצור איום שיהיה פרופורציונאלי לכל אירוע טרוריסטי שיזום המאגר (ארגון הטרור). בשל כך, עשויה להיפגע יעילות האיום: הרי לא על כל פיגוע ניתן להגיב באופן לא פרופורציונאלי, והתגובה הישראלית לפיגוע במלון פארק בנתניה במרץ 2002 (בעקבותיו כבשה ישראל מחדש את הערים הפלסטיניות ביהודה ושומרון) או תגובת ארה"ב לפיגועי 11/9 (בעקבותיהם כבשה ארה"ב את אפגניסטאן) מהווים דוגמא של היוצא מן הכלל המעיד על הכלל.

שאלת היכולת ליצור "הרתעה במניעה" נגד ארגון טרור

ברמה האופרטיבית והטקטית הפעלת הטרור נסמכת פעמים רבות על "הזדמנויות" שמאתר הארגון לפעולותיו (נקודות פגיעות או רגישות של המגן). על כן ניתן לטעון, כי התגוננות טקטית מפני טרור על ידי שיפור ההגנה, תביא לצמצום ה"הזדמנויות" ומכאן לצמצום מסוים בטרור. טיעון זה סובל ממספר בעיות: ראשית, על מנת שהגנה תוכל להיחשב כ"הרתעה במניעה" עליה להיות יעילה ב-100% או קרוב לכך, **בראייתם של פעילי ארגון הטרור**, על מנת שימנעו, **מבחירתם**, משימוש בטקטיקה זו

⁴¹ כדוגמא לכך ניתן לראות את עלית קרנם של ארגוני הטרור והגריילה הפלסטינים לאחר "חרפת" 1967 של צבאות ערב.

⁴² שלינג, שם, עמ' 82-84.

⁴³ הרכבי, מלחמה גרעינית ושלום גרעיני, עמ' 61.

⁴⁴ בכך, באופן פרדוקסלי, הצלחתה של הרתעה ברמה אחת, מעודדת את הניסיון לשבירת ההרתעה ברמת הרתעה אחרת (נמוכה יותר), מגדלון עוסק בכך בהרחבה: מגדלון, שם, עמ' 35-37.

(שאם לא כך הרי שמדובר בהגנה ובסיכול בלבד). שנית, לו תושג הרתעה במניעה על ידי הגנה נגד ארגון טרור היא תביא ל"תיעול" שונה של פעולות הטרור. "תיעול הטרור" עשוי להתבטא מבחינה פיזית בכך שהארגון יעברו לפעול נגד המקומות החשופים יותר⁴⁵. מימד שני ל"תיעול הטרור" יהיה במישור האיכותי. מבנהו הארגוני המצומצם יחסית של ארגון הטרור, ומרווחי הזמן הקיימים בין אירוע טרור אחד למשנהו (מרווח זמן הנשלט בראש ובראשונה על ידי ארגון הטרור עצמו), מאפשרים לארגון הטרור מציאת טקטיקות אלטרנטיביות, על מנת לעקוף את ההגנה שיוצרת המדינה.

במישור האסטרטגי, עשויים ארגוני הטרור לראות בחלק מהמהלכים ההגנתיים שהמדינה מפעילה כנגדם הוכחה לתפיסותיהם לגבי תוקפנות המדינה (כמו בהרתעת יריב שפועל מתוך צורך שהוזכרה קודם): הוכחה כי המערב הוא עוין את האסלאם, הוכחה שהמדינות הקפיטליסטיות חותרות תחת הארגונים הסוציאליסטים וכדומה. הבנה מציאות שכזו על ידי ארגוני הטרור תעודד הקצנה של הארגון ופניה שלו ליצירת "בריתות נגד" עם ארגונים אחרים, על מנת לשפר את יכולת ההתמודדות שלו מול יריביו.⁴⁶

מבנהו של הארגון כגורם המשפיע על היכולת להרתיעו

ארגוני הטרור וגרילה לעיתים הינם כמבוזרים יותר ממדינה ריבונית, בשל העדר מבנה בירוקרטי מורכב ובשל צרכים מבצעיים שונים. ככל שהארגון יהיה מבוזר יותר, יהיה מעמד חזק יותר לפעילים מקומיים בדרג הביניים שלו. במצב זה יגבר הקושי להרתיעו, בשל הצורך לאמץ דפוס פעולה אשר ישפיע הן על הנהגתו המרכזית והן על מפקדי השטח (בדרג הביניים בארגון). בארגון גרילה, בשל היטמעותו והישענותו על אוכלוסיה אזרחית, עשויים מפקדים בדרג הביניים בארגון להיות בעלי עוצמה פוליטית ניכרת, ודווקא בשל כך הם עשויים להיות מושפעים מאוד משיקולים מקומיים. שיקולים מקומיים אלו יהיו לרוב שונים מן השיקולים של ההנהגה המרכזית בארגון⁴⁷. באספקט זה קיים כמובן גם צד שני: בארגוני גרילה, עשויה ההנהגה המקומית להיות רגישה יותר להרתעה של המדינה המכוונת לאוכלוסיה המקומית, ובהמשך להשפיע על שיקולים של ההנהגה בכירה יותר, או של ההנהגה הנמצאת בגלות ושמרוחקת מהאוכלוסיה.

מעשה הטרור כיוצר מחויבות

מהרגע בו ארגון בחר בדרך פעולה מסוימת והחלו לפעול לפיה, הוא יחווה מחויבות מסוימת להמשיך בדרך זו, מתוך צורך להצדיק את בחירתו ולא להציגה כשגויה או כמיותרת. תופעה אנושית זו תקפה גם לגבי עצם הבחירה בדרך הטרור להשגת מטרות פוליטיות. העובדה כי הבחירה בדרך הטרור הופכת את חברי הארגון למבוקשים על ידי רשויות החוק, רק מחזקת את הקושי של הארגון לחזור בו

⁴⁵ דוגמא לכך היא "הסתת" טרור המתאבדים בעקבות בניית "גדר הפרדה" מאזור השרון (שמוגן במהלך שנת 2002), לאזור הצפון והדרום שטרם מוגנו כראוי. כך גם בחירת חזבאללה את נקודת החטיפה של החיילים באוקטובר 2000 וביוני 2006. כמו כן אצל: Evans, *Op. Cit.*, p. 108.

⁴⁶ אלי כרמון, *קואליציות בין ארגוני טרור*, (חיפה: חמו"ל, 1996), עמ' 49-50.

⁴⁷ התייחסותם החמורה של מאו ולנין לבעייתיות של טרור שאינו מכוון ומונחה על ידי המפלגה, מצביעה על חשיבות סוגיה בעייתית זו בעיניהם. הרכבי, *על הגרילה*, עמ' 139 (לנין) ועמ' 155 (מאו).

מהחלטתו. מכאן שלאחר שהחל הארגון להפעיל טרור, הוא יחוש מחויב לדרך בה בחר, והמגן יזדקק למאמצים רבים יותר של הרתעה (ואכיפה) כדי להביאו להימנע מלהמשיך בדרך פעולה זו. הבחנה זו מביאה אותנו להנחה נוספת: הרתעה שנועדה למנוע קבלת החלטה על פעילות טרור (או הרתעה חלקית שבאה למנוע הסלמה), עשויה להיות מושגת בקלות יחסית. לעומת זאת הרתעה מהמשך שימוש בטקטיקה מסוימת (או אמצעי לחימה מסוים) או אכיפה המאלצת את הארגון לוותר על דבר מה, יהיו קשים יותר להשגה (לדוגמא, מהרגע בו החל חזבאללה להשתמש בקטיושות, התקשתה ישראל להרתיעו מלחזור ולהשתמש באמל"ח זה)⁴⁸.

איוש ארגוני הטרור וגורמים פסיכולוגיים כמשפיעים על הצלחת מדיניות ההרתעה

השפעה על תהליכי קבלת ההחלטות בארגון

יש חוקרים הרואים את תיאורית ההרתעה כחלק מתיאוריה רחבה יותר של תהליכי קבלת החלטות⁴⁹. בבחינת אספקט זה של מדיניות ההרתעה, אנו עשויים לגלות כי בארגוני טרור, קיימים מספר גורמים המשפיעים לרעה על סיכויי הצלחתה של מדיניות הרתעה הנובעים מדמותו של המנהיג (וואת בהעדר כוחות שיאזנו את נטיותיו והחלטותיו). ככלל, ככל שארגון יהיה בעל מבנה ארגוני מצומצם יותר או שמקומו של המנהיג בו יהיה מרכזי יותר, יעלה הסיכוי לאי הצלחת מדיניות ההרתעה. קיימים מספר גורמים בתהליכי קבלת החלטות (באספקט המצומצם של הרתעת טרור) העשויים להשפיע על אי הצלחתה של מדיניות ההרתעה:

1. מנהיגים הנוטים להליכה על הסף. בארגוני טרור, יותר מאשר במדינות, אנו צפויים להיתקל במנהיג או בקבוצת המנהיג, הנותנים משקל גבוה יחסית לשיקולים אידיאולוגיים במכלול השיקולים שלהם. השקפת עולם זו עשויה להשפיע על הנכונות לתשלום מחיר אישי עד כדי אובדן חיים. מרכזיותו של המנהיג במבנה הארגון, בשונה ממדינה בה יש למבנה הבירוקרטי השפעה מאזנת, מביאה לא אחת לכך שהמנהיג הבודד יכול ביתר קלות לאמץ מדיניות של "הליכה על הסף".
2. הערכת הסיכון והערכת הסיכוי. באופן טבעי אנשים נמנעים מנטילת סיכונים גדולים גם אם הסיכוי למימושו של הסיכון נמוך. בצורה הפוכה, נראה כי אנשים ייקחו סיכונים גדולים יותר אם הם יודעים שהנזק הצפוי להם במקרה של טעות נמוך יחסית. תופעה זו באה לידי ביטוי בקרב המנהיגים של שני השחקנים, אך יש לה השפעה הפוכה במקרה של שימוש במדיניות הרתעה נגד טרור. מקבלי ההחלטות במדינה אינם מייחסים חשיבות רבה לסיכונים הכרוכים בשימוש באיום נגד ארגון הטרור ועל כן ממעטים לקבל החלטות (ברוב המקרים החלטות התקפיות) ללא עבודת צוות או מחשבה מעמיקה (ובמילים אחרות "להחליט מהבטן"). מנגד, מנהיגי ארגון הטרור עשויים להעריך כי המדינה לא תפעל נגדם בכל כוחה, שהרי הסיכון שהם יוצרים אינו קיומי למדינה. מכאן, שהם עשויים

⁴⁸ שלינג, שם, ע"מ 97.

⁴⁹ Morgan, Op. Cit., pp. 24-25.

להעריך כי תגובת המדינה (הענישה) תהיה מוגבלת או שגרתית (כפי שהמדינה הגיבה בעבר), ורגישותם לאיומי המדינה תרד⁵⁰.

3. החלטות אמוציונאליות. למרות הנטייה במדעי המדינה לראות את תהליך קבלת ההחלטות כתהליך לוגי, רציונאלי, הרי שבפועל קבלת ההחלטות מושפעת גם מן הפן האמוציונאלי אצל שני הצדדים. מעורבותם של אזרחים כחלק מרכזי במאבק של ארגוני הטרור והגרילה נגד המדינה רק מגבירה את מעורבותם של שיקולים אמוציונאליים בתהליך קבלת ההחלטות. מכאן, שבכדי למנוע קבלת החלטה מסוימת או למנוע את מימושה של החלטה לבצע פיגוע, על מדיניות ההרתעה להתגבר גם על אילוצים אמוציונאליים, הקשים מאוד לאיתור והערכה.⁵¹

מנגד אפשר לטעון, כי ברגע שהשחקן הוא ריכוזי ובעל מנהיג דומיננטי, רבים מהגורמים המקשים על הצלחת של מדיניות ההרתעה הכללית מצטמצמים (בעיקר השפעתם של גורמים בירוקרטים). טיעון זה אפשר שהוא תקף ביחסים בין שתי מדינות, אך הוא בעייתי ביותר בהרתעת ארגון טרור. פתרונות שונים המוצעים לצמצום גורמים המביאים לכשלונה של מדיניות ההרתעה ברמות הפרט והקבוצה, כגון קשר ישיר בין מנהיגי שני הצדדים, לא ישימים במקרה של הרתעת ארגון טרור.⁵²

חשאיית הארגון והעדר מודיעין כגורמים המשפיעים על הצלחת מדיניות ההרתעה

מרכיב חשוב ביכולת לקיים מדיניות הרתעה היא כאמור היכולת ליצור תקשורת בין שני הצדדים. התקשורת חיונית בשלושה שלבים במדיניות ההרתעה: ראשית היא מאפשרת יצירת בסיס ידע משותף מינימלי בין הצדדים (בעיקר עצם הכרת המציאות המשותפת). שנית, התקשורת חשובה ביצירת ההבנה כי אחד הצדדים מעוניין בשינוי הסטטוס קוו. לבסוף, היא חיונית לשם העברת מסרים הרתעתיים מהמגן למאתגר וקבלת משוב אצל המגן למסרים אלו. חשאייתם של ארגוני הטרור עשויה ליצור קשיים וטעויות מהותיות בתקשורת בין הצדדים. בנוסף לבעיות הקשורות בהעדר התקשורת, תביא חשאייתם של ארגוני הטרור גם לפגיעה ביכולת המדינה לפעול נגדם ואף בניסיונות להשיג הרתעה חלקית.

1. **איתור הצורך בהרתעה מיידיית**. מרכיב ראשוני במדיניות הרתעה היא ההבנה כי ארגון מסוים מעוניין לקרוא תיגר על הסטטוס קוו ושלטון החוק. מאחר והארגון פועל בחשאי (בשל ההרתעה הכללית שקיימת מכוח שלטון החוק הפועל נגד מפירי חוק), ברוב המקרים המדינה לא תוכל ליצור הרתעה מיידיית מול ארגון שהחליט לפנות לדרך הטרור.⁵³ עובדה זו מציבה את המדינה בפני הצורך להשתמש במדיניות ההרתעה ללא יכולת מעשית להשתמש במהלך של הרתעה מיידיית אופטימאלית המכוונת למנוע את עצם הבחירה בדרך הטרור או למנוע את מימושו של הפיגוע הראשון.

2. **הכרת המאתגר**. הרתעה, כסיטואציה המחייבת תקשורת בין הצדדים, מחייבת גם מסד נתונים בסיסי משותף. בסיס זה נועד כדי להבין מי הוא היריב, מה הם כוונותיו ומה נדרש כדי להרתיעו. בעוד

⁵⁰ כשל דומה איתר לייבו בקרב מנהיגי מדינות ("הכשל הפסיכולוגי"), אולם לדעתי בקרב ארגוני טרור המצב קיצוני וחמור עוד יותר. Lebow, *Op. Cit.*, p.27.

⁵¹ הרכבי, הרתעה גרעינית, עמ' 24. אני כלל לא בטוח שבפועל, במישור הפסיכולוגי, אכן ניתן לממש איום המתגבר על נטיות אמוציונאליות.

⁵² ראו הצעות ניתוח ופתרונות שונים אצל Morgan, *Op.cit.*, pp. 60-68.
⁵³ מורגן מציג באופן דומה את הכשל הישראלי במלחמת יום כיפור, כשלישראל לא היה כלל הזדמנות לביצוע הרתעה מיידיית. Morgan, *Ibid.*, p. 49.

שבהרתעה הקונבנציונאלית קיים בדרך כלל בסיס נתונים ראשוני זה, הרי שאין כך הדבר בהרתעת ארגון טרור. מהרגע בו התרחש אירוע טרור, בעיקר בשלבי הפעילות הראשונים של ארגון טרור, תתקשה המדינה לאתר ולאפיין את המארג העומד מולה. קיים קושי לאתר את מבצעי הפיגועים ואת זהותם האישית או את שייכותם הארגונית. תהליך זה של איסוף מודיעין על המארג עשוי להימשך שבועות, חודשים ושנים, פרק זמן ארוך מאוד, במהלכו עשוי ארגון הטרור לפעול שוב ושוב, בטרם הספיקה המדינה בסיס נתונים המאפשר ליצור מדיניות הרתעה מיידית נגד הארגון⁵⁴. להכרת המארג פן נוסף: כמו בהרתעה בין מדינות, חוסר במידע על המארג יביא לעליה בסיכוי לכישלון ניסיון ההרתעה, שינבע מאי התאמת האיום למדרג האינטרסים של המורתע. בנוסף לכך, תתקשה המדינה לדעת כיצד נתפס ניסיון ההרתעה אצל היריב או לדעת מה היו תוצאות קבלת ההחלטות בהנהגת הארגון⁵⁵. בהרתעת טרור נדרש גם סוג אחר של מידע ראשוני על היריב. מאחר והטרור הוא בעל מטרה פוליטית מוגדרת, חיוני כי המגן יכיר את מטרותיו הפוליטיות של הארגון, האליטה הפוליטית שלו ומקורות הכוח הפוליטי והצבאי שלו. מנגד, להכרת יכולותיו הצבאיות המדויקות חשיבות משנית בזמן קביעת המדיניות. מטבעם של דברים, ההכרות עם ארגון גרילה, המקיים אינטראקציה רחבה עם האוכלוסיה, צפויה להיות טובה יותר, ובכלל זה הכרת מנהיגיו, מטרותיו הפוליטיות, כמו גם מקורות הכוח שלו.

3. **העדר יכולת ליצור איום ממש**. מבנהו החשאי של ארגון טרור, והעובדה כי הארגונים הקטנים נעדרים תשתית ארגונית רחבה, מקשה מאוד על המדינה להגיע בכלל לאפשרות של יצירת איום ענישה נגד הארגון. גם לאחר שכבר הובנה שייכותם הארגונית של מבצעי פיגוע הטרור, קיים קושי רב למדינה ליצור יעדים להרתעתה (על מה מאיימים). במישור הצבאי מתרגם הצבא את ההרתעה ל"מטרות" ברורות מולן יוכל הצבא להפעיל את איום הענישה, מטרות שהן בדרך כלל צבאיות. מטרות אלו (מחנות, מתקנים ומשרדים) הינן מצומצמות במספרן וגודלן, קשות ביותר לפגיעה צבאית וחשיבותן להמשך פעילות הארגון מצומצמת. מנגד, במקרה של ארגון גרילה יש עליה במספר המבנים והמתקנים שמפעיל הארגון, וחשיבותם (כבסיס לקשר עם האוכלוסיה) רבה יותר.

4. **אי היכולת לממש את האיום**. במידה והמדינה מצליחה ליצור איום על ארגון טרור או גרילה, היא עשויה לגלות שיכולת זו הינה בעייתית למימוש. יכולתו של הארגון לשנות את צורת פעילותו, ויכולתו לשלוט במועד בו יבצע את פעולתו הבאה, עשויים להביא לכך שבעת הצורך לממש את איום הענישה, המדינה תגלה כי האיום ריק מתוכן (תרחיץ משמע: מבנים שננטשו ופעילים שברחו)⁵⁶. מימושו של איום הענישה באופן חלקי, או באופן שלא יצר פגיעה משמעותית בארגון משיג למעשה

⁵⁴ דוגמא לאורכו ומורכבותו של התהליך הוא הזמן הממושך שלקח לארה"ב להגיע למסקנות ברורות ביחס לאשמים בפיגוע נגד טיסת PM 103 מעל לוקרבי, בדצמבר 1986 (תהליך החקירה ארך כשנתיים) – וזאת כשלארה"ב כבר היה מערך מודיעין פעיל ואיכותי.

⁵⁵ Morgan, *Ibid*, pp. 28, 31. Shimshoni, *Op. Cit.*, p. 6.

בהקשר זה בולטת היכרותו המעולה של נצראללה עם החברה הישראלית והיותו מעורה בתקשורת הישראלית, עובדה המאפשרת לארגון מימוש הרתעה ולוחמה פסיכולוגית אפקטיבית נגד צה"ל ומדינת ישראל – ועל כך בהרחבה בהמשך. ⁵⁶ תופעה זו חזרה על עצמה שוב ושוב בתקיפות העונשין של ישראל בלבנון בשנות ה-90' ובשטחי הרשות הפלסטינית בשנים 2000-2004.

תוצאה הפוכה: הארגון יבין כי כל עוד ימשיך לפעול בצורה דומה, הוא אינו צפוי לפגיעה משמעותית באינטרסיו, והוא יכול להרשות לעצמו להמשיך ולפעול.

רציונאליות, רקע תרבותי ומעמד של ארגוני הטרור והגרילה

ארגונים הבוחרים להפעיל טרור נמצאים בדרך כלל במצב פוליטי וצבאי המציב בפניהם תנאים ואילוצים, המביאים אותם ליצירת מדרג אינטרסים שונים מאלו של מדינה. תנאים אלו, ומדרג האינטרסים שמשקף אותם, יוצרים רציונאליות שונה בין השחקנים הבאה לידי ביטוי במשקלם של המרכיבים השונים בבחינת יחסי עלות / תועלת במעשיהם. גורם נוסף שעשוי להשפיע בחלק מהמקרים הוא ההבדל התרבותי שקיים לפעמים בין ארגון הטרור או הגרילה והמדינה. פערי התרבות ופערי הרציונאליות יוצרים מגוון רחב של נסיבות שעשויות להביא לכישלון ניסיונות ההרתעה.

השפעתו של רקע תרבותי שונה

בדומה להרתעה הקונבנציונאלית, כך גם בהרתעת טרור, רקע תרבותי שונה מגדיל את ההטיות הקוגניטיביות של המנהיגים בדרכם להבנת הצורה בה הם פועלים יריביהם, ומקשה על העברת מסרים הרתעתיים בצורה מוצלחת, כך שיצרו הרתעה אפקטיבית. במקרה זה ניתן להשתמש בתמונת המראה לטיעונו של הנטינגטון, הטוען כי ההשתייכות של מדינות וקבוצות לצליוויזציה אחת מאפשר להם הכרה והבנה הדדית טובות יותר על רקע ערכים דומים. פערי התרבות בין השחקנים עשויים להוביל לפערים משמעותיים בהבנת יחסי "עלות – תועלת". כך לדוגמא, לבן ערב ברורה מאוד התועלת של רצח על רקע כבוד המשפחה, או על רקע של ציווי דתי. פעולה המבוססת על ערכים אלו עשויה להיות לא נהירה ואף "לא רציונאליות" לאתאיסט בן תרבות המערב. הבדל התרבותי עשוי להוביל גם להבדל משמעותי באופן ההתייחסות של כל אחד מהצדדים לאיומים ולסיכונים. כך, המדינה עשויה לנסות ליצור איום מרתיע (בראייתה) על דבר מה שלא נתפס כמסוכן או מאיים על ארגון הטרור או הגרילה⁵⁷.

זלזול ביריב

לעיתים ההבדל התרבותי בין המגן ובין המאגר עשוי לבוא לידי ביטוי בתחושת זלזול של הנהגת צד אחד בהנהגת הצד השני ואף באוכלוסיה אותה הוא מייצג, ולהביא למצב של חוסר הערכה כלפי היריב (דבר המביא לעיוות בהבנת המציאות). דוגמא קלאסית לזלזול מסוג זה הוא הזלזול של ישראל ביכולותיהם של "הערבים", הזלזול של הממשל האמריקאי ביכולותיה אלקעידה והזלזול של נצראללה בישראל⁵⁸. במקרים מסוימים, זלזולו של שחקן אחד בשני עשוי לנבוע גם מתחושת עוצמה ושאננות. מדינה בעלת עוצמה קונבנציונאלית מוכחת תצא מנקודת הנחה שגויה שיהיה ביכולתה להתמודד בהצלחה דומה עם איומים "פשוטים" יותר, כדוגמת האיום שמציב לה ארגון הטרור⁵⁹.

התייחסות שונה לזמן

⁵⁷ הכוונה כאן היא להתייחסות שונה לגורמי סיכון הנובעים מפער תרבותי. במקביל קימת כאמור רציונאליות שונה הנובעת מסטטוס פוליטי. דוגמא להרתעה על בסיס תרבותי היא התייחסות למרכזיותם של חיי אדם בשיקולי השחקן. ⁵⁸ זלזולו של נצראללה, שידון בהרחבה בהמשך, הופנה הן לחוסנה של החברה הישראלית ולנכונותה לספוג אבדות (לדוגמא בנאום "קורי העכביש" המפורסם במאי 2000) והן כזלזול בהנהגה הישראלית ערב מלחמת לבנון השנייה. ⁵⁹ דוגמא מאלפת לתפיסה זו ניתן לראות בצד ברוסי במהלך הקרב הראשון על גרוזני, צ'צ'ניה בחורף 1994-1995. ראו אצל: גיל הנקין, גרוזני, צ'צ'ניה, הלחימה בשטח עירוני (סדרת זרקור מס. 4), צה"ל, מחלקת היסטוריה, נובמבר 2000.

ההשתייכות לתרבויות שונות, ובעיקר נחיתותם הצבאית והמדינית של ארגוני הטרור והגרילה ביחס למדינה, מביאה ארגונים אלו לאמץ פעמים רבות התייחסות שונה לפרק הזמן ולהמשכות המאבק שבשמו הם פועלים. בשל חוסר היכולת לנצח את המדינה בהתנגשות ישירה, אימצו ארגוני טרור רבים התייחסות למאבק כמאבק תרבותי, דתי או מעמדי שימשך שנים, עשרות שנים ואף דורות⁶⁰. אימוץ תפיסת זמן שכזו שוללת לעיתים את משמעותו של איום הענישה בטווח הקצר. כאשר פעילי הארגון והנהגתו חוזרים באמונה בצדקת דרכם, ובהצלחת מאבקם בעתיד הרחוק, הם עשויים לייחס חשיבות שולית לעונש המיידני הצפוי להם מצד המדינה. כדוגמא לכך ניתן לראות בצידה הקיצוני של סקלת המחיר את תופעת המתאבדים, המוכנים לשלם את המחיר הגבוה ביותר (בעיניים מערביות), תמורת השתתפות במאמץ של השגת הניצחון עתידי. במילים אחרות, אופן תפיסת משך המאבק, משפיעה על אופן ניתוח חיוניות האינטרסים השונים ועל הנכונות לשלם מחיר גבוה בטווח הקצר, עד כדי הפיכתו של הארגון ל"בלתי ניתן להרתעה" לכאורה. מנגד, ככל שהארגון הולך וגדל ובעיקר אצל ארגוני גרילה (שכאמור שולטים על טריטוריה ומחויבים לאוכלוסיה האזרחית שסביבם) מתפתחת ההכרה כי הם חייבים להתייחס לאילוצי היום יום בשיקוליהם ומכאן שהם נוטים לסגל התייחסות למימד הזמן הדומה להתייחסותה של המדינה הריבונית.

בצד השני של אופן ההתייחסות למימד הזמן ניצב הממשל של המדינה, הנדרש למענה מהיר בשני נדבכים. הנדבך האחד נוגע למימוש איום הענישה: מטבעה של מדיניות ההרתעה מהלך הענישה על הפרת סטטוס קוו חייב להיות "צמוד הקשר" בכך שיבוצע בסמוך לזמן ביצוע הפיגוע (שאם לא כך, העונש עשוי לאבד מעילותו בתודעת היריב). הנדבך השני באופן ההתייחסות למימד הזמן הוא בהיבט הפוליטי. הממשל חייב לספק מענה לאזרחיו, תוך התייחסות למערכת זמנים מחמירה וקצרת מועד הנגזרת מהמערכת הפוליטית של המדינה (ומכאן שבדיקטטורה, מערכת האילוצים הפוליטית עשויה להיות פחות בעייתית למנהיג). אילוצים אלו עשויים להביא לעיתים לקבלת החלטות וביצוע מהלכים, שאף פוגעים במדיניות ההרתעה אותה אימצה המדינה⁶¹.

"חוסר האחריות" של ארגוני הטרור

באופן כללי ניתן לטעון כי ככל שארגוני הטרור קטנים יותר, כך הינם בעלי מערכת מחויבויות מצומצמת יחסית. בארגונים אלו הפעילים בדרך כלל יהיו אחראיים לחייהם שלהם בלבד, יעמדו בקשר עם מספר מצומצם של מדינות או ארגונים אחרים, לא יאלצו לנהל מערכות בירוקרטיות וכלכליות מורכבות וכדומה. בכל מקרה, מטבע הגדרתו, יהיה הארגון פטור ממסכת המחויבויות החוקית והבין לאומית שיש למדינה. מכאן, שחלק מארגוני הטרור פשוטו כמשמעותו יכולים להיקרא "חסרי אחריות".

⁶⁰ המחשה מרתקת לרעיון המאבק לאורך דורות בין האסלאם והנצרות ניתן למצוא אצל: עימנואל סיוון, מיתוסים פוליטיים ערביים, (ת"א: עם עובד, 1988), פרקים 1 ו-2. כן מוצג אצל: Mark Juergensmeyer, "Terror in the Name of God", Current History, Vol. 100, No 649, Nov. 2001, p. 358.

⁶¹ מערכת הזמנים במדינות הדמוקרטיות היא הבעייתית ביותר, אך היא קיימת גם במדינות מונרכיות או דיקטטוריות. דוגמא למהלכים פזיזים נגד ארגוני טרור ניתן למצוא בשפע, כך לדוגמא החלטת הרמטכ"ל מופז לפעול נגד כוחות הביטחון הפלסטינים בעזה, בעקבות פיגוע של אחד מארגוני הטרור נגד מוצב צה"ל באוגוסט 2001, בניגוד למדיניות עד אז.

ארגונים שאין להם אחריות יום יומית כלפי אוכלוסיה לה הם מחויבים, יכולים להתעלם מקשת רחבה של איומים שעשויה להציב בפניהם המדינה. במקרים של ארגוני טרור גדולים וארגוני גרילה (המאופיינים בכך שהם שולטים על שטח גיאוגרפי ואוכלוסיה) הצורך לתת מענה לאוכלוסיה המקומית יוצר שורה ארוכה של מחויבות המגבילות מאוד את חופש פעולתו של הארגון, ומהוות מושא מרכזי לאיומי המדינה.

כשהעונש הופך לפרס – רעיון הספירלה

ארגוני טרור מנסים לא אחת לפצות על גודלם ועוצמתם המצומצמת על ידי כך שיביאו את המדינה, לנקוט בפעולות שיביאו לפגיעה של המדינה באזרחים. הפגיעה באזרחים חפים מפשע תחזק את הלגיטימציה והתמיכה להם זוכה הארגון, ותביא לו רווח תקשורתי ותודעתי רב. בראייתם של ארגונים אלו, פעולותיהם מיועדות ליצור מהלכי דיכוי של הממשל שיביאו "ספירלה" של הסלמה: פעולת טרור מצומצמת תביא להגברת הדיכוי או לפגיעה בחפים מפשע, הפרסום השלילי למדינה יחזק את מעמדו של הארגון, עד שבהדרגה ספירלת ההסלמה תביא לידי כך שהמדינה לא תוכל להמשיך ולהתנגד למטרותיו⁶². ארגונים אחרים שאפו להשתמש בטרור על מנת ליצור הסלמה בין מדינות כדרך להשיג שינוי בסטטוס קוו (כך לדוגמא ראו עצמם הארגונים הפלסטינים עד 1967 כניצוץ שיוביל למלחמה). במצב זה, סוג מסוים של איומי ענישה מצד המדינה רק ישחקו לידי הארגון, ויעודדו אותו להמשיך בפעולותיו עד להשגת מטרותיו. יודגש כי אין מדובר במקרה זה בפער תרבותי או קוגניטיבי אלא בשיקול פוליטי טהור של ארגוני הטרור.

מעמד האוכלוסיה בעימות כגורם המשפיע על הצלחת מדיניות ההרתעה

הרתעת אוכלוסיה מתמיכה בטרור

בעוד שבהרתעה בין מדינות, הגורם אליו מכוונת ההרתעה הוא בעיקר מקבלי החלטות ובמידה משנית אוכלוסיית המדינה (גורם שרלוונטי בעיקר במדינות דמוקרטיות), הרי שבהתמודדות עם ארגוני טרור וגרילה סוגיה זו הינה מורכבת יותר. המדינה נדרשת בדרך כלל להבחין בין שני יעדים שונים בתכלית להרתעה: היעד הראשון למדיניות ההרתעה היא הרתעת האוכלוסיה האזרחית הקשורה לארגון על מנת למנוע הצטרפותם של פעילים נוספים לארגון. יעד זה, שלעיתים נראה כפחות חשוב (בעיני המדינה) בניסיון להרתיע את הארגון, הוא מרכזי ביותר מבחינת ארגוני הגרילה⁶³. מאחר וארגוני הטרור הינם לרוב חסרי שטח טריטוריאלי מובהק וברור, וכן אינם בעלי ריבונות שניתן להגדיר תחתה אוכלוסיה באופן מובהק, יעד זה למדיניות ההרתעה אינו פשוט ועשוי בקלות לפגוע במגן עצמו (רעיון הספירלה שהוזכר). היעד השני האפשרי למדיניות ההרתעה הוא הרתעת הנהגת הארגון ופעיליו, עליהם מופעלת הרתעה ואכיפה כאחד, במטרה שימנעו מביצוע פעולות טרור. בניסיון להשיג יעד הרתעה זה עשויה המדינה להשתמש באיום (ובענישה) על האוכלוסיה האזרחית אותה מייצג הארגון או להפעיל אמצעים צבאיים נגד מנהיגי הארגון במישורין. אולם, כפי שמוכיח הניסיון הישראלי, שימוש בכוח צבאי על ידי

⁶² כך לדוגמא שאפו ארגוני השמאל באירופה ודרום אמריקה להוביל את הממשל לתגובות קיצוניות שיביאו להתמרדות ההמון נגד הממשל. רעיון זה מופיע גם בכתביו של קארלוס מירגלה.

⁶³ הרכבי, על הגרילה, עמ' 227 (מצטט את צ'ה גווארה). אורי אבנרי, בסדרה "מאה שנות טרור", הופק על ידי "נגה הפקות" לערוץ ההיסטוריה, פרק שני בסדרה.

המדינה נגד האוכלוסיה האזרחית משיג לא אחת תוצאה הפוכה, ואילו לאיום הצבאי על הנהגת הארגון אין תמיד אפקט הרתעתי מספיק (לשם השגת ההרתעה אותה מעוניינת המדינה ליצור)⁶⁴.

דעת הקהל ונכונות המגן לממש את איומו

הטרור מכונן מעצם הגדרתו להשפיע על האוכלוסיה של המדינה. מצב זה מתחדד עוד יותר בדמוקרטיה המערבית, כשלציבור הרחב ניתנים כלים שונים להביע את דעתו ותחושותיו ולהשפיע על קבלת ההחלטות במדינה. צורות מסוימות של השיח הדמוקרטי עלולות לפגוע באופן בו מבין הארגון את נכונות המדינה לממש את האיום⁶⁵. כלומר בעוד הממשל ינסה ליצור מדיניות הרתעה (הכוללת כאמור שימוש מדוד ומושכל בביטויים והתבטאויות שונות נגד ארגון הטרור), לגיטימי יהיה כי אזרחים וקבוצות שונות במדינה יביעו דעות שונות ביחס לאופן הלחימה בטרור. מכאן שבמדינה דמוקרטית כמעט תמיד יהיו פרסומים והתבטאויות שונות בסוגיות הנוגעות למדיניות ההרתעה. מאחר ומטרת הטרור היא יצירת פחד בכדי להביא לשינוי פוליטי, עשוי להיווצר מעגל חוזר של הזנה הדדית: ארגון הטרור ייצור דעת קהל מסוימת, שתתפרש מבחינתו כסימן חיובי, ותעודד אותו להמשיך בתהליך. פאן אחר של השפעת דעת הקהל על נכונות המגן לממש את איומו יכולה להיות ההשפעה הישירה של דעת הקהל על מקבלי ההחלטות. במילים אחרות, מקבלי החלטות עשויים לשנות את החלטותיהם ברגע נתון מתוך שיקולים של תמיכת דעת הקהל במהלך (לדוגמא לקראת בחירות), ולהימנע ממימוש האיום.

אילוץ המגן כגורם המשפיע על הצלחת מדיניות ההרתעה

מגבלת הסמיכות והיוזמה

כפי שכבר הוזכר, מימוש איום ההרתעה מחייב סמיכות זמנים וקשר הגיוני בין המעשה אותו מעוניין המגן למנוע, או המקום עליו הוא מגן, ובין פעולת הענישה. העדר סמיכות זמנים או בהעדר קשר הגיוני ברור בין "החטא" ובין "עונשו" עשויים להביא לביקורת בין לאומית על המגן, להיתפס כתוקפנות של המגן, או לפגוע באמינות ההרתעה בעיני המורתע (בכך שיניח שהמגן לא יממש איומו)⁶⁶. זאת ועוד, ההרתעה הקלאסית (בענישה) מחייבת את המגן להשאיר את היוזמה למועד ומקום האירוע בידי המאתגר: המגן הוא הקובע את המחיר (העונש) שהוא יגבה מהיריב במידה והאחרון יפעל, ובידי המאתגר נשארת הבחירה הסופית לגבי האם לפעול, היכן לפעול וכיצד לפעול. שילוב של השארת היוזמה ליריב לצד צורך בתגובת ענישה מהירה, מחייב את המדינה ליצור איום ענישה שקיים ספק רב אם תוכל אכן להפעילו אם וכאשר תידרש לכך (בשל בעיית יכולת מימוש האיום ובשל מרכיב הזמן שנדונו). קושי נוסף הוא הצורך להתאמה של אופי הענישה לאופי הפגיעה בסטטוס קוו. יכולתו של ארגון הטרור לבחור מגוון רחב של שיטות פעולה טקטיות שונות, הופך ניסיון ליצור התאמה פרטנית שכזו לכמעט בלתי אפשרית.

מגבלות ההגנה

⁶⁴ הדוגמאות הקלאסיות לכך הן "פעולת כראמה", שהביאה גל התנדבות גדול לשורות אש"פ, התמיכה הרחבה בחזבאללה בכפרי דרום לבנון בבחירות המוניציפאליות שם ב-1998 (בשיא הלחימה נגד צה"ל) והתמיכה הציבורית בלבנון בארגון חזבאללה במהלך מלחמת לבנון השנייה.

⁶⁵ הרכבי, מלחמה גרעינית ושלוש גרעיני, עמ' 38-39.

⁶⁶ שלינג, שם, עמ' 101.

להגנה מול פעולות טרור וגרילה יש חשיבות רבה בקביעת מדיניות ההרתעה של מדינה שכן היא זו שתקבע במידה רבה את יכולתו של הארגון ליצור הרתעה נגד המדינה. מדינה הבוחרת לנקוט באסטרטגיה של הגנה או הרתעה במניעה נגד טרור נדרשת למאמץ רב יותר מזה של הארגון: עליה להגן על כל מטרותיו בעת ובעונה אחת, בעוד שעל התוקף לפעול בנקודה אחת בלבד, מולה הוא מרכז את עוצמתו. אי סימטריה זו קיימת תמיד באסטרטגיה הגנתית, אך היא מועצמת בלחימה מול טרור, והיא יוצרת "אי-סימטריה בפגיעות וברגישות"⁶⁷. בהעדר קו חזית, המדינה נדרשת להגן על מגוון רחב וכמעט אין סופי של מטרות שברובן הן אזרחיות (ועל כן יותר פגיעות מאלו הצבאיות). בעיה זו מתעצמת לאור יכולתו של הארגון לבחור בטקטיקות שונות או לעכב את פעולותיו עד שיאתר נקודות פגיעות ורגישות בהגנה שמציבה מולו המדינה. בעימות נגד ארגוני גרילה עולה יכולתה של המדינה להגן על עצמה באופן משמעותי בזכות הגבלת פעילות הארגון לאזור גיאוגרפי מוגדר ופעילותו נגד כוחות צבא וגורמי ממשל. מגבלה נוספת של המדינה בבואה להשיג הרתעה במניעה הוא הצורך בהערכות צבאית וביטחונית שונה, היוצרת רמת הגנה מספיק גבוהה שתביא להרתעה במניעה. הערכות ביטחונית זו, שלרוב תביא גם לשינויים במבנה הצבא ובאופן הפעלתו, עשויה להביא לפגיעה במוכנות המדינה למלחמה קונבנציונאלית (כפי שקרה לצה"ל בשני העשורים האחרונים).

חשיפת יכולות

כלי חשוב ביצירת הרתעה קונבנציונאלית כללית היא חשיפה והצגה של היכולות הצבאיות של המדינה, יכולות האמורות להרתיע יריבים פוטנציאליים מביצוע פעילות התקפית. מנגד, על מנת לשפר את יכולת ההרתעה שלהן באמצעות יצירת אי ודאות אצל היריב, מקפידות מדינות לרמוז ליריב על קיומן של יכולות נוספות, שיופעלו במקרה של עימות. במקרה הפרטי של הרתעת טרור עשויה חשיפת היכולות לפגוע ביכולת לממש את האיום בעתיד שכן הארגון יוכל להתכונן מבעוד מועד לאיום שלמולו הוא ניצב. בנוסף לכך, אינטנסיביות העימותים בין המדינה לארגון תביא את המדינה לצורך לעשות שימוש בכל האמצעים העומדים לרשותה, ובכך תביא לחשיפה מהירה של היכולות (כולן או לפחות ברובן)⁶⁸.

הקושי ביצירת בריתות

מרכיב חשוב מהיכולת שיש למדינה במסגרת ההרתעה הקונבנציונאלית, היא היכולת של המדינה לגייס תמיכה של בעלי ברית ובכך להגדיל באופן משמעותי את יכולותיה הצבאיות. המחקר האקדמי על תפקיד הבריתות בהרתעה הקונבנציונאלית הציג שורה של בעיות וקשיים הנלווים למאזן כוחות הנשען על בריתות לשם הרתעה⁶⁹. במקרה הפרטי של הרתעת טרור מתעצמים קשיים אלא לכדי גורם המשפיע באופן משמעותי על מידת הצלחת ניסיון ההרתעה. ראשית, מבחינה היסטורית, ניסיונות שונים שנעשו ליצירת בריתות או שיתופי פעולה יעילים נגד ארגוני הטרור נכשלו ברובם, או לפחות הצטיירו כלא מספקים (למדינה) או כלא מאיימים (על הארגונים). כישלונות אלו נבעו מגורמים שונים כמו אי רצון של

⁶⁷ הרכבי, מלחמה גרעינית ושלום גרעיני, עמ' 60.

⁶⁸ העימות הישראלי – פלסטיני מאז שנת 2000 מספק שפע דוגמאות למצב זה. כך למשל נחשפו יכולות תקיפה של חיל האוויר באמצעות חימוש מיוחד, כמו גם יכולות איתור ואיכון של השב"כ (העומדות בבסיס ההתרעות הנקודתיות).
⁶⁹ מנדלזון, שם, עמ' 42, 106-107, וכן Shimshoni, *Op. Cit.*, p. 20.

מדינות להילחם בטרור זר מחשש להיפגעותן (לדוגמא צרפת בשנות ה-70), או תמיכה בטרור מסיבות פוליטיות (כמו על ידי ברה"מ), וכן מקשיים מבצעיים אובייקטיביים שונים (בעיקר בשל הצורך לספק מודיעין רגיש ומדויק למדינה זרה). שנית, בהרתעת טרור, כשעל בעל הברית האחד לא מרחף איום קיומי או איום על אינטרסים חיוניים, יורדת אמינות האיום הגלומה בברית בעיני הארגון (שכן הוא מעריך שהוא פועל מתחת לסף התגובה. באופן דומה, גם נכונותו של בעל הברית השני לפעול נגד ארגון הטרור תישאר בדרך כלל נמוכה.

קושי בהגדרת מטרת המדיניות

בעיה נוספת בהרתעת טרור נוגעת לקושי להגדיר את ההישג הנדרש ממדיניות ההרתעה כשזו מכוונת להשפיע על הרמות האופרטיביות והטקטיות של פעולות הטרור. ניתן לבחון הרתעה כמשוואה: מהלך ההרתעה כמהלך שבא לשנות צד מסוים במשוואה כך שיביא לשינוי הרצוי (למגן) גם בצד השני של המשוואה. במישור האופרטיבי, ניסיונות שונים של מדינות למנוע מארגוני טרור תועלות או "רווחים" מפעולותיהם נכשלו בשל חוסר הבנה פעמים רבות של התועלת הצומחת לארגון מהפעולה. פעם אחר פעם ניסו מדינות שונות "שלא להיכנע לדרישות הטרור" אך מצאו עצמן משחקות לידי ארגוני הטרור במתן חשיפה תקשורתית רחבה ולאורך זמן, או "רווחים" אחרים. מנגד, נטען כי ניסיונות לפשרה והגעה להסכמה עם ארגוני הטרור יביא ל"הגדלת התיאבון" של הארגונים ולעליה במספר הפיגועים⁷⁰. על כן, בטרם תחל המדינה לעסוק בהרתעה עצמה, עליה להבהיר לעצמה בצורה נכונה מה כדאי לה להשיג, ובאיזה מחיר, שאלות שלא תמיד נשאלות ולא תמיד מקבלות תשובה שקולה במסגרת העימות נגד ארגוני הטרור והגרילה.

סיכום

הדיון התיאורטי שערכתי בפרק, בא להניח את היסוד לדיון שאקיים בהמשך העבודה על מנת לבחון את מקרה המבחן של יחסי ההרתעה בין ישראל לחזבאללה. בפרק הוצגו ונבחנו קשת רחבה של גורמים שעשויים להשפיע על מידת הצלחתה של מדיניות הרתעה, החל מכישלון מוחלט של ההרתעה (תוך פגיעה באינטרסים של המדינה) ועד להגעה להצלחה חלקית. מטבעו, הדיון התיאורטי הינו "סטריילי" ואינו מצליח לשקף את מורכבות המציאות היום-יומית, על אילווציה השונים. אולם הדיון התיאורטי מאפשר לנו להציב נקודת התייחסות לבחינת המציאות, ולחדד את יכולתנו להבין אותה. הדיון התיאורטי יסייע לנו לבחון את מדיניות ההרתעה הישראלית בשלושה שלבים: ראשית, באמצעות העמידה על מאפייניהם של ארגוני הטרור והגרילה (עליהם עמדתי בחלק השני של הפרק) נוכל ביתר קלות לאתר התפתחותם והשתנותם של אותם מאפיינים בארגון והבנת משמעותם למדיניות ההרתעה של ישראל. לאחר מכן, על בסיס ההכרות עם הגורמים שעשויים לפגוע בהצלחת ההרתעה נוכל לאתר מדוע הצליחו

⁷⁰ אוונס מתאר את הקושי של ארה"ב להתמודד עם שאלת כן או לא להיעתר לדרישת טרוריסטים לשחרור בני ערובה. Evans, *Op. Cit.* pp. 108-109.

או נכשלו ניסיונות ההרתעה הישראליים. לבסוף על ידי הבנת הגורמים המחלישים את סיכויי ההצלחה, אציג גורמים שמשפיעים לחיוב על סיכויי ההצלחה של ניסיונות ההרתעה נגד החזבאללה.

פרק שני: ההרתעה הישראלית נגד טרור וגרילה

בפרק זה אציג ואנתח את מקומה והתפתחותה של ההרתעה הישראלית כנגד ארגוני טרור וגרילה, בדגש על ההרתעה הישראלית כנגד אש"פ בלבנון בשנים 1968-1982. בחלקו הראשון של הפרק אציג בקצרה את עיקרי תפיסת ההרתעה הכללית בישראל ואת מקומה בתפיסת הביטחון של ישראל. אין בכוונתי לדון כאן בספרות הענפה הדנה בהרתעה זו, בהתפתחותה או ביעילותה במבחניה השונים, אלא להניח את הבסיס הראשוני להבנת מקומה של מדיניות ההרתעה בישראל. חלקו השני של הפרק יעסוק בניסיון להבין את אופן הפעולה הישראלי נגד ארגוני טרור ופעולות טרור בהיבט ההרתעתי. חלקו השלישי של הפרק יעסוק במקרה הפרטי של ההרתעה הישראלית נגד אש"פ בלבנון עד 1982. ההתמקדות בהרתעה כנגד אש"פ בלבנון בתקופה שלפני מלחמת לבנון הראשונה, באה לתת רקע והבנה למדיניות ההרתעה שפיתחה ישראל נגד ארגון שהתפתח מארגון טרור לארגון גרילה, וכן לתת רקע לביטויי הענישה (שהופעלו בניסיון ליצור את ההרתעה) אותה חוו תושבי לבנון, ובכללם השיעים, עד 1982.

תפיסת ההרתעה בישראל

הנחיתות האסטרטגית האזורית של ישראל ביחס למדינות ערב (בעיקר דמוגרפית וגיאוגרפית), כמו גם הקשיים הביטחוניים שליוו את המדינה בשנותיה הראשונות והשאפה הישראלית לשימור הסטטוס קוו, הביאו את קובעי המדיניות בישראל לעשות שימוש מרכזי בהרתעה במסגרת תפיסת הביטחון הישראלית. על פי תפיסה זאת, השימוש בהרתעה בא למלא שני תפקידים: ראשית, למנוע מישראל את הצורך להגיע לעימות עם מדינות ערב, עימות בו ישראל עשויה לסבול מנחיתות. שנית, בראיה ארוכת טווח, נועדה ההרתעה לשכנע את מדינות ערב כי לא יצליחו להשיג את מטרותיהם באמצעות מהלכים צבאיים (ההרתעה המצטברת שידון כאן בהרחבה).

במשך שנות קיומה לא פרסמו מדינת ישראל או צה"ל תפיסת ביטחון פורמלית, אולם מקובל לראות את תפיסת הביטחון של ישראל כמבוססת על שלושה מרכיבים: הרתעה, התרעה והכרעה⁷¹. לפי תפיסה זו, ישראל תרתיע את מדינות ערב מלתקוף אותה, בטווח הבינוני ובטווח הארוך. במידה וההרתעה תיכשל, ייתן צה"ל התרעה מספקת על כוונת האויב לתקוף. התרעה זו תאפשר לצה"ל גיוס כוחות המילואים, שיביאו להכרעת היריב בשדה הקרב. תפיסת ההרתעה, כמו כלל תפיסת הביטחון הישראלית,

⁷¹ שמואל גורדון, "הרתעה בעימות מוגבל עם הפלשתינאים", בתוך: העימות המוגבל, עורכים שאול שי והגי גולן, (ת"א: מערכות, 2004), עמ' 189.

הושפעה רבות מתפיסותיו של דוד בן גוריון, ולאחריו נבנתה באופן מוספי לפי ניסיונם האישי של קובעי המדיניות (בעיקר בלטו משה דיין, יגאל אלון ויצחק רבין). בבסיס תפיסת ההרתעה עמדה ההכרה כי "מול האיום הקיומי של צבאות ערב, המטרה שלנו היא בראש ובראשונה להרתיע ממלחמה. אם כושר ההרתעה שלנו אינו מספיק – יש להכריע בצורה מוחצת יותר"⁷².

ההרתעה המצטברת

חוסר ההגדרה של מושג (ומהות) ההרתעה בישראל, הביא לכך שלרוב שולבו יחדיו בליל מושגים והתייחסויות שונות למושג, שלא כולם תאמו את רעיונות ההרתעה הקלאסיים המוכרים בספרות המחקרית. רוב אנשי הצבא והמדינאים הישראלים נטו לראות את ההרתעה הישראלית כהרתעה מצטברת על ידי מניעה. מרכיב המניעה במדיניות ההרתעה התבסס על שימוש במהלכים התקפיים, כפיצוי על נחיתותה האסטרטגית של ישראל, שימנעו הישגים קרקעיים מהיריב. לפי תפיסה זו, על צה"ל להכות את היריב בכל עימות צבאי שמתקיים, ולמנוע ממנו כל הישג גיאוגרפי או צבאי על ידי העתקת הלחימה לשטחו של האויב. מכאן צמחה הגישה של "פעולה צבאית התקפית מוחצת, המיועדת ליצור ניצחון טקטי מוחלט... ובכך להשיג שתי מטרות: א. פגיעה מיידית במומנט הכוח של האויב.

ב. זריעת אימה ופחד מתגובות דומות בעתיד."⁷³

בראיה זו, רצף הכישלונות של מדינות ערב אמור ליצור הרתעה מצטברת אצל מדינות ערב. הרתעה זו היא שתביא את הערבים להכיר בחוסר התוחלת של המאבק הצבאי ולפנות למשא ומתן והכרה בישראל. כפי שראה זאת בן גוריון: "אבל התנאי היסודי לקירוב השלום... הוא יצירת תנאים שיעקרו מלב השכנים את החלום שאפשר להכחיד את ישראל. מפני כך אני רואה בשכלולו של צה"ל מילוי שליחות של שלום"⁷⁴. ובמקום אחר: "באופן בסיסי התנאי המוקדם לשלום הוא הכרת הצד האחר כי לא יוכל להשיג מישראל באמצעות אלימות – מלחמה או טרור – יותר מאשר ניתן היה להשיג באמצעות מו"מ"⁷⁵.

ההרתעה המצטברת הושפעה גם מהנטייה בישראל לראות בכל מדינות ערב גורם מאיים אחד שיש להרתיעו, ללא הבחנה מהותית בין המדינות. מהשקפת עולם זו השתמע, כי כישלון בהרתעה או בעימות מול מדינה אחת יביא בהכרח לאובדן כושר ההרתעה גם מול שאר המדינות. במקביל, הנטייה לראות קשר הדוק בין מישורי הרתעה שונים, הביאה לכך שגם פעולות הקשורות לתחום ההרתעה הקונבנציונאלית, וגם פעולות הקשורות בהרתעת ארגוני טרור וגרילה (כפי שאציג בהמשך), נתפסו כמכלול אסטרטגי אחד. בראיית ראשי הצבא והמדינה כל הפעולות נגד ארגוני הטרור, ובכלל זה פעולות התגמול, נועדו גם לשם הפגנת עליונותו המבצעית של צה"ל כנגד מדינות ערב בתקופה שבין המלחמות⁷⁶.

⁷² ציטוט של שר הביטחון, יצחק רבין, משנת 1985. מובא אצל דורון אלמוג, אסטרטגיית ההרתעה של ישראל כמודל "הרתעה מצטברת", (חיפה: אוניברסיטת חיפה 1997), עמ' 52. דברים דומים מציג גם אריאל שרון בהיותו שר ביטחון ב"נאום שלא ננאם", בתוך: מלחמת ברירה, עורך אהרון יריב, (ת"א: הקיבוץ המאוחד ומכון יפה למחקרים אסטרטגיים, 1985), עמ' 160.

⁷³ אלמוג, שם, עמ' 66-67.

⁷⁴ דוד בן גוריון, יחוד ועוד, (ת"א: מערכות, 1971), עמ' 367.

⁷⁵ אורי בר יוסף, "50 שנות הרתעה ישראלית: לקחי העבר ומסקנות לעתיד", מערכות, גיליון 366-367, ספטמבר 1999, עמ' 17.

⁷⁶ ברק מנדלזון, ההרתעה הישראלית במלחמת המפרץ, (ת"א: אוניברסיטת ת"א, 1999), עמ' 98.

תפיסה זו של מושג ההרתעה, כהרתעה מצטברת שתביא את האויב לידי פתרון הסכסוך, עומדת בסתירה לעובדה הבסיסית המונחת בתיאורית ההרתעה: ההרתעה, ככלי לשימור סטטוס קוו, אינה מאפשרת כשלעצמה פתרון סכסוכים, אלא עוסקת בצמצום או מניעת הסימפטומים של העימות הקיים⁷⁷. בפועל, כפי שהציג בר יוסף, מדינת ישראל התקשתה לעיתים לתרגם את הצלחותיה במדיניות ההרתעה למהלכים מדיניים נוספים שמהותם פתרון הסכסוך⁷⁸.

היחס בין הרתעה ובין הכרעה

הפיכתה של ההכרעה בעימות הצבאית, לבסיס עליו תיבנה ההרתעה העתידית, יצרה בישראל דואליות בעייתית של מדיניות המכוונת לשימור הסטטוס קוו, שאמורה להתבסס על מדיניות הרתעה, לצד אסטרטגיה התקפית. העובדה כי צה"ל היה אמון הן על יכולת ההכרעה (האסטרטגיה ההתקפית) והן על ההרתעה (האסטרטגיה ההגנתית), הביאה לפגיעה משמעותית במימושה של מדיניות ההרתעה ברמה האסטרטגית והאופרטיבית כאחד⁷⁹. באופן עקיף, תרמו עליונותם של רעיונות היוזמה המבצעית ו"העברת המלחמה לשטח היריב" (כפיצוי על נחיתות אסטרטגית) הקיימים בצה"ל לכרסום ביכולתו לממש הרתעה קלאסית. בראיה ההתקפית הישראלית, צה"ל לא יכול היה להרשות לעצמו להשאיר את היוזמה לפתיחת העימות בידי היריב, ולבסס את ההרתעה הישראלית על ענישה קלאסית⁸⁰.

העדר הגדרה ברורה של מושג ההרתעה וקשירתו עם תפיסת ההכרעה הצבאית, השפיעו רבות גם על אופן בנייתו של צה"ל והיחס הכללי של צה"ל להרתעה. ראשית, צה"ל נבנה לשם הכרעה, כשהנחת הבסיס גורסת כי רעיון ההרתעה אינו יציב דיו, ועל כן יש להתבסס על יכולת ההכרעה. כ"פיצוי" לכך, הניחו מעצבי המדיניות כי למבנה צבאי זה יהיה גם אפקט הרתעתי מספק. שנית, ההרתעה, אולי בשל אופייה האמורפי, המעורב רבות בנושא של דימויים והשפעות, לא נתפסה מעולם על ידי הצבא כמשימה ברורה ומוגדרת. כתוצאה מכך לא הוגדרה מעולם משימה מודיעינית ברורה לתחום ההרתעה (איתור או מעקב אחר אופן הבנת ניסיונות ההרתעה אצל מנהיגי מדינות ערב). יתרה מכך, כל העיסוק בהרתעה במסגרת תפיסת הביטחון נחשב למשני בעיני האליטה הצבאית וההצהרות השונות לגבי חשיבות המושג נשארו ריקות מתוכן⁸¹.

סוגי הרתעה בישראל

מספר חוקרים ניסו לאפיין לאורך שנות התפתחותה של מדינת ישראל ביתר פרוט את תפיסת ההרתעה של ישראל. בר יוסף מאפיין מספר סוגים של הרתעה שהופעלו על ידי ישראל, המופיעים בצורות דומות גם אצל חוקרים נוספים. סוגי הרתעה אלו הופעלו במינוחים שונים, תוך שקיימת זיקה הדדית ביניהם:

⁷⁷ אלמוג, שם, עמ' 33. מופיע גם אצל: מנדלזון, שם, עמ' 97.

⁷⁸ בר יוסף, שם, עמ' 26.

⁷⁹ אבנר יניב, "הרתעה והגנה באסטרטגיה הישראלית", מדינה, ממשל ויחב"ל, מס. 24 (1985), עמ' 35-37.

⁸⁰ יניב, שם, עמ' 38. תומאס שלינג, חימוש והשפעה, (ת"א: הוצאת מערכות, 1981), עמ' 60.

⁸¹ מנדלזון, שם, עמ' 109. עוז חן, "הרהורים על יכולת ההרתעה של ישראל", מערכות, גיליון 279-280 (1981), עמ' 33.

א. הרתעה שוטפת. הרתעה שמטרתה להרתיע גורמים שונים (מדינות וארגונים) מפעולות צבאיות בעוצמה נמוכה (טרור, חבלה, תקריות גבול וכו'). הרתעה זו מומשה בעיקר על ידי פעולות תגמול, במטרה לשכנע את הערבים להימנע מהסלמה בפעילות הצבאית השוטפת. הדיון בהרתעה זו יורחב בחלק הבא של הפרק.

ב. הרתעה ספציפית. הרתעה שנועדה להרתיע את מדינות ערב סביב סוגיה מוגדרת היטב (בדומה למושג "ההרתעה המיידית" אצל P. Morgan). במסגרת מדיניות הרתעה זו עשתה ישראל שימוש נרחב בכלי "הקווים האדומים", שמשמעותם יצירת מחויבות פומבית מוצקה וברורה לאיום שבא להגן על אינטרסייה החיוניים. במהלך השנים עשתה ישראל שימוש ב"קווים אדומים" במגוון תחומים, רובם נוגעים לתחום ההרתעה הקונבנציונאלית, אך כפי שנראה בהמשך, חלקם גם עסקו בהרתעת טרור בכלל ובהרתעת טרור מלבנון בפרט⁸². בראיית ישראל ההרתעה הספציפית נועדה להשיג שלוש מטרות: ראשית, יצירת "כללי משחק" ברורים, למניעת אפשרות של מעשי איבה בשל טעות. שנית, נועדה ההרתעה הספציפית להשגת לגיטימציה משחקנים חיצוניים, בראש ובראשונה ארה"ב והאו"ם, לפעולות צבאיות של ישראל. מטרה שלישית של מדיניות "הקווים האדומים" היתה צמצום האפשרות למלחמת פתע. לפי בר יוסף, ההרתעה הישראלית הספציפית קורסת בשל הפעלתה בתנאים לא מתאימים: יש שהיא מופעלת כלפי מהלכים הגנתיים של מדינות ערב (ובכך יוצרת הסלמה, אותה ביקשה מדינת ישראל למנוע) ויש שהיא מופעלת לצד לחץ ישראלי כבד על אינטרסים אחרים של מדינות ערב, לחץ שמביא את מדינות ערב לפעול ובכך מביא לקריסתה⁸³.

ג. הרתעה אסטרטגית. הרתעה שתפקידה למנוע מלחמה כוללת של מדינות ערב נגד ישראל, ובעיקר למנוע איום קיומי על ישראל. במישור הקונבנציונאלי, נתפסת הרתעה זו כהרתעה במניעה על ידי מניעת הישג בשדה הקרב מהיריב. צורה אחרת של הרתעה זו היא ההרתעה הגרעינית שפיתחה ישראל. בשל מדיניות העמימות הגרעינית של ישראל, לא באה ההרתעה הגרעינית לידי ביטוי ברור אצל קובעי המדיניות, והיא השתלבה במסגרת ההרתעה האסטרטגית. בזכות הדימוי הגרעיני של ישראל מסוף שנות ה-60, הבינו מדינות ערב כי איום קיומי על ישראל עשוי להביא אותה לשימוש בנשק הגרעיני. את ההרתעה האסטרטגית ניתן במידה מסוימת לדמות להרתעה הכללית של Morgan, בכך שהיא באה למנוע לאורך זמן ממדינות אויב לעשות שימוש ביכולות שקיימות אצלן.

ד. הרתעה מצטברת. ייחודה של הרתעה זו, מעבר לדברים שנידונו, היא בצורך לבחון את הצלחתה לאורך זמן רב הנמשך על פני עשרות שנים.

כפי שמציין בר יוסף, ההבחנה בין צורות ההרתעה השונות לעיתים בעייתי במישור התיאורטי והאקדמי, וכפי שהצגתי קודם, כמעט ולא התקיים במישור המעשי. לדיונונו כאן חשיבותה של ההבחנה בין

⁸² מיכה בר, קווים אדומים באסטרטגית ההרתעה הישראלית, (ת"א משרד הביטחון, 1990), מנתח בהרחבה את ההתפתחות והשימוש במדיניות "הקווים האדומים".

⁸³ בר יוסף, שם, עמ' 22.

סוגי ההרתעה, היא בהבנה כי אותה הרתעת טרור ("ההרתעה השוטפת") הינה רק מרכיב אחד בסך צורות ההרתעה שקיימה ומקיימת מדינת ישראל. מורכבות זו תיבחן שוב בעבודה, באופן בו ניסתה ישראל לייצב את הרתעתה נגד החזבאללה לאורך השנים.

הערכת יעילותה של מדיניות ההרתעה הישראלית

העדר הגדרה אחידה למה היא הרתעה, לצד צורות ניתוח והשקפות שונות על מדיניות ההרתעה, הביאו להערכה שונה של יעילות מדיניות ההרתעה אצל חוקרים ומקבלי ההחלטות כאחד. חוקרים מסוימים, היוצאים מנקודת ההשקפה שהעולם הערבי בכללותו מהווה יעד כמעט אחיד להרתעה, רואים בהרתעה הישראלית כישלון. חלקם רואים ירידה ושחיקה ביכולת ההרתעה הישראלית מאז 1973. לטענתם, שחיקה זו היא תוצאה של שילוב מספר גורמים ובראשם המחאה הציבורית נגד הממשלה (ב-1973 וב-1982) והתפרקות הלכידות החברתית בישראל, לצד כישלונות מבצעיים של צה"ל. המצדדים בגישה זו מייחסים לכישלונות הצבאיים משקל מרכזי: מלחמת יום כיפור נתפסת כשבירת מיתוס "צה"ל הבלתי מנוצח", ואילו מלחמת לבנון הראשונה נתפסת ככישלון ההתמודדות עם ארגוני טרור בלבנון (שהתבטא בנסיגה החד צדדית ב-1985), ובכך היא אפשרה לאחר מכן את פרוץ אינתיפאדה בשטחים (1987). באופן דומה העימות נגד חזבאללה והנסיגה מלבנון (במאי 2000) הם שהביאו לפי גישה זו לפריצת "אינתיפדת אלאקצא" הפלסטינית באוקטובר 2000.⁸⁴ אחרים רואים בפערי התרבות את הסיבה המרכזית לכך שלא ניתן לבסס הרתעה בסביבה המזרח תיכונית.⁸⁵

חוקרים אחרים, כגון עברון, יניב ואלמוג רואים את ההרתעה הישראלית, בעיקר זו המצטברת, בבחינה לאורך ארבע עשורים, כהצלחה.⁸⁶ חוקרים אלו ניסו לבחון את כלל מורכבותה של תפיסת ההרתעה הישראלית והגיעו למגוון הערכות ביניים של כישלונות לצד הצלחות. החוקרים מציגים את יכולת ההרתעה הכללית של ישראל לאורך שנים כהישג, אך מצביעים על שורת כישלונות, שרובם מתרכזים בתחום הביטחון השוטף או חוסר יכולת לייצר הרתעה מיידית אפקטיבית. מצדדי הגישה רואים את עיקר ההצלחות של ישראל בתחום ההרתעה המצטברת או ההרתעה האסטרטגית נגד מדינות ערב. הצלחה זו היא שהביאה את מדינות ערב להכרה, בעיקר לאחר 1967, כי לא יצליחו להשמיד את ישראל.⁸⁷ יחד עם זאת, אלמוג, חן ויניב טוענים כי כשהרתעה (כמדיניות), אינה מתאימה לרציונל של הדרג המדיני, ולמבנה ותפיסת העולם ההתקפית של הצבא, דינה להיכשל.⁸⁸

לסיכום, ניכר אצל רוב הכותבים מהאסכולות השונות, התייחסות ברורה והסכמה לכך כי העדר הגדרה ברורה של מדיניות הרתעה עמד בעוכרה של ישראל. היטב לנסח זאת יניב באומרו "ישראל לא

⁸⁴ Aharon Levran, "The Decline of Israeli Deterrence", Policy Paper No. 113, Ariel Center for Policy Research 2001, <http://www.acpr.org.il/publications/policy-papers/pp113-xs.html>.

כך למשל יצחק רבין העריך כי "לא קיימת הרתעה נגד טרור", אך כן העריך את ההרתעה המצטברת כהצלחה.⁸⁵ מנדלזון, שם, עמ' 112, מתייחס לקביעתו של גבריאלי בן דור.

⁸⁶ אלמוג, שם, עמ' 58.

⁸⁷ בר יוסף, שם, עמ' 26, 19-18. חן, עוז, שם, עמ' 34, 36.

⁸⁸ אלמוג, שם, עמ' 62. חן, שם, עמ' 35.

הצליחה להרתיע משום שפעלה על סמך דוקטרינת הרתעה שיטתית, אלא חרף העדרה של דוקטרינה כזו, ולמרות ערפל מושגי סמיך במערכת הביטחון"⁸⁹...

ההרתעה הישראלית נגד ארגוני טרור וגרילה

מה הם מרכיבי ההרתעה הישראלית נגד טרור?

בדומה לכלל מדיניות ההרתעה, גם בתחום ההרתעה כנגד טרור סבלה המדיניות הביטחונית הישראלית מהעדר הגדרה, עובדה שעשויה להפוך לאבן נגף בניסיונו להבין את המדיניות ולהעריך אותה. בהתבטאויותיהם של קובעי המדיניות, כמו גם אצל מיישמה וחוקריה, ניתן להבחין באוסף רחב ביותר של התייחסויות שונות לעצם הגדרת המונח הרתעה נגד טרור. מדינאים, חוקרים ואנשי צבא הציגו לאורך השנים מגוון רחב של מושגים והקשרים שונים למדיניות הרתעה זו.

משמעות הפעולה הצבאית

ראשית, בדומה לקושי שהצגתי בפרק התיאורטי, מעולם לא התקיימה בישראל הבחנה ברורה בין המושגים "הרתעה" ו"אכיפה" נגד ארגוני טרור וגרילה. כך לדוגמא: "קשה לעשות הבחנה מובהקת בין הרתעה לאכיפה בעימותים המוגבלים בהם מעורבת ישראל... והאכיפה... היא חלק בבניין ההרתעה"⁹⁰. באופן דומה, ניתוח המטרות שהוצבו לפעולות התגמול בשנות ה-50, מראה כי במידה רבה המטרה היתה ליצור מהלך של אכיפה על ידי יצירת אילוץ על מדינות ערב: יצירת החמרה במשבר שקיים על מנת לגרום ליריב להעריך מחדש את שיקוליו, ולחזור בו מפעילותו הלא רצויה⁹¹. תפיסות משולבות דומות מוצגות גם במהלך העשורים הבאים, כשמהלכי סיכול ומניעה נתפסים כחלק ממערכת ההרתעה ולהפך. על מנת לאפשר לנו הבנה וניתוח טובים יותר של מדיניות ההרתעה הישראלית, מציע מנדלזון חלוקה של מרכיבי מדיניות ההרתעה לשלושה סוגי פעולות⁹²:

- א. פעולות המבוצעות שמטרתן העיקרית היא להרתיע.
 - ב. פעולות המבוצעות מסיבות שונות, שיש להן גם אפקט הרתעתי.
 - ג. פעולות המבוצעות למטרות שונות באופן שוטף, תופעות קיימות או מאפיינים קבועים במדיניות, אשר יש להם גם אפקט הרתעתי מסוים (בניגוד לסוג הקודם המתייחס לפעולות מסוימות).
- הבלבול בין אופיין השונה של פעולות ההרתעה (ובעיקר בין הפעולות שעיקרן הרתעה לבין אלו שההרתעה היא מרכיב משני בהן) נבעה לדעתי הן מאי רגישות והבנה מספיקים של ראשי מערכת הביטחון והן מתוך שיקולים מדיניים. מהבחינה המדינית, הייתה ישראל חייבת להציג את פעולותיה באופן רשמי כפעולות סיכוליות גם כשאלו היו פעולות נקם לשמן (כגון החלטת גולדה מאיר לרדוף את ראשי הטרור לאחר טבח מינכן ב-1972), פעולות הנתפסות כלא לגיטימיות מבחינת הקהילה הבין לאומית.

⁸⁹ יניב, שם, עמ' 56. תפיסה דומה הוצגה גם אצל שאר הכותבים שהוזכרו בארבעת ההערות האחרונות.

⁹⁰ גורדון, שם, עמ' 190.

⁹¹ Shimshoni מכנה זאת "הרתעה אקטיבית", בעוד שלינג מכנה זאת אכיפה. ברור כי בכל מקרה אין מדובר בהרתעה קלאסית, לא במניעה ולא בענישה. חן, שם, עמ' 34.

Jonathan Shimshoni, *Israel and Conventional Deterrence*, London: Cornell University Press, 1988., p. 38.

⁹² מנדלזון, שם, עמ' 81.

הרתעה במניעה והרתעה בענישה

בחינה מדוקדקת של מדיניות הרתעת הטרור הישראלית לאורך חמישה עשורים מעלה באופן ברור ומוחלט כי ישראל העדיפה להתבסס על הרתעה בענישה נגד ארגוני טרור וגרילה (בניגוד להרתעה מצטברת במניעה במישור הקונבנציונאלי). מדיניות זו זכתה למגוון כינויים החל מ"פעולות תגמול" וכלה באמירה הידועה "אנו נגיב במקום ובזמן שנמצא לנכון". לאורך רוב שנותיה, ובמידה רבה עד הקמת גדר ההפרדה בראשית שנות ה-2000, לא עשתה ישראל שימוש בהרתעה במניעה במובנה הקלאסי, מתוך הכרה בקושי הרב להשיג הרתעה שכזו (המחייבת אמצעי הגנה שיספקו 100% הגנה, ויביאו את הארגון להימנע מפעילות). במישור המעשי, הפעילה ישראל מגוון רחב של אמצעי הגנה שונים נגד פעולות טרור, אולם הללו לא הופעלו כמדיניות כוללת שמטרתה ליצור הרתעה נגד ארגוני המחבלים או הפעילים עצמם, אלא לצורך הגנה לשמה או סיכול.

כלפי מי מכוונת מדיניות ההרתעה?

גם בניסיון לקבוע את יעדי ההרתעה ואת קהל היעד אליו מכוונת מדיניות ההרתעה אנו מוצאים חוסר בהירות. כך למשל קובע יגאל אלון: "לכן היתה חייבת ירדן, או לפחות אוכלוסיית דרום הר חברון לתת את הדין על הפשע, וגם לקבל התראה מוחשית שתמנע, מבעוד מועד, בעד גל חדש של מעשי טרור"⁹³. מכאן שבראית אלון, ההרתעה כוונה באותה צורה ומידה הן לאוכלוסייה הכפרית הפלסטינית, והן לממשל ההאשמי המרכזי ברבת עמון וכן היתה הרתעתית-ענישתית ומהלך של אכיפה באותה מידה. התבטאות דומה מציג משה דיין: "אך היה בכוחנו לקבוע מחיר גבוה לדמנו – מחיר שיהיה יקר מכדי שכדאי יהיה ליישוב ערבי, צבא ערבי, לממשלות הערביות, לשלמו"⁹⁴. מכאן, כי לפחות בראייתו של דיין, כלל לא התקיימה הבחנה בין רמות ההרתעה השונות (הרתעה כמדיניות נגד ממשלה, הרתעה אופרטיבית נגד צבא או חלק מלוחמה פסיכולוגית נגד אוכלוסייה). כפועל יוצא מן לא היתה כלל הכרה בצורך לייחד מסר הרתעתי שונה לכל קהל יעד.

מהרתעה קונבנציונאלית להרתעת טרור במדיניות הישראלית

על מנת להיטיב ולהבין את מהותה של הרתעת הטרור הישראלית עלינו לתת דעתנו למספר מאפיינים מרכזיים של מדיניות זו. ראשית, בניגוד למצב האסטרטגי הנחות מול מדינות ערב, שהוביל ועיצב את תפיסת הביטחון הישראלית, הרי שביחס לארגוני הטרור מצבה של ישראל היה הפוך. ישראל היא זו שהיתה בעלת העוצמה הצבאית, הכלכלית והמספרית. במצב זה, ישראל לא נדרשה לשורה ארוכה של כלים אחרים אותה הפעילה כ"פיצוי נחיתות" מול מדינות ערב כגון: גיוס מילואים, יצירת בריתות, שימוש ב"קוים אדומים" המשפרים את העומק האסטרטגי, עמימות גרעינית וכוח צבאי התקפי (בעיקר שריון וחיל אויר). מכאן, כי לפחות תיאורטית, היתה ישראל צריכה להפעיל מגוון שונה של כלים נגד ארגוני הטרור והגרילה. שנית, מעמדה החזק של ישראל, והעובדה כי פעולות הטרור לא איימו באופן פיזי על קיומה של ישראל יצרו, כפי שראינו, התבססות על הרתעה בענישה נגד ארגוני הטרור

⁹³ יגאל אלון, בתחבולות מלחמה, (ת"א: הוצאת הקיבוץ המאוחד, 1990), עמ' 175.

⁹⁴ משה דיין, "פעולות צבאיות בימי שלום" מערכות, גיליון 119, 1959, עמ' 56. ההדגשה שלי, הציטוט המלא יובא בהמשך. דברים ברוח דומה מופיעים מספר פעמים במאמרו זה של דיין.

והגרילה, במקום ההרתעה במניעה. מצב בו ההתמודדות הישראלית נגד ארגוני הטרור היתה מבוססת בעיקרה על פעולת תגמול ולא על "מכה מקדימה" רחבת היקף⁹⁵. יתרה מכך, כשיזמה ישראל פעולה התקפית מקדימה, היה זה לרוב מתוך ראייה סיכולית מובהקת, לרוב לטווח בינוני-ארוך, ובהיקף מצומצם ביותר.

למרות העדר הגדרות ברורות של ההרתעה, ניתן לאפיין שתי אסטרטגיות מרכזיות של ישראל בפעילותה נגד ארגוני הטרור והגרילה. הדרך הראשונה, לפחות מבחינה היסטורית, היתה הרתעה שניסתה ליצור מדינת ישראל נגד מדינות ערב, שמשטחן יצאו פעולות טרור. הרתעה זו, שהיתה קונבנציונאלית במהותה (הפעלת כוחות צבא נגד כוחות צבא, אך בהיקפים קטנים בדרך כלל), הופעלה בעיקר לאורך השנים 1948-1967 נגד מצרים, ירדן וסוריה בצורות שונות. במקביל, ובעיקר לאחר 1967, החלה ישראל לנסות להשיג הרתעה תת-קונבנציונאלית שכוונה בעיקר כנגד ארגוני הטרור והגרילה עצמם.

ההרתעה הקונבנציונאלית נגד טרור

ההרתעה הישראלית נגד ארגוני הטרור החלה להתפתח בראשית שנות ה-50 עם העלייה במספר החודרים הפלסטינים לשטח ישראל, והעלייה ברמת האלימות שנלוותה לחדירות אלו. תוך מספר שנים החלו החדירות וההסתננויות משנות בהדרגה את אופיין מחדירות מסיבות כלכליות (לצורך עיבוד שדות, גנבה ושוד) לחדירות על רקע לאומי לשם ביצוע פעולות חבלה וטרור.

בתקופה זאת, ראתה ישראל את מדינות ערב כאחראיות לפעולות הטרור, אם באופן ישיר על ידי הכוונתן ואם באופן עקיף באי מניעתן. חולשתה היחסית של ישראל בשנים אלו, לצד חוסר היכולת הישראלית להשיג השפעה על הגורמים שהיו מעורבים בחדירות אלו, הביאו את ישראל לאמץ מדיניות של הרתעה קונבנציונאלית נגד מדינות ערב. ישראל מיקדה את פעולתה (והרתעתה) נגד הממשל המרכזי בכל מדינה, במגמה לאלצו לפעול למניעת יציאת הטרור מתחומן. במסגרת זאת החלה ישראל לנקוט בפעולות תגמול, שמטרתן היתה ליצור פעולת ענישה והתראה (ועל ידי כך הרתעה) נגד מדינות ערב, על מנת להבהיר כי המשך יציאת פעילי הטרור מתחומן יוביל לפגיעה בנכסיהן. במקביל, ביקשה ישראל ליצור השפעה והרתעה גם נגד האוכלוסיה המקומית במטרה שזו תמנע את מעבר המפגעים דרך הכפרים או תמנע את יציאתם מהכפרים הנמצאים לאורך הגבולות⁹⁶.

מדיניות התגמול בוטאה בצורה הבהירה ביותר על ידי "מיסדה" משה דיין: "לא היה בכוחנו להבטיח כל צינור מים מפיצוץ, וכל עץ – מעקירה. לא היה בידנו למנוע רצח עובדים בפרדס ומשפחות בשנתן. אך היה בכוחנו לקבוע מחיר גבוה לדמנו – מחיר שיהיה יקר מכדי שכדאי יהיה ליישוב ערבי, צבא ערבי, לממשלות הערביות, לשלמו. יכולים היינו להבטיח כי הכפרים הערביים יתנגדו לכנופיות העוברות דרכם, במקום להושיט להם עזרה. היה בכוחנו להבטיח כי מפקדי הצבא הערבי יבכרו הגשמה

⁹⁵ יניב, שם, עמ' 50-51.
⁹⁶ דיין, שם, עמ' 54-56.

קפדנית של התחייבויותיהם בשמירת הגבול על פני כישלונם בהתנגשות עם יחידותינו. **היה בידנו לגרום** לויתור הממשלות הערביות על "מדיניות של כוח" כלפי ישראל על ידי הפיכתה להפגנה של חולשה"⁹⁷. על מנת לנתח ולהבין את מדיניות ההרתעה הישראלית, שכאמור כוונה נגד מדינות, עשו החוקרים השונים שימוש נרחב בכלים הקשורים בהרתעה קונבנציונאלית. Jonathan Shimshoni מונה סידרה של מרכיבים המשמשים להבנת מדיניות ההרתעה: מאזן אינטרסים בין המדינות, אילוצים והשפעות על השחקנים (בחלוקה לשחקנים בין לאומיים, שחקנים לאומיים וגורמים פנימיים), יחסי העוצמה בין השחקנים (מאזן היכולות), השפעות של מרכיבים שונים (כגון מוניטין, הסלמה, נטייה להליכה על הסף ופיוס) על מדיניות ההרתעה, ולבסוף כמובן בחינה של הצלחות וכישלונות במישור האסטרטגי בין שתי המדינות. אורי בר יוסף, בהתייחסו להרתעה השוטפת, בוחן את מרכיבי היכולת (אותם הוא מוצא כלא רלוונטיים, שכן תמיד היו לטובת ישראל) וכן את מרכיבי הנחישות או מאזן האינטרסים (אותם הוא מוצא כגורם מסביר מרכזי). במסגרת מרכיבי הנחישות מונה בר יוסף שורה של שיקולים ומאפיינים מדינתיים כגון יציבות המשטר, יכולת מימוש הריבונות ושיקולים של מעמד בין לאומי⁹⁸. כפי שנראה בהמשך, שיקולים אלו לא ייעלמו גם במסגרת ההרתעה נגד הארגונים עצמם, אך הם יקבלו שינוי משמעותי במשמעות שלהם והשפעתם על יכולת ההרתעה של ישראל.

כישלונות והצלחות

במהלך השנים, ובעיקר לאחר ההסלמה שהביאה ל"מבצע קדש", החלו מנהיגי ישראל לראות במניעת טרור לא רק קו אדום, אלא הכרה ברורה כי הטרור עשוי להוביל להסלמה או לצורך במלחמת מנע. אולם, גם בתקופה מאוחרת יותר (לדוגמא בשנים 1966-1967) נמנעה ישראל מהגדרה ברורה של "הקו האדום" בתחום הטרור. כך, נמנעה ישראל מהגדרה ברורה של תגובתה הצפויה במידה וימשכו פעולות הטרור, ובכלל זה נמנעה מהגדרה של עיתוי התגובה, מימדי התגובה או העונש.

מניתוח פעולות התגמול נראה, כי כשמדיניות פעולות התגמול התבססה בעיקר על שיקולים צבאיים כוחניים, ללא התייחסות לניתוח אסטרטגי מקיף, היא נחלה כישלון. כפי שניתן לראות מאמירתו של דיין, מדיניות התגמול הישראלית דגלה בהפעלת כוח מוגבר אל מול כל ביטויי אלימות של היריב. מדיניות זו נכשלה בשנים 1955-1956 וכך גם בהמשך מספר הפיגועים לא הצטמצם. בשני מקרים (1956, 1967) נוצרה הסלמה ישראלית ברורה בהיקף פעולות התגמול, הסלמה שהסתיימה במלחמות. בשני מקרים הפכו פעולות הטרור לעילה ישירה למלחמה מבחינתה של ישראל (1956, 1982)⁹⁹.

ההרתעה הת-קונבנציונאלית נגד ארגוני הטרור

תבוסת מדינות ערב ב-1967, שביטאה את כישלונן במישור הקונבנציונאלי מול ישראל, יצרה שינוי בתפיסות ובדימויים של מדינות ערב והפלסטינים כלפי המאבק בישראל. חלק משינוי זה, המשמעותי לעניינינו, היה ההבנה של הפלסטינים כי אין בכוחן של מדינות ערב להכריע את ישראל, ועל כן על הפלסטינים לקחת בכך חלק פעיל יותר, ואף חלק מרכזי (בדומה למודלים של קובה, ויטנאם

⁹⁷ דיין, שם, עמ' 56 (ההדגשה שלי).

⁹⁸ בר יוסף, שם, עמ' 18-20.

⁹⁹ בר, שם, עמ' 92-95, 25. בועז גנור, מבוך הלוחמה בטרור, (הרצליה: המרכז הבינתחומי, 2003), עמ' 69-70.

ואלג'יר)¹⁰⁰. זאת ועוד, המלחמה החלישה את מנהיגי ערב השונים מבית ומחוץ, ובכך אפשרה לארגוני הטרור הפלסטינים התבססות צבאית טובה יותר (בעיקר בירדן) וחזקה את מעמדם בזירה הבין ערבית. שינוי תפיסתי ואופרטיבי זה אילץ את מדינת ישראל להתמודד ישירות נגד ארגוני הטרור הפלסטינים, כשלמדינות ערב יש השפעה חלקית בלבד על פעולתם של הארגונים הפלסטינים¹⁰¹. כך, במקביל להרתעה הקונבנציונאלית שהפעילה מדינת ישראל נגד מדינות ערב, החלה ישראל לפתח הרתעה תת-קונבנציונאלית נגד הארגונים הפלסטינים במישורין. ניצניה הראשונים של מדיניות זו ניתן לראות כבר בפעולות התגמול, שכפי שהזכרתי הופנו גם במטרה להרתיע את האוכלוסיה הכפרית הפלסטינית. ברמה הטקטית חזרה ישראל לעשות שימוש במגוון פעולות בהן עשתה שימוש בשנות ה-50, בניסיון ליצור הרתעה: פעילות סיכולית מצמצמת נגד פעילים בכירים ופעולות ענישה נגד אוכלוסיה אזרחית כגון פיצוץ בתים, יצירת נזק כלכלי ועוד.

הצלחותיה של ישראל בפגיעה וסיכול הטרור בגדה המערבית הביאו ליצירת שני תהליכים במקביל. ראשית, ארגוני הטרור הפלסטינים החלו מעתיקים את פעילותם לשטח ירדן, כשעמק הירדן (משני צדדיו) הופך לזירת העימות המרכזית. שנית, החלו הפלסטינים הופכים את הזירה הבין לאומית לזירת עימות הן ישירה (כנגד מטרות ישראליות ויהודיות) והן עקיפה (נגד מטרות מערביות) במטרה להשפיע על ממשלת ישראל¹⁰². שינוי אסטרטגי זה הוביל בהדרגה את ישראל לשנות את אסטרטגיית ההרתעה. עד סוף שנות ה-60 הפעילה ישראל כמעט אך ורק הרתעה ישירה, שנועדה להגנת גבולותיה ושטחה. החל מ-1968 נאלצה ישראל לאמץ למדיניותה במקביל גם מאפיינים של הרתעה עקיפה. פעולות חבלה וטרור נגד מתקנים יהודים וישראלים בעולם, שהציגו את נקודת החולשה הישראלית, הביאו את ישראל לנסות ולהרחיב את הרתעתה כנגד ארגוני הטרור כך שתאפשר הגנה גם על נכסים אלה.

בניגוד להצלחתה של ישראל בפעילותה נגד ארגוני הטרור הפלסטיני ביהודה ושומרון, הניסיון של ישראל לפעול באופן ישיר נגד ארגון אש"פ בירדן (עד 1970) הוכח ככישלון. עובדה זו הומחשה על ידי מדיניות תגמול אינטנסיבית, של ריבוי פעולות תגמול בזו אחר זו. ריבוי פעולות התגמול באו לייצב או להשיב הרתעה שלמעשה לא היתה קיימת, אך בדרך כלל הן יצרו הסלמה בעוצמת התגמול¹⁰³. בניגוד למצב עד 1967, ובניגוד למצבו ביהודה ושומרון, אש"פ החל מסגל מאפיינים של ארגון גרילה בירדן, שהלכו והתחדדו עד למשבר בספטמבר 1970. פעולות התגמול הביאו להתחזקות מעמדם של הפלסטינאים בירדן, עובדה שהביאה לשלוש תוצאות בעייתיות לישראל. ראשית, התחזקות אש"פ. פעולות כרמה במרץ 1968, והצגתה כניצחון פלסטיני, הביאה לחיזוק ופריחה של אש"פ. הארגונים הפלסטינים זכו לגל מתנדבים, תרומות והכרה מדינית של מדינות ערב השונות (מרכיבים שתורגמו במהרה להרחבת היקף הטרור). שנית, העצמת הדימוי הפלסטיני. "הניצחון" בכרמה הביא לכך שהפלסטינים זכו לדימוי כגורם המוביל את העימות נגד ישראל, עימות בו כשלו אך שנה קודם מצרים ירדן וסוריה. התחזקותו של

¹⁰⁰ אבו איאד, ללא מולדת, (ת"א, הוצאת מפרש, 1983), עמ' 109-108, 201, 226.

¹⁰¹ ראשית, פעולה ישראל (עד סוף 1967 בגדה, ובשנים 1970-1971 בעזה) נגד ניסיונות טרור פלסטינים מקומיים. לאחר מכן

פעלה מול ירדן ולבנון, שלהן היתה רק יכולת השפעה מוגבלת על הארגונים הפלסטינים בשטחן.

¹⁰² אבו איאד, שם, עמ' 156.

¹⁰³ גנור, שם, עמ' 76.

אש"פ הביאה גם להתחזקות הדימוי והגאווה הלאומית הפלסטינית. שוב, לא היו אלו לוחמים זרים בהם תלויה החברה הפלסטינית, אלא יציר כפיה ומיטב בניה שלחמו לשחרורה. במידה רבה, מול מיתוס החייל הישראלי, החל מתפתח מיתוס לוחם החופש והמהפכן הפלסטיני¹⁰⁴. שלישית, היחלשות המשטר ההאשמי. התחזקות אש"פ והפלסטינים בירדן ובעולם הערבי החלישו את בית המלוכה ההאשמי בירדן, ובהדרגה החלישו את יכולתו להשפיע או למתן את פעולות הטרור של אש"פ שיצאו משטח ירדן. ככל שהתעצמה הספירלה ההסלמתית, ונחלש המשטר, כך יכלו הארגונים הפלסטינים לפעול ביתר חופשיות ולחזק את מעמדם כארגוני גרילה. הם שלטו במחנות הפליטים, היו אחראיים לניהול פנימי של התושבים הפלסטינים, החזיקו בסיסי קבע ומחנות אימונים והתהלכו במדים. חטיפת המטוסים לזרקה בספטמבר 1970, כפעולת טרור שאינה מכוונת באופן ישיר נגד ישראל, הביאה לשיא את מעמדו של אש"פ כארגון גרילה, והביא לשינוי המדיניות של המלך חוסיין.

הבעייתיות בהגדרת ההרתעה הקונבנציונאלית הישראלית משתקפת גם באופן מימושה של מדיניות ההרתעה נגד אש"פ על ידי קברניטי המדינה. כשמנסים לבחון את התבטאויותיהם ואיומיהם של מנהיגי מדינת ישראל ניתן להבחין במספר תופעות משמעותיות. ראשית, בדומה להרתעה הקונבנציונאלית, נמנעו הקברניטים מיצירת איומים ברורים ולא נקבע מה תהיה התגובה להמשך הפיגועים ("נגיב במקום ובזמן שנמצא לנכון")¹⁰⁵. שנית, נוצרה קשת רחבה של אינטרסים עליהם מנסים להגן תחת אותה כסות הרתעתית. במילים אחרות, מדינת ישראל ניסתה ברוב המקרים ליצור הרתעה נגד כלל צורות הטרור המופנות נגדה, באשר הן. שלישית, בניגוד להרתעה הקונבנציונאלית, אופן מימוש ההרתעה התת קונבנציונאלית היה מלווה לכל אורכו באי בהירות של "כללי המשחק". קברניטי המדינה לא קבעו מה התגובה הצפויה לפגיעה באינטרסים שונים, ו"מדד המחירים" לכל צורת פיגוע נבנתה באופן של "ניסוי וטעייה" ומכאן שהיתה נתונה להשפעות חריפות בשל אילוצים מדיניים שונים של שני הצדדים¹⁰⁶. לכך נוספה העובדה כי קברניטים עשו לעיתים שימוש בביטויים חריפים המצביעים לכאורה על פגיעה מהותית בערכי יסוד של המדינה, גם כשלא כך היו פני הדברים, וכשמאחורי הביטויים לא עמדו מעשים שגיבו אותם.

חוסר הבהירות בהגדרת ההרתעה נוגע בתחום חיוני נוסף והוא עצם מבנה המערכת הישראלית העוסק בהרתעת טרור. במערכת קבלת ההחלטות המדינית-ביטחונית בישראל יש מעמד מרכזי למערכת הצבאית. מצב זה מוקצן באופן משמעותי במקרה של הרתעת טרור. ראשית כפי שהציג זאת דרורי, הרי שמדיניות פעולות התגמול הינה "תפיסה אסטרטגית מוטעית המביאה, לאורך זמן, לתהליך הסלמה אשר בו שליטת הדרג המדיני בצבאי הולכת ופוחתת"¹⁰⁷. שנית, בניגוד להרתעת מדינות, בה המהלכים

¹⁰⁴ אבו איאד, שם, עמ' 99-97.

¹⁰⁵ יניב, שם, עמ' 46. מנגד, ברור כי יצירת "קוים אדומים" מול ארגוני טרור עשויי לפגוע במרחב התגובה של המדינה ואף לפגוע בשל כך באמינותה ולכך אתיחס בהרחבה בסיכום.

¹⁰⁶ כך לדוגמא ניתן לראות באירועים שונים שישראל או המחבלים מאמצים דפוס תגובה מסוים, אשר באירוע מסוים, עקב אילוצים פוליטיים אחרים מביא את אחד הצדדים לתגובה שונה היוצרת הסלמה ו"שבירת כללים". כך לדוגמא תגובת אש"פ לתקיפת חיל האוויר ב-10/7/81.

¹⁰⁷ זאב דרורי, מדיניות הגמול בשנות ה-50: חלקו של הדרג הצבאי בתהליך ההסלמה, (באר שבע: אוניברסיטת בן גוריון, 1987), עמ' 84.

הצבאיים הינם משלימים לפעולות מדיניות וכלכליות, הרי שבהתמודדות נגד ארגוני טרור וגרילה הפעילות הצבאית היא כלי מרכזי במימוש המדיניות, ואף מהווה לעיתים תחליף להתבטאויות מילוליות. מרכיב שלישי המחזק את מעמד הדרג הצבאי היא שילוב תחושת המיידיות באירוע הטרור עצמו והרגשת מקבלי החלטות כי הפעולות הצבאיות הן בעלות סיכון מדיני וצבאי מצומצם. גורמים אלו מביאים למצב של קבלת החלטות מהיר על ידי הקברניט (לרוב שר הביטחון), ללא התייעצויות נרחבות (כמו במקרה של מהלכים נגד מדינות), ותוך נטייה טבעית להגיב לאירוע באמצעים צבאיים (כי הם אלו העומדים לרשותו).

הצלחות וכישלונות של ההרתעה הישראלית נגד טרור

שאלת הצלחת או אי הצלחת מדיניות ההרתעה הכוללת של ישראל משתקפת ביתר שאת בשאלת הצלחת ההרתעה הישראלית נגד טרור. לברן רואה בהרתעה הישראלית נגד הטרור שורה של כישלונות שהביאו לשחיקת ההרתעה הכללית של ישראל. בראייתו, אי ההצלחה בהתמודדות עם הטרור בלבנון בשנים 1982-1985, הוביל לפרוץ האינתיפאדה ב-1987, שהביאה את הפלסטינים להכרה כי רק בדרך זו הם זוכים להישגים מדיניים. באופן חריף יותר, קבע רבין, בעקבות הפיגוע בקו 5 בת"א (באוקטובר 1994), כי "אין כושר הרתעה נגד טרור". עמדה פסימית דומה הציגו גם בכירים שונים במוסד ובשב"כ¹⁰⁸.

אחרים, כמו בר יוסף, רואים בהרתעה הישראלית נגד ארגוני הטרור שילוב של כישלונות והצלחות. בר יוסף מגדיר הצלחה של ההרתעה השוטפת "גם המקרים שבהם איזמי ישראל לא הביאו להפסקת מעשי האיבה, אך מנעו את הסלמתם". כלומר בראייתו של בר יוסף, ניתן להתייחס להרתעת ארגון טרור כהרתעה חלקית מוצלחת, גם אם מנעה הסלמה בלבד (ובכך בר יוסף אכן מתייחס אליה כהרתעה קלאסית). בר יוסף מציין שבעה כישלונות וארבע הצלחות של הרתעה זו. מבין הכישלונות, שלושה הם נגד אש"פ כארגון טרור ולאחר מכן כארגון גרילה (בתקופות שונות) וארבעה כנגד מדינות שמשטחן יצאו פעולות אלימות של ארגוני טרור או של הצבא. מבין ארבע ההצלחות, שתיים רלוונטיות ביותר לעניינינו: האחת היא ההרתעה המוצלחת נגד אש"פ מיולי 1981 ועד יוני 1982, מחשש לתקיפה רחבת היקף של ישראל. השנייה היא הרתעת חזבאללה ותיחום פעילותו לשטח לבנון תוך מניעה של פגיעה בישראל, למעט מקרים בודדים¹⁰⁹.

בחינה מעמיקה של שתי ההצלחות שתוצג בהמשך, תראה שההצלחה היתה בעיקר שייכת להרתעה שיצרו הארגונים כלפי ישראל, ושהביאה להגבלת פעולותיה של ישראל (ובכך אפשרו לארגוני הגרילה להמשיך ולפעול בדרכים אחרות). מצב זה הינו תמונת ראי לאחד מגורמי הכישלון של ההרתעה הספציפית שהוזכר כבר: הלחץ הישראלי הגובר על הצד הערבי היה אחד מהסיבות לכישלון ההרתעה הספציפית ב-1967 וב-1981¹¹⁰. מכאן כי בתנאים מסוימים העדר פעילות תגובה עשויה לשמר יכולת הרתעה חלקית, ואילו המשך תגובה וענישה תביא לקריסה כוללת של יכולת ההרתעה.

¹⁰⁸ גנור, שם, עמ' 77. מצטט את כרמי גילון, ראש השב"כ לשעבר, ושבטאי שביט, ראש המוסד לשעבר.

¹⁰⁹ בר יוסף, שם, עמ' 18.

¹¹⁰ שם, עמ' 14, 18, 22.

במישור האופרטיבי ניכר כי במידה והצלחה ישראל להרתיע ברמה התת-קונבנציונלי, היה זה לטווח קצר של ימים או שבועות בלבד. ניתן לאפיין מספר גורמים המשפיעים על מידת הצלחה של מדיניות ההרתעה:

א. מאזן הנחישות כמפתח להצלחה. לא היה ספק כי לישראל יכולת צבאית עדיפה, ומאזן הנפגעים הצביע על כך. גם העובדה כי המאבקים וההתנגשויות היו תכופות, לא התיר ספק בשאלת היכולת. מכאן כי מאזן האינטרסים והנחישות הוא המסביר העיקרי לכישלון ולא שאלת היכולת. בהקשר זה מחזק בר יוסף, כי בכל מקרי הכישלון (של כל צורות ההרתעה), הסיבה הראשונית לכישלון ההרתעה היתה חוסר שביעות רצון קיצוני של המאגר מהסטטוס קוו, ונחישות המאגר לשינוי.

ב. קיומם של נכסים החשובים לארגון הגרילה. במקרה הפרטי של הרתעת אש"פ ביולי 1981 – יוני 1982 מציין בר יוסף כי ההצלחה נבעה מכך שלאש"פ היה מעיין "מיני מדינה" לאבד, "לכן שימור הסטטוס קוו במקום קריאת התגר עליו הפך ליעדם המרכזי, ובנסיבות אלה הפכו האיומים הישראליים ליעילים הרבה יותר מאשר בעבר"¹¹¹. מכאן ניתן לשער כי ההרתעה צפויה להצליח במקרים בהם הפער בין האינטרסים של הארגון יצטמצם במידה כזאת שהשפעה החיצונית (של המדינה על הארגון) תהיה מספקת כדי לשנות את דרך התנהגותו. במילים אחרות, כל עוד האינטרס של הארגון לשינוי הסטטוס קוו באמצעים אלימים היה מוביל באופן בולט, הרי שהסיכוי כי ההרתעה (כהשפעה חיצונית) תצליח, היה נמוך. מהרגע בו היה לארגון אינטרס חשוב משלו לשימור הסטטוס קוו, היה לניסיונות ההרתעה של המדינה סיכוי טוב להצליח.

ג. שחקן היכול לממש את רצונו. יכולתו של הארגון לממש את אינטרסיו, ובכלל זה את אלו שההרתעה מנסה להשפיע עליהם, הינו תנאי קריטי להצלחת ההרתעה. במידה והמאגר (אותו מנסים להרתיע) אינו מסוגל לשלוט בפעולות האיבה המבוצעות משטחו, הרי שגם אם תהליך ההרתעה הצליח נגד האליטה, הרי שהיא לא תצליח להביא זאת לידי ביטוי בשטח. מכאן, כי תהליך ההרתעה צפוי להצליח יותר כנגד ארגון מבוסס, המקיים משמעת פנימית ברורה והנהנה משליטה מוחלטת על האזור הרלוונטי למגן.

ד. יכולת ליצור איום משמעותי. בהתייחסו לניסיונות ההרתעה הישראלית נגד עירק ב-1991 מציין מנדלזון את בעייתיות שיש באיום הרתעתי-ענישתי כאשר לאיום אין ערך נזקי מיוחד. כלומר, כשהיריב לא תופס את מימוש האיום כנזק מהותי, ההרתעה צפויה לקרוס¹¹². מצב דומה קיים באופן כמעט קבוע בניסיון להרתיע ארגוני טרור. ראשית, כפי שראינו בפרק הקודם, היכולת של המדינה ליצור נזק מהותי לארגון הינו מצומצם. שנית, בפעולות הענישה של ישראל נגד הטרור נראה כי לא פעם צורת תגובה קבועה הקהתה את האיום, בעיקר כשכוונה למרכיבי הצבאיים של הארגון ולא למטרותיו הפוליטיות (שהן החשובות יותר). כך, הן בלבנון בשנים 1978-1982 והן ברשות הפלסטינית בשנים 2000-2003 הונהג נוהל נטישת מבנים ומפקדות לאחר פיגועים גדולים, וחזרה מהירה לשגרה לאחר התגובה הצה"לית השגרתית בכדי לצמצם משמעותית את נזק הענישה.

¹¹¹ שם, עמ' 19.

¹¹² מנדלזון, שם, עמ' 122, 124.

השימוש בדפוס פעולה חוזר הביא גם לכך שארגוני הטרור והגרילה התקשו להבחין בשינויים הדרגתיים במדיניות הישראלית, הקלו ראש באיומים ולא הבחינו בזמן בשינוי מאפייני האיום (כך ערב מלחמת שלום הגליל, וברצף הפיגועים של מרץ 2002, שבסופם כבש צה"ל מחדש את ערי הגדה).

ההרתעה הישראלית נגד אש"פ בלבנון

ניתוח והבנת מדיניות ההרתעה הישראלית נגד אש"פ בלבנון בשנים 1968-1982 הינה מרכיב חיוני להבנת יחסי ההרתעה בין ישראל לחזבאללה, וזאת ממספר סיבות: ראשית, בתקופה זו עוצבה מדיניות ההרתעה הישראלית נגד ארגון בעל מאפיינים של ארגון גרילה. מדיניות ההרתעה נגד ארגון גרילה התפתחה, שכפי שתיארתי קודם, מתפיסת הביטחון ותפיסת ההרתעה הקונבנציונאלית של ישראל, ויצרה את הניסיון כללי של המערכת הביטחונית הישראלית בהרתעת ארגון גרילה. תקופה זאת גם עיצבה באופן אישי את תפיסותיהם וניסיונם האישי של האליטה הצבאית והמדינית בישראל, שבתקופה זו היו בדרג הביניים או הפיקוד הבכיר של צה"ל¹¹³.

שנית, תקופה זו עיצבה מציאות וצורות התנהגות שהשפיעו על פעולות עתידיות של ישראל. לקח מרכזי וטראומטי למדינת ישראל מתקופה זו היה כמוכח החשש ממהלך התקפי נוסף בלבנון לאחר מלחמת שלום הגליל¹¹⁴. החשש ממהלך התקפי רחב נוסף בלבנון נבע משינוי תפיסה רחב יותר. בשנים 1978 – 1982 ראה הדרג המדיני בכוח הצבאי של ישראל כלי לשינוי הסביבה האסטרטגית של ישראל. במסגרת השקפה מדינית זו (ובניגוד לעבר ולעתיד), יצאה ישראל ל"מבצע ליטני" במרץ 1978 (שלאחריו נוצר אזור הביטחון) והחלה במסע צבאי יזום לאורך זמן נגד אש"פ, שהתבטא בפעולות תקיפה וסיכול. תפיסה זו ניזונה מתחושת מקבלי ההחלטות בישראל של איום שיוצר אש"פ על אינטרסים חיוניים למדינה, עד כדי תחושה של צורך ב"מלחמת מנע"¹¹⁵.

ולבסוף, כשם שתקופה זו עיצבה ויצרה תפיסות עולם מסוימות בישראל ביחס להרתעת טרור, תקופה זו עיצבה את הזיכרון והניסיון הקולקטיבי של אזרחי לבנון. בהקשר לעבודה זו, הכוונה היא בעיקר לאוכלוסייה השיעית בדרום לבנון ובבירות, שנפגעה קשות מהלחימה שבין ישראל ובין אש"פ¹¹⁶.

מדיניות ההרתעה הישראלית מ-1968 ועד מבצע ליטני

התבססותו של אש"פ בלבנון, בה לממשל המרכזי כמעט לא היה כוח אכיפה כנגדו, חייב שינוי במדיניות הישראלית ובמטרותיה. ישראל נאלצה לבחור כעת בין מגננה לבין הסלמה ותפיסת שטח

¹¹³ כך לדוגמה, שאול מופז שימש כמח"ט ב-1982, אהוד ברק השתתף ב"אביב נעורים" ב-1973 והיה ראש אמ"ן ב-1985. ¹¹⁴ מסקנה זו היתה ברורה לכל הצדדים, מיד עם סיום הלחימה (1982), במהלך נסיגת צה"ל (1985) ואף לאחריה. הדברים קיבלו חיזוק גם לאחר מכן, כשבמהלך 1988 הועלו רעיונות שונים להרחבת אזור הביטחון, שנדחו על הסף על ידי שר הביטחון. אמנון לוי ומנחם הורוביץ, "רבין: הגדלת אזור הביטחון בדרום לבנון תסבך אותנו עם האוכלוסייה", חדשות, 26/10/88. ראשיד חאלידי, במצור, (ת"א: מערכות, 1988), עמ' 13.

¹¹⁵ ראובן אבירן, מלחמת לבנון: מסמכים ומקורות ערביים (חלק א), (ת"א מערכות, 1987), עמ' 69-70. מיכה בר מדבר על כך ששרון ראה צורך במלחמת מנע לאור האיום הקיומי שיצר אש"פ על ישראל. תפיסה זו מציג אריאל שרון גם ב"נאום שלא ננאם" בדצמבר 1981.

¹¹⁶ ראשיד חאלידי טוען בפרושו כי הלחימה של אש"פ נגד ישראל בדרום לבנון היא שהעניקה השראה וניסיון לפעולות של מגוון ארגוני טרור בדרום לבנון לאחר 1982. חאלידי, שם, עמ' 34.

(לבנוני). ישראל בחרה לפעול בדרך הביניים: החל מראשית שנות ה-70 ביצעה ישראל פעולות תגמול הולכות ומחריפות כנגד ארגוני המחבלים בדרום לבנון, פעולות שבוצעו ללא קשר הדוק לפעולות שביצעה אש"פ. במישור ההרתעתי, הפכו איומי התגובה לעמומים יותר מבעבר, ואף מטרות הענישה לא היו ברורים. בראשית התקופה (עד 1975) ישראל שילבה בעיקר פעילות התקפית של צה"ל נגד בסיסי מחבלים, לצד איומים שחלקם הופנו נגד ממשלת לבנון.

עם פרוץ מלחמת האזרחים, הפכה הכתובת הממשלתית בלבנון ללא רלוונטית, וכל פעילותה של ישראל הופנתה במישורין (על ידי פעילות צבאית) נגד אש"פ או בעקיפין (באמצעים מדיניים) נגד מדינות ערב השונות, במטרה להשפיע על אש"פ¹¹⁷. מטרות פעולותיה של ישראל היו לרתק את המחבלים לבסיסייהם מבחינה טקטית, ובמקביל, במישור האסטרטגי, לדחוף שחקנים נוספים להתערב להגבלת הפעילות של אש"פ. מדינת ישראל נאלצה, לראשונה¹¹⁸, להתמודד עם ארגון טרור ש"הכתובת" המדינית שמאחוריו לא קיימת, ובכך היא נדרשה להפעיל הרתעה תת-קונבנציונלית קלאסית נגד ארגון גרילה. עד 1970 התמודדה מדינת ישראל עם מדינות שתמכו, לא מנעו טרור משטחן. בכך יכלה ישראל לעשות שימוש בהרתעה קונבנציונלית (על ידי כוחות צבא, גם אם בהיקף), שהרבה פעמים התבטאה בענישה "נגד ערך" (ישובים ומתקנים אזרחיים) במטרה ליצור לחץ על הממשלות המארחות¹¹⁹. מדיניות ההרתעה נגד אש"פ בלבנון מראש נעדרה יכולת להשפיע במישורין על מדינה ריבונית. לממשלת לבנון לא היתה יכולת פעולה ממשית נגד ארגוני הטרור הפלסטינים (כבר מ"הסכם קהיר" בנובמבר 1969), מצב שהחמיר לאחר פרוץ מלחמת האזרחים ב-1975. בעקבות מצב זה, החלה ישראל לסגל לעצמה דפוס פעולה שעיקרו היה ענישה "נגד כוח": פשיטות, הפגזות והפצצות על עמדות, בסיסים, פעילים ומפקדות אש"פ בדרום לבנון ובביירות. הפעולות הצבאיות של ישראל כללו אומנם חיפוש בכפרים אחר מחבלים, אך האוכלוסיה האזרחית עצמה לא היתה מטרת הפעולה.

ההסלמה ההדרגתית בפעולותיה של ישראל, ופעולות צבאיות שלא כפעולות תגמול הפכו את מדיניות ההרתעה ישראלית ללא ברורה דיה לצד הלבנוני והפלסטיני. בתחילה כללו חלק מהמהלכים הצבאיים גם עימותים עם צבא לבנון (עד 1975), אך בהמשך כוונו הפעולות, לפחות במישור ההצהרתי, נגד אש"פ כגורם כוח צבאי. אולם, גם במצב של פעולה "נגד כוח", נפגעו האוכלוסיה הפלסטינית והאוכלוסיה הלבנונית-שיעית, שנדרשו שלא לשתף פעולה עם ארגוני המחבלים. לא רק בזמן המהלך הצבאי לא היה ברור במי מנסה ישראל לפגוע, אלא גם הצהרות המנהיגים הישראלים טרם הפעולה לא הבהירו מי בדיוק עתיד להיפגע¹²⁰.

¹¹⁷ בר, שם, עמ' 126-127.

¹¹⁸ יודגש כי מדובר בראיה הישראלית הרשמית, שכן עד אז ישראל תמיד ראתה במדינות ערב הריבוניות כאחראיות לשטחן, גם

כשבפועל לא היה בכוחן לממש ריבונות זו (כמו במקרה של ירדן מול אש"פ עד 1970).

¹¹⁹ Shimshoni, *Op.-Cit.*, pp. 224-225.

¹²⁰ בר, שם, עמ' 126.

מבצע ליטני ועד הפסקת האש ביולי 1981

מבצע ליטני במרץ 1978, שבוצע כפעולת תגמול לפיגוע "אוטובוס הדמים" בכביש החוף, סימן גישה חדשה במדיניות הישראלית. מטרתו העיקרית של המבצע היתה ניסיון ישראלי לשנות את המצב הביטחוני בדרום לבנון על ידי הרחקת בסיסי המחבלים באופן קבוע, ולא להסתפק בפעולת עונשין בלבד. בכך, סימן מבצע ליטני את יצירתו של "קו אדום" במדיניות הישראלית נגד אש"ף¹²¹.

הקמת גדר המערכת בגבול הצפון לצד חיזוק המיליציה של רס"ן חדד והקמת יוניפי"ל, נועדו למנוע מאש"פ את היכולת לפגוע באוכלוסייה האזרחית בישראל. ברוח זו, החלה מדינת ישראל לעשות שימוש נרחב בכוח צבאי כנגד פגיעה של מחבלים בתושבי הצפון. באפריל 1979 (בעקבות פיגוע בנהריה), ושוב באפריל 1980 (בעקבות פיגוע במשגב עם) החל צה"ל לפעול באופן יזום ורציף נגד המחבלים, באופן שחרג מהפעילות הצבאית השוטפת¹²². היה זה מהלך ששילב מהלכים סיכוליים, בניסיון לאכוף על אש"פ שקט בגבול הצפון תוך יצירת הרתעה טקטית.

הקמת יוניפי"ל ורצועת הביטחון של חדד, לצד סיום הקמת גדר הצפון ופעולות מנע של ישראל, הביאו לצמצום משמעותי של יכולת המחבלים לחדור לשטח ישראל. היתה זו הצלחה משמעותית של פעילות הסיכול, שחייבה את אש"פ לחפש אפיק פעילות אחר ולא להתעבה במניעה.

כחלק מפעולות התקיפה, עשתה ישראל שימוש הולך וגובר בחיל האוויר לתקיפות מן האוויר בלבנון, תוך הסלמה הדרגתית בהיקף התקיפות ובמאפייניהן. תהליך ההסלמה של ישראל הביא לשורה ארוכה של פעולות הסתגלות של הארגונים הפלסטינים למצב החדש שנוצר, ובכך הביאו לצמצום הנזקים הפיזיים שנגרמו לארגונים בתקיפות¹²³. צמצום נזקי הענישה לארגון הביאו לשחיקה ביכולת הרתעה הישראלית ולצמצום האפשרויות של ישראל להגנה בלבד (ובכלל זה ספיגה) או למלחמה כוללת¹²⁴.

התפיסה של ההרתעה בישראל אף היא הוסיפה לאי הצלחתה של ההרתעה. הנטייה הישראלית לשימוש בהרתעה מצטברת, הרואה בכל מדינות ערב גוש הומוגני יריב, באה לידי ביטוי גם ביחס שסיגלה לעצמה מדינת ישראל ביחס להרתעת גרילה. ממגוון סיבות, מהם רציונאליים ומהם אמוציונאליים, בחר מנהיגי ישראל לראות בארגוני הטרור והגרילה אויב באשר הוא. בשנים 1970-1982 כמעט ולא בוצעה הבחנה בין מרכיבי השונים של אש"פ ובעיקר לא בין "חזיתות הסירוב" ובין הפת"ח. מכאן, שישראל כמעט ולא פיתחה צורות השפעה והרתעה שונות למרכיבים שונים במערכת הפלסטינית ולא הבחינה בין הארגונים שדמו לארגוני טרור לאלו שהפכו לארגון גרילה (דוגמת הפת"ח). יתכן, כי לו בוצע ניסיון ליצור (לפחות בהבנה הישראלית) הבחנה בין הארגונים, ניתן היה לאמץ כלי השפעה שונים ויותר אפקטיביים לכל ארגון וארגון, או לפחות לגבי הפת"ח לו היו שיקולים השונים מאלו של הארגונים

¹²¹ מיכה בר מגדיר קווים אדומים כ"קווי תיחום של אינטרסים אסטרטגים חיוניים, אשר פגיעה בהם תביא לתגובה, ובכלל זה שימוש בכוח צבאי ואף במלחמה. אינטרסים אלה נתפסים כחיוניים עד כדי כך שקובעי המדיניות אינם מוכנים להתפשר עליהם גם במחיר של שימוש בכוח צבאי", בר, שם, עמ' 16. יצוין כי בר רואה את יולי 1981 כמועד בו נוצר "הקו האדום".

¹²² אבי רן, שם, עמ' 69-70. האלידי מדבר על 175 תקיפות ישראליות במחצית השנה שלאחר אפריל 1979. שם, עמ' 42.

¹²³ גנור, שם, עמ' 76-77.

¹²⁴ יניב, שם, עמ' 54. אבי רן, שם, עמ' 12.

הקטנים יותר. במקביל, ולפי אותו הגיון בסיסי של אי יצירת אבחנה בין מרכיבי האויב, עשתה ישראל שימוש בפרשנות לאירועי טרור לפי נוחיותה, ולא מתוך ניסיון להבנת היריב¹²⁵.

את ניסיונותיה של ישראל ליצור הרתעה נגד האוכלוסיה האזרחית בדרום לבנון, במגמה שלא יסייעו ואף יתנגדו לפעולות הטרור, ראוי לבחון ביחס לשתי קבוצות: האוכלוסיה הפלסטינית והאוכלוסיה הלבנונית (הגם שישראל לא חתרה ולא ניסתה ליצור הבחנה שכזו). הניסיון הישראלי להרתיע את האוכלוסיה הפלסטינית בלבנון נחל כישלון. בנוסף לכל אותם גורמים שהביאו לאי הצלחתם של פעולות דומות שביצעה ישראל בשלושים השנים לפני כן, במצב הביטחוני בלבנון לא יכלו הפלסטינים להעלות בדעתם התנגדות למליציה חמושה שמגנה עליהם מפני שאר הכוחות החמושים בלבנון ולוחמת לשחרור לאומי. ניסיונה של ישראל להרתיע את האוכלוסיה האזרחית הלבנונית זכה להצלחה מסוימת בקרב האוכלוסיה השיעית. בשנת 1978 לערך הביא שילובם של מספר תהליכים וגורמים ליצירת התנגדות של השיעים לנוכחות הפלסטינית הצבאית בדרום לבנון. בעקבות פעולותיו של אלצאדר, והקמת אמל, החלו השיעים לחוש בעלי כוח רב יותר והתחזקה אצלם ההתנגדות לנוכחות הפלסטינית הפוגעת בהם. לראשונה היה בידי העדה יכולת לכפות את רצונה ודרישותיה, ולו באופן חלקי וסמלי. במקביל חלה הקצנה בהתנהגותם השלילית של פעילי אש"פ נגד האוכלוסיה המקומית וכן בעוצמת התקיפות הישראליות, שהחריפו את תחושת השנאה של השיעים ביחס לפלסטינים.

קרבות יולי 1981 ומשמעויותיהם

ביום שישי, 10 ליולי 1981 חזרו מטוסי חיל האוויר לתקוף בדרום לבנון לאחר תקופה מסוימת של שקט יחסי. בניגוד למקרים קודמים בעבר בהם מנע אש"פ מתגובה לתקיפה, השיב אש"פ בירי ארטילרי ורקטי שיגרתי ליישובי הצפון. במהלך השבועיים הבאים הלכה והתפתחה הסלמה בהיקף העימות, כישראל הולכת ומחריפה את תקיפותיה: ב-14.7.81 תקפה ישראל חמישה גשרים על הליטני והזהרני, וב-18.7 תקף לראשונה חיל האוויר יעדים במרכז בירות, תוך יצירת מאות נפגעים. אש"פ מבחינתו שמר לאורך כל התקופה על מודוס אופרנטי דומה, אך בהיקפים הולכים וגדלים: ירי תלול מסלול למרכזי ישוב ישראלים, בעיקר לקרית שמונה בניסיון ליצור נפגעים, פאניקה ותחושת פגיעות בצד הישראלי. הגם שניכר כי פעולות ההסלמה של ישראל באו לאחר עליה או החמרה במספר הנפגעים הישראליים, נראה שמבחינת אש"פ לא היה בירי שבוצע בתחילת העימות (11-12 ליולי) שינוי באופן הפעולה אלא שאלה של מזל בלבד (רק בימים שלאחר מכן חל שינוי באופן הפעילות של אש"פ, שבא לידי ביטוי בהיקף הירי)¹²⁶.

¹²⁵ בר, שם, עמ' 136. יחד עם זאת, הביטוי המפורסם "אבו נידאל, אבו שמידאל, צריך לדפוק את אש"פ" משקף לדעתי בעיקר צורך ישראלי לתגובה התקפית מול אש"פ ולא סתם אי הבחנה בין הארגונים. זאב שיף ואהוד יערי, מלחמת שולל, (ת"א: שוקן, 1984), עמ' 12.

¹²⁶ בכל המסמכים השונים שמביא אבי-רן בספרו, הן אלו המתייחסים לתקופה שלפני 1982 והן אלו המתייחסים לראשית המלחמה, אין התייחסות להנחיות של אש"פ או פת"ח להבחנה בין ירי לצורך הרתעה ובין ירי לצורך יצירת פגיעה בנפש. גם מבחינה טכנית ומבצעית קשה להשיג רמת דיוק שכזאת בנשק רקטי סטטיסטי כמו הקטיושות.

לעשרת ימי הלחימה ביולי 1981 היו מספר תוצאות ומשמעויות חשובות, למהלכים המידיים שיבואו לאחר מכן (מלחמת לבנון הראשונה) וכן כלקחים ותהליכים שיחזרו על עצמם שנים רבות לאחר מכן:

אי היכולת להשיג הכרעה. משך עשרת ימי הלחימה הצליח אש"פ לירות מעל 1970 קטיושות ו-2400 פגזי ארטילריה לעבר צפון ישראל, תוך שהירי נמשך עד כניסת הפסקת האש לתוקפה. חסינות המערך הארטילרי יצר משמעות פוליטית חשובה. אי הצלחת פעולות הנגד של צה"ל לא נמדדה ביעילותה הצבאית (אחוזי השמדה של הכוח הצבאי הפלסטיני) אלא בעובדה כי הירי נמשך. כך שגם אם אמירתו של הרמטכ"ל היתה נכונה צבאית, וצה"ל אכן הצליח לפגוע באופן מהותי בתשתיותיו של אש"פ, לא היתה לכך שום משמעות במימד ההרתעתי או המדיני של העימות¹²⁷.

חצייתו של קו אדום. חוסר הבהירות במדיניות ההרתעה של ישראל ממשיך לבוא לידי ביטוי בהעדר הגדרה מוצהרת וברורה של קו אדום ביחס לטרור בדרום לבנון. ישראל, הן ב-1978 והן ב-1981, לא הצהירה על המשך הטרור כעילה למלחמה, ואף לא כקו אדום המוצהר באופן ברור ובהיר. אולם, **ההסלמה ביולי 1981**, העובדה כי צפון ישראל שותק לחלוטין במשך כשבועיים וישובים כמעט שננטשו, הביאה לפגיעה משמעותית באינטרסים חיוניים של מדינת ישראל, **והיתה חצייתו של קו אדום.** כישלונה של ישראל בשלב זה היה בכך שלא השכילה להעריך מראש את השינוי שחל בעמדות אש"פ וביכולותיו, ובכך הביאה להסלמה במקום בו ההסלמה לא היתה צפויה להשיג דבר.

במקביל לחצייתו של הקו האדום, נוצרו לכאורה מצב הדומה במידה מסוימת להרתעה קלאסית בין אש"פ לבין ישראל: לאש"פ היה ברור לחלוטין מה האיום שניצב מולו, והיה ברור כי אם יחליט לזוז ירי התוצאה תהיה מהלך צבאי רחב. למרות שישראל הכריזה על איום ברור, הרי שהתיל הממעידי נמתח – והברירה אם להפעילו נותרה (תיאורטית) בידי המארג. יחד עם זאת, בניגוד לתפיסת ההרתעה הקלאסית, **לא היה אפשרות לאש"פ לבחור בדרך פעולה אחרת.** האיום הישראלי היה תקף כל עוד אש"פ לא היה מתפרק מנשקו, ואש"פ במעמדו ומצבו הפנימי והבין לאומי, לא יכול היה לחדול מפעולתו הצבאית ואף לא לשוב לפעילות במאפיינים שקדמו ליולי 1981.

תחושת "שבירת הקו האדום" על ידי אש"פ ותחושת החיוניות של ההנהגה הישראלית במאבק מקיף נגדו, התעצמו וקיבלו משמעות מיוחדת בשל השתלבותם של שני מרכיבים נוספים. ראשית, בשל השפעת **התפיסה של ההרתעה המצטברת.** מבחינת ישראל היתה כאן פגיעה מהותית בעורף הישראלי, בכושר עמידתו, בחוסנה הלאומי וביכולתם של מדינת ישראל וצה"ל לספק הגנה וביטחון לאזרחי המדינה. אי הרתעת או אי הכרעת אש"פ, בפריזמת ההרתעה המצטברת, יצרה איום מהותי על ביטחונה של מדינת ישראל וכושר ההרתעה שלה מול מדינות ערב. שנית, בשל **אופי מקבלי ההחלטות ועולם הדימויים שלהם.** "מיקומו" של "הקו האדום" מושפע מאוד מתפיסת עולמם ומנכונותם של מנהיגי המדינה לעשות שימוש בכוח. כפי שמציינים בר וכותבים אחרים, ישראל בתקופה זאת החלה לעשות שימוש בוטה בכוחה

¹²⁷ דן שיפטן, "אש"פ ומלחמת לבנון – סיכום ביניים", בתוך: מלחמת לבנון – בין מחאה להסכמה, עורך יצחק בן אהרון, (סדרת קו אדום, ת"א: הקיבוץ המאוחד, 1983) עמ' 81. נתוני היקף הירי מופיעים אצל אבי רן, **שם**, עמ' 70. לשם ההשוואה, במהלך 33 ימי הלחימה של מלחמת לבנון השנייה נורו כ-4000 קטיושות לצפון ישראל.

הצבאי למימוש מטרות מדיניות, ועשתה שימוש יזום בכוחה הצבאי לעיצוב סביבתה האסטרטגית. המשמעות המבצעית של תפיסה זו היה כי החל מיולי 1981 היה ברור לצמרת הביטחונית הישראלית כי ביטחונה של ישראל יושג רב על ידי מענה התקפי-צבאי שיביא לפגיעה מהותית בכוחו הצבאי של אש"פ ואף להשמדתו¹²⁸. תפיסות אלו של האליטה המדינית, לצד תפיסות עולם כוחניות של האליטה הצבאית בישראל, הביאו לכך שמיוולי 1981 ועד יוני 1982 להתרעה לא היה כלל חשיבות במדיניות הישראלית, וכי למרכיבים הלא צבאיים היתה חשיבות נמוכה ביותר (ואף אפסית) בהתמודדות הישראלית נגד אש"פ. הפסקת האש ביולי 1981 היתה אם כן יצירתה של העילה למלחמה, שאכן תמומש 11 חודשים מאוחר יותר, ולא "קו אדום". מבחינה מסוימת הפסקת האש היתה "קו אדום" שמטרתו השגת לגיטימציה וכאמתלה בלבד למלחמה, כפי שאכן ראה אותה בגין¹²⁹. לשני הצדדים, ישראל ואש"פ, היה ברור כי פניהן למלחמה, ושניהם ביצעו פעולות הערכות מקיפות לכך.

להפסקת האש ביולי 1981 היו שלוש השפעות נוספות הרלוונטיות לתחום ההרתעה. ראשית, הפסקת האש יצרה **שינוי בסטטוס קוו**, שהיה בעוכריה של ישראל: ישראל נאלצה להכיר באש"פ (בעצם ניהול מו"מ עקיף עימו) ויותר מכך, נאלצה להימנע מפגיעה בו. שנית, הפסקת האש הביאה את שני הצדדים לנסות להרחיב את יכולת ההרתעה שלהם. ה"קיפאון" בחזית לבנון שנוצר בגינה של הפסקת האש, הביא את שני הצדדים לנסות ולהרחיב את גבולות העימות. בניסיון למקסם את הישגיה דרשה מדינת ישראל מאש"פ לחדול מפעילות טרור גם בחו"ל. היה כאן ניסיון ישראלי להוסיף מרכיבים של הרתעה עקיפה, להרתעה הישירה (שהושגה מכחו של הסכם הפסקת האש). מנגד, גמישותם המבצעית של הארגונים הפלסטינאים אפשרה להם לנסות ולעקוף את "הקו האדום" שהציגה מדינה ישראל (עד יולי 1981) ואת ההסכם שהושג על ידי העתקת הפעילות המבצעית לזירות אחרות. שלישית, תחושת הניצחון של הפלסטינים ביולי 1981 **יצרה הטיה והערכת מצב שגויה בקרב הפלסטינים**. המהלך המתגלגל הישראלי במסגרת "מבצע ליטני", שאפשר נסיגת כוחות אש"פ בשלמותם, והצלחתו של אש"פ להמשיך ולבצע ירי לאחר עשרת ימי לחימה, יצרו תחושת כוח ועוצמה שגויה בהנהגת אש"פ. אשליית הכוח, לצד מערכת בחירות בעייתית שהיתה צפויה להתקיים בישראל בספטמבר 1982, יצרו כשל מרכזי בניתוח והבנת האיום הישראלי על ידי ההנהגה הפלסטינית. במצב בו הנהגת אש"פ מניחה כי תוכל להצליח להחזיק מעמד בעימות ישיר נוסף עם ישראל (לפחות עד שארה"ב תבלום את ישראל), מהלך צבאי על ידי אש"פ בהחלט נתפס כפעולה עשויה לשוב ולחזק את הארגון שוב מחוזק¹³⁰.

¹²⁸ גנור, שם, עמ' 48. כך למשל, בניגוד למהלך המתגלגל של מבצע ליטני, ב-1982 בחר צה"ל לאגף ולנתק את המחבלים בשפך נהר האוּלִי, מצפון לריכוזי המחבלים הגדולים בצור וצידון, ובכך להביא למניעת נסיגתם ולהשמדת כוחם הצבאי.

¹²⁹ בר, שם, עמ' 135, 141-137. אבי רן מציין במפורש כי לאחר יולי 1981 הבינה ישראל כי יש לפעול בכוח צבאי מלא ונרחב נגד אש"פ, תובנה שהביאה לתוכנית "אורנים גדולה". שם, עמ' 11.

¹³⁰ שיפטן, שם, עמ' 83. מתאר את המצב: "במצב כזה ניתן למעשה בידי אש"פ ההדק לפלישה ישראלית נרחבת ללבנון".

סיכום

מנייתוח מדיניות ההרתעה הישראלית הקונבנציונאלית והתת קונבנציונאלית עולים לפנינו מספר מסקנות מרכזיות, שיהיו חשובות להבנת מדיניות ההרתעה הישראלית לאחר 1982, בה עוסקת עבודה זו. בראש ובראשונה ראינו כי מאז אמצע שנות ה-70' הפעילה ישראל הרתעה תת-קונבנציונאלית במישרין נגד ארגוני הטרור והגרילה המבוססת על הרתעה בענישה. תפיסה זו קיבלה משנה תוקף במציאות הלבנונית בה לא היתה קיים ממשל מרכזי או צבא נגדם ניתן היה להפעיל הרתעה קונבנציונאלית. שנית, ההרתעה בישראל אינה באה לידי ביטוי כמדיניות סדורה וברורה. העדר הבהירות בהרתעה הישראלי מתחיל מהעדר הגדרה ברורה, ממשיך בכך שפעמים רבות לא מתקיים השילוב הנדרש בין איומי ענישה של מקבלי החלטות ובין פעולות ממשיות הבאות לחזק ולתת תוקף להתבטאויות ומסתיים בכך שלא תמיד ברור מי מושא ההרתעה, וכי לעיתים ההרתעה מופעלת במקום בו אינה נדרשת או בצורה שאינה מתאימה. מאפיין חשוב נוסף לניסיונות ההרתעה הישראלים נגד טרור וגרילה הוא משקלה ומרכזיותה של המערכת הצבאית – ביטחונית בעיצוב ההרתעה, וביישומה, פעמים רבות ללא שלמערכות האזרחיות הארות יש את היכולת להשפיע באופן ממשי על תהליכי קבלת ההחלטות הנוגעים למדיניות ההרתעה.

פרק שלישי: יחסי ההרתעה בשנים 1982 – 1985

בפרק זה אבקש לבחון את התפתחותו ומצבו של ארגון החזבאללה בתקופה הראשונית של הקמתו, בשנים 1982-1985. בחינת מצבו הפוליטי, הכלכלי והחברתי של הארגון יאפשר להבין את מדרג האינטרסים שלו, ומכאן לבחון את יכולת ההרתעה של ישראל נגדו. על מנת לאפשר הבנה טובה יותר של ארגון החזבאללה, אייחד מבוא קצר כרקע להתפתחות הפוליטית בעדה השיעית ערב מלחמת לבנון הראשונה ובעיקר לקשרי העדה עם אירן (שהיתה הגורם המרכזי בהקמתו). בשל העובדה כי מדובר בשלב ההקמה של הארגון, אציג ואדון במהלך הפרק באינטרסים שונים שעוצבו בארגון בשלב ראשוני זה, גם אם אינטרסים אלו באו לידי ביטוי באופן בולט יותר בשנים הבאות. בחלקו השני של הפרק אנתח את מעגלי האינטרסים של חזבאללה בחמישה מעגלים: אינטרסים הקשורים לאירן, אינטרסים הקשורים לסוריה, אינטרסים הקשורים לזירה הפנים לבנונית, אינטרסים פנים לבנונים ואינטרסים פנים ארגוניים. חלקו האחרון של הפרק יבחן את יחסי ההרתעה שהתקיימו בפועל לאור מדרג האינטרסים שהוצג.

העדה השיעית בלבנון ערב מלחמת לבנון

העדה השיעית בלבנון, כעדת מיעוט ללא מדינה חיצונית תומכת, סבלה מאז ומתמיד מאפליה ומעמד פוליטי-כלכלי וחברתי נמוך. תהליכי ההתמערבות שעברה לבנון החל משנות ה-60, לצד הלחימה הפלסטינית-ישראלית בדרום לבנון, הביא ליצירת הגירה של שיעים מריכוזי העדה המסורתיים בדרום לבנון ובבקעא, אל שכונות העוני בפרבר הדרומי של ביירות. בהדרגה התקדמו ריכוזי האוכלוסיה השיעית בלבנון אל שבר פוליטי-חברתי פנימי: בדרום ביירות התרכזו מהגרים שנתלשו מהנהגתם והמבנה החברתי המסורתי שלהם, ובדרום לבנון סבלו השיעים משליטתם של הפלסטינים בהנהגת אש"פ, תוך שהמודרניזציה הלכה וכרסמה במעמד האליטה המסורתית של העדה. אל המשבר החברתי החלו נכנסים בהדרגה אנשי הדת השיעים הצעירים שזכו לחינוך הדתי-אקטיביסטי במכללות הדת בקום ונג'ף בשנות ה-50. אותם אנשי דת צעירים ראו את ייעודם בהובלת והנהגת העדה בדרך האקטיביסטית של פעילות לחיזוק העדה כלפי פנים (על ידי מוסדות חינוך, בריאות וצדקה), וכן חיזוקה כלפי שאר גורמי הכוח בלבנון. מבין אנשי דת אלו תפסו שניים מעמד מרכזי ומיוחד הרלוונטי לעניינינו: האמאם מוסא אלצאדר שהגיע ללבנון ב-1959, ומוחמד חוסיין פדלאללה, שהגיע ללבנון ב-1966.

החל מסוף שנות ה-60 הצליח אלצאדר לבסס שורה של מוסדות דתיים ופוליטיים חדשים בעדה השיעית, וב-1974 אף הקים את המיליציה החמושה של העדה השיעית – אמל. היעלמותו של מוסא אלצאדר בספטמבר 1978, אפשרה את התחזקותם של מנהיגים ואנשי דת שיעים נוספים, ויצרה מרוץ בין המנהיגים השונים לתפיסת מקומו של אלצאדר, מרוץ שהסתיים רק במחצית 1983. למעשה, בראשית 1982 היתה אמל כמעין סיסמא פוליטית-צבאית שיעית, תחתה התקבצו פעילים רבים, מזרמים ותפיסות עולם שונות, שרק נאמנותם העדתית מהווה גורם מקשר ביניהם¹.

קשרי השיעים בלבנון עם אירן

¹ שמעון שפירא, חזבאללה בין אירן ולבנון, (ת"א: הוצאת הקיבוץ המאוחד ומרכז דיין, 2000), עמ' 45. Augustus R. Norton., Amal and The Shi'a, (Austin: University of Texas Press, 1988), pp. 87-89.

לאורך עשרות ומאות שנים התקיימו מגוון קשרים בין השיעים בלבנון לשיעים באירן, אך הקשר המשמעותי ביותר לעניינינו היה הקשר שהתפתח בין אנשי הדת במחצית השניה של המאה ה-20.² אנשי הדת הלבנוניים הצעירים יצאו להתחנך בכור ההיתוך התיאולוגי-רעיוני של מכללות הדת בנג'ף שבעירק, ושם קשרו קשרים אישיים עם תלמידים ומורים מאירן ובראשם חומייני ותומכיו.³ כור ההיתוך בנג'ף יצר שינוי מהפכני בתפיסת העולם השיעית בכך שעודד את השיעים, בהובלת אנשי הדת, לאקטיביזם חברתי, תיאולוגי, פוליטי וצבאי. הצלחתה של המהפכה האירנית ב-1979 לא רק שהוכיחה לעדה השיעית את נכונותה של הדרך האקטיביסטית ואת ניצחונם של המקופחים בהנהגת חכמי הדת, אלא, ואף חשוב מכך, הציבה בראש ההנהגה של המדינה האירנית אישים רבי השפעה שהיו להם אנשי קשר ונאמנים באליטה הדתית-חברתית השיעית החדשה שהחלה מתגבשת בלבנון.

היבט חשוב נוסף לקשרים בין לבנון לאנשי המהפכה האירנים היה סיוע צבאי ומבצעי שנתנו אנשי חומייני לפעילי אמל, תוך שהפכו את לבנון בשנים 1975-1979 לאחד מבסיסי ההתארגנות החשובים למהפכה האסלאמית ההולכת ובאה.⁴ לאחר המהפכה החל משטרו של חומייני לחזק את קשריו עם האליטה הדתית השיעית בלבנון (בעיקר מול איגוד חכמי הדת המוסלמים, והמועצה השיעית העליונה) ועם תנועת אמל. מצבה הפוליטי הרעוע של לבנון, עלית כוחם של השיעים בה והפיכתם לקבוצה פוליטית נבדלת עודדו את אירן לנסות ולממש את רעיונות המהפכה גם בלבנון. לשם מימוש רעיונות אלו (ואינטרסים אחרים) חיזקה אירן את קשריה עם סוריה, תוך שהשגרירויות בבירות ובדמשק הופכות למוקדי פעילות מרכזיים. כבר ב-1980 התחזקה הנוכחות המבצעית האירנית בלבנון, אולם רק הסכם שנחתם בין סוריה ואירן במרץ 1982 אפשר את כניסתם של 1500 אנשי משמרות המהפכה ללבנון (באוקטובר 1982). ניסיונותיו של המשטר האירני לעודד את יצוא המהפכה ללבנון, סילוקם מההנהגה האירנית של אנשי מפתח אירנים שהיו קשורים להנהגת אמל (משיקולים פנים אירנים), ותמיכת האליטה האירנית החדשה באש"פ, הוביל בהדרגה להתרחקות בין הנהגת אמל לאירן.⁵

ממלחמת לבנון ועד נסיגת צה"ל לדרום לבנון

כניסת צה"ל ללבנון ביוני 1982 הביאה לשבירה של שני מוקדי כוח משמעותיים בזירה הלבנונית: הסורים והפלסטינאים הוכו ואיבדו את השפעתם ברוב שטח לבנון ובעיקר בבירות ובדרום לבנון (שניים משלושת מוקדי העדה השיעית). כאמור, בסוף קיץ 1982 החלו נכנסים כ-1500 מפעילי "משמרות המהפכה" האירנים לאזור צפון בקעת הלבנון, תחת עינם הפקוחה ובחסותם של הסורים. על פי דרישתם של הסורים (שחששו מהכנסת גורם צבאי נוסף לזירה) ומחשש לעימות ישיר עם ישראל, נמנעו אנשי משמרות המהפכה מנטילת חלק פעיל בלחימה נגד צה"ל או נגד גורמי הכוח הפנימיים בלבנון.

² שפירא מתאר את מגוון קשרים בין השיעים ללבנון וגורמים אירנים שונים. שפירא, חזבאללה בין אירן ולבנון, עמ' 54-15.
³ שפירא, חזבאללה בין אירן ולבנון, עמ' 99.

⁴ ענת קורץ, נחמן טל ומשכית בורגין, טרור אסלאמי וישראל, (ת"א: פפירוס, 1993), עמ' 25, 26. סיוע לשיעים במלחמת

האזרחים ניתן גם על ידי משטר השאה, בעיקר כמשקל נגד לפעילותו של מוסא אלצאדר. שפירא, חזבאללה בין אירן ולבנון, עמ' 46. על הפעילות בלבנון ערב המהפכה האירנית ראה: שפירא, חזבאללה בין אירן ולבנון, עמ' 76-55.

⁵ קורץ, שם, עמ' 27. הרחבה על התדרדרות היחסים בין אמל להנהגה האירנית אצל: שפירא, חזבאללה בין אירן ולבנון, עמ' 77-92.

משימתם הראשונה של "משמרות המהפכה" היתה ליצור ארגון גג שיעי-דתי שיהוו משקל נגד לאמל החילוני, שנראה כלא מתאים למימוש האינטרסים האירנים בלבנון. ארגון גג זה, החזבאללה, הורכב ממגוון אישים וזרמים בעדה השיעית בלבנון שחשו זיקה לאירן ולרעיונות האידיאולוגיים שלה. במסגרת זו, התאחדו בבעלבק שבבקעת הלבנון, פעילי "אמל האסלאמי" בהנהגת חוסיין מוסאווי (שפרש מאמל ויצר את הבסיס הצבאי הראשוני לחזבאללה), פעילי מפלגת "אלדעוה" הלבנונית (שרבים מהם היו חברים באמל), וחברי ארגונים שונים דוגמת "ליכוד חכמי הדת המוסלמים בלבנון", "איגוד הסטודנטים המוסלמים בלבנון", "כוחות מתאבדי האמאם חוסיין" וכן פעילים מארגוני שוליים סונים.

לאחר הקמתו בבעלבק, החל ארגון חזבאללה לפעול בהדרגה גם בריכוזי השיעים בבירות ובדרום לבנון. בתהליך זה היתה חשיבות רבה למערכות הקשרים האישיים בין הפעילים. בבירות ובדרום לבנון החלו אנשי דת שראו באירן מודל ומופת, לרכז סביבם תומכים ולהובילם לפעילות נגד הכיבוש הישראלי, במקביל לפעולותיהם החברתיות השונות. בהדרגה החלו אישים אלו נאספים תחת המעטה הרעיוני, והארגוני של חזבאללה. בין אישים אלו ניתן לציין את פעילי ארגון "אלדעוה" (בראש ובראשונה מוחמד חוסיין פדלאללה ופעילים כגון חסן נצראללה, אברהים אמין, שהיה נציג אמל באירן, ומוחמד אסמעיל ח'ליק שהיה ממקורבי האליטה האירנית) שיצרו את מוקד הכוח של חזבאללה בבירות, ופעילים דוגמת ראע'ב חרב וארגון "איגוד חכמי הדת של ג'בל עאמל" שפעלו בדרום לבנון.

משימתם השניה של אנשי משמרות המהפכה ואנשי חזבאללה, היה ליצור מערך חינוך, אינדוקטרינציה והכשרות צבאיות לאוכלוסיה השיעית, כבסיס חיוני ליצירת השינוי החברתי שיאפשר את המהפכה האסלאמית בלבנון. תהליך האינדוקטרינציה, שעד 1984 כבר התפשט לכל ריכוזי השיעים בלבנון, היה מרכיב חיוני ביכולת החזבאללה לאחד תחתיו זרמים, ארגונים וגורמי כוח שונים, שישמעו וישמרו על נאמנות להנהגה מאוחדת ומצומצמת (בעיקר במציאות המורכבת של מלחמת האזרחים).⁶

הפעילות כנגד צה"ל

עם כניסת ישראל ללבנון ביוני 1982, התחלקה האוכלוסיה השיעית ביחסה לצה"ל. בדרום נתפס צה"ל כגורם משחרר ומושיע מעולו של אש"פ, תוך גילויי שיתוף פעולה מסוימים מצד האוכלוסיה השיעית, כנגד הפלסטינים. בבירות, שם בדרך כלל לא סבלו השיעים באופן ישיר מהעימות הפלסטיני-ישראלי, הניעו שיקולים פוליטיים את התנהגות השיעים, והם בדרך כלל התנגדו לכניסת צה"ל, לעיתים תוך לקיחת חלק בקרבות נגדו.⁷

המשך נוכחות צה"ל בלבנון לאחר הכרעת אש"פ, שנתפסה על ידי השיעים ככוונה לסיפוח חלקים מלבנון, ופעולות צה"ל כנגד האוכלוסיה במטרה למנוע פעולות חבלה כנגדו, הביאו לתחושת ניכור גובר וקרע עם העדה השיעית. פגיעה קשה בשכונות שיעיות בבירות מאש צה"לית באוגוסט 1982, כמו גם הרחבת סמכויות צד"ל והקשר של ישראל עם המרונים הביאו לתחושת ניכור של השיעים ביחס לישראל. בעקבות חתימת הסכם השלום בין ישראל ללבנון ב-17 במאי 1983, התחזקה התחושה ברחוב

⁶ שפירא, חזבאללה בין אירן ולבנון, עמ' 109-108.

Ranstorp, *Op. Cit.*, pp. 37-42.
⁷ Norton, *Op. Cit.*, pp. 86.

הלבנוני כי בכוונת ישראל להישאר בלבנון, והחלה הסלמה בפעילות הארגונים השונים שהתנגדו לישראל (ובכלל זה חזבאללה). כניסת כוח צה"ל בשוגג ללב טקסי העשורא בנבטיה, באוקטובר 1983, יצרה שיא חדש במתיחות והביאה את מנהיגי העדה השיעית לקרוא למרי אזרחי נגד צה"ל⁸.

הלך הרוח האנטי ישראלי בעדה השיעית, השתלב היטב בפיגוע הראשון של חזבאללה נגד ישראל. ב-4 בנובמבר 1983 פוצץ הארגון את מפקדת כוחות צה"ל בצור, והביא למותם של 29 ישראלים ו-31 לבנונים. סגירת גשרי האוואלי והכבדת נהלי הביטחון על ידי צה"ל בעקבות הפיגוע (מדיניות "היד החזקה") הביאו לפגיעה קשה ביותר באוכלוסית הדרום ובעקבותיה להסלמה בפעולות הטרור. תהליך ההסלמה נגד ישראל הביא גם את ארגון אמל, שחשש מאיבוד הבכורה שלו בעדה השיעית, לפעול נגד ישראל. בשנת 1984 הפך אמל לארגון המוביל בהתקפות על צה"ל, תוך שהוא מביא לעליה חדה במספר הכללי של הפיגועים. כך, בין אוגוסט 1983 לאוגוסט 1984 איבד צה"ל 72 חיילים בלבנון ובראשית 1985 כבר ספגו צה"ל וצד"ל כ-100 פיגועים בחודש⁹.

הפעילות נגד הכוח הרב לאומי

בנוסף לפעילותו נגד כוחות צה"ל, ונאמן להשקפתו האנטי קולוניאליסטית, כמו גם לאינטרסיהן של סוריה ואירן, החל חזבאללה לפעול נגד הכוח הרב לאומי שחנה בבירות מאז אוגוסט 1982 וכנגד מטרות מערביות אחרות. פעילותו של חזבאללה נגד מדינות המערב בוצע בדרך כלל תחת שם הכיסוי "הג'האד האסלאמי" ולבש שתי צורות פעולה עיקריות. ראשית, ביצע חזבאללה שורה של פיגועי תופת נגד מטרות צרפתיות ואמריקאיות. ב-18.4.83 בוצע הפיגוע בשגרירות האמריקאית בבירות (120 פצועים ו-60 הרוגים), וב-23.10.83 בוצע הפיגוע הכפול נגד מחנות הכוח הרב לאומי, במהלכו נהרגו 241 לוחמי מרינס אמריקאים ו-60 לוחמים צרפתים. מאפיין פעולה שני, שהופיע מאוחר יותר, היתה חטיפת בני הערובה. במהלך השנים 1984-1989 נחטפו בבירות 96 אזרחים של מדינות זרות (רובם צרפתים, אמריקאים ובריטים), כשרובם (כ-55) נחטפו על ידי חזבאללה או ארגונים הקשורים בו¹⁰.

פעולות הטרור וחוסר היכולת להגיע להסדרי בטחון בין הפלגים בלבנון הניעו את מדינות המערב להוציא את הכוח הרב לאומי מלבנון בפברואר 1984. מספר חודשים לאחר מכן, לאחר מערכת בחירות בישראל, החליטה גם ישראל לסגת מלבנון. לאחר שנכשלו ניסיונותיה של ישראל להגיע להסכמה והסדרי ביטחון עם ממשלת לבנון או גורמי כוח בלבנון, החליטה ממשלת ישראל על נסיגה חד צדדית מלבנון בינואר 1985. הנסיגה, שבוצעה בשלושה שלבים, הסתיימה ביוני 1985, כשצה"ל ממשיך לפעול לצידו של צד"ל לקיומה של "רצועת הביטחון" בדרום לבנון.

במקביל לפעילותו הצבאית החשובה (אך המוגבלת בהיקפה בשלב זה), החל חזבאללה לבנות ולעצב בהדרגה את מבנהו הארגוני, ואת מוסדותיו השונים. בתקופה זאת, ועד ראשית 1986, הקפידה התנועה על חשאיות ביחס למבנה הארגוני שלה. לחשאיות זו היו שתי סיבות עיקריות: ראשית, היה זה

⁸ טקסי העשורא הינם טקסים דתיים-שיעיים לזכר מותו של חוסיין אבן אבו טאלב, מייסד השיעה, במאה ה-7. הקריאה למרי אזרחי ואי שיתוף פעולה עם ישראל הוצאה על ידי מהדי שאמס אלדין, סגן יו"ר המועצה השיעית העליונה בלבנון, כפסק הלכה. קריאתו של שאמס אלדין, שהיה מקורב לאמל, סימלה את העמדה של רוב העדה השיעית בלבנון.

⁹ קורץ, שם, עמ' 29-32.

Norton, *Op. Cit.*, pp.118-119.

¹⁰ קורץ, שם, עמ' 31-32. שאול שי, טרור בשם האמאם, (הרצליה: המרכז הבינתחומי, 2001), עמ' 72, 99-101.

משיקולי ביטחון של הגנה על הארגון ופעיליו המרכזיים במציאות הכאוטית הלבנונית, כמו גם מחשש לפגיעת צה"ל או כוחות מערביים בהנהגה. שנית, המבנה הארגוני של חזבאללה התגבש בהדרגה, תוך שינויים תמידיים במבנה המוסדות (דוגמת מבנה מועצת השורא העליונה), שינויים פרסונאליים ושינויים בהגדרות התפקידים, כך שמעטה החשאיות מנע את הצגת הארגון כבלתי יציב. ולבסוף, היה בכך לחזק את הדימוי אותו ניסו מנהיגיו לשוות לו, דימוי של תנועת המונים הנאמנה והולכת בדרכיו של חומייני, ולא ארגון פוליטי מצומצם¹¹.

מעגלי אינטרסים

אינטרסים הקשורים לאירן

מעמדה האזורי החשוב של אירן, עוצמתה, ותפקידה המרכזי בהקמת וקיום חזבאללה, מחייב אותנו להכיר את האינטרסים האירנים המרכזיים בלבנון (ובכלל זה אלו הנוגעים לחזבאללה). לאור אינטרסים אלו יקל עלינו להבין את מדרג האינטרסים של חזבאללה ביחס לאירן. ככלל ניתן לאפיין ארבע קבוצות אינטרסים ושיקולים אירנים הנוגעים ללבנון:

1. **יצוא המהפכה.** לבנון נתפסה על ידי חלקים באלטיה האירנית כמוכנה לביצוע מהפכה אסלאמית בכאוס ששרר בה בקיץ 1982, או לכל הפחות למקום הראוי ביותר להשקעת תשומות אירניות על מנת להצליח לממש הפיכה שכזו בעתיד הקרוב. לאור השבר שנוצר בקיץ 1982 ביחסים עם אמל, וההכרה באירן כי אמל לא יתאים למימוש האינטרסים האירנים, החליטה אירן על הקמת ארגון פרו אירני מתחרה לאמל, שיאפשר את מימוש האינטרס האירני¹². גם כיום, 25 שנים אחרי, חזבאללה עודנו המקום המשמעותי היחידי בו הצליחה אירן ביצוא המהפכה.
 2. **הברית האסטרטגית עם סוריה.** לבנון שימשה, ועודה משמשת עד היום, מוקד לשותפות אינטרסים ולחיזוק הברית האסטרטגית של אירן עם סוריה. שיקול זה, שהיה קיים כאמור כבר ב-1980, הלך והתחזק בשנות ה-90 ובעיקר לאחר נסיגת ישראל מלבנון במאי 2000 (ועל כך בהמשך).
 3. **לבנון כזירת מאבק בישראל, ארה"ב, צרפת ועירק.** המעורבות בלבנון אפשרה לאירן, ומאפשרת גם כיום, מעורבות בסכסוך האידיאולוגי והאסטרטגי נגד ישראל, תוך לקיחת חלק פעיל ומשמעותי בו, ללא הגעה לעימות ישיר עם ישראל. באופן דומה יכלה אירן לפעול נגד ארה"ב וצרפת (שתמכו בעירק במהלך מלחמת אירן-עירק), לשם השגת יעדים אירנים שונים, ללא תשלום מחיר משמעותי.
 4. **מערכות הקשרים האישיים.** כמעט לכל אחד חכמי הדת האירניים היה נציג בלבנון שקידם את אינטרסיו השונים בלבנון. אינטרסים אלו החלו כאינטרסים חברתיים – דתיים בלבד, אך השפיעו על מעמדו של האיתאללה ובהמשך הפכו גם לאינטרסים פוליטיים, מדיניים וצבאיים.
- האינטרסים האירנים בלבנון ועוצמתה של אירן באו לידי ביטוי ברור באינטרסים של חזבאללה ביחס לאירן. בשנותיו הראשונות של חזבאללה היה הארגון כמעט באופן מוחלט יציר כפיו של המשטר האירני, עובדה שהגדירה במידה רבה את אינטרסיו ואת היכולת של גורמים שונים (ובכללם ישראל) להשפיע עליו או להתרעו. זהות האינטרסים של אנשי הדת הלבנונים עם אירן באה לידי ביטוי במספר מישורים.

¹¹ שפירא, חזבאללה בין אירן ולבנון, עמ' 134-135.
¹² שפירא, חזבאללה בין אירן ולבנון, עמ' 97.

- **מעמדו של חומייני**. כפי שמשקף גם במצע הארגון וגם בהתבטאויות מנהיגיו, חומייני נתפס כאוטוריטה הדתית, כמנחה הפוליטי העליון וכאות ומופת בעשייה. יתרה מכך, סמכותו הדתית הבלתי מעוררת של חומייני (ולאחר מכן של יורשיו), תרמה רבות ליצירתו של חזבאללה כארגון מאוחד ומגובש, המסוגל לפעול לאורך שנים, עם מעט מאוד זעזועים פנימיים. מרכיב זה יהפוך מקור לעוצמה פנימית חשובה ביותר סביב הטלטלות שיעבור הארגון בשנים 1992, 1998 ו-2000.
 - **מבנה הנהגת הארגון**. מעמדם הפנימי של ראשי חזבאללה בתוך הנהגת הארגון הושפעה באופן משמעותי מקשריהם עם בכירים בהנהגה האירנית, ולמעמדם הפנימי של האחרונים במסד האירני. תהליך זה השפיע גם על הפילוג וההתרחקות מאמל, לאחר שבשנים 1979-1980 סולקו תומכי אמל מהנהגה האירנית¹³, ובשנים 1989-1992 השפיע על תהליך בחירת מזכ"ל חזבאללה.
 - **הנחיה פוליטית וצבאית**. בשנים הראשונות להקמתו באה ההנחיה של חזבאללה במישרין מהשגרירות האירנית בדמשק, בעיקר בזכות מעמד השגריר האירני, עלי אכבר מוחתשמי פור, שהיה ממקורבי חומייני¹⁴.
 - **סיוע כלכלי**. המסד האירני סייע, וממשיך לסייע ולממן כלכלית את החזבאללה. סיוע זה, שמשמש עד היום כמקור מימון עיקרי לארגון, ניתן במספר צינורות סיוע מקבילים: חלקו מועבר על ידי מוסדות רשמיים אירניים (דוגמת "מוסד החלל"), חלקו מועבר על ידי תרומות של גופים ציבוריים ופילנתרופיים אירניים וחלקו מועבר ישירות דרך השגרירויות האירניות בביירות ובדמשק¹⁵.
- בשנים הראשונות לקיומו, מכלול הקשרים והאינטרסים בין חזבאללה ואירן הפך את האינטרסים האירניים החיוניים (בהקשר הלבנוני) לאינטרסים קיומיים לחזבאללה, או לפחות הפך אותם לאינטרסים החיוניים ביותר במדרג האינטרסים של הארגון. יתרה מכך, מנהיגה העליון של חזבאללה היה בפועל לא אחר מאשר חומייני (כך בהתבטאויות בכירי הארגון וכך על פי מצע הארגון שפורסם בפברואר 1985).

אינטרסים הקשורים לסוריה

הישענותו המוחלטת של חזבאללה על אירן, שהתבטאה ביחסי הפטרון-קליינט וזהות האינטרסים, לצד היקף כוחו המצומצם יחסית של חזבאללה בלבנון, הביא לכך שמערכת היחסים (ובכלל זה האינטרסים) בין סוריה לחזבאללה היה מצומצמת יחסית בשנים אלו. בהקשר הסורי ניתן לאפיין בתקופה זו שני אינטרסים עיקריים של חזבאללה. בראש ובראשונה היה חשוב לחזבאללה לשמר את חופש הפעולה שניתן לו בבקעת הלבנון, והמעמד אותו השיג בביירות ובדרום לבנון (בהם עדיין שלט אמל הנתמך על ידי סוריה). אינטרס משני בחשיבותו היה שיתוף הפעולה הצבאי (המוגבל) עם סוריה, שהגיע לשיאו סביב פיגועי התופת נגד הכוח הרב לאומי באוקטובר 1983¹⁶. כל עוד לא צבר הארגון כוח שיכול היה לפגוע במהלכי סוריה להחזיר את ההגמוניה שלה בלבנון, לא

¹³ שמעון שפירא, הרדיקליזם השיעי בלבנון, (ת"א, המו"ל, 1987), עמ' 40, 31.

¹⁴ אפרים קם, מן הטרור ועד הגרעין, (ת"א: מכון יפה למחקרים אסטרטגים, 2004), עמ' 271.

¹⁵ שפירא, הרדיקליזם השיעי בלבנון, עמ' 52-53. הסיוע הכלכלי משקף במידה מסוימת את הקשרים האישיים, כשבכירים אירניים מעדיפים להעביר כספים לחזבאללה דרך מקורביהם בחזבאללה ולא "בצינורות הרגילים".

¹⁶ קורץ, שם, עמ' 38-39. יודגש כי שיתוף הפעולה הטקטי סביב הפיגועים עצמם היה רחב ואינטנסיבי, אולם בהקשר הכולל, שיתוף הפעולה בין סוריה לחזבאללה נשאר מצומצם ומגבל.

פעלו הסורים להגבלתו במישרין. יציאת הכוח הרב לאומי (ב-1984) ונסיגת צה"ל (ב-1985) צמצמו באופן משמעותי את האינטרסים המשותפים במשולש סוריה – חזבאללה – אירן, והביא לחידוד הפערים בין השחקנים, וכן הביא בהדרגה לחיפוש הגדרה מחודשת של יחסי הכוחות ביניהם (כפי שיבוא לידי ביטוי בשנים הבאות).

חשיבותה של אירן במערכת השיקולים של סוריה, לצד החשיבות הרבה שיחסה אירן לחיזוק החזבאללה, יצר מצב בוא יכולתה של סוריה להשפיע על הארגון היתה מצומצמת. אומנם היה ביכולתה לאיים עליו ועל קיומו מבחינה צבאית גרידא, אך מהלך זה של פגיעה באינטרס אירני חיוני, היה מביא לפגיעה באינטרסים אסטרטגיים סוריים מול אירן¹⁷. מכאן, כי סוריה לא נתפסה כאיום על ידי ראשי החזבאללה, מצב שבא לידי ביטוי באופן בולט בהתבטאויות של ראשי הארגון נגד סוריה ואף אירועים אלימים ספראדיים שפרצו בין שני הצדדים בשנים הבאות.

אינטרסים פנים לבנונים

מבנהו החשאי של חזבאללה בתקופה זו, גודלו המצומצם, אי שליטתו על שטח גיאוגרפי ואוכלוסיה מצומצמת שהיתה תלויה בו, הביאו לכך שבפועל הארגון עדיין לא הגיע למעמד של שחקן בזירת המאבק הלאומית, הבין עדתית, בלבנון. עיקר אינטרסיו של הארגון במישור הפנים לבנוני התרכזו במאבקי השליטה הפנים עדתיים מול אמל, ובהצדקת קיומו בעיני הפטרון האירני. רעיונות המהפכה האסלאמית האירנית, הצורך להוות משקל נגד לאמל והרקע האישי של בכירים שונים בארגון כפעילים חברתיים (ובראשם פדאללה), הביאו לכך שהארגון ראה את ההמונים כגורם מהותי ומרכזי בהגשמת רעיונותיו. השקפת עולם זו הכתיבה את החשיבות הרבה שיחס ומייחס הארגון עד היום לפעילות חברתית ופוליטית שתקשור אליו ולרעיונותיו קהלים רחבים. ברוח זאת נקרא מצע הארגון "מכתב גלוי למדוכאים בלבנון ובעולם כולו", וכך גם תוכנו רואה את הגשמת האידיאל של אומה אסלאמית בלבנון כיעד שיושג על ידי תמיכת ההמון¹⁸.

שני אינטרסים מרכזיים (שהיו במידה רבה אינטרסים קיומיים) בפעילות חזבאללה נגד אמל בתקופה זו היו חיזוק וגיבוש מעגלי התומכים הראשוניים שלו, ותחילת קריאת תיגר של הארגון על הבכורה של אמל בעדה השיעית. לשם גיבוש מעגל תומכיו הראשוני פעל חזבאללה, בעיקר בסיוע משמרות המהפכה, להגברת האינדוקטרינציה לפעילים של הארגון ולאוכלוסיה בקרבה פעל בבקעת הלבנון. במסגרת זו הוקמו מחנות אימונים והדרכה (ובכלל זה הדרכה אידיאולוגית), נאכפו חוקי האסלאם, נתלו תמונות ראשי המהפכה האירנית ביישובי בקעת הלבנון. כמו כן החל הארגון בביסוס תשתית אזרחית חלופית למוסדות המדינה כגון מערכות חינוך, רווחה, בריאות תברואה ומפעלים כלכליים. פעילות זו היתה מוגבלת בהיקפה בשנים אלו, אך הלכה והתרחבה במהירות (לדוגמא, כבר ב-1984 הצליח הארגון לקחת על עצמו את פינוי האשפה בשכונות השיעיות בביירות).

¹⁷ קם, שם, עמ' 323. על השינוי ההדרגתי ביחס הסורים לחזבאללה:

Norton, Op. Cit., pp.101.

¹⁸ קורץ, שם, עמ' 34.

קריאת התגר של חזבאללה על אמל בשלב זה היתה בדרך כלל עקיפה. פסיחתם על שני הסעיפים של נביה ברי והנהגת אמל בסוגיות שונות (כולל בשאלת אופן המאבק בצה"ל), יצרה אכזבה בקרב צעירים רבים בעדה השיעית. חזבאללה סימן לצעירים, בפעילותו האלימה והמתריסה נגד ארה"ב, צרפת וישראל, את המופת אליו שאפו. מחשש לאובדן השליטה והבכורה בעדה השיעית, נאלץ אמל להסלים בהדרגה את פעילותו ואת התבטאויות בכיריו ובכירי העדה כנגד ישראל ובסוגיות פנים לבנוניות. כך למשל, נאלץ ברי לפרוס את חסותו על אירוע חטיפת מטוס TWA ביוני 1985, תוך שהוא מנסה לפעול לשחרור בני הערובה המערביים שהושארו בידי חזבאללה עד להשלמת עסקת שחרורם¹⁹.

המאבק כנגד אמל צפן בחובו יותר מאשר מאבק פוליטי או עדתי גרידא. בתקופה זו, יותר משהיה חזבאללה תנועת שחרור לאומית נגד ישראל, מימש חזבאללה תפיסה מהפכנית בתוך העדה השיעית בלבנון. באופן מסורתי נשלטה העדה השיעית, בעיקר בדרום לבנון ובבקעא, על ידי משפחות פיאודליות מיוחסות ואילו למנהיגות הדתית היה מקום משני בהנהגת העדה. מבחינה זו יצר חזבאללה מהפכה פנים עדתית, ברוח תורתו של חומייני: מרגע זה הפכו אנשי הדת, הן אלו במעמד הבכיר (כגון פדאללה הנחשב כפוסק הלכה) והן זוטרים יותר (כגון טופיילי, נצראללה ועבאס מוסאווי), למנהיגי העדה השיעית ומובילי שינוי בחברה הלבנונית. חלק מההוגים בחזבאללה הציבו את הצורך בשינוי הפנימי, התרבותי, כתנאי להצלחת המאבק נגד האויבים החיצוניים (ארה"ב וישראל), וכן ראו את המאבק נגד האויב החיצוני כמחזק את תהליך השינוי הפנימי²⁰. עם התחזקותו של חזבאללה, החל המאבק בין הארגונים גולש בהדרגה לפסים אלימים. כך, ביוני 1984 תקפו אנשי חזבאללה את שיירתו של המופתי השיעי, שייח קבלאן, שאובטח על ידי אנשי אמל²¹. אולם ככלל, הצליחו ראשי חזבאללה וראשי אמל (שטרם חשו מאוימים יתר על המידה) לפעול להרגעת הרוחות ולהימנע משפיכות דמים.

תפיסת האיום על ידי חזבאללה

יכולת הפעולה של ישראל

על מנת להבין את יכולת הפעולה האובייקטיבית של ישראל נגד החזבאללה במטרה להרתיעו, עלינו לבחון את יכולת הפעולה של ישראל תוך התייחסות למספר מישורים מקבילים. ראשית עלינו להתייחס לסביבת העימות הישירה, בה ישראל נאלצה לפעול, אותה הגדרתי כמאפייני הסביבה והארגון. לאחר מכן אבחן את המציאות הפוליטית והצבאית בישראל, שהשפיע על יכולתה של ישראל להפעיל את כוחה מחד ומאידך עיצבה את מדרג האינטרסים הישראלי. לבסוף בחינת ניסיונות ההרתעה שהפעילה ישראל בתקופה זו תחשוף בפנינו כיצד באופן מעשי באו לידי ביטוי מגוון השיקולים במדיניות ההרתעה הישראלית.

מאפייני הסביבה והארגון

¹⁹ Norton, *Op. Cit.*, pp.105, 139.

²⁰ "אין אנו אחראיים לחטיפת המטוס" (שרות של ה-Der Spiegel), ראיון עם סמנכ"ל אמל, חסן סובלאני, הארץ, 27.6.85.

²¹ שפירא, חזבאללה בין אירן ולבנון, עמ' 110-111. כך לדוגמא דבריו של מוחמד חסן אל-אמיין, הקאדי של צידון, שהורחק על ידי ישראל מדרום לבנון. אֶלְעֶלְאֵם, 15.6.85, עמ' 60-61 (תרגום חצב, בסימוכין 29.7.85/843/067).

²¹ נובו מגזין, 2.6.84 (בתרגום חצב)

מלחמת האזרחים בלבנון הביא לכך שבזירה הלבנונית פעלו עשרות ארגונים ומליציות חמושות, שקיימו מערכות יחסים מורכבות ביותר של שיתופי פעולה או עימותים לפרקי זמן קצרים, על בסיס היווצרות אינטרסים משותפים אד-הוק. בשנים אלו, "עוגת הפיגועים" נגד צה"ל התחלקה בין מספר רב של ארגונים, חלקי ארגונים או שמות כיסוי של ארגונים. מצב זה לא אפשר לישראל ליצור הרתעה נפרדת המותאמת לכל אחד מהארגונים שפעלו נגדה. גם אם מבחינה מודיעינית ומבחינה מבצעית יכלה ישראל לנסות להתאים מדיניות הרתעה נגד כל ארגון, הרי שבדרך כלל לא היה זה מעשי בגלל הפגיעה שמדיניות זו עשויה היתה ליצור באינטרסים אחרים של ישראל ביחס לגורמים אחרים בזירה הלבנונית²².

במצב שנוצר במציאות המורכבת של לבנון עלתה שוב השאלה הקריטית: את מי מרתיעים וממה? נראה כי לישראל, בדומה לעבר, לא היה ברור את מי עליה לנסות להרתיע בכדי לשפר את בטחונה: את האוכלוסייה הלבנונית? את האוכלוסייה הפלסטינית בלבנון? את המליציות המקומיות עצמן? את הנהגת אש"פ בטוניס? או את המדינות התומכות בארגונים דוגמת אירן וסוריה? בהנחה כי ישראל היתה מצליחה לאפיין ולהגדיר באופן נכון את מטרות ויעדי ההרתעה שלה, העובדה כי עם הקמתו היה חזבאללה "ארגון גג" של ארגונים שיעים מיליטנטים דתיים שונים, הציג בפני ישראל בעיה נוספת. אם ישראל היתה מצליחה להרתיע באופן אפקטיבי את רוב הקבוצות בחזבאללה מלפעול נגדה, יתכן מאוד כי אחת הקבוצות (המיליטנטית יותר) היתה בוחרת לפרוש מהארגון ולפעול באופן עצמאי, או אפילו להישאר כחלק מחזבאללה ולהמשיך לפעול נגד ישראל (בדומה לארגוני הסירוב באש"פ).

המציאות והאילוצים הפוליטיים-צבאיים של ישראל

המציאות הפוליטית בישראל בשנים 1983-1985 לא אפשרה לישראל ליצור איום אמין בדמות מהלך צבאי התקפי משמעותי נוסף בלבנון. כפי שהציג זאת בר: "כישלונה של ישראל להשתמש בכוחה לשם שינוי מאזן העוצמה בלבנון ויציאתה משם לאחר ששילמה מחיר גבוה, יצרו רתיעה מכל אפשרות של הסתבכות דומה בעתיד". מסר ברור זה אף נקלט היטב בקרב הפלסטינים: "אין ספק שהישראלים יצאו להגנת ארצם אם תהיה תחת איום, אך לא סביר שירשו לעצמם להיגרר פעם נוספת להרפתקה כזאת שהופעלה ב-1982...."²³ יתרה מכך, טראומת לבנון ואי היכולת לפתור את בעיית הטרור בכוח צבאי, הביאו לשינוי בהגדרות מטרות הלחימה בטרור של ישראל. בועז גנור מצביע על כך שמטרתה של ישראל במלחמתה נגד הטרור בלבנון עד 1982 היתה להשמידו בכוח ואילו לאחר מלחמת לבנון מטרת ישראל במלחמתה בטרור הפכה להיות צמצום פעולות הטרור בלבד. מכאן, כי חשיבותם של המרכיבים הצבאיים באסטרטגיית הלחימה בטרור של ישראל הצטמצמו באופן משמעותי. שינוי זה הוביל גם לירידה משמעותית בנכונות הישראלית להפעיל כוח צבאי לשם הגנה על הקווים האדומים שלה, כשבמקביל נמנעה ישראל מהגדרה מחודשת וברורה של קווים אדומים, בין השאר על מנת למנוע הסלמה²⁴.

ניסיונות ההרתעה של ישראל

²² נורטון מביא בהרחבה דוגמאות לבעיות וסתירות במדיניות הישראלית, בתארו את ניסיונות ישראל להחליש את אמל בדרום, או ניסיונותיה להקים מליציות הנאמנות לה, תוך חשש מפגיעה בצד"ל. Norton, *Op. Cit.*, pp.107-112.

²³ מיכה בר, קווים אדומים באסטרטגיית ההרתעה של ישראל, (ת"א: משרד הביטחון, 1990), עמ' 143-144. ראשיד האלידי, במצור, (ת"א: מערכות, 1988), עמ' 13.

²⁴ בועז גנור, מבוכ הלוחמה בטרור, (הרצליה: המרכז הבינתחומי, 2003) עמ' 48. בר, שם, עמ' 146-148.

במישור ההרתעה הקונבנציונאלית, מלחמת לבנון הראשונה עצמה הביאה באופן מיידי (ולטווח קצר) לחיזוק ההרתעה הישראלית נגד סוריה, בשל שיפור מעמדה האסטרטגי של ישראל ביחס לסוריה (בין השאר בזכות השמדת הכוחות הסורים בלבנון, ויצירת איום ישראלי על סוריה משטח לבנון)²⁵.

במישור האופרטיבי של ההרתעה התת-קונבנציונאלית, לאור לחימה בלתי פוסקת בין הארגונים השונים בלבנון, לצד חוסר רצון וחוסר יכולת של ישראל להסב לארגוני הטרור נזק משמעותי נוסף באמצעות צה"ל, התמקדו ניסיונות ההרתעה של ישראל בהרתעת האוכלוסיה המקומית. בשנים אלו המשיך צה"ל להחזיק בשתי תפיסות מבצעיות אנכרוניסטיות: ראשית, כמתוך הרגל, וחשש מפגיעה בישראל גופה, המשיכו הארגונים הפלסטינים להיות במוקד תפיסת האיום של ישראל, תוך התעלמות מהשינויים בזירה הלבנונית (לדוגמא, עליית כוחם של השיעים). שנית, ישראל חזרה לטפח את תפיסתה מראשית שנות ה-50 כי הרתעת האוכלוסיה משיתוף פעולה עם ארגוני הטרור, הינה אפשרית באמצעי לחץ צבאיים והיא אף תביא להישגים משמעותיים. בניסיונותיו להרתיע את האוכלוסיה המקומית מלסייע לארגוני המחבלים השונים הפעיל צה"ל מערכת איומים שהועברה דרך נכבדי העדה וראשי הכפרים. האיומים, שגובו לבסוף גם בפעולות, כללו הריסת מבנים (בהם שהו מחבלים או שבהם ניתן למחבלים סיוע), עקירת פרדסים ומטעים וכמובן מעצרים. אולם המעצרים שביצע צה"ל היו רחוקים מלהיות ממוקדים, וכללו מעצר של אנשי דת והנהגה חברתית מקומית (כגורם לחץ), מעצר צעירים חשודים וכמובן מעצר פעילים או סיענים מבצעיים. בשלבים מאוחרים יותר נראה שאף בוצעו מבצעי חיסול²⁶.

בדומה לשנות ה-50, גם במקרה זה, בעיקר לאור "ניסיונם הקרבי" של תושבי לבנון במלחמת האזרחים ובלחימה נגד אש"פ בדרום לבנון, פעולות ההרתעה הביאו רק להפניית הכעס והתסכול של האוכלוסיה כנגד צה"ל, תוך הרחבת שיתוף הפעולה של האוכלוסיה עם ארגוני הטרור השונים. במקרים הבודדים בהם נכונה האוכלוסיה לשתף פעולה עם צה"ל היה זה בדרך כלל לצורך מאבקים פנים לבנונים או שיתוף פעולה של "הריקים והפוחזים" שבאוכלוסיה²⁷.

דימוי האויב והמאבק בראיית חזבאללה

ההרתעה, כסוג של השפעה, תלויה כאמור בדימוי אותו מייחסים הצדדים זה לזה, ובעיקר לאופן בו נתפסות ומובנות לכל צד פעולות היריב. בבואנו לנתח את הדימוי של ישראל והמאבק בישראל בעיני ראשי חזבאללה עלינו לתת דעתנו לאופן בו ראו ראשי החזבאללה את עצם המאבק בישראל, לתדמית האויב (ישראל) בעיני הארגון, ולבסוף גם לאופן התייחסותו של הארגון למימד הזמן במאבק נגד ישראל. **מהות המאבק בישראל.** כארגון בעל תפיסות מהפכניות, שהוקם ונתמך על ידי משטר מהפכני (הרואה את יצוא המהפכה האסלאמית ללבנון כיעד וכאידאל), תפסו שיקולים אידיאולוגיים מרכיב חשוב וגבוה יחסית במדרג האינטרסים של חזבאללה. הצידוק למאבק בישראל מורכב ממספר רבדים מקבילים: **במישור הלאומי המיידי**, המאבק האלים הוא כלי מרכזי להוצאת ישראל מלבנון, בדומה למאבקם של

²⁵ אבנר יניב, "הרתעה והגנה באסטרטגיה הישראלית", מדינה, ממשל ויחב"ל, מס. 24 (1985), עמ' 58. מנגד טוענים שיף ויערי למצב הפוך, בעיקר בשל העמקת הסיוע הסובייטי לסוריה והאבדות הרבות שנגרמו לצה"ל. זאב שיף ואהוד יערי, מלחמת שולל, (ת"א: שוקן, 1984), עמ' 387.

²⁶ Norton, Op. Cit., p. 118. מתייחס לשני אירועים ב-11 ו-14 ביוני 1984.

²⁷ Norton, Ibid, p.111.

ארגונים לבנונים נוספים. מרכיב זה במאבק הוא המידי ביותר, היום-יומי, אך הפחות חשוב מכולם. במישור הלאומי לטווח הארוך, נתפסת ישראל כאחד הכוחות החיצוניים המנסים (ומצליחים) ליצור השפעה זרה בתוך לבנון ומחוללים את מלחמת האזרחים בלבנון. באופן עקרוני, רואים ראשי חזבאללה, כפי שבא לידי ביטוי גם במצע הארגון, את חיסול ההשפעה הזרה כתנאי להמשך הקיום הלבנוני המדיני. על פי השקפה זו, המאבק הוא על עצם קיומה של לבנון כישות מדינית²⁸. במישור הערבי המדיני, מדינת ישראל נתפסה כ"ישות תוקפני במקורותיה" "המושגת על אדמות גזולות". ככזו, מדינת ישראל כישות מדינית הינה לא לגיטימית ומסוכנת ללבנון ולסביבתה הערבית כולה. בהקשר השיעי-לבנוני, נתפס פתרון הבעיה הפלסטינית כטמון בביטולה של ישראל כישות מדינית והחזרת הפליטים הפלסטינים לאדמותיהם. במישור הדתי, המאבק בישראל, כמייצגת העם היהודי, נתפס כחלק מהמאבק באויבי האסלאם והאומה האסלאמית. בנוסף על כך, ישראל משתייכת לעולם האימפריאליסטי המערבי, שיצר את המשברים בלבנון ושתרבותו ורעיונותיו מביאים לסטייה מרעיונו האסלאם וצורת הממשל המוסלמית הצודקת²⁹.

שבירת התדמית של ישראל כבלתי מנוצחת. מלחמת לבנון הביאה לחיזוק ההרתעה המצטברת של ישראל נגד סוריה, ובמידה רבה גם נגד אש"פ, שחרף צפיותיו שלו, קרס צבאית בלחימה מול צה"ל. בניגוד לכך, מצאה עצמה האוכלוסייה השיעית בלבנון במגע ועימות יום יומי עם חיילי צה"ל, והחלה מגלה בהדרגה כי החייל הישראלי "אינו סופרמן". סדרת פיגועי התופת נד צה"ל, והתבצרותו של צה"ל עד נסיגתו, הביאו לכך שחזבאללה חש שהצליח לשבור את תדמית "הבלתי מנוצחים" של חיילי צה"ל. בראייתו של פדאללה, נשבר בתקופה זו מיתוס החייל הישראלי³⁰. שבירת המיתוס של המערב וישראל ככוחות חזקים ומנוצחים עודדה תהליך שכבר התקיים במשך קרוב לעשור. העדה השיעית הצליחה להוכיח לעצמה כי היא מסוגלת להגן על עצמה, לנצח, לגרש מעצמות משטח לבנון ולהפוך לכוה הלבנוני העולה. לשינוי בדימוי היריב, ובדימוי העצמי היתה משמעות קריטית מבחינה מדינית ההרתעה: מחד חזבאללה הוכיח לעצמו ולעדה השיעית כי יש בכוחו להשיג הישגים פוליטיים משמעותיים באמצעות שימוש באמצעים צבאיים (בעיקר טרור), ומכאן שגם גדלה אמונתו ביכולתו להשיג הישגים נוספים. מאידך, שבירת המיתוס הישראלי, החליש את יעילות האיום עליו התבססו ניסיונות ההרתעה של ישראל.

היחס למימד הזמן במאבק בישראל. חלק מרכזי באופן בו מנתחים ומבינים הצדדים את המאבק ביניהם, ובעיקר האופן בו שוקל הארגון את מהלכיו וכדאיותם, תלויים בהתייחסותו למימד הזמן בעימות. כך למשל, פעולות שונות שמבוצעות על ידי הארגון יכולות להיחשב ככישלון בטווח הקצר, אך הוא יעריך אותן מראש כמוצלחות וחיוניות לטווח הארוך. בראיית חזבאללה המאבק בישראל בתקופה זו, ובמידה רבה גם המאבק להפיכת לבנון למדינה אסלאמית, נמדדים בפרקי זמן של שנים ארוכות ואף דורות³¹. ראוי לציון כי בניגוד לתחומים אחרים בהם ניתן לעיתים למצוא הבדלים בגישה של בכירים שונים בארגון, הרי שבתחום זה ההשקפה היא כמעט אחידה בקרב כל האליטה של הארגון. כך לדוגמה

²⁸ אלֶאָנֹאֹר, 22.7.85 (בתרגום חצב בסימוכין 14.8.85/843/005), אולם הרעיון מופיע בראיונות רבים של בכירי הארגון החל מ-1983 ואילך.

²⁹ קורץ, שם, עמ' 34-35.

³⁰ שפירא, הרדיקליזם השיעי בלבנון, עמ' 66-67.

³¹ בניגוד למאבק בישראל ולהפיכת לבנון לרפובליקה אסלאמית, לא מצאתי התייחסות דומה למאבק הפנים עדתי, מול אמל, כמאבק לדורות. יתכן ועובדה זו מסבירה גם את ההגעה המהירה לעימות מול אמל.

טען חוסיין מוסאווי: "לכן אנו סבורים שהמלחמה תהיה ארוכה..."³². באופן דומה אמר פדאללה, על רעיון שחרור פלסטין: "...אך עלינו לצפות דור שלם עד אשר יוגשם החלום. הדבר החשוב הוא שלא נפסיק לצפות, גם עשרות שנים, כפי שציפו היהודים למדינתם בפלסטין"³³. באופן דומה התבטא פדאללה על הקמת רפובליקה אסלאמית בלבנון: "בעתיד הנראה לעין, לא תהיה בלבנון הזדמנות כלשהי להקמת מדינה מוסלמית"³⁴. למימד הזמן בהשקפת העולם על המאבק היתה חשיבות עצומה: מאחר והניצחון יבוא לאחר מאבק ארוך, אין לשפוט את האובדן והכישלון המיידיים או לפרש את החלטות ראשי הארגון כשגויות. כך גם אין משמעות לאיום המיידי, החומרי, שמנסה ישראל להפנות כלפי הארגון, שהרי בטווח הארוך הוא חסר משמעות. יתרה מכך, בפעילות השוטפת, היום-יומית, נעדר הארגון מחויבות ברורה או נקודות מבחן המותנות בלוח זמנים כזה או אחר. כך, לא היה על הארגון להתמודד במערכת בחירות, רוב היוזמה הצבאית הטקטית היתה שלו (כך שלא נבחן במצב של הפתעה צבאית משמעותית), ומעט האיום הצבאי שיצרו עליו שחקנים אחרים לא חרג מאיום מקומי (בזכות החסות הסורית-אירנית).

הנכונות של חזבאללה לשלם את מחיר האיום

היכולת להצליח במדיניות ההרתעה מול שחקן מסוים מותנית במשמעות שמיחס אותו שחקן לאיום הפגיעה בו. כלומר, כדי להבין האם איום ענישה הינו יעיל מבחינה הרתעתית הרי שעלינו לבחון האם לאיום יש משמעות מספקת (בעיני המארג) כדי למנוע מהשחקן לבצע את הפעולה אותה ישראל ניסתה למנוע. בבואנו לבחון את המשמעות שהיתה למהלכי ישראל בעיני חזבאללה, נגלה כי בתקופה זו רוב האיומים של ישראל לא רק שלא יצרו הרתעה, אלא שפעולותיה שרתו את האינטרסים של חזבאללה. חזבאללה מחזיק בהשקפת עולם אסלאמית פונדמנטליסטית הבאה לידי ביטוי ברציונאליות שונה מזה של מדינת ישראל. לפי השקפת עולם זו, לרצונו של האל, ולאמונה בו יש משמעות אישית וציבורית קריטית. בראייה זו, איום מצד קבוצה דתית אחרת אינו עומד בזכות עצמו אלא הינו חלק מהשפעה אלוהית רחבה יותר. במקרה הפרטי של העדה השיעית נוסף לתפיסות תיאולוגיות אלו גם תפיסות דתיות-מסורתיות המציגות את **ההקרבה האישית במאבק הדתי והפוליטי כאידאל** (מיתוס מותו של האמאם חוסיין). באור זה, לפחות במישור הדקלרטיבי, כל אחד מפעילי חזבאללה מחויב להקרבה אישית מלאה (עד מוות), בשם האידאל הפוליטי-דתי. כך, טען פדאללה: "הננו מאמינים, שאפילו כוחות אדירים בעולם לא יהיו מסוגלים לחסל אותנו, משום שרוח הנכונות שלנו להקרבה טמונה עמוק בתוכנו, כמו העומק הדתי שלה"³⁵. מכאן, שאיום בפעולה או פעולה צבאית של ישראל עשויה במידה רבה להתפרש על ידי חזבאללה בצורה שונה מהצורה לה כיוונה ישראל. בשל מיתוס ההקרבה, חזבאללה ופעיליו עשויים שלא ליחס לאיום בהריגה, או בפגיעה פיזית משמעות שתהיה מספיקה ליצירת ההרתעה אותה ניסתה ישראל להשיג. באופן דומה, השתמשו מנהיגי חזבאללה בטרמינולוגיה דתית לתיאור השקפת עולמם, והשקפתם על המאבק נגד ישראל. במישור הפרקטי הוצגה ישראל כאויב שיש להילחם בו מלחמת חורמה, ללא הפסק, תוך הימנעות של המנהיגים מהצהרה על אסטרטגיה או טקטיקה למימוש

³² חוסיין מוסאווי, **כפאת אלערבי**, 9.1.84 (בתרגום חצב בסימוכין 18.1.84/843/037).

³³ מוחמד חוסיין פדאללה, **אלערב**, 17.6.84, (בתרגום חצב, בסימוכין 29.7.84/843/063).

³⁴ מוחמד חוסיין פדאללה, **אלנשרה**, 21.11.83, (בתרגום חצב, בסימוכין 29.1.84/843/067).

³⁵ שפי גבאי, "בלבנון מסירים תמונות חומייני", **מעריב**, 5.9.84.

השקפה זו. פדלאללה תאר במחצית 1984 את המאבק נגד צה"ל בדרום לבנון כ: "מצב פרובוקטיבי שיתמודד עם כוונות ישראל להקים מחנות. כך נגיע לתוצאות הבאות:

- א. נחזיר לאנשים את הביטחון שאבד להם במלחמות הקודמות עם ישראל.
- ב. תבוטל אגדת החייל הישראלי הבלתי מנוצח.
- ג. ישראל תימצא במצוקה פוליטית פנימית שתיצור לחץ לזרוז את הנסיגה, תוך השגת הישגים מינימאליים.³⁶

כך, כשמטרת פעולות הטרור הן יצירת פרובוקציה, תגובות הנגד הישראליות רק מחזקות ומעודדות את יוצרי הפרובוקציה להמשיך ולפעול ומשרתות את אינטרסיו של הארגון.

יחד עם זאת ראוי לציין, כי מנהיגה הרוחני של חזבאללה, פדלאללה, מציג תפיסה המפרידה בין יעדים פוליטיים ומעשיים ובין יעדים אידיאליים.³⁷ במספר רב של ראיונות, מציגים מנהיגי חזבאללה (ובעיקר פדלאללה) ניתוח פוליטי - מדיני כמעט אובייקטיבי וראיה מציאותית (יחסית) של הדברים. כך לדוגמה מציג פדלאללה את ניתוחיו הפוליטיים תוך התייחסות לשיקולים דמוגרפים פנימיים לבנונים, שיקולים פוליטיים אזוריים ושיקולים בין לאומיים (כגון יחסי ברה"מ עם ארה"ב, קשרי ישראל וארה"ב וכדומה). מכאן, כי למרות ההשקפה הדתית, היוצרת רציונאל שונה בראיה לטווח הארוך, בסוגיות אליהן מתייחס חזבאללה בשיקוליו לטווח הקצר, ניתן היה להגיע לבסיס רציונאלי דומה, אשר יצמצם באופן דרסטי את האפשרות לטעויות בהבנה ההדדית של מסרים.³⁸

המאבק בישראל כחוסר ברירה וכהגנה עצמית. מנהיגים רבים בחזבאללה רואים את המאבק

נגד ישראל ונגד הזרים בלבנון במונחים של מאבק מחוסר ברירה או כהגנה עצמית של האסלאם והמוסלמים נגד המערב והחילוניות. לתפיסתם, המאבק מתקיים במספר מישורים מקבילים בהם הארגון נמצא במצב של התגוננות. ראשית, במישור הלאומי, לבנון נמצאת תחת כיבוש ישראלי ועל כן השיעים מתגוננים נגד כיבוש זה. שנית, במישור האידיאולוגי והדתי המאבק בישראל וארה"ב מוצג כחובה דתית ("ואג'ב שרעי"), המבוצעת במסגרת אסטרטגית של הגנה עצמית של האסלאם נגד המערב, שכן המערב הוא המנסה להשפיע על העולם האסלאמי ועל הנעשה בלבנון. כך למשל טוען חוסיין מוסאווי כי "אנו פועלים מעמדת הגנה ומתוך אמונה שאללה עוזר לחלשים אם אלה עוזרים לעצמם"³⁹. ישראל נתפסת, ולא רק בחזבאללה, כמדינה תוקפנית "המרחיבה את גבולותיה באמצעות הזזת טנקים"⁴⁰. גם השימוש במתאבדים מוסבר בשלב הראשוני כמהלך המבוצע מחוסר ברירה בלבד. כך פדלאללה: "אני שייך לאלה שאינם מאמינים בשימוש בכוח, אלה לאחר שמוצו העדינות והגמישות". מכאן, שפעולות הרתעה ואיום

³⁶ מומחד חוסיין פדלאללה, אלערב, 17.6.84.

³⁷ ע"א כרים ע'נדור, אלאסבוע אלערבי, 24.12.84. ע'נדור מראיין את מחמד חוסיין פדלאללה (בתרגום חצב בסימוכין 02.01.85/843/004).

³⁸ אלראי, 22.11.84 (בתרגום חצב בסימוכין 02.12.84/848/002). פדלאללה, אלערב, 17.6.84. אלאפכאר 29.10.84 (בתרגום חצב). מרטין קרמר העריך את ניתוחיו כ"ניתוחים מסובכים ומבריקים, ששיקפו הערכה מפוקחת של הכוחות המתמודדים, לא רק בלבנון כי אם גם באזור ובעולם". מרטין קרמר, פדלאללה – המצפן של חזבאללה, (ת"א: מרכז דיין, 1998), עמ' 41.

³⁹ תפיסה זו, כמו גם הביטוי עצמו, אינם ייחודיים לחזבאללה, ומאפיינים את רוב הארגונים האסלאמיים הפונדמנטליסטים.

⁴⁰ חוסיין מוסאווי, כפאח אלערבי, 9.1.84 (בתרגום חצב בסימוכין 18.1.84/843/037). מומחד חוסיין פדלאללה, אלאפק, 10.1.85 (בתרגום חצב בסימוכין 30.1.85/843/067).

לעשות שימוש בכוח רק מעצימים תחושה זו, ומאפשרים לקדר ההנהגה של חזבאללה להוכיח את עמדתו להמונים.

פעולות צה"ל והאיום הישראלי כמסייעות לחזבאללה לייחד את עצמו. כארגון מהפכני שקם כמשקל נגד לארגון אמל הפופולארי נזקק חזבאללה בתקופת הקמתו לבידול וייחוד מאמל או מארגונים אחרים. הצהרותיו של חוסיין מוסאווי כאילו הוא אמל האמיתי, ממשיך דרכו של מוסא אלצאדר, לא הספיקו. גם המאבק בישראל או תפיסות העולם הדתיות לא היו ייחודיות לחזבאללה בלבד, ורבים בקדרים של אמל היו מוסלמים אדוקים, שאף פעלו למילוי מצוות האסלאם (לדוגמת אכיפת איסור מכירת אלכוהול ולבוש צנוע בישובים השיעים). העימות עם צה"ל כמכשיר לבידול וייחוד הארגון פעל במספר מישורים במקביל. מבחינה **מדינית**, למקימי חזבאללה, ובעיקר לאירנים, ששאפו ליצור כלי שיאפשר להם לפעול ולהשפיע בלבנון על פי האינטרסים שלהם, היה חשוב ליצור בידול מתנועת אמל, עד כדי יצירת דמוניזציה של אמל ושאר גורמי הכוח הלבנונים⁴¹. מבחינה **פוליטית**, המיליטנטיות של חזבאללה ובעיקר פעולות הנגד של צה"ל, חיזקו את התמיכה העממית בארגון ותרמו לתדמיתו המהפכנית. מהלכים אלו עודדו הקצנה כללית של כל הארגונים הלבנונים (שנאבקו ביניהם על היוקרה והכוכרה), וחשוב מכך הם יצרו הקצנה בציבור הלבנוני ובעיקר בעדה השיעית ביחס לישראל. כפי שהציג זאת צובחי טופיילי: "ההשפעה (של ההפצצות – ת"נ) הינה חיובית ביותר. כל אלא שהיו מהססים גיבשו דעה נחרצת בזכות המשך המאבק"⁴². פדלאללה כדרכו ראה את המאבק במעגלים רחבים יותר: "כל פתרון של שלום, יביא בהכרח להכרה בישראל ולביטול הרצון המדיני באזור. התנגדותנו מחייבת המשך המתיחות הנפשית של האומה בעימות עם ישראל והשארת המחסומים הפסיכולוגים בינינו לבניה, כדי שלא נאלץ לחזור ולעורר את דעת הקהל בעתיד"⁴³. האקטיביזם של חזבאללה מול הפסיביות של אמל משך אליו צעירים רבים שחשו תסכול מתמשך מאי ההצלחה של אמל במימוש יעדי העדה⁴⁴. על מנת לא לאבד את תומכיו, נאלץ אמל לאמץ עמדה מיליטנטית יותר, ובכך המשיך לשחק לידי חזבאללה. בכך השיג חזבאללה היווצרותה של ספירתת הסלמה והפך לזרז ביצירת תהליכים: הפיגוע בצור (בנובמבר 1983) זירז את יצירת הקרע הרחב של העדה השיעית עם ישראל ועודד ביצוע פיגועים על ידי אמל. במרץ 1985, לאחר פרסום מצע החזבאללה ב-16 לפברואר 1985, הוציא גם שמס אלדין, יו"ר המועצה השיעית העליונה בפועל, המזוהה עם אמל, פתווה (פסק הלכה) הקורא לג'האד נגד ישראל. מבחינה **פנים ארגונית**, המאבק נגד צה"ל והכוחות הזרים היה אחד הגורמים המרכזיים שגיבשו את הארגונים שהרכיבו את חזבאללה סביב יעדים ברורים ומוגדרים, שבאו לבסוף לידי ביטוי במצע הארגון⁴⁵.

⁴¹ ראיון שם הנציג האירני בלבנון מוחמד נוראני, *Monday Morning*, 20.1.85.

⁴² אלנשרה, 5.12.83 (בתרגום חצב בסימוכין 10.1.84/843/025). למסקנה דומה מגיע גם Norton, המציין כי פעולות הדיכוי של ישראל הגבירו את הכאוס החברתי והפגיעה הכלכלית בדרום, וחיזקו בכך את הקיצוניים.

Norton, *Op. Cit.*, p. 118.

⁴³ פדלאללה, אלאפק, 10.1.85.

⁴⁴ שפירא, *חזבאללה בין אירן ללבנון*, עמ' 120. על פעולות אכיפת חוקי האסלאם על ידי פעילי השטח של אמל ראו, "אמל: מעכשיו החיים בדרום לבנון יהיו ברוח קנאות האסלאם", *מעריב*, 5.7.85. תופעות דומות התרחשו במערב בירות ב-1984.

⁴⁵ שפירא, *חזבאללה בין אירן ללבנון*, עמ' 119.

פעולות הנגד של צה"ל כגורם הפוגע בניסיונות הרתעת האוכלוסייה. בתקופה זו נכשלה ישראל בניסיונה ליצור הרתעה כללית נגד כל האוכלוסייה בלבנון על מנת שתמנע מסיוע לארגוני הטרור. הכישלון בלט במיוחד באוכלוסייה השיעית, שערב המלחמה היתה פרו-ישראלית או לכל הפחות לא פעלה נגד ישראל. העדר סיכוי נראה לעין לשינוי לא אלים במצב לצד חשש מניסיון ישראלי לשינוי בסטטוס קוו הלבנוני (כלומר הישארות ישראלית או יצירת מליציה ישראלית) הביאו את האוכלוסייה למודת הקרבות של לבנון לפעול בדרך שהיא הכירה היטב מאז 1975⁴⁶. פעולות הנגד של צה"ל, שפגעו באופן קולקטיבי באוכלוסייה ולא רק בפעילי הטרור ובסייעניהם, הביאה לכעס ושנאה בקרב האוכלוסייה, שהיו חזקים יותר מחשש מהענישה הישראלית.

יכולת ההרתעה של חזבאללה נגד ישראל

כארגון ששאיפותיו האסטרטגיות היו ליצור שינוי בזירה הלבנונית (הוצאת צה"ל מלבנון, סילוק הזרים ושינוי המשטר) **לא היה לחזבאללה צורך בשלב זה באסטרטגיה של הרתעה**, שהיא בעיקרה אסטרטגיה המקבעת את הסטטוס קוו. העובדה כי לישראל לא היתה בשנים אלו יכולת להסב נזק משמעותי לארגון, הביאה לכך שלארגון לא היה צורך ביצירת הרתעה נגדית לזו של ישראל. במישור המבצעי, לחזבאללה לא היו את הכלים המתאימים ליצירת הרתעה נגד ישראל. מחד, כמראה לבעיה של ישראל, לא היה בפיגועי חזבאללה בכדי לשנות באופן משמעותי את סך הפיגועים מהם סבלה ישראל, כש-80% מהפיגועים נגד צה"ל במהלך 1984 בוצעו על ידי אמל. מאידך, לארגון לא היתה כנראה יכולת מהותית לאיים על ישראל על ידי פגיעה בהיקף רחב בשטח ישראל (לפחות לא יותר מאשר הארגונים הפלסטינים). לארגון אכן היה "מוניטין מאיים" בתחום פיגועי התופת מרובי הנפגעים. אולם, מאז הפיגוע במבנה הממשל הצבאי בצור בנובמבר 1983, הפעיל צה"ל מגוון רחב של אמצעי נגד לצמצום היכולת להפעיל מכונות תופת נגד ריכוזי חיילים ובכך הביא לצמצום משמעותי בשימוש שנעשה באמצעי זה (פיגוע ההתאבדות הבא בוצע רק במרץ 1985 כנגד משאית הספארי). בתקופה זו חזבאללה בחר שלא להרחיב את פעילותו כנגד ישראל לזירה הבין לאומית. להערכתו, הדבר נבע משילובם של שלושה גורמים. ראשית, כפי שהצגתי, לבנון שימשה כר נרחב ופורה לפעילות נגד צה"ל, כזו שמבחינת הארגון "שכרה בצידה". שנית, לפעילות טרור בין לאומית היתה יכולה להיות משמעות שלילית לארגון ולמדינות התומכות בו, לצד "רווח" שולי יחסית. שלישי, יתכן מאוד כי בשלב מוקדם זה בפעילותו, טרם הספיק הארגון לבסס תשתית מבצעית מספקת בזירה הבין לאומית, כזו שתוכל לתמוך פעולות מבצעיות של הארגון. רק לאחר מספר שנים, ובסיוע אירני משמעותי, הצליח הארגון לממש פיגועים בזירה הבין לאומית, או לשתף פעולה עם אירן (למטרותיה של אירן) בפעולות אלו (דוגמת פרשת מיקונוס⁴⁷). בפועל, מעבר לשינוי הפיגועים בבוינוס איירס, נמנע חזבאללה בכל שנותיו מהרחבת העימות לזירה הבין לאומית (ועל כך בהרחבה בפרק הבא).

⁴⁶ חוקרים רבים עוסקים בהרחבה בנקודה חשובה זו בהסתבכות הישראלית בלבנון. קורץ, שם, עמ' 28-31. Norton, *Op. Cit.*, pp. 107-112.

⁴⁷ "פרשת מיקונוס" – פעולת חיסול של מתנגדי המשטר האירני במסעדת מיקונוס בברלין, גרמניה ב-1992. הפעולה בוצעה בפועל על ידי פעילים של חזבאללה (שנתפסו), אולם מאחוריו עמדו אנשי מפתח בממשל האירני.

לחזבאללה היתה יכולת חלקית להשפיע על ישראל בזכות הדימוי המיליטנטי שלו, אך השפעה זו לא היתה משמעותית בשנים אלו. כפי שהיטיב לבטא זאת פדלאללה: "אין זה לטובת האינטרסים של הדרום שלא נדבר על שחרור פלסטין, וזאת משום שהאינטרס העליון הוא שישראל תוסיף לחיות בחשש מפני אפשרות ביצוע פעולות בתוך שטח פלסטין עד שלא תבצע את נסיגתה"⁴⁸. כלומר, חזבאללה באופן מודע ומכוון עשה שימוש בדימוי המיליטנטי ובתפיסותיו האידיאולוגיות כדי לממש יעדים מידיים, שהיו שונים מיעדי האידיאלים לטווח ארוך.

סיכום

בבואנו לסכם את שאלת יחסי ההרתעה בין ישראל לחזבאללה בשנים 1982-1985, בולטות שתי נקודות עקרוניות. ראשית, ישראל ניצבת בפני שורת סיבות שונות שמנעו ממנה להצליח ביצירת מדיניות הרתעה יעילה נגד חזבאללה. מנגד, חזבאללה, כארגון מהפכני ומצומצם בהיקפו, אינו עושה שימוש בהרתעה, והוא אינו נדרש לה. מכאן, כי בשנים אלו, בהם חזבאללה דומה במאפייניו לארגון טרור, הפועל לצידם של ארגוני טרור אחרים, הרתעה מקום זניח בעימות או במדיניות הישראלית. מבין מגוון הגורמים שהשפיעו על העדר יכולת של ישראל ליצור הרתעה יעילה נגד חזבאללה, ברצוני להדגיש את הגורמים הבאים:

1. ישראל לא פעלה לקיבוע של סטטוס קו. בשנים 1982-1983 שאפה ישראל להגיע להסכמה עם לבנון על סטטוס קו עתידי שיאפשר את נסיגתה. החל מ-1984, עם העלייה בהיקף הפיגועים נגד צה"ל, שאפה ישראל לנסיגה מהירה (על מנת לצמצם את מספר הנפגעים מקרב חיילי צה"ל), אשר בראשית 1985 הפכה להחלטה לנסיגה חד צדדית. ההרתעה שישראל ניסתה ליצור בשנים אלו היתה הרתעה טקטית או אופרטיבית בלבד (במטרה לצמצם את מספר נפגעים עד הנסיגה). על כן כל ניסיון להשתמש במדיניות של הרתעה היה בגדר ניסיון להשתמש בכלי לא מתאים לשם השגת המטרות שישראל היתה מעוניינת להשיג במישור המדיני - אסטרטגי.
2. לישראל, כמו לגופי מודיעין אחרים בעולם, לא היה ככל הנראה מידע מספיק על מבנה הארגון, ומרכיביו השונים, לשם הפעלת מדיניות הרתעה יעילה (המחייבת מסד נתונים רחב יחסית).
3. לישראל לא היתה יכולת השפעה משמעותית על שתי קבוצת האינטרסים המרכזיות של חזבאללה: אינטרסים הקשורים לאירן ואינטרסים הקשורים לתחרותיות הפנים עדתית מול אמל. בהקשר האירני, לא היה לישראל או לארה"ב יכולת הרתעה או השפעה מספיקה על אירן. כפי שהציג זאת מנדלזון, במישור ההרתעתי יש צורך כי הנזק בו אתה מאיים יהיה משמעותי, ולארה"ב כבר לא נותר במה לאיים על אירן לאחר משבר בני הערובה בטהרן (באופן שגם יהיה משכנע או הגיוני). נראה כי גם אם ישראל היתה מנסה להפעיל לחץ בכדי ליצור הרתעה דרך אירן, הרי שבשל מבנה היחסים האישיים בין מנהיגי אירן וחזבאללה (ובינם לבין עצמם) היה לחץ שכזה עשוי להוביל לתוצאה הפוכה מזו שישראל רצתה להשיג (לדוגמא חיזוק המיליטנטים בהנהגה האירנית).

⁴⁸ אלטן אלערבי, 31.5.85.

4. פעולות שבוצעו להשגת הרתעה ישראלית, בעיקר הפעולות הצבאיות, חיזקו את התמיכה בארגון ועודדו אותו לביצוע פעולות נוספות. יתרה מכך, תהליך ההסלמה של האוכלוסיה הלבנונית נגד ישראל היה מושך אחריו ביתר שאת את שאר הארגונים האחרים בלבנון להסלים את פעולותיהם (אפקט הספירלה).
5. חלקו המצומצם של חזבאללה ב"עוגת הפיגועים" נגד ישראל הצביע על כך שהרתעתו לא היתה משנה באופן משמעותי את מאפייני הפיגועים, או היקפם. מכאן שהאינטרס הישראלי במדיניות הרתעה המכוונת נגד הארגון, היה משני במאזן האינטרסים הישראלי.
6. מדיניות הרתעה, כאסטרטגיה המבוססת על רציונאליות קבלת ההחלטות, צפויה היתה להיכשל מול ארגון בו תפיסת משך המאבק (תפיסת הזמן), כמו גם השקפות העולם המובילות את תהליך קבלת ההחלטות הן שונות לחלוטין מאלו של מדינת ישראל. בתנאים שכאלו, למדינה יכולת השפעה נמוכה מאוד על האינטרסים החיוניים של הארגון, שרובם קשורים בעתיד הרחוק. מבחינת ישראל, נראה כי גם בתקופה זו ישנה הבנה שגויה של מושג ההרתעה. בישראל קיימת נטייה לראות את מידת הצלחתה של מדיניות ההרתעה כ: "צה"ל יצר מידה לא מבוטלת של הרתעה בחלק מהמקומות". אולם הרתעה זו אינה הרתעה במישור האסטרטגי אלא במישור הטקטי המצומצם ביותר, הרתעה המביאה חוליית ירי להתרחק מעט יותר מיעד הפיגוע. במקרים אחרים יש נטייה לבלבל בין הצלחות בסיכול (המצמצמות את מספר הפיגועים המבוצעים בפועל) לבין הצלחת ההרתעה (המצמצמת את מספר הפיגועים המתוכננים, ומכאן גם את ניסיונות הפיגוע)⁴⁹.

⁴⁹ טלי זינגר, "לבנון ממשיכה לתבוע קורבנות", דבר, 7.8.84.

פרק רביעי: יחסי ההרתעה בשנים 1985-1991

פרק זה יבחן את האינטרסים השונים של חזבאללה בשנים 1985-1991 על רקע המצב בלבנון והשינויים בלבנון ובזירה האזורית בשנים אלו. התקופה הנבחנת בפרק זה היא מהרבה בחינות תקופת מעבר ושינוי: שינוי הסדר העולמי והאזורי, שינויים פנימיים בלבנון, שינויים פנימיים בחזבאללה ושינוי בתחומי העניין של ישראל, שעברה להתמקד בשנים אלו בזירה הפלסטינית. בדומה לצורת הניתוח בפרק הקודם, בחלקו השני של הפרק אנתח את הגורמים שהשפיעו על יעילותה של ההרתעה הישראלית, בדגש על המשמעויות שהיו לשינויים השונים על ההרתעה הישראלית.

לבנון וחזבאללה בשנים 1985-1991

התקופה שראשיתה בקיץ 1982 וסופה במחצית הראשונה של 1985 מהווה את תקופת ההיבנות והעיצוב של החזבאללה. שלושת אירועים מהותיים במחצית 1985 סימלו ויצרו את סופו של התהליך ההיבנות וראשיתו של שלב חדש בתנועה:

1. פרסום מצע הארגון. תהליך הגדרת המצע האידיאולוגי בחזבאללה, נמשך זמן ארוך יחסית, ורק ב-16 לפברואר 1985 פורסם המצע בפומבי. הצורך לקשור יחד את מרכיביו ופעיליו השונים של הארגון, ולאפשר להם ולהנהגה האירנית, לגבש תפיסת עולם שניתן לפרסמה, היה תהליך מורכב וחשוב ביותר בעיצוב דמותו של הארגון.
2. חטיפת מטוס TWA ביוני 1985. אירוע החטיפה הביא לקרע המשמעותי, הראשון שהיה גלוי, בין חזבאללה לבין אמל. העימותים והתחרותיות שהיתה קיימת כל השנים, עלתה מעל פני השטח עם התחזקותו של חזבאללה ופעילותו הגלויה והבוטה בניגוד לאינטרסים של ארגון אמל¹.
3. נסיגת ישראל. נסיגת ישראל לדרום לבנון, שהתבצע לאורך המחצית הראשונה של שנת 1985, יצרה במידה רבה שינוי חשוב בסטטוס קוו הגיאוגרפי, הפוליטי והמבצעי-צבאי בלבנון. אמנם לא היה כאן שינוי מספק במצב הבסיסי של תושבים שיעים תחת שליטה ישראלית וצורך בשחרור אדמות לבנון, אך היה כאן ללא ספק שינוי רב משמעות בסטטוס קוו הכללי בלבנון ובעדה השיעית, שעליו אדון בהרחבה בהמשך הפרק.

את השנים 1985-1991 ראוי לבחון בחלוקה לשתי תתי-תקופות. הראשונה, מ-1985 עד 1989 והשנייה בשנים 1989-1991. חלוקה זו לתתי תקופות תקפה הן לזירה הלבנונית בכללותה, והן לארגון החזבאללה עצמו, גם אם מסיבות מעט שונות.

הזירה הלבנונית

בזירה הלבנונית הכללית התאפיינו השנים עד 1989 בחזרתה של מלחמת האזרחים במלוא עוצמתה, לצד מעורבות הולכת וגדלה של סוריה בלבנון וחזרתה של סוריה למעמדה בלבנון לפני 1982. כפי שאופייני הדבר ללבנון, מלחמת האזרחים התבטאה בבריתות לעת מוצא המשתנות תדירות, אשר הובילו למלחמות בין העדות ופנים עדתיות עקובות מדם. במסגרת זו ניתן לציין את מלחמתם של הנוצרים

¹ למרות שנביה ברי, יו"ר אמל, לקח חלק מהותי בתהליך שחרור בני הערובה, עדיין לקיחת בני ערובה על ידי ארגון שיעי, והחזקתם בפרבר הדרומי של בירות, הנשלט על ידי אמל, היה בבחינת מפגן כוח של חזבאללה, וסמירת לחי למעמדו של ברי.

בדרוזים ובסורים, "מלחמת המחנות" בין אמל לבין פלסטינים בשנים 1985-1987, ולבסוף הקרבות בין אמל לבין חזבאללה בשנים 1988-1990. הניסיונות להפסקת מלחמת האזרחים הביאו לעליה מתמדת בהכרה הלבנונית והערבית בצורך של נוכחות של סוריה בלבנון (ולו רק כנוכחות זמנית). נוכחות זו אפשרה לצבא הסורי להרחיב בהדרגה את שליטתו על ידי כיבוש צפון לבנון, כיבוש מערב בירות ולבסוף כיבוש הפרבר הדרומי בבירות – מרכז כוחה של חזבאללה בתקופה זו.

מחציתה השנייה של התקופה מתחילה עם חתימתו של הסכם טאיף באוקטובר 1989 (שהביא לסיום מלחמת האזרחים), וסיומה עם מימוש תהליך הבחירות לפרלמנט הלבנוני ב-1992 (לאחר 20 שנה של אי קיום בחירות). מלחמת האזרחים וחוסר היכולת לבחור נשיא חדש (מאז 1988), הביא את גורמי הכוח בלבנון להכרה כי לא יצליחו להשיג את מבוקשם על ידי לחימה ורצח הדדי. במקביל, עלית כוחה של סוריה בלבנון, אפשר לה לכפות על הצדדים הגעה לשולחן המו"מ, ובחסות סעודיה נחתם ב-22.10.89 הסכם טאיף, המניח את היסוד לסיום מלחמת האזרחים בלבנון, וליצירת סדר פוליטי חדש.

הסכם טאיף, מלבד העובדה כי הביא לסיום מלחמת האזרחים, יצר הכרה ערבית ולבנונית (כמו גם בין לאומית) לנוכחות הסורית בלבנון, כצבא עזר וסיוע לממשלת לבנון². במהלך השנה שלאחר מכן, עד סוף 1990, פעלה סוריה להשלטת כוחה ומימושו של ההסכם על ידי כלל הגורמים בלבנון. במסגרת זאת, תקפו הסורים את צבאו הנוצרי של מישל אעון, פירקו מליציות מנשקן (לפחות מהנשק הכבד), ואילצו את חזבאללה ואמל להגיע להסכם להפסקת הלחימה ביניהם (בנובמבר 1990).

חזבאללה בשנים 1985-1989

כפי שציינתי, גם בעבור חזבאללה נחלקת תקופה זו לשתי תקופות, אך מסיבות מעט שונות, כשמותו של חומייני ביוני 1989, הוא הגורם המשמעותי לחלוקה זו, לצד הסכם טאיף. במהלך 1984, וביתר שאת החל מ-1985 החל אמל "מיישר קו" עם העמדה המיליטנטית של חזבאללה והפך למוביל מבחינת מספר פעולותיו הצבאיות נגד צה"ל בלבנון. בראשית 1985 מביאה ההקצנה הכללית נגד ישראל את נביה ברי לטעון כי "ההתנגדות הלאומית הלבנונית לתקוף, בקרוב מאוד את כפרי הגליל, כל אימת שכפר לבנוני כלשהו יהיה נתון לתוקפנות מצד ישראל"³. בהדרגה הולך ומתעצם כוחו של חזבאללה מבחינה צבאית: מוקמות מסגרות לוחמות חדשות, יחידות מיוחדות מקצועיות (אוויר, ים, סיוע ארטילרי, מודיעין וכדומה), ומשתפרות יכולותיו המבצעיות של הארגון.

נסירת צה"ל חידדה את הפער באסטרטגיות בין הארגונים השונים: בעוד הפלסטינים המשיכו לשאוף לפגוע בשטח ישראל באמצעות חדירות וירי רקטות (לדוגמה במחצית 1988), ללא התחשבות בנזק הנגרם לאוכלוסייה השיעית בדרום לבנון⁴, שאפו הארגונים השיעים להגביל את פעילותם לשטח לבנון בלבד, תוך התחשבות בסכנה של פגיעה באוכלוסייה השיעית (באזור הביטחון ומצפון לו). הפעילות הצבאית בדרום נגד צה"ל הושפעה גם ממלחמת המחנות בבירות. במאי 1985 החלה "מלחמת המחנות"

² נוסח הסכם טאיף וניתוח משמעותיותו ניתן למצוא במסמך שערך ד"ר ראובן ארליך, "הסכם טאיף" מרכיביו העיקריים ומשמעותו, במסגרת פרסומי מל"מ, 13.3.05. נדלה מאתר: http://www.intelligence.org.il/sp/3_05/taif_ag.htm

³ רדיו דמשק מצטט ראיון של ברי ל"לה-קרואה" הצרפתי, 6/3/85, שעה 00:15 (בתרגום חזב).

⁴ פרוט ניסיונות חדירה וירי רקטות בספרו של יוסי פלד, איש צבא, (ת"א: הוצאת מעריב, 1993), עמ' 323-325, וכן אצל: חני זיו, ויואב גלבר, בני קשת, (ת"א: הוצאת משרד הביטחון, 1998), עמ' 414-413.

בין אמל לבין אש"פ סביב מחנות הפליטים ביירות ובדרום לבנון (בשל ניסיונו של אש"פ לשקם את כוחו הצבאי בלבנון). שקיעתו של אמל, הארגון המתחרה, בלחימה כנגד אש"פ אפשרה לחזבאללה להגביר את חזירתו לדרום לבנון, ולתפוס את הבכורה בהובלת הפיגועים. לקראת סוף 1986 החלה למלא אירן תפקיד של מגשר ומשכין שלום בין אמל לבין אש"פ, כשבפועל, לפחות בחלק מהמקרים, היו אלו אנשי חזבאללה שנהנו (בחסות אירן) מן ההפקר (תרתי משמע), ונכנסו לשטחים מהם נסוגו שני הצדדים (לכאורה ככוח ניטרלי). במקביל, החל מראשית 1986 ניכר שינוי במאפייני הלחימה הטקטית של חזבאללה תוך שהוא מפעיל יחידות צבאיות הולכות וגדלות המונות עשרות פעילים. כך, בפברואר 1986 חטף הארגון שני לוחמי צה"ל (פינק ואלשייך ז"ל), ומספטמבר אותה שנה ועד ראשית 1988 החל בסדרת התקפות רחבות היקף על מוצבי צד"ל, במטרה להביא להתפוררותו.

שילוב התהליכים הביא לעליה מתמדת בנוכחותו של חזבאללה בדרום לבנון, למגינת ליבו של אמל הדומיננטי. באפריל-מאי 1988 פרצו קרבות בין אמל לבין חזבאללה על רקע שאלת השליטה בדרום לבנון ובפרבר הדרומי של בירות. בסבב הקרבות הראשון מתחזק כוחו של חזבאללה בפרבר הדרומי של ביירות, אך הוא מאבד מכוחו בדרום לבנון. עד שלהי 1989 אמל והארגונים הפלסטינים הם השולטים בדרום לבנון והם הנהנים מתמיכת האוכלוסייה, וחשים מחויבות לרווחתה (כל אחד כלפי בני עמו עדתו).

חזבאללה בשנים 1989-1991

בשנים 1988-1991 חלו מספר שינויים באזור, ובלבנון ששילובם הביא לסדרה של שינויים גם בחזבאללה. במהלך הפרק אדון בפרוט בשינויים אלו, ובהשפעתם ועל כן כאן רק אזכיר אותם: סיום מלחמת אירן-עירק בקיץ 1988, מותו של חומייני ביוני 1989, חתימת הסכם טאיף (אוקטובר 1989), סיום הקרבות בין חזבאללה לבין אמל (נובמבר 1990), ולבסוף מלחמת המפרץ הראשונה ותהליך ועידת מדריד שבאה אחריה (במהלך 1991). בראשית 1992 החלו חזבאללה ואירן, להתחבט בשאלת ההשתתפות של הארגון בבחירות לפרלמנט הלבנוני. חיסולו של עבאס מוסאוי על ידי צה"ל ב-16.2.92, ועלייתו של נצראללה כמזכ"ל, פותח באופן סמלי עידן חדש בחזבאללה (בו אדון בפרק הבא). בהמשך הפרק אבחן את השפעתם של אירועים אלו על התפתחות הארגון, ומשמעותם לעידן החדש שהחל בארגון בראשית 1992.

מעגלי אינטרסים

אינטרסים הקשורים לאירן

במהלך שנים אלו האינטרסים של חזבאללה הקשורים לאירן, עליהם עמדנו בפרק הקודם, המשיכו להוות מרכיב מרכזי במדרג האינטרסים של הארגון. בכל הקשור לאירן ולקשרי החזבאללה עימה, מהווה מותו של חומייני ביוני 1989 קו פרשת מים מהותי ביותר.

בתקופת חייו של חומייני לא חל שינוי משמעותי באינטרסים ובשיקולים האירנים הנוגעים לחזבאללה, אלא שינוי הדרגתי בחשיבות חזבאללה בעיני אירן. ככל שהלכה אירן ושקעה במלחמתה עם עירק, ובהדרגה עלה כוחה של חזבאללה ומיומנות לוחמיו, כך הלך וגדל תפקידו של חזבאללה ולוחמיו בפעולות אירניות הנוגעות לטרור ולמהלכים בין לאומיים אותם שאפה אירן לממש. דוגמה מובהקת לכך

היה תפקידם של פעילי חזבאללה בחטיפות בני הערובה בלבנון לצורך השגת מטרות אירניות מול ארה"ב וצרפת בשנים 1986-1988.⁵ ככלל, ניתן לדעת לסכם תקופה זו שעד ראשית 1989 כהתפתחות טבעית של חשיבות "ההשקעה" בראיה האירנית. ראשית, ניתן לראות זאת כעליה טבעית ברצון (ובצורך) האירני לקצור פירות מההשקעה בחזבאללה. שנית, היתה עליה בערכו של "הנכס" כפונקציה של ההשקעה המתמשכת בו, ובעיקר לאור .

סיום מלחמת אירן עירק בקיץ 1988, ובעיקר מותו של חומייני שנה לאחר מכן, הביאו לשורת זעזועים ביחסים ההדדיים שבין אירן לבין חזבאללה, ומכאן גם לשינויים באינטרסים שבין חזבאללה לאירן. סיום המלחמה, הצורך המיידית לפעול לשיקום המדינה ומותו של חומייני כסמל המהפכה, הביאו את אירן לצורך ולרצון לשפר את מעמדה הבין לאומי ובמיוחד להסדיר ענייניה עם העולם הערבי בכלל ומדינות המפרץ בפרט. כתוצאה מכך, בתקופה זו חלה **ירידה דרסטית בניסיונות אירן לייצא את המהפכה** (כחלק מרכזי מההתקרבות לעולם הערבי), וכן חלה **ירידה משמעותי בחשיבות המאבק בארה"ב, וצרפת** בעיני מקבלי ההחלטות בטהרן. הירידה בחשיבות המאבק במערב באה לידי ביטוי במישור האידאולוגי (בעיקר לאחר מות חומייני) כמו גם במישור הפרקטי (ירידה דרסטית בפגועים, הפסקת החטיפות בלבנון והתמתנות ההתבטאויות נגד מדינות אלו). כתהליך משלים, במקביל, חלה עליה משמעותית בחשיבותה של סוריה בעיני אירן, כגורם מוביל בתהליך ההתקרבות של אירן למדינות העולם הערבי. ברוח זו שינה גם חזבאללה במעט את מסריו. מסוכן או מתרגם של תפיסות המהפכה החומייניסטיות, החלו בכירי הארגון להציגו כגורם אקומני, המנסה לטשטש את ההבחנות בין הערביות לבין האירניות, או בין השיעה לסונה.⁶

עלייתה של אליטה חדשה באירן, בהנהגת חמנאהי ורפסנג'ני, לוותה אומנם במאבקי כוח אישיים, שהדיהם נשמעו והורגשו היטב בלבנון, אך לאחר התגבשותה והתחזקותה של ההנהגה החדשה, **ניכרה ירידה מסוימת בחשיבות הקשרים שבין פעילים בלבנון לבין גורמי כוח בממשל האירני** (כמו למשל הפסקת הזרמות הכספיים הישירה ממוחתשמי לנאמניו בלבנון). יחד עם זאת יודגש, כי מערכות הקשרים בין חכמי דת במובן הדתי הרחב לא השתנתה, וכך גם הזרמות הכספים לצדקה מאירן ללבנון.⁷

בשנים אלו ניצבה אירן בפני החובה להציל את חזבאללה, ובכך **אירן הוכיחה את היותה אינטרס קיומי של הארגון**. בפעם הראשונה היה זה ב-1987-1988, כשצבא סוריה נכנס למערב בירות ואחר כך לפרבר הדרומי בביירות בדרישה להחזרת השקט, היתה זו אירן שדאגה לכך שהפעילות ופעיליו של הארגון לא יפגעו. בפעם השנייה היה זה בעקבות הסכם טאיף, והדרישה לפרוק כלל המליציות

⁵ שאול שי, טרור בשם האמאם, (הרצליה: המרכז הבינתחומי, 2001), עמ' 99-92. כך למשל התבטא חסן נצראללה כי פעילי התנועה ישלחו לכל מקום בעולם אליו תשלח אותם אירן. אלנהאר, 27.7.87, בתרגום חצב בסימוכין 16.8.87/843/0122. ⁶ פדלאללה כשופרו של חומייני נדון בהרחבה אצל מרטין קרמר, פדלאללה – המצפן של חזבאללה, (ת"א: מרכז דיון, 1998), עמ' 31-33. על השינוי במסרים להתקרבות לעולם הערבי אלשראע, 28.9.87, תרגום חצב בסימוכין 2.11.87/843/4935. ⁷ שאלת ההשפעה האירנית הישירה על הארגון באה לידי ביטוי ברור בפעילותו של מוחתשמי פור, ראשית בדמשק (עד 1985) ולאחר מכן בטהרן עד 1989. ככל שמוחתשמי פור התרחק מהזירה, כך גדלה עצמאותו של הארגון בלבנון. שפירא, חזבאללה בין אירן ולבנון, עמ' 136. דוגמא להמשך התרומות הדתיות, ניתן לראות את בשליטתו של פדלאללה על תרומות של קרן האמאם חואי או הקרן ע"ש האמאם חומייני. בלקט מעיתוני לבנון, בתרגום חצב בסימוכין 30.07.90/843/0085..

מנשקן, שאיימו על קיומו של חזבאללה כארגון הנשען על כוחו הצבאי הגדל. גם במקרה זה, פעילותה הנמרצת של אירן אפשרה את שימור מעמדו וכוחו של הארגון בלבנון.⁸

לטווח הארוך, השינוי המשמעותי ביותר בתחום יחסי אירן – חזבאללה נוגע במישרין למותו של חומייני ומעמדו כמנהיג חזבאללה וכפוסק ההלכה העליון, שינוי שבא לידי ביטוי בשני אופנים. ראשית, מותו של חומייני הביא לשאלה קשה באירן ובחזבאללה לגבי זהותו של מקור הסמכות הדתית העליונה ומי שאמור להנהיג את העדה המוסלמית. בחזבאללה נחלקו המאמינים בין תומכי ונאמני חמנאי לבין נאמני פדלאלה (כפוסק הלכתי עליון). עלייתו של בעל סמכות רוחנית, שאינו שולט בפועל באירן (שכן רפסנג'ני הפך לראש הזרוע המבצעת באירן), חיזק את מעמדו של פדלאלה, ובעיקר אפשר לו יתר עצמאות בפעילותו כמו גם חופש רב יותר בפסיקה הלכתית או קבלת החלטות המבוססות על אינטרסים ואילוצים לבנונים של חזבאללה.⁹ שנית, מותו של חומייני כמנהיג חזבאללה, כפי שבא לידי ביטוי במצע הארגון מ-1985, והרצון האירני להתרחק מעט מהדימוי של מעורבות בטרור, הובילו לצורך למצוא מנהיג חדש לארגון. במהלך 1989 כונסה פעמיים ועידת הארגון, ובלחץ אירני נבחר לחזבאללה מזכ"ל לבנוני, היושב בלבנון. באוקטובר 1989 נבחר צובחי טופיילי, מראשי הארגון, ומוביל הזרם השמרני, למזכ"ל הארגון. שנתיים לאחר מכן, כשהתנאים בזירה הבין לאומית והלבנונית השתנו, שוב היתה זו אירן שהכתיבה את חילופי הגברא באליטה של הארגון, כשעבאס מוסאווי, המתון יותר, בעל התמיכה בדרג הצבאי של הארגון, ממונה לתפקיד המזכ"ל.¹⁰

אינטרסים הקשורים לסוריה

מעגל האינטרסים של חזבאללה הנוגע לסוריה היה בשנים אלו מצומצם ותועלתני בלבד, ולאור כך יחסי סוריה וחזבאללה סבלו מעליות וירידות תכופות. השנים 1985-1991 היו סידרה ארוכה של מאבקים וניסיונות הדדיים לגיבוש יחסי כוחות בין חזבאללה המתעצם, לבין סוריה השואפת לבסס מעמדה בלבנון. מאבקים אלו הושפעו מאוד מעצם העובדה כי לאחר יציאתם של הכוח הרב לאומי וצה"ל מלבנון צומצמו באחת האינטרסים המשותפים וישירים שהיו לחזבאללה (ואירן) עם סוריה. מכאן ואילך, במשך השנים הבאות שאפה סוריה להרחיב את שליטתה בלבנון תוך שהיא פועלת להכניס את כלל השחקנים בזירה הלבנונית תחת חסותה ולהציג עצמה כמי שרק היא מסוגלת לשמור על השקט והסדר בלבנון. בראיה זו, **האינטרסים של חזבאללה ביחס לסוריה היה לצמצם את השפעתה והגבלתה על הארגון על ידי הישענות מלאה על אירן, וניצול חשיבותה של אירן לאינטרסים של סוריה.** בפועל, רק עם השלמת ההשתלטות הסורית על לבנון, בשלהי 1990, החל חזבאללה לחשוב במונחים של אינטרסים מרכזיים משותפים עם סוריה.¹¹

⁸ שפי גבאי, "סוריה ואירן הגיעו להסכם על ביירות", מעריב, 17.5.88. במידה זוהי, היה זה אינטרס אירני ישיר ש"נכסיו" (החטופים) לא יאבדו שלא "למטרה שלשמה נחטפו".

The Associated Press, *Syria is Said to Reject Iranian Plan for Beirut*, 24.5.88

Isham A. Hijazi, "Syria Force Not Needed, Iran Insists", *N.Y. Times*, 18.5.88

⁹ שאלת הפסיקה ההלכתית התחדדה לאור היותו של פדלאלה פוסק הילכתי בפני עצמו, שהיה מחסידיו של האיטולה חואי, ולא נמנה על תלמידיו (ונאמניו) של חומייני. שפירא, *חזבאללה בין אירן ולבנון*, עמ' 132-133.

¹⁰ *אלהיאת*, 27.11.89, בתרגום חצב בסימוכין 15.12.89/843/1003, שפירא, *שם*, עמ' 183-184.

¹¹ קורץ, *שם*, עמ' 83.

מצב זה הביא לחוסר יציבות ויצירת איום סורי על חזבאללה כל אימת שהארגון פגע או סיכן אינטרסים סורים מהותיים: כך היה סביב חטיפת מטוס TWA (יוני 1985) שהציג את סוריה כמי שאינה שולטת במצב, או במהלך כניסת צבא סוריה למערב בירות (פברואר 1987), כשלוחמי חזבאללה ניסו להתנגד למהלך הסורי¹². העובדה כי סוריה שלטה על העברת הנשק מאירן ללבנון, רק חיזקו את תחושת האיום הסורי על חזבאללה.

בשנים 1988-1991 נוצרה א-סימטריה ברורה ביחסי אירן סוריה: בעוד שאירן נזקקה באופן מהותי לסיוע הסורי בניסיונותיה לחזרה לעולם הערבי, הרי שאינטרסיה של סוריה ביחס לאלו של אירן היו הרבה פחות חיוניים (בעיקר כל עוד ברה"מ היתה קיימת), והעמידו אותה בעמדת כוח מול אירן¹³. גיבוש יחסי הכוחות בין סוריה לחזבאללה הגיע לשיאו במהלך הקרבות בין אמל לחזבאללה בשנים 1988 - 1990, שהתנהלו במקביל למהלך הסורי למימוש הסכם טאיף מול כלל גורמי הכוח בלבנון. במקביל לניסיון הסורי ללחוץ צבאית על חזבאללה באמצעות אמל, פעלו הסורים לבסס את מעמדם בזירה הבין לאומית על ידי פעילותם לשחרור בני הערובה הזרים, תוך הפעלת לחצים על המשל האירני והנהגת חזבאללה. לבסוף, לאחר תהליך מו"מ ארוך בין בכירי הממשל האירני לבין בכירים סורים, ניאותו לבסוף הסורים לאפשר לחזבאללה שליטה בפרבר הדרומי ובדרום לבנון, ולהשארתו כארגון היחידי בלבנון הנושא נשק. יחד עם זאת,

מבחינת מדיניות ההרתעה הישראלית משמעות יחסים אלו בין חזבאללה לבין סוריה היא, כי במידה ובתקופה זו היתה יוצרת ישראל מצב בוא מהלך של חזבאללה מביא במישרין לאיום על אינטרס סורי חשוב, הרי שיתכן מאוד והסורים לא היו מהססים להפעיל את השפעתם על חזבאללה (ואירן), מהלך שלא היה אפשרי (או בעל סיכוי הצלחה נמוך) בתקופה הקודמת.

אינטרסים הקשורים למערב והמערכת הבין לאומית

האינטרסים של חזבאללה הנוגעים למערכת הבין לאומית משתקפת בתקופה זו באופן כמעט מוחלט בסוגיית בני הערובה הזרים בלבנון. לפני שאודון בהרחבה בסוגיה זו, ברצוני להציב את סוגיית בני הערובה בהקשר הלבנוני הרחב שלה. חטיפות לשם רצח, חקירות או מיקוח היו נפוצות במסגרת מלחמת האזרחים הלבנונית מראשיתה ועד סופה. לפי הערכות רשמיות נחטפו בלבנון בשנים 1975-1993, על ידי כל הצדדים, כ-14,000 איש, מהם לפחות 10,000 נרצחו. ביחס לנתון זה, נציין כי בשנים 1985-1989 נחטפו בלבנון 96 אזרחים זרים, מהם 55 על ידי ארגונים שיעים המזוהים עם חזבאללה או אירן. מסך כלל החטופים הזרים, רק בודדים מצאו את מותם.

סוגיית חטיפת מטוס TWA ביוני 1985 יכולה לשמש דוגמא חשובה להבנת מורכבות שאלת בני הערובה מבחינת היכולת להרתיע את חזבאללה. במסגרת החטיפה, לא רק שלראשונה הצליח חזבאללה

¹² במחצית 1985 "זכה" הנציג האירני בדמשק מוחתשמי פור למעטפת נפץ שהביאה לפציעתו (כנראה מהמודיעין הסורי), ואילו ב-1987 המסר הסורי היה אפילו מהיר וחד יותר: 22 לוחמי חזבאללה נרצחו במפקדת הארגון במהלך כיבוש הפרבר הדרומי.

Isham Hijazi, "Iran Says Syria Won't Disarm Hezbollah Fighters in Lebanon", N.Y. Times, 11.3.87

¹³ Royal United Services Institute, News Brief, July 1988, Vol. 8, No. 7.

להביא לשחרור מאות עצורים לבנונים מישראל, אלא שהוא הצליח לחזק את מעמדו בזירה הפנים עדתית בלבנון על חשבוננו של אמל. מנגד, הביאו החטיפה ותהליך המיקוח שלאחריה, לחציית קו אדום מבחינתה של סוריה, שהפעילה לחץ ישיר ועקיף על חזבאללה לסיום הפרשה ולאי חזרה עליה.

במישור המעשי, האינטרסים של חזבאללה ביחס למערב בתקופה זו הינם זניחים ביותר, ונמדדים על סמך היכולת של חזבאללה לממש אינטרסים אחרים של הארגון. במישור האסטרטגי ניכר כאן שינוי מהותי במדיניות החזבאללה של מעבר ממאבק אלים רצוף נגד המערב, המבוסס על דוגמה דתית (חלוקת העולם ל"דאר אלחרב" ו"דאר אלסלאם"), לסדרה של מהלכים שהמרכיב הצבאי שבהם הוא תועלתני וטקטי בלבד. חלק משני, תוצר נלווה למהלך זה, היה יצירת הרתעה כללית של הארגון על אזרחים מערביים משהות ופעילות בלבנון (ומכאן הרחקת ההשפעה המערבית).

חטיפות בני הערובה בשנים 1985-1987 הביאו לרווחים והישגים חשובים לחזבאללה עצמו ולאירן. ראשית, היה זה כלי מרכזי להעברת מסרי הארגון ואירן לתקשורת (הלבנונית, הערבית והבין לאומית). בנוסף, הצליח הארגון להביא לשחרור פעיליו העצורים בכווית, ובצרפת, ואירן זכתה בעסקת הנשק עם ארה"ב (אירן-גייט)¹⁴. משנחשפו המהלכים שהתנהלו מול צרפת וארה"ב בנושא בני הערובה, והוברר כי לא ניתן יהיה להמשיך ולממש אינטרסים באמצעי זה, התעוררה בחזבאללה ההכרה כי שאלת בני הערובה הופכת לאבן רחיים על צווארו של הארגון. כך, כבר ביולי 1987 מתייחס אברהים אל אמין לסוגיית בני הערובה כבעיה שלא טופלה כראוי ויש לפתור אותה כפי שחומייני פתר את בעיית בני הערובה בטהראן¹⁵. החל מ-1989 אימץ חזבאללה את התפיסה האירנית, ששאפה "להיפטר" מבני הערובה לאור השינויים באינטרסים האירנים ביחס למערב שתוארו¹⁶. יחד עם זאת, גם בשנים 1989 - 1991 המשיכו אירן וחזבאללה לדרוש מימושם את אינטרסים שונים בתמורה לשחרור בני הערובה (בעיקר סביב שאלת הביטחון במפרץ הפרסי והמו"מ לשלום במזרח התיכון) וסרבו לשחררם ללא תמורה.

בראיה של ישראל, לא היתה סוגיית בני הערובה אינטרס ישראלי, ועל כן נושא ההרתעה או ההשפעה בסוגיה זו אינו רלוונטי לישראל במישרין. אולם בחינה מדוקדקת של כל אירוע חטיפה בנפרד, ואופן התנהגות חזבאללה ביחס לכלל סוגיית בני הערובה, עשויים היו להאיר ולהבהיר את מדרג האינטרסים של הארגון בכל רגע נתון, ולתת בידי ישראל כלי חשוב בהבנת היריב ושיקוליו¹⁷.

אינטרסים פנים לבנונים ופנים עדתיים

עם יציאתו של חזבאללה בגלוי לציבוריות הלבנונית, תהליך שהתעצם במהלך 1986 בסדרת כתבות בעיתונות שחשפה את מבנהו ושמות פעיליו המרכזיים, שאף הארגון להגדיל את כוחו בעדה

¹⁴ Yoram Schweitzer, *Hizballah, A Transnational Terrorist Organization*, (Herzlia: Interdisciplinary Center 1.9.2002), ICT Articles.

שי, שם, עמ' 95.

¹⁵ אלנהאר, 27.7.87, בתרגום חצב בסימוכין 16.8.87/843/0122.

¹⁶ שי, שם, עמ' 60, 159-162.

¹⁷ זאת, בעיקר לאור העברתו של הנווט השבוי רון ארד ב-1988 מידי אמל, לידי "ההתנגדות המאמינה" של דיראני, שהתאחד עם חזבאללה.

השיעית, תוך חיזוק מעמדו גם בציבוריות הלבנונית ובמאזן הכוחות הלבנוני¹⁸. מבחנו החשוב והמרכזי ביותר של חזבאללה בשנים אלה הוא מול אמל, בשאלת הבכורה בהנהגת העדה השיעית, שהינה אינטרס חיוני ואף קיומי לארגון חזבאללה. נסיגתה של ישראל מרוב שטח לבנון ועמדותיו המתונות יחסית של אמל, ששאף לשמור על שקט יחסי לעדה השיעית בדרום לבנון, הביאו להתנגשות הבלתי נמנעת בין הארגונים, תחילה בדרום לבנון, שם היה לאמל יתרון על חזבאללה, ולאחר מכן בבירות. המאבק נגד אמל היה בראיית שני הצדדים מאבק קיומי, ועל כן הלחימה בין שני הארגונים היתה הלחימה הקשה ביותר שחוו שני הארגונים. לשם ההמחשה, בשנים 1982-1997 איבד חזבאללה כ-1180 לוחמים במאבקו נגד ישראל, ואילו בקרבות בעדה השיעית איבדו את חייהם במהלך שנת 1990 בלבד כ-1000 איש, ובהם אזרחים רבים¹⁹.

כפי שקרה במקרים רבים בעבר במסגרת הסכסוך הישראלי-ערבי, נתפס המאבק בישראל כגורם מאחד ומלכד, במישור הפוליטי כמו גם הדתי והעדתי בזירה הלבנונית השסועה. בכך ממלא המאבק בישראל מחד קטליזטור במאבק הפנימי בעדה השיעית, ומאידך הוא מהווה אמצעי מרכזי להשגת תמיכה ולגיטימציה לחזבאללה, ובכך מימושו של המאבק הופך למשרת של האינטרס הקיומי. על בסיס זה מגבש בהדרגה הארגון את שיתוף הפעולה שלו עם גורמים סורים ופלסטינים, לרבות ארגונו של אבו נידאל²⁰. בשנים 1989-1990 ניכר שינוי מסוים באינטרסים של הארגון ביחס לגורמי הכוח בלבנון. ראשית, לצד תהליך הרגיעה במדינה, ובעיקר עם מימושו של הסכם טאיף, נדרש חזבאללה יותר ויותר להציג עצמו כמגן המדינה הלבנונית (ובעיקר להוכיח שאינו מליציה, שהרי אז עליו להתפרק מנשקו), וכמי שטובת האוכלוסייה האזרחית עומדת לנגד עיניו. כך מכריז מזכ"ל הארגון, טופיילי, כי "אנו מקפידים לשמור על שלומם של בני עמנו". ברוח זו ממשיך טופיילי ומתאר ירי תגובה של חזבאללה על גזין ומרג' עיון לאחר ירי של צד"ל על נבטיה, ומוסיף: "בעבר האויב היסס בנושא כניסה לעימות עם כפרינו משום שהוא לקח בחשבון את ההתנגדות האסלאמית. אולם כעת, כאשר ההתנגדות שרויה במצוקה (בשל קרבות אמל-חזבאללה - ת"נ), הוא מנצל זאת, כדי לפגוע בכפרנו וערינו". עוד טוען טופיילי, כי ישראל מעוניינת לפלוש ללבנון אולם לא תעשה זאת כל עוד חזבאללה קיים²¹. מכאן כי החל מסוף 1990 ניתן לראות במאבק בישראל אינטרס חיוני מהמעלה הראשונה מבחינת חזבאללה, וצידוק להמשך קיום כוחו הצבאי.

שינוי שני בתקופה זו התבטא בשינוי הדרגתי ביחס לפלסטינים, שנחשבו לאויב המסורתי והמר של העדה השיעית בדרום לבנון. פרוץ האינתיפאדה הפלסטינית בדצמבר 1987 הגביר את העניין של אירן וחזבאללה בזירה הפלסטינית, והביא להתקרבות משמעותית בין הארגונים הפלסטינים

¹⁸ סקירה בעיתון אֶלְשָׂרָע, 17.3.86, על התפתחות חזבאללה, מבנו ופעליו המרכזיים, בתרגום חצב, בסימוכין 2.4.86/843/001

¹⁹ הנתון הראשון מופיע אצל שפירא, חזבאללה בין אירן ולבנון, עמ' 160 (מצטט את ד"ר ראובן ארליך). הנתון השני מופיע במגוון ידיעות עיתונאיות וכן אצל

Martin Kremer, "Hizbullah in Lebanon", *The Oxford Encyclopedia of The Modern Islamic World*, ed. John L. Esposito, (Oxford: Oxford University Press, 1995), p 132.

²⁰ Anthony C. Wege, "Hizbollah Organization", *Studies in Conflict and Terrorism*, Vol. 17, No. 2, January - April 1994, p 159.

²¹ ראיון עם צובחי טופיילי, אֶלְעֵהָ, 16.2.90, בתרגום חצב בסימוכין 17.4.90/843/0008.

(האסלאמיים), ופעילי החזבאללה. מלבד ההיבט הרעיוני-דתי גוללו הקשרים המתהדקים איחוד כוחות כנגד אמל, האויב המשותף השני. אמנם, שינוי האינטרסים הנוגעים לפלסטינים היה תהליך איטי וחסרי משמעות בשלב זה, אך הם עתידים לתפוס מקום חשוב באינטרסים של הארגון בשנים הבאות.²² בתקופה זו, בניגוד לתקופות בהמשך הדרך, הרווחה הכלכלית של אזרחי לבנון בכלל ותושבי הדרום בפרט אינה משחקת תפקיד מרכזי בשיקולי הארגון, גם בגלל הנסיבות הכלליות של מלחמת האזרחים, וגם בשל שליטתו של אמל בדרום לבנון.²³

אינטרסים פנים ארגוניים

בבואנו לבחון אינטרסים פנים ארגוניים של החזבאללה, ניכר ביתר שאת קו השבר של 1989, ומותו של חומייני, מנהיג הארגון. עם מותו, עובר הארגון שורה ארוכה של שינויים ארגוניים ופוליטיים, המלווים במאבקי כוח פנימיים בין הזרמים האידיאולוגיים – דתיים והפעילים השונים. המאבקים והשינויים הפנים ארגוניים עצמם לא היו רלוונטים מבחינת ההרתעה הישראלית, אך למבנה הארגון שהתהווה לאחריהם יש משמעות מרכזית ליכולת ההרתעה הישראלית. כפי שכבר ציינתי, מותו של חומייני ואינטרסים אירנים הם שהכתיבו יותר מכל את השינויים באליטה של הארגון ואינטרסיה. אולם, בחירתו של מזכ"ל לבנוני לארגון, לצד השתחררותו של פדאללה מ"צילו" של חומייני, הביאו את מזכ"ל החזבאללה לסדרת מבחנים של יכולת התפקוד הארגונית ובעיקר הטלת מרותו, וכן קירבו אותו למצוקות היום יום של הארגון ואל יכולת ההשפעה של ישראל.²⁴

תפיסת האיום של חזבאללה

יכולת הפעולה של ישראל

מאפייני הסביבה והארגון

בשנים 1985-1990 חלקו של חזבאללה בסך הפיגועים נגד צה"ל היה קטן יחסית, הוא לא ביצע פיגועים לשטח ישראל והוא אינו שולט בשטחי דרום לבנון, אלא אמל. כלומר, בהקשר הלבנוני הרחב, מבחינתה של ישראל יצירת הרתעה כלפי חזבאללה לא היה משפיע באופן משמעותי על מצבה הביטחוני בכלל ועל גבול הצפון בפרט. על כן, ניתן לקבוע כי **הרתעת חזבאללה בשנים אלו לא משרתת אינטרס חיוני של ישראל**, ומכאן שנכונותה של ישראל להשקיע משאבים בהרתעת הארגון היא נמוכה. מנגד, מעורבות חזבאללה בקרבות נגד אמל בשנים 1988-1990 הביא לכך שגם מבחינתו של חזבאללה עמדה ישראל במקום משני בסדר העדיפויות שלו.

²² לדוגמא, הדבר בא לידי ביטוי בעצרות משותפות עם פעילי ג'האד איסלמי פלסטיני מרכזיים, תרגום חצב ללקט מעיתוני לבנון בסימוכין 30.07.90/843/0085. וכן אצל:

Tallie Seilinger, "Hizbullah Scores Some Bloody Points", *The Jerusalem Post*, 20.10.88.

²³ מבחינת רצף החטיפות ניתן ללמוד כי את סוגיית בני הערובה יש לבחון באופן תמידי במספר מעגלי אינטרסים, המשתנים מפעם לפעם. שינוי מאזני האינטרסים סביב סוגיית החטופים מהווה מדד חשוב להבנת מדרג האינטרסים ומשפרים את יכולת ההרתעה.

²⁴ אלחיאח, 27.11.89, חצב במ"ד 15.12.89/843/1003.

בשנים 1985-1989 זכה חזבאללה לשנים של יציבות פנימית רבה יחסית, כך שהבעיה של פיצול פנימי בארגון בשל הרתעה מוצלחת (פיצול בין "המורתעים" בארגון לבין האקטיביסטים, "הבלתי מורתעים"), עליה עמדתי בפרק התיאורטי, אינה קיימת בשלב זה בארגון. תופעה דומה של חילוקי דעות מהותיים על אופן מימוש האינטרסים של הארגון באה לידי ביטוי בדמות המאבק בין פדלאללה לגורמים הרדיקלים בחזבאללה והממשל האירני בשאלת בני הערובה הזרים. במאבק זה פדלאללה, מסיבותיו שלו, קרא לא לחטוף בני ערובה, ואף פעל (ללא הצלחה) להביא לשחרורם, ואילו האינטרס האירני הביא להמשך התופעה.²⁵

תמונת המצב מבחינת יכולת ההרתעה של ישראל משתנה באופן רדיקלי ב-1989-1990. כפי שהזכרתי, החל מסוף 1989 מזכ"ל החזבאללה היה לבנוני שחשוף בעצמו לאיומי ישראל (לעיתים, כמו במקרה עבאס מוסאוי, לאיום פיזי), ובר השפעה על ידי יכולותיה הצבאיות והפוליטיות של ישראל בזירה הלבנונית. במקביל, במישור האידיאולוגי / דתי, פדלאללה חש יותר חופשי לפסוק ולפעול על פי אינטרסים ואילוצים לבנוניים של צאן מרעתו. ולבסוף, החל מסוף 1990 השיג חזבאללה שליטה כמעט מוחלטת ומלאה על שטחי דרום לבנון, כששאר הארגונים נשמעים (בדרך כלל) להנחיותיו. **באחת, ולראשונה מאז 1982, היה לה לישראל, לפחות באופן תיאורטי וחלקי, "כתובת" נגישה וקרובה להשפעה ולהרתעה, כזו שתיהיה גם בעלת משמעות ויכולת השפעה פיזית בשטח הנתון בשליטתה.**

המציאות והאילוצים הפוליטיים-צבאיים של ישראל

נסוגת צה"ל מלבנון, ואופן הקמת אזור הביטחון במחצית 1985, משקפים באופן מרתק את מדרג האינטרסים של ישראל ביחס לזירה זו, מדרג שבמידה רבה נשאר בתוקף עד שנת 2000, כמעט ללא שינוי.

הנחות היסוד בהקמת אזור הביטחון היו כי בלבנון שורר כאוס מדיני וצבאי ועל כן לא ניתן לסמוך על גורם אחר שישמור על השקט בצפון ישראל, זולת על צה"ל. **המטרה המרכזית** באופן הקמת אזור הביטחון **היתה מניעת חדירת חוליות מחבלים לשטח ישראל**, מניעת ירי ישיר על ישובי וכבישי הצפון, וכן לשמש כבסיס לפעילות קרקעית וירי ארטילרי²⁶. רצועת הביטחון נועדה להבטיח רק את שלום ישובי הגליל, ללא שאיפות מדיניות או השפעה נוספת בלבנון. מבחינת ישראל **השהייה בלבנון הוערכה רק במונחי עלות / תועלת של נפגעים מול ביטחון לצפון**, או כפי שניסח זאת שר הביטחון דאז, יצחק רבין "להתמודד באופן היעיל ביותר ובמחיר האפשרי הנמוך ביותר עם קיום קבוע ומתמשך של טרור מלבנון". כבר עם הקמתו, היה ברור כי **אזור הביטחון אינו מונע ירי קטיושות לשטח ישראל**. ב-21.3.85 קבע שר הביטחון, רבין, כי במקרה של ירי קטיושות: "ניאלץ להגיב בעוצמה רבה, בתנועה ובאש לעבר אזור הביטחון והאזורים מהם תיירה האש לעבר ישוביינו"²⁷. **בפועל, ישראל נמנעה מלהגיב בעוצמה, כשהרתיעה מהסתבכות חוזרת בלבנון מביאה להתבטאויות חוזרות ונשנות בנושא**. ב-1988 ניסח זאת שר הביטחון, יצחק רבין: "הטרור פורח בלבנון ואין לנו אשליה כאילו אפשר לחסל

²⁵ קרמר, שם, עמ' 66-67.

²⁶ אברהם סלע, "אזור הביטחון – היבטים לבנוניים ואזוריים", בתוך: אזור הביטחון בלבנון – עיון מחדש, עורך יעקב בר-סימן טוב, (ירושלים: האוניברסיטה העברית, 1997), עמ' 35.

²⁷ ראובן ארליך, "תפיסת אזור הביטחון ועמידתה במבחן המציאות", אזור הביטחון בלבנון – עיון מחדש, שם, עמ' 13-14.

אותו, כבר ניסינו את זה פעם, ללא הצלחה. המבחן הוא איך להילחם בטרור מבלי שיפגע בישראל"²⁸. רבין מבהיר כי גם האופציה של הרחבת אזור הביטחון, ולא רק פלישה מחודשת ללבנון היא אינה רלוונטית: "כל הגדלה של אזור הביטחון תסבך אותנו עם האוכלוסיה בדרום לבנון,..." "אזור הביטחון עובד מצוין ומצליח להגן על המדינה"²⁹. ראוי לציין כי היו בישראל גם קולות אחרים ביחס לדרך בה יש לפעול נגד פעולות טרור. ראש ממשלת ישראל במשך רוב תקופה זו הוא יצחק שמיר, אשר החזיק בעמדות מיליטנטיות כנגד ארגוני הטרור באשר הם, והאמין ביכולת ישראל לשמר את הסטטוס קוו הקיים. כך בהתייחסו לאופן ראייתו את הטרור (בכללותו) אמר: "אני יוצא מנקודת הנחה שהערבים לא ישתנו ולא יתמתנו ופעולות הטרור לא יירגעו..." "יש לפעול בכוח הזרוע, בכל העוצמה המתבקשת מהנסיבות, ולדכא אותו. צריך לשלם כגמולם לעושי הטרור ולמסייעים להם." בהתייחסו לאופן ההתמודדות הרצוי עם הטרור ציין שמיר כי: "ניתן להוכיח לכל ארגוני הטרור וראשיהם, שפעולות הטרור יזיקו להם יותר מאשר לנו..." "אין שום ספק שפעולות התגמול הועילו אז – והן יכולות להועיל גם עתה."³⁰

אילווצים אלו, של רצון לשימור הסטטוס קוו מחד וצורך פוליטי בשימור הסטטוס קוו מאידך, לצד השינויים בלבנון ובעיקר בדרומה בשנים 1989-1990, היו צריכים לכאורה להביא לעליה בחשיבות מדיניות ההרתעה לישראל (ככלי בשימור הסטטוס קוו). אולם בשל אילווצים פנימיים בישראל ואזוריים **נתפסת הזירה הלבנונית כמשנית ביותר** (בעיקר ביחס לזירה הפלסטינית והאילווצים הפנימיים). **מכאן גם נגזרה היכולת ההדדית של שני הצדדים להשפיע זה על זה על ידי הרתעה, או רצונם של כל אחד מהצדדים לאמץ את כוחותיו ויכולותיו למשימה שהינה משנית** ברגע נתון זה. בשנים 1988-1991, ניכר באופן ברור כי הדרג המדיני-ביטחוני הישראלי אינו מייחס חשיבות משמעותית לנעשה בלבנון. כך לדוגמא, שמיר בשני ספריו³¹ כלל אינו מתייחס לסוגיית חזבאללה כאתגר שיש להתייחס אליו באופן פרטני (לכל היותר הוא נתפס כחלק ממערכת היחסים עם סוריה). ארנס, שר הביטחון בשנים 1988-1992, מתייחס לקבלת החלטות בנושא חזבאללה רק סביב שאלת חיסולו של עבאס מוסאווי בפברואר 1992. התייחסותו המצומצמת של ארנס למקרה פרטי זה, אולי יכולה להצביע על צורת השקפה מעט רחבה יותר: "הנה צצה ההזדמנות ליישב את החשבון עם האיש שהורה על מעשי הרצח האלה..."³².

ניסיונות ההרתעה של ישראל

את הפעילות הצבאית של ישראל בשנים אלו שכוננה להשגת הרתעה (כפי שהגדיר אותה צה"ל) אבקש לחלק לשני מישורים נפרדים, הגם שבמציאות היום יומית בלבנון היה ביניהם קשר. האחד הוא המישור הצבאי הצרוף, הטקטי, בו נלחם צה"ל נגד ארגוני הטרור השונים. המישור השני הוא המישור האופרטיבי בו ביצעה ישראל פעולות צבאיות כנגד האוכלוסיה האזרחית בדרום לבנון במטרה להרתיעה

²⁸ אמנון לוי, "רבין: הגדלת אזור הביטחון בדר"ל תסבך אותנו עם האוכלוסיה", חדשות, 26/10/88.

²⁹ שר הביטחון, יצחק רבין בועדת חוץ וביטחון של הכנסת ב-25.10.88.

³⁰ שמיר כיהן כרה"מ בשנים 1983-1984, 1986-1992. **הציטוטים המובאים מתייחסים בעיקר לטרור הפלסטיני, אך משקפים הלך רוח ותפיסת עולם כללית ברורה.** חיים משגב, שיחות עם שמיר, (ת"א: ספרית פועלים, 1997), עמ' 113-114. יחד עם זאת, יודגש כי גם שמיר לא היה מעוניין, ולא קידם רעיון של כיבוש מחדש בלבנון לאחר הנסיגה ב-1985.

³¹ יצחק שמיר, סיכומו של דבר, (ת"א: עידנים, 1994) וכן: משגב, חיים, שם, עמ' 113-114.

³² משה ארנס, מלחמה ושלום במזה"ת 1988-1992, (ת"א: הוצאת ידיעות אחרונות, 1995), עמ' 292.

מסיוע לארגוני הטרור. לדעתי בשנים אלו לא ניתן לאפיין מישור אסטרטגי בהרתעה הישראלית נגד חזבאללה. קביעת הפגיעה בישראל גופה כקו אדום מבחינתה של ישראל, מכתיבה את התפיסה האסטרטגית של ישראל. כל עוד חזבאללה לא חצה את הקו אדום של פגיעה בשטח ישראל, נשארה ישראל במסגרת כללי המשחק שלה, שמשמעותם האסטרטגית, היא התעניינות משנית בנעשה בלבנון, והעדר ניסיון ליצירת מדיניות הרתעה נגד הארגון.³³

במישור הטקטי עיקר הפעולות של צה"ל בוצעו כחלק מהלחימה והסיכול נגד מגוון הארגונים שפעלו נגדו ונגד צד"ל. במסגרת פעולות אלו לא היתה הפרדה ממשית בין מהלכים שיועדו ליצירת הרתעה, פעולות שעיקרן הוא סיכול ומניעה ופעולות שהן בגדר פעולות שגרתיות. עליית חלקו של חזבאללה בסך הפיגועים שבוצעו הביאה לעליה במספר הפעולות שבוצעו נגדו במקביל. בהדרגה נוצרו דפוסי תגמול ישראליים חוזרים, עד שהפכו ל**סולם ידוע מראש**. כך, נוצרו בהדרגה "כללי משחק" שעל פיהם ידע חזבאללה להעריך מראש את הנזק שיגרם לו, ובכך לצמצם את חוסר הודאות בפעילותו. מעבר לכך, בניסיון להימנע מהסתבכויות מיותרות ומתוך רצון לשמר את הסטטוס קוו, נמנעה ישראל מפעילות יזומה משמעותית נגד ארגוני המחבלים, כל שכן, מפעולות צבאיות שמכוונות להביא לשינויים בשטח דרום לבנון. בראיית חזבאללה, היה בכך הישג חשוב של הצלחה לשמור את היוזמה המבצעית בידינו.³⁴

במישור האופרטיבי ממשיכים צה"ל והמסד הביטחוני לשגות באשליות ובבלבול הגדרות בכל הנוגע למשמעותה של הרתעה. צה"ל, וממשלת ישראל, ממשיכים לראות בלחץ צבאי ישיר על האוכלוסיה האזרחית של הכפרים הלבנונים את הכלי המרכזי, ובדרך כלל היחיד, למימוש הרתעה אפקטיבית. באופן זה מתייחס אלוף פיקוד צפון, יוסי פלד, לפעולת מיידון (מאי 1988): "המטרה: ביצוע סריקות נרחבות, חיפוש אחר מחבלים ואמצעי לחימה, והרתעת התושבים משיתוף פעולה עם המחבלים. החלק השני של המבצע, תקיפת מיידון...המטרה: השמדת בסיס המחבלים במקום". בהתייחסו לחלק הראשון במבצע כותב פלד "אבל בעיקר השגנו את המטרה ההסברתית: הרתעת המקומיים משיתוף פעולה עם חזבאללה", ואף מציין את ירידת היקף פעילות חזבאללה בגזרה.³⁵ התייחסות הרמטכ"ל, דן שומרון, לפעולה זו היתה כי בשלב הראשון המטרה היתה "לעבור בין כפרים בגזרה המזרחית ולומר לתושבים: רבותי, לטובתכם אל תשתפו פעולה עם המחבלים, אל תניחו להם לשהות אצלכם בלילה, אל תתנו להם מסתור, ואל תסייעו להם בשום דרך, אחרת לא ניתן לכם לנהל חיים נורמליים"³⁶. באופן דומה מזכיר שר הביטחון, ארנס: "בצפון גברה המתחחות. בתחילת נובמבר (1991 – ת"נ) התחלנו להפגין את היציאות והכניסות אל חלק מהכפרים השיעים לאורך גבול רצועת הביטחון במשך מספר ימים, בניסיון לגרום לאוכלוסיה האזרחית לאלץ את ה"חזבאללה" לסגת מן השטח, או להקשות על הטרוריסטים לפעול"³⁷. באופן דומה, עשתה ישראל שימוש, או לפחות לא מנעה, פעילות של צד"ל בכלים "לבנונים", כגון ירי על כוחות או"ם או על

³³ כפי שציינתי, בשנים אלו ממשיכה ישראל את עיקר פעילותה נגד הארגונים הפלסטינים. הם אלו שיוזמים קטיושות לשטח ישראל, הם אלו המנסים להחדיר חוליות מחבלים, ורק נגדם מבצע צה"ל תקיפות מהאוויר.

³⁴ פדאללה בראיון לכתב העת אלנהאר אלערבי ואלדולי, 18.3.85 (בתרגום חצב, 24.3.85/842/041).

³⁵ פלד, שם, עמ' 299, 327-328. ירידת פעילות חזבאללה נבעה בראש ובראשונה מהעימותים עם אמל, ולא מפעילות צה"ל.

³⁶ מצוטט אצל בועז גנור, ישראל והטרור: לפני הסכם אוסלו ואחריו, (ירושלים: הוצאת שלם, 1995), עמ' 9.

³⁷ ארנס, שם, עמ' 275. גם מדבריו של ארנס לא ברור אם המטרה של הפעולה היא הרתעה, סיכול או אכיפה.

אזרחים לבנונים במטרה להבהיר את גבולות "המשחק" או כדי להשיג מאזן אימה ברור³⁸. מיותר לציין, כי בעיקר בבחינת פיגועי חזבאללה בראיה רב שנת, קשה לראות את היעילות של ההרתעה שלכאורה הושגה.

דימוי האוייב והמאבק בראיית חזבאללה

דימוי היריב

התחזקותו של חזבאללה מבחינה צבאית, ויציאתו לציבוריות הלבנונית, כמו גם הצלחותיו המבצעיות, הגבירו את הביטחון של הנהגת הארגון. המאבק נגד ישראל והמערב עדיין נתפס בהקשר ההגנתי שלו (לבנון והאסלאם כמותקפים וחסרי אונים), אך מופיע ככזה בעיקר אצל מנהיגים בעלי עמדה מיליטנטית כגון חוסיין מוסאווי: "בהקשר זה אנו מייחסים לטרור. האמריקאים והישראלים מתקיפים אותנו. הצרפתים מספקים נשק לעירק. אנו צריכים לנקוט בכל האמצעים כדי להרחיק אותם. רצו אחינו לומר, שהם החליטו להיאבק"³⁹. מנגד, רוב מנהיגיו המרכזיים של חזבאללה רואים את הארגון החל מתקופה זו ואילך כגורם חזק יותר ויציב שאינו ניתן לביטול. כך למשל במישור הפוליטי הארגון מוגדר כ"אומה" (עדת מאמינים), לא כארגון צבאי מצומצם אלא הלך רוח המוני. במישור הצבאי לא נרתע הארגון מהגעה לעימות עם סוריה סביב נושא בני הערובה וכניסת סוריה למערב בירות בראשית 1987. כך, באופן מוקצן, מציג חוסיין מוסאווי עמדה לפיה אחת משתי הסיבות לאי כניסת סוריה לעימות עם חזבאללה הינו גודלו ועוצמתו של הארגון. במישור המבצעי-אופרטיבי, חטיפת הזרים חידדה לחזבאללה את יכולתו לנהל מאבק לאורך זמן ובהצלחה מול מדינות המערב. יכולת הפעולה המבצעית שלהן נגד הארגון הוערכה על ידו כנמוכה, וכשהיה חשש מפעילות צבאית, הצליח הארגון בקלות למצוא לכך מענה (במקרה של חטיפת מטוס TWA פוזרו החטופים ברחבי הפרבר הדרומי של בירות)⁴⁰. בראיה ההרתעתית, ניכר כי לא היו למדינות המערב, במסגרת מדיניותם הכללית שקבעו לעצמן, כל יכולת הרתעתית משמעותית נגד הארגון עצמו, אלא עד שאירן שינתה את מדיניותה ואת מדרג האינטרסים שלה.

מרכיב הזמן

בשנים אלו אין שינוי בתפיסת מרכיב הזמן במאבק הארגון נגד ישראל, אלא ניכרת הרחבת השימוש ברעיון גם לתחומי פעילות אחרים של הארגון. כך למשל, רואה צובחי טופילי את מימוש הרעיון של לבנון כמדינה אסלאמית כתהליך ארוך טווח: "אם רוב הלבנונים למשל לא יאמצו את רעיון המדינה האסלאמית, ..., אלא רק לשכנע את הלבנונים אפילו אחרי 20 או 100 שנה, כי האסלאם הוא הפיתרון"⁴¹. בתקופה זו מתחדדת חשיבות דעת הקהל הלבנוני, בעיקר לקראת הסדרים פוליטיים פנימיים והבחירות לפרלמנט. פדלאללה בהתייחסו לחשיבות של הקריאה לדיאלוג עם הנוצרים טען: "החשיבות של מספר דברים לא יכולה להיות מוערכת באותו רגע: היא מופיעה רק לאחר דורות"⁴². באופן דומה התבטא ראש

³⁸ כך לדוגמא חטיפת חיילי יוניפי"ל ביוני 1985 (N.Y. Times, 9.6.85), או במספר מקרים במהלך השנים של ירי לא מורשה של צד"ל על אוכלוסיה לבנונית. בהקשר זה יוזכר ירי על נבטיה וצידון בעקבות חיסול מג"ד בצד"ל ב-14.4.94.

³⁹ נובו מגזין, מתאריך 25.7.87, ראיון עם חוסיין מוסאווי, בתרגום חצב בסימוכין 11.8.87/844/0020.

⁴⁰ שי, שם, עמ' 76-77.

⁴¹ אלראיה, 15.10.90, ראיון עם צובחי טופילי, מזכ"ל חזבאללה. בתרגום חצב בסימוכין 21.11.90/843/0001.

⁴² נובו מגזין, 30.6.90, ראיון עם פדלאללה, בתרגום חצב בסימוכין 19.07.90/844/0006.

הלשכה המדינית של חזבאללה, מוחמד פניש, בהתייחסו לחשיבות של הרעיונות אותם מייצג הארגון: "ישנן מטרות לטווח ארוך הקשורות לערכים ולרעיונות של תנועות אלו. גורם הזמן אינו נלקח בחשבון".... "השורשים שתנועה זו נוטעת בקרב הציבור עשויים להניב פירות לאחר זמן רב"⁴³.

הנכונות של חזבאללה לשלם את מחיר האיום

למרות התפתחותו של הארגון והשתרשותו בחברה הלבנונית ובעדה השיעית, לא ניכר שינוי ממשי בנכונות הארגון לשלם את מחיר האיום הישראלי או נכונותו לספוג פגיעה בחיי אדם. אין ספק כי העדר איום ישראלי ברור כמו גם שליטת אמל בכפרי הדרום הקלו על הארגון את נכונותו להקרבה. במישור הדקלרטיבי שומר טופיילי במשך כל השנים על קו ברור של נכונות להקרבת חיים על מזבח הרעיון והמטרה. "האסלאם מבטא דרך חיים הרואה כר לפעולה ומאבק כאשר הפרס הינו בעולם הבא ואין זה חשוב שנשיג ניצחון בעולם הזה או שנשלוט בעולם, אלא שנעשה דברים שיעלו בקנה אחד עם רצונו של האל"... "המוסלמים אינם נרתעים מהקורבנות שהם צריכים להקריב"... "אנו רואים בניצחונות של האסלאם את השגת מטרותינו ואיננו מחפשים חיים של נוחות...אמות המידה של המהפכה האסלאמית, ההתנגדות האסלאמית ותפיסות המאבק, ההקרבה והניצחון שונות מהתפיסות של אלה הדוגלים באידיאולוגיה אחרת"⁴⁴. באופן דומה, בהתייחסו לרעיון הפסקת מלחמת אירן – עירק טוען טופיילי, כי הפסקת מלחמה אינה תמיד הדבר החשוב ביותר בשל מניעת שפיכות דמים, "זה נימוק המשכנע רק את אלה המייחסים חשיבות רבה לחיים ותענוגות חומריים. אנו, האחרים, סבורים שבמספר מקרים הפסקת מלחמה היא מלה נרדפת למות העם" (ההדגשה שלי)⁴⁵.

אולם, בבואנו לבחון את הדברים במישור המעשי, ניכר כי לארגון יש אינטרסים שונים עליהם הוא מעוניין להגן, גם במחיר של פגיעה באינטרסים אחרים, תוך חריגה מהצהרותיו התעמולתיות. כך למשל, במהלך הקרבות בביירות, וכניסת צבא סוריה לפרבר הדרומי במאי 1988, הסכימו אירן וחזבאללה על פרוק הארגון לפחות באופן חלקי מנשקו, בתמורה לשימור כוחו הפוליטי וחופש הפעולה הפוליטי של הארגון בפרבר הדרומי⁴⁶. באופן דומה, נכנעו אירן וחזבאללה ללחץ הסורי למימוש הסכם טאיף (שקיפח את השיעים), בתמורה לשימור הכוח הצבאי של חזבאללה, ושימורו כמרכיב אסטרטגי במדיניות האירנית⁴⁷.

לאור מדיניות התגובה הישראלית, התחום המשמעותי ביותר בו יש לבחון את נכונות חזבאללה ל"תשלום המחיר" הוא סביב שאלת הפגיעה בכפריים הלבנונים (בעיקר השיעים) שמצפון לאזור הביטחון. לכאורה, העליה במעמדו של חזבאללה בקרב העדה השיעית, ובעיקר הצלחתו להשיג שליטה בדרום לבנון (אחרי 1990), היו אמורים ליצור רגישות אצל ארגון הגרילה לגורל האוכלוסייה בה הוא פועל. אולם, בפועל נראה כי לא כך היו פני הדברים, וללחץ הצבאי הישיר של צה"ל על אוכלוסיית הדרום היתה השפעה חלקית וקצרת טווח על האוכלוסייה ופעילות הארגון, וברוב המקרים רק הביאה להתחזקותו.

⁴³ אלדיאר, 25.10.90, ראיון עם "אבו יאסר" ראש הלשכה המדינית של הארגון, בתרגום חצב בסימוכין 61190/843/0006.

⁴⁴ אלעהד, 16.2.90, בתרגום חצב בסימוכין 17.4.90/843/0008.

⁴⁵ נובו מגזין, 25.7.87, בתרגום חצב בסימוכין 19.8.87/844/0021.

⁴⁶ The Associated Press, Syria is Said to Reject Iranian Plan for Beirut, 24.5.88

⁴⁷ קורץ, ענת, שם, עמ' 82-83.

להערכת, מצב זה נבע ממספר גורמים שהשתלבו יחד. ראשית, עד סוף התקופה, שלהי 1990, אמל הוא ששלט בכפרי הדרום (ואכן הוכיח רגישות רבה למנוע פגיעה מיותרת בהם), ולא חזבאללה. שנית, כל אוכלוסיה נוטה להתאחד במצב של איום ולא לפעול נגד אנשיה, גם כשקיימים חילוקי דעות פנימיים של המטרה ועל הדרך של המאבק. במצב זה, כל תקיפה ישראלית באמצעות כוחות הצבא, שהביאה ליצירת איום ולתחושות של מצור ונרדפות, רק הביאו לאיחוד השרות, תמיכה "בכוחות הלוחמים" (ובכלל זה בחזבאללה) ולהגברת השנאה לישראל. שלישי, פעילות צה"ל בוצעה על ידי שימוש ב"מקל" הצבאי (מימוש הענישה שבהרתעה), ללא "הגזר" (שבחלק מהמקומות ג לא ניתן היה להציע). שימוש בדפוס זה נגד אוכלוסיה למודת קרבות, ובעלת משקעי שנאה לפעולות ישראל כנגדה (שבחלק מהמקומות החלו עוד בעקבות הנוכחות הפלסטינית מ-1968) היה מראש בעל סיכויי הצלחה נמוכים. רביעית, פעולותיו של צה"ל בוצעו באופן נקודתי מול ישובים מסוימים, ולא באופן מערכתי וכולל (מאחר וחזבאללה כאמור גם לא היה פעיל בכל השטח), כך שהנזק שנוצר (אם נוצר) היה מקומי ובר תיקון על ידי השקעה נגדית מתאימה של הארגון.

יכולת ההרתעה של חזבאללה נגד ישראל

בתקופה זו עמדו לרשות חזבאללה שלושה כלים צבאיים בהם הוא יכול היה לעשות שימוש ליצירת הרתעה נגדית: שימוש בפיגועי התאבדות מרובי נפגעים, שימוש בירי רקטות לעבר ישובי הצפון, ופיגועים נגד מטרות יהודיות וישראליות בחו"ל. אין ביכולתי לקבוע מתי בדיוק השיג חזבאללה נשק רקטי ומרגמות שאפשרו לו לפגוע בשטח ישראל, אך אין ספק כי במציאות הלבנונית רווית הנשק, ובזכות קשריו עם אירן, יכול היה חזבאללה להשיגו זמן קצר יחסית לאחר הקמתו, כל שכן לאחר יצירת האזורים הנתונים לשליטתו בביירות ובדרום לבנון. יחד עם זאת, בשנים אלו נמנע חזבאללה מירי רקטות לעבר ישראל. הימנעות זו נבעה לדעתי משתי סיבות מרכזיות: ראשית, ירי הרקטות היה מביא להתנגשות ישירה עם אמל, שהתנגד לשימוש בנשק זה, ועל רקע זה אף נלחם בפלסטינים (ובכך מבחינה מושגית הושגה הרתעה ישראלית עקיפה). שנית, להערכת, לא היה לחזבאללה אינטרס משמעותי שניתן היה להשיגו על ידי שימוש בנשק זה ושלמענו היה כדאי להגיע לעימות עם ישראל, כזה שיחרוג מ"סולם התגובה" המוכר. גם יכולתו של חזבאללה להרתיע את ישראל באמצעות פיגועי התאבדות השתנתה. ראשית, בניגוד לתפיסתו ב-1983 אז טען פדלאללה כי הפיגועים הם בגדר מהלך נואש ומוצא אחרון של לוחמי האסלאם נגד המערב וישראל, הרי שבתקופה זו ההתייחסות לפיגועי ההתאבדות היא כאל עוד טקטיקה אחת מיני רבות. טקטיקה זו הינה בעייתית בראייתו של פדלאללה (בשל אקט ההתאבדות עצמו), ועל כן מותרת לשימוש רק כשהפיגוע יוצר הישג משמעותי (צבאי או פוליטי)⁴⁸. מאחר ובתקופה זו הפעיל צה"ל נהלים שונים לצמצום מספר הנפגעים מפיגועי תופת פוטנציאלים, קטן באופן משמעותי השימוש בכלי זה, ועצם השימוש בו עשוי היה להיתפס בישראל כעוד ניסיון לפיגוע, ללא יצירת אפקט הרתעתי. מכאן כי **ההרתעה הטקטית שיצר צה"ל (הרתעה במניעה) נגד מבצעי פיגועי התאבדות, הביא להשפעה אופרטיבית חשובה בצמצום התופעה.**

⁴⁸ Monday Morning, 22.12.85 (מובא על ידי חצב באנגלית בסימוכין 29.12.85/844/007)

סיכום

השנים 1985-1991 עומדות בסימן של מגמות סותרות ביחס ליכולתה של ישראל לקיים מדיניות הרתעה מוצלחת. מצד אחד, התהליכים הקריטיים בחזבאללה, אירן ולבנון הניעו תהליכים שיצרו תנאים ראשוניים טובים למימושה של הרתעה ישראלית משמעותית, אך הללו יבואו לידי ביטוי בשנים הקרובות. מנגד, אי הבשלתם של התהליכים השונים שהתרחשו במקביל, ובעיקר חוסר העניין של ישראל בלבנון (העדר נכונות), וחוסר העניין של חזבאללה בהסלמת הלחימה נגד ישראל (בשנים 1988-1990) יצרו מצב בוא לא היה מקום ליישומה של הרתעה ישראלית.

מתוך ניסיון להבין אלו כלים ותנאים יכולים לסייע למדינה בהפעלת הרתעה יעילה נגד ארגוני טרור וגרילה קיימת חשיבות רבה בהבנת אותם תהליכים שהתרחשו בלבנון בשנים אלו.

1. היווצרות "בעל בית". בשנים אלו הבשילו במקביל מספר תהליכים שיצרו בלבנון שתי כתובות מוגדרות ויציבות נגדן ניתן היה לייצר מדיניות הרתעה. במהלך 1990 משלימים הכוחות הסורים את השתלטותם על המדינה והופכים לגורם הכוח העיקרי בלבנון, לפיו יישק דבר. במקביל, בשנת 1991 השלים חזבאללה את השתלטותו על דרום לבנון, ובכך היה למדינת ישראל כתובת ברורה, בעיקר להרתעה אופרטיבית ולהרתעה חלקית שיכלה למנוע צורות פעולה מסוימות כנגד ישראל ולצמצם צורות פעולה אחרות. תהליך שלישי, שהוסיף למגמה זו היה השינוי באינטרסים האירניים ביחס למדינות ערב והמעבר, שאומנם לא נגע ישירות להרתעה הישראלית, אך בהחלט היה מרכיב חשוב ביחסי הכוחות האזוריים, ואפשר מימושה של הרתעה עקיפה.

2. החזבאללה משתנה מארגון טרור לארגון גרילה. השינוי במעמדו של חזבאללה, מארגון טרור הפועל במדינה הנמצאת במלחמת אזרחים, לארגון גרילה, השולט על טריטוריה במדינה דמוקרטית המתאוששת ממלחמת האזרחים, מאלץ את חזבאללה לשנות את השקפותיו הקודמות ולהתאימן למציאות המשתנה. שינויים אלו מביאים את חזבאללה לעסוק בשאלת השתתפות במערכת הפוליטית בלבנון, לה התנגד באופן בסיסי רק שנתיים קודם⁴⁹. שינוי זה משקף, ומעצים, שינוי מהותי הרבה יותר חשוב בחזבאללה פנימה - המעבר מארגון טרור, הנלחם עד מוות לשינוי בדורות הבאים לארגון גרילה בעל נכסים גיאוגרפיים, פוליטיים וכלכליים, הנתונים להשפעות מיידיות המחייבות תגובה. מבחינת מדיניות ההרתעה הישראלית שינוי זה מצביע גם על שינוי תפיסת הזמן במאבק וכן כל כך שחזבאללה הופך לבעל נכסים עליהם ניתן לאיים. ראוי לציין כי העדפת הגישה הפרגמטית על זו האידיאולוגית היתה קיימת גם לפני כן אצל גורמים שונים בחזבאללה, ובראשם פדלאללה. אולם השינויים הדרמטיים הביאו את חזבאללה ל"צמתי הכרעה" ברורים ותכופים יותר ויותר, בהן יצאה התפיסה הפרגמטית מהכוח אל הפועל⁵⁰.

⁴⁹ בראיון לעיתון "אלנהאר" בדצמבר 1989 טוען פדלאללה כי חזבאללה לא ייקח חלק בפרלמנט הלבנוני, ומונה לכך שורה ארוכה של סיבות. אלנהאר, 4.12.89, בתרגום הצב בסימוכין 24.1.90/848/4997.

⁵⁰ עבד אלכרים ע'נזור מראיין את מחמד חוסיין פדלאללה באלאסבוע אלערבי, 24.12.84, בתרגום הצב בסימוכין 02.01.85/843/004.

3. **לבנוניזציה של הארגון.** מותו של חומייני והשינוי באירן, לצד האינטרס הקיומי של תמיכת העדה השיעית בארגון, יצרו שני תהליכי "לבנוניזציה" מקבילים בארגון. ראשית לארגון היתה כעת הנהגת פנים, המושפעת יותר מאילווצי היום ויום וצרכי האוכלוסיה המקומית, ושחשופה יותר לאיומי ישראל. שנית, הקשרים של אירן עם חזבאללה הפכו בהדרגה ליותר תועלתניים ופחות אידיאולוגיים ובמקביל, לפחות מושפעים מקשרים אישיים עם מוקדי כוח באירן. כתוצאה מכך, נערך חזבאללה להתאים עצמו למימוש מיטבי של אינטרסיו שלו בלבנון פנימה, תוך התאמה לאינטרסים האירנים.

4. **שינוי מדרג האינטרסים המידיים.** העובדה כי בשנים 1989-1991 חזבאללה היה עסוק במלחמה עם אמל יצרו מצב בו הוא לא פועל נגד ישראל מתוך שיקוליו שלו, בשל שינוי מדרג האינטרסים המידיים שלו, ולא בשל הצלחת ההרתעה הישראלית. מנגד, במצב זה, בוא האינטרס של המשך הפגיעה בצה"ל ירד יחסית לאינטרסים אחרים, ישראל יכלה בקלות רבה יותר לגרום לו להפסיק או לצמצם לתקופה קצרה את הלחימה נגד צה"ל.

לצד תהליכים חשובים אלו שביססו בהדרגה אפשרות לשימוש בהרתעה ישראלית בלבנון, התמקדו בשנים אלו האינטרסים הישראלים בתחומים שונים לחלוטין, שכאמור הביאו לכך שלישאל לא היה את **הנכונות** ליצור מדיניות הרתעה משמעותית נגד חזבאללה, והיא פשוט נהנתה מהשקט היחסי שזימנו לה הנסיבות האזוריות⁵¹. על רקע טובנה זו עלינו לתת את הדעת למספר סוגיות חשובות להבנת ההרתעה. ראשית, כפי שצוין, סוריה היתה החל מ-1987 ובעיקר לאחר 1990 הכתובת המרכזית ואף הבלעדית לנעשה בלבנון. בראיה זו יכלה ישראל לכאורה ליצור הרתעה אפקטיבית בלבנון על ידי הרתעתה של סוריה (על ידי הרתעה קונבנציונאלית). אולם, העובדה כי סוריה היתה עסוקה בשנים אלו (לפחות עד 1986) במרוץ התחמשות נגד עימות אפשרי עם ישראל, וחוסר הנכונות הישראלית להסתכן בעימות שכזה, הביאו לכך שלא נעשה שימוש בהרתעה כנגד סוריה. תהליך דומה יכלה ישראל להפעיל כהרתעה עקיפה דרך מדינות המערב מול אירן, אך נראה כי הן לישראל והן למדינות המערב לא היתה את הנכונות המספקת להשקיע מאמצים בכיוון פעולה זה.

במישור האופרטיבי ניתן ללמוד מתקופה זו שני לקחים חשובים. ראשית, הצלחתה של ישראל בצמצום פיגועי ההתאבדות שבוצעו מלמדנו כי **לעיתים ניתן להשיג הרתעה במניעה גם אם ההגנה אינה מספקת אחוזי הצלחה גבוהים, במקרה בו מעורבים שיקולים אחרים בצידוק הפעולה.** במקרה זה ההשקפה הדתית הציגה את פיגועי ההתאבדות ככלי יקר מכדי להפעילו שלא באזורי הצלחה גבוהים, ובכך רק בעצם הצלחת הורדת מספר הנפגעים מנעה ישראל את המשך השימוש המסיבי באמצעי זה. לקח שני שניתן ללמוד מהפעילות הטקטית והאופרטיבית הישראלית הוא **שניסיון להשיג הרתעה זמנית, טקטית, אינה יעילה בלחימה מול טרור וגרילה.** הלחץ שהופעל על האוכלוסיה האזרחית הלבנונית לא הביא לירידה במספר הפיגועים לאורך השנים, אלא הביא להסלמה ולפיתוח הרתעה נגדית של חזבאללה נגד ישראל, עליה נעמוד בהרחבה בפרק הבא.

⁵¹ דוגמא לכך ניתן לראות בהצהרותיו של שר הביטחון, יצחק רבין. ב-1985, במהלך הנסיגה לדרום לבנון, הצהיר רבין כי ישראל תפעל בלבנון כנגד מי שיפגע בה ואילו התבטאויותיו בשנים 1987-1988 מציגות תפיסה שונה לגמרי.

פרק חמישי: יחסי ההרתעה בשנים 1992- מאי 2000

"אני יודע שתושבי צפון ישראל נכנסו הערב למקלטים. אני מייעץ להם להישאר שם הלילה, מחר ואחרי מחר – כי אנחנו מתכוונים להכות חזרה..." "חלפו הימים בהם הם הרגו באנשינו ללא נקמה. כעת אלו הימים שאנו הורגים כשהורגים בנו".
(חסן נצראללה בנאום ב"אלמנאר", 30.3.96, 10 ימים לפני מבצע "ענבי זעם")

פרק זה יעסוק ביחסי ההרתעה בין ישראל לבין החזבאללה בשנים 1992 – 2000. ייחודיותה של תקופה כפי שנראה בהמשך הפרק הוא במעבר ארגון החזבאללה מארגון טרור לארגון גרילה קלאסי הנהנה מסיוע משמעותי של שתי מדינות מפתח באזור פעילותו. כפי שנראה בהמשך הפרק, ניתן לראות בשנים אלו את התקופה בא עוצבו והגיעו לשיא יחסי ההרתעה בין ישראל לחזבאללה, בעיקר בזכות העובדה כי מבחינת שני הצדדים התמקדו האינטרסים החיוניים במאבק ההדדי. תקופה זו יכולה להיחשב כתקופה הקלאסית לניסיונות ההרתעה הישראליים לאור העובדה כי בשנים אלה מנסה ישראל לשמר את הסטטוס קוו בגבולה הצפוני מול ארגון גרילה הרואה בשינוי הסטטוס קוו יעד מרכזי לפעילותו.

לבנון והזירה המזרח תיכונית בשנות ה-90'

ייצוב הזירה הפנים לבנונית

במהלך השנים 1990-1991 מבשיל חלקו הראשון של תהליך ייצוב הזירה הלבנונית, שהחל עם חתימת הסכם טאיף בשלהי 1989. שנים אלו מייצגות את השלמת וייצוב השליטה הסורית בלבנון. במסגרת זו נחתם בנובמבר 1990 הסכם בין אמל לבין חזבאללה להפסקת העימות ביניהם, כאשר ידו של חזבאללה על העליונה: הוא השולט בשלושת ריכוזי השיעים והוא הנהנה ממנופול על החזקת הנשק הכבד ומכאן שגם על הפעולות הצבאיות נגד צה"ל בדרום לבנון (באפריל 1991 פרק אמל באופן רשמי את זרועו הצבאית, על אף שהמשיך לפעול נגד צה"ל בשנים הבאות⁵²). במקביל, מצליחים הסורים להביא לפרוק רוב המליציות מנשקן (הנשק הכבד נאסף ושאר הנשק הוצפן), ולייצב משטר לבנוני-סורי השולט במדינה (למעט בדרום לבנון הנשלט על ידי צה"ל וצד"ל).

מלחמת המפרץ ותהליך השלום

מלחמת המפרץ הראשונה שהתנהלה בינואר-פברואר 1991, הביאה לשני תהליכים מרכזיים בזירה. ראשית, התבהר מעמדה של ארה"ב כמעצמה יחידה, בעיקר בכל הקשור למזרח התיכון. שנית, עם סיום המלחמה, ומתוך חשש לפגיעה ביציבות האזורית, החלה ארה"ב פועלת במרץ לקידום מ"מ מדיני בין ישראל למדינות ערב, מתוך כוונה להגיע להסכמי שלום ולשיפור היציבות הפוליטית במזרח התיכון.

הזירה הלבנונית בשנות ה-90'

השלמת חלקו הראשון של תהליך ייצוב הזירה הלבנונית במהלך 1991, הביא להעמקתו של התהליך על ידי קיומן של בחירות לפרלמנט הלבנוני בקיץ 1992. הצלחתו של התהליך, ובעיקר ההצלחה ביצירת חיים פוליטיים תקינים במדינה, הביאה לשינוי משמעותי באופן פעילותה של כלל הזירה הלבנונית. לאחר 15 שנות מלחמת אזרחים הפסיק השימוש בכוח צבאי להיות כלי מרכזי למימוש

⁵² ענת קורץ, נחמן טל ומשכית בורגין, טרור אסלאמי וישראל, (ת"א: פפירוס, 1993), עמ' 78-79.

אינטרסים פוליטיים עדתיים, ואף הפך בהדרגה ללא לגיטימי (בראיית הציבור הלבנוני⁵³), ואסור (על ידי הסורים). הגם שפיגועים ועימותים מזוינים לא נעלמו מהנוף הלבנוני, מספרם פחת באופן דרסטי, הם יצרו ביקורת ציבורית קשה, ולרוב הם הביאו למענה של כוחות הביטחון הלבנונים (ולו גם חלקי)⁵⁴.

חזבאללה בשנים 1992-2000

ב-16.2.92 חיסלה ישראל את מזכ"ל חזבאללה עבאס מוסאווי. במקומו נבחר לתפקיד המזכ"ל חסן נצראללה (יליד 1960), שגבר על המזכ"ל הקודם, צובחי טופיילי, ובכך סימן את נצחוננו של האגף המתון בחזבאללה. זמן קצר לפני כן החל חזבאללה מתחבט בשאלה הגורלית של האם לפנות לזירת הפעילות הפרלמנטרית בלבנון. לאור השינויים בזירה הלבנונית, באירן ובמזרח התיכון החליט הארגון בקיץ (בגיבוי ועידוד אירני מלא), להשתתף בבחירות שהתקיימו בספטמבר 1992. בלחץ סורי, ומשיקולים פוליטיים פנים עדתיים החליטו חזבאללה ואמל להתמודד יחדיו. בבחירות אלו זכה חזבאללה ל-8 מושבים בפרלמנט, ולעוד 4 מושבים שאוישו על ידי תומכי הארגון – ובכך הפך הארגון לגוש האופוזיציה הגדול ביותר. במהלך בחירות 1996 (שהתקיימו 5 חודשים לאחר מבצע "ענבי זעם"), נחלש כוחו של הארגון: הוא הפסיד את שני המושבים שהיו לו באזורי הבחירה של הר הלבנון וביירות (שם ניסה להתמודד לבד), וזכה ל-7 מושבים בלבד (בבקעת הלבנון ובדרום נאלץ הארגון להסכים ללחץ הסורי ולשתף פעולה עם אמל וגורמים נוספים), ועוד שלושה תומכים ממפלגות אחרות.

במהלך שנים אלה המשיך חזבאללה להרחיב בהתמדה את פעילותו במגוון מישורים בזירה הלבנונית. במישור הפוליטי פעל חזבאללה ליצירת התקרבות לגורמי כוח ועדות נוספות בלבנון, במישור הכלכלי והחברתי המשיך הארגון לפתח את תשתיותיו השונות (שרוכזו בארגון "ג'האד אלבנא"), ואילו במישור הצבאי הרחיב את ארסנל הנשק שברשותו והרחיב את מסגרותיו הלוחמות.

מעגלי אינטרסים

אינטרסים הקשורים לאירן

במהלך שנות ה-90 הלך ונחלש הקשר ההדוק שהיה קיים בין בכירים אירנים לבכירים שונים בחזבאללה, תוך שמתחזק הקשר המרכזי בין מנהיג אירן, חמנאהי, להנהגת החזבאללה בראשות נצראללה, על פני זרמים אחרים באירן ובלבנון. בהמשך לתהליך שהחל ב-1989 עם בחירתו של מזכ"ל לבנוני לחזבאללה, הולך ומתחזק כוחו של נצראללה ביחס לאירן. חיזוק מעמדם העצמאי של חזבאללה ונצראללה בא לידי ביטוי בחוסר תמיכה מצד חזבאללה לחלק מהאמירות או ההצהרות הנשמעות באירן בנושאים מסוימים⁵⁵, כמו גם במגוון רחב של החלטות המתקבלות באופן עצמאי בביירות.

כפי שצוין בפרק הקודם, נמצאת אירן בשנים אלו במאמצי שיקום מחד, ומאידך פועלת לחיזוק מעמדה כמעצמה אזורית. בראיה זו, חזבאללה הפך בהדרגה לכלי חשוב במדיניות החוץ של אירן ביחס לישראל ולתהליך השלום. בזכות יכולתו של חזבאללה לשמש שחקן במו"מ הישראלי-סורי-לבנוני,

⁵³ כך לדוגמה התגובות הקשות נגד פיגוע שבוצע בכנסיה. הארץ, 28.2.94, עמ' א' 12.

⁵⁴ התגובות ההמוניות והמפתיעות לחיסולו של רפיק אלהריר על ידי הסורים ב-2005 הן תוצאה והמחשה של תהליך זה.

⁵⁵ הצהרותיו השונות של נצראללה עצמו ביחס להתבטאויות אירניות שלא תאמו את האינטרס של חזבאללה מגיעות לסף של זלוול מופגן, מופיע בפרוט אצל שמעון שפירא, חזבאללה בין אירן ולבנון, (ת"א: הוצאת הקיבוץ המאוחד ומרכז דיון, 2000), עמ' 189 – 196.

הזרימה אירן כספים, ציוד ותמיכה לוגיסטית לארגון על מנת לחזקו לשפר את יכולותיו. מנגד, כשהדברים הגיעו לכדי התנגשות עם אינטרסים סורים בלבנון, הקפידה אירן על ריסון החזבאללה⁵⁶.

הקשר עם אירן המשיך להשפיע במישורין גם על המאבקים הפנים ארגוניים בחזבאללה בין נצראללה וטופיילי (שהגיעו לשיאם ב"מהפכת הרעבים" של טופיילי ב-1997). בראיית נצראללה, שמירת הקשרים הטובים עם הנהגת אירן והפגנת נאמנות לה (במישור הדתי והפוליטי), היו כלי מרכזי בבסיס שליטתו בארגון ושימשו מרכיב חיוני ביכולת הארגון לעמוד בזעזועים הפנימיים שפקדו אותו במהלך כל שנות ה-90⁵⁷.

אינטרסים הקשורים לסוריה

פתיחתו של התהליך המדיני, לצד הכרה סורית (שהתגבשה בסוף שנות ה-80) שלא תוכל להגיע לאיזון צבאי ביחס לישראל, הפכו את הטרור בכללו, ובעיקר את פעילות חזבאללה כנגד צה"ל בלבנון, לאמצעי הלחץ המרכזי של סוריה על ישראל⁵⁸. עובדה זו יצרה זהות אינטרסים ישירה בנושא מרכזי בין חזבאללה וסוריה. **לראשונה מאז 1983, היה לחזבאללה יכולת לקבל עידוד סורי משמעותי לפעילותו שלו באופן ישיר, ולא כתלות באינטרסים אירנים, או כחלק מהאינטרסים המשניים של סוריה.** מצב זה, לצד העובדה כי סוריה הפכה לכוח הדומיננטי בלבנון, הביאו בהדרגה לניסיון מתמיד של חזבאללה לחזק את קשריו עם סוריה. ביטויים שונים ברוח זו הופיעו כבר במהלך סוף שנות ה-80, אולם באפריל 1993 הפכה ההכרה במציאות הלבנונית החדשה לחלק בלתי נפרד מהמדיניות של חזבאללה⁵⁹. מנגד, שימשה חזבאללה, בעלת התמיכה העממית, ויכולותיה הצבאיות המבוססות על סיוע זר (אירני), איום פוטנציאלי על הסדר הלבנוני – סורי החדש שלאחר חתימת הסכם טאיף. התעצמותו המתמדת של חזבאללה במישור הפוליטי רק הגבירה את החשש הסורי מפני הפרת הסדר הפוליטי / שלטוני בלבנון.

בשנים 1992-1995 היחס הסורי לחזבאללה הוא ככלי צבאי (טקטי) חשוב במסגרת המהלכים המדיניים האסטרטגים שנוהלו מול ישראל⁶⁰. בראיה זו, הקפיד חזבאללה להיות קשוב לצרכי סוריה ל"שקט יחסי" בתקופות שונות, גם שהיה בכך סתירה לאינטרס אחר שלו. הדבר בלט בעיקר על רקע שאיפתו של חזבאללה לפגוע בתהליך השלום מחשש "ליום שאחרי", יום שבו (בהנחה ויושגו הסדרי שלום עם ישראל) יאלץ להתפרק מנשקו. במישור הפוליטי הפנים לבנוני, נכנע חזבאללה ללחץ הסורי ערב הבחירות לפרלמנט הלבנוני ב-1996 והסכים לשתף פעולה באופן חלקי עם אמל וגורמים נוספים (מהלך סורי שנועד לצמצם את איום חזבאללה ואירן על הסדר הסורי במדינה)⁶¹.

⁵⁶ גיל פיילר, מימון הטרור האסלאמי (במסגרת סדרת מאמרים, מספר 5), (הרצליה: המרכז הבינתחומי, 1999), עמ' 29.

⁵⁷ שפירא, שם, עמ' 199-200.

⁵⁸ אברהם סלע, "אזור הביטחון – היבטים לבנונים ואזוריים", בתוך: אזור הביטחון בלבנון: עיון מחודש, עורך יעקב בר סימן טוב, (ירושלים: האוניברסיטה העברית, 1997), עמ' 35.

⁵⁹ קורץ, שם, עמ' 83. שפירא, שם, עמ' 186. מרטין קרמר, פדלאלה- המצפן של חזבאללה, (ת"א: מרכז משה דיין, 1998), עמ' 71-72.

⁶⁰ בועז גנור ורונון הופמן, סוריה והטרור, (הרצליה: המכון הבינלאומי למדיניות נגד טרור, המרכז הבינתחומי, 1997) עמ' 13-14.

⁶¹ Usher Graham, "Hizballah, Syria, and The Lebanese Election", *Journal of Palestine Studies*, Vol. 26, No. 2 (Winter 1997), pp. 59-67

הקפאת המו"מ עם ישראל לאחר רצח רבין ובחירות מאי 1996 בישראל, הביא את סוריה לשנות את יחסה לאופן הפיתרון של המאבק עם ישראל. מכאן ואילך שאפה סוריה ליצירת לחץ צבאי תמידי על ישראל, בראש ובראשונה על ידי חזבאללה, במטרה להגיע ל"עסקת חבילה" מדינית במסגרתה ישראל תיסוג מרמת הגולן ולבנון, תמורה לשקט ונורמליזציה. במהלך 1996 הפכו היחסים עם סוריה לאינטרס חיוני בעבור חזבאללה: שיפור היחסים עם סוריה היה המפתח למימוש יכולותיו הפוליטיות של חזבאללה בבחירות בלבנון, ומרכיב מרכזי בשמירת חופש הפעולה שלו מול צה"ל, בעיקר במקרי מבחן משמעותיים (דוגמת "ענבי זעם")⁶².

מכאן ואילך חלה עליה חדה בשיתוף הפעולה ובשותפות האינטרסים שבין סוריה וחזבאללה, כשלשני השחקנים המאבק הצבאי של חזבאללה בישראל הפך לאינטרס חיוני מהותי. במישור הצבאי החלה סוריה מעניקה חופש פעולה מלא לחזבאללה בדמות סיוע אינני כמעט בלתי מוגבל, לצד אספקת נשק מסוריה. כמו כן השפיע סוריה על הממשל הלבנוני לתת חופש פעולה בלתי מוגבל לארגון, ובכלל זה להסכים להרחבתו מארגון עדתי לארגון "לאומי" בראשית 1998 עם הקמת "גדודי ההתנגדות". במישור הפוליטי, כלקח מכישלונה בבחירות 1996 הקפידה הנהגת החזבאללה לשתף פעולה עם אינטרסים סורים, גם כשהללו לא עלו בקנה אחד עם שאיפות ורצונות הארגון⁶³.

אינטרסים הקשורים לזירה הבין לאומית

בשנים אלו ממשיכה הזירה הבין לאומית להוות גורם שולי במדרג האינטרסים של הארגון, אך עולה בהדרגה חשיבותם של אינטרסים הנוגעים לשיתוף פעולה של חזבאללה עם הקהילה הבין לאומית. בראש ובראשונה, קיומה של ועדת המעקב, בהשתתפות ארה"ב וצרפת, ובחסות האו"ם יוצרת השפעה ישירה על פעילותו הצבאית של חזבאללה נגד ישראל. שיפור הקשר עם הקהילה הבין לאומית שירת בעקיפין שני אינטרסים נוספים: האחד, שיפור מעמדו של חזבאללה בזירה הפנים לבנונית ובעיקר גיוס לגיטימציה מהעדות הנוצריות. האינטרס השני הוא הניסיון של אירן להתרחק מהדימוי של גורם המעורב בטרור הבין לאומי, המעודד חוסר יציבות פוליטית באזור. לטווח הארוך, היה ברור לחזבאללה כי שיפור הקשר עם גורמים בין לאומיים שונים (ובראשם האו"ם) עשוי יהיה לשרת את הארגון בתקופה שלאחר חתימת הסכם שלום ישראלי-סורי, או לאחר נסיגה ישראלית (נושא שחשיבותו עלתה החל מ-1997).

אינטרסים פנים לבנוניים

ייצוב הזירה הפנים לבנונית, תהליכי הפיתוח והבניה מחדש של לבנון בראשותו של ראש הממשלה, רפיק אלחרירי, והגיבוי הסורי המלא לתהליכים אלו, הפכו את הזירה הפנים לבנונית לזירת העשייה המרכזית של חזבאללה, ומוקד לאינטרסים החיוניים של הארגון. במישור האידיאולוגי-הפוליטי בחינת מצע הבחירות של הארגון לבחירות הפרלמנטאריות ב-1992 וב-1996⁶⁴, יחד עם מסמך פנימי

⁶² ב-1996, במהלך "ענבי זעם" הפכה סוריה ל"כתובת" של הלחץ האמיתי של ישראל בלבנון. לאחר המבצע, עם הפיכתה לשותפה ב"ועדת המעקב" הפכה סוריה לשחקן רשמי ביחסי הכוחות והמשיכה להיות כתובת מרכזית לאומי ישראל.

⁶³ Graham, *Ibid*, p.65..

כך למשל שיתף חזבאללה פעולה עם אמל בחלק מהאזורים או עם תומכי אלי חוביקה, נוצרי פרו סורי.
⁶⁴ מצע חזבאללה לבחירות 1992 הוקרא על ידי נצראללה במסיבת עיתונאים ששודרה ב"קול המדוכאים" ב-6.8.92. בתרגום לאנגלית:

Hasan Nasrallah, "Nasrallah on Electoral Program", *Balabakk Voice of Oppressed*, by FBIS-NES,

של הארגון שקבע את מדיניותו במאי 1993 מצביעים על שינוי במגמה של חזבאללה והפיכת שאלות פנים לבנוניות לסוגיות מרכזיות עבור הארגון. בהמשך לכך, בוועידת הארגון החמישית, ב-1998 החליט הארגון לתת דגש על הגברת הקשר שלו עם המדינה הלבנונית והעדות השונות שבה, כולל הנוצריות.⁶⁵

במישור הפוליטי-חברתי לחזבאללה היה אינטרס חשוב מאוד ליצור שיתוף פעולה עם האוכלוסייה הסונית לשם השגת תמיכה בפרלמנט או לשם השגת לחץ על ראש הממשלה חרירי לשם הפניית משאבים אל האזורים השיעים במדינה, שבמשך עשרות שנים היו המוזנחים ביותר.⁶⁶ כך למשל פעל פדלאללה בהתמדה לצמצום תחושת האיום שיצרו השיעים באליטה הסונית. שלטונם המשותף של רה"מ הלבנוני, סלים אלחוזן, והנשיא, אמיל לחוד (החל מ-1998), הביא להכרה מלאה של המדינה במעמדו של חזבאללה. הכרה זו באה לידי ביטוי במגוון דרכים, החל בחלוקת אותות כבוד של צבא לבנון ללוחמי הארגון וכלה בהקמת "גדודי ההתנגדות" שפעלו במסגרת חזבאללה, והכילו מתנדבים מכל העדות בלבנון. שינויים אלו הביאו את נצראללה לטעון כי הארגון זוכה לתמיכת כלל הציבור הלבנוני.⁶⁷

חשיבותו של המשך המאבק הצבאי נגד ישראל עלתה בשנים אלו והוא הפך לכלי שרת להשגת מספר אינטרסים קיומיים לחזבאללה: כדרך לממש אינטרסים משותפים עם אירן וסוריה, כצידוק כמעט בלעדי בהמשך קיום כוחו הצבאי לאחר הסכם טאיף, וכמרכיב חשוב במישור האידיאולוגי של הארגון. מכאן, **שהיה לחזבאללה אינטרס עליון לשמירת חופש הפעולה הצבאי שלו בדרום נגד ישראל**. על מנת לשמור על חופש הפעולה שלו, כבר ב-1991 מציגים בכירי חזבאללה את הארגון כשותף לפעילות צבא לבנון.⁶⁸ במסגרת זו, יצר חזבאללה דיכוטומיה ברורה בינו, ככוח הלוחם לשחרור הדרום, לצבא לבנון, האחראי על שמירת הביטחון והסדר בכל שאר חלקי לבנון. במהלך השנים חידד חזבאללה מסר זה והעמיק אותו תוך שהוא מציג עצמו כ"מגן הדרום", דימוי שישמר במידה רבה גם לאחר נסיגת צה"ל מלבנון במאי 2000. תהליך ההתקרבות למוסדות המדינה ולכלל העדות בלבנון בא לידי ביטוי גם בהקמת "פלוגות ההתנגדות" ב-1997-1998, שהורכבו ממתנדבים מכלל העדות בלבנון, במטרה להילחם בצה"ל. בסיכום של התהליך ניתן לראות כי **היתה התחזקות האינטרס הלאומי הרחב על זה הדתי-עדתי הצר**.

להכרה של צבא לבנון והמדינה בכוחו של חזבאללה היתה חשיבות מיוחדת באירועים ספציפיים במהלך השנים, כמו לאחר מבצע "ענבי זעם" (אז נמנע הצבא מעימות אמיתי עם חזבאללה), בזמן הנסיגה מג'זין, ואח"כ עם נסיגת צה"ל כשצבא לבנון נמנע מלהפריע לחזבאללה לנצל את ההצלחה שהושגה.⁶⁹

במקביל לפעילותו הפרלמנטרית המשיך חזבאללה להיות קשוב לרגשי האוכלוסייה המקומית ופעל להשגת תמיכה של הציבור הלבנוני בפעילותו. במסגרת זו, גם בימיו הראשונים, אך בעיקר בשנות

Vol. 92, No. 153, 7.8.92, pp. 30-34

⁶⁵ שפירא, שם, עמ' 185-190.

⁶⁶ Graham, *Op. Cit.*, pp. 59-67

⁶⁷ קרמר, שם, עמ' 51-53. סובלמן, דניאל, כללי משחק חדשים (מזכר מספר 65), (ת"א, מכון יפה ללימודים אסטרטגיים, 2003), עמ' 47.

⁶⁸ נבון מגזין, ראיון עם מוחמד חוסיין פדלאללה, 3.8.91, בתרגום חצב, בסימוכין 080991/843/0008. בראיון אומר פדלאללה: "בנוגע לכוחות ההתנגדות, הם משלימים את הצבא הלבנוני ותומכים במשימתו הפונדמנטליסטית". בראיון זה ציין פדלאללה את תמיכת חזבאללה בהסכם טאיף. כך גם מזכ"ל החזבאללה, צובחי טופיילי, בראיון נבון מגזין, 12.1.91, מציג עצמו כמשלים לפעולות הצבא, במקומות בהם הצבא לא יכול לפעול.

⁶⁹ עמוס הראל ושרון גל, "ישראל: נגיב בחריפות אם תימשך הפגיעה בצד"ל", הארץ, 2.6.99.

ה-90', השקיע חזבאללה רבות בנושא תקשורת ההמונים, תוך הפיכת "אלמנאר" לספינת הדגל של התקשורת הלבנונית, המביאה דיווחים בזמן אמת על הנעשה "בחזית" הלחימה בישראל⁷⁰.

אינטרסים פנים ארגוניים ופנים עדתיים

בשנים אלו המשיך חזבאללה לשמר מערכת אינטרסים הנוגעת לשיקולים פנים עדתיים בלבנון, ובעיקר ביחס לאמל, אך הללו היו רק כלי למימוש אינטרסים חשובים יותר הנוגעים להעצמת כוחו הפוליטי-לאומי. השיקול הפנים עדתי, שניזון בעיקר מיכולתו של חזבאללה לספק סיוע אזרחי והגנה צבאית לעדה השיעית, נועד בראש ובראשונה לחיזוק כוחו הפוליטי מול אמל בבחירות לפרלמנט ולמועצות המקומיות (שהתקיימו ב-1998). כך לדוגמא, הקפיד חזבאללה לפעול לצד אמל כשחש כי הדבר מחזק את כוחו (כמו בבחירות 1992), וניסה לפעול כנגדו כשחש שיש ביכולתו להשיג יתרון אלקטוראלי בהליכה נפרדת (בחלק הראשון של הבחירות ב-1996, עד התערבות סוריה)⁷¹.

בתקופה זו, בעיקר לאחר העמדתו של אדם מקומי (לבנוני) בתפקיד מזכ"ל החזבאללה ב-1989, ניתן לראשונה לאפיין גם אינטרסים פנים ארגוניים בהתנהגותו של הארגון. ראשית, בחירתו של מנהיג צעיר לתפקיד מזכ"ל הארגון, על פניו של טופיילי הותיק, חייב את נצראללה לפעול לביסוס כוחו שבא לידי ביטוי בשורה של שינויים פנימיים שנעשו באיוש תפקידים בארגון. מהלך זה הפך לחיוני לאור מאבקי הכוחות שהתפתחו בארגון על רקע פניית חזבאללה להשתתפות בבחירות בלבנון (באפריל-מאי 1992) וכינוס הועידה השלישית של הארגון במאי 1993 בה הותוותה הדרך המדינית החדשה. הצלחתו של נצראללה בביסוס כוחו בשלב מוקדם יחסית של כהונתו, אפשרה לו מימוש מהלכים שונים, גם כאלו שעלולים היו להיתפס כבעיתיים, אך שירתו אינטרסים חשובים של הארגון. יציבותו של הארגון אפשרה הוצאתם לפועל של מהלכים שונים דוגמת המו"מ עם ישראל על חילופי השבויים ביולי 1996, וההגבלות השונות שלקח הארגון על עצמו במסגרת הסכמות "ענבי זעם", ומבחינת ההרתעה **הצביע על יכולתו של הארגון לבצע בחירה בדרכי פעולה שונות מאלו שבהן בחר בעבר**⁷².

תפיסת האיום של חזבאללה

יכולת הפעולה של ישראל

מאפייני הסביבה והארגון

בתקופה זו מבשילים בחזבאללה התהליכים שהחלו בסוף שנות ה-80', אותם הזכרתי בפרק הקודם, והארגון בוחר לו מיקוד אסטרטגי ודרך פעולה חדשה. בניגוד להצהרות מנהיגיו, והאמנה מ-1985, מחליט חזבאללה לרכז את מאמציו במימוש כוחו בזירה הפוליטית הפנים לבנונית, ובמישור

⁷⁰ רון שליפר, לוחמה פסיכולוגית בישראל – עיון מחדש, (רמת גן: מרכז בס"א, אוניברסיטת בר אילן, 2002), עמ' 18-15. מידע רב אודות פעילות התחנה מתפרסם גם בסקירות המרכז למורשת חיל המודיעין. בנוסף לאלמנאר, מפעיל חזבאללה את תחנת הרדיו ("קול המדוכאים"), שבועון ועיתון.

⁷¹ Graham, *Op. Cit.*, p.59-63.

קרמר, שם, עמ' 87.

⁷² Magnus Ranstorp, *Hizballah in Lebanon*, (N.Y.: St. Martin Press, 1997), p.76.

דוגמאות למאבקי הכוחות בחזבאללה ניתן לראות בכתבותיו של גיא בכור בהארץ 2.4.95, 16.4.95, 26.4.95. תומכי טופיילי האחרונים סולקו מעמדות כוח במהלך 1995, וב-1998 נקבע כי נצראללה יוכל להמשיך לעמוד בראש התנועה ללא הגבלה, שפירא, שם, עמ' 189-191.

הפוליטי עובר תהליך לבנוניזציה. בין אם לבנוניזציה זו היא פוליטית-לאומית כפי שבא לידי ביטוי בפעילות הארגון בפרלמנט ובמצע הבחירות שלו, ובין אם לבנוניזציה זו היא דתית, כפי שמציג אותה פדאללה, וכפי שמציג אותה שמעון שפירא⁷³, הרי שהמשמעות המעשית של תהליך זה הוא **מיקוד הקשב של הארגון במהלכים פנים לבנונים ובאינטרסיו הפנים לבנונים**. בכך נפתחת לארגון דרך נוספת לממש את מטרותיו האסטרטגיות, מלבד הדרך הצבאית הצרופה נגד ישראל.

במישור הצבאי הטהור, החל מסוף 1991 מבשיל חזבאללה להיות ארגון גרילה קלאסי. ראשית הוא הופך למעורב באופן מלא באוכלוסיה בה הוא פועל: מחד חזבאללה הופך לגורם הסיוע החברתי המרכזי, ומאידך גיסא אנשיו פועלים מתוך הכפרים, ובני הכפרים משתתפים בחזבאללה בהגנה על הכפרים שלהם עצמם. בנוסף, אנשיו לובשים מדים, הוא מקיים תשתית צבאית פיזית (משרדים, בסיסים ומחנות אימונים), שולט בפועל בשטח גיאוגרפי המשמש מרכיב מרכזי בכוחו, ופועל כנגד כוחות צבאיים בשטח גיאוגרפי מסוים, מתוך ניסיון להביא להתשתם (צה"ל) או השמדתם (צד"ל). במסגרת זו, חזבאללה פועל במרחבים מבצעיים מוגדרים, תוך הפעלת יחידות משולבות בפעילות הכוללת הפעלת נשק כבד. בהיבט ההרתעתי / צבאי, ניתן לראות כי חזבאללה הולך ולובש צורה מוחשית וברורה, הניתנת לאיתור, זיהוי והבנה על ידי הסנסורים השונים שמפעילה מדינת ישראל.

למרות התפתחותו של חזבאללה כארגון עממי, נשמרת בארגון חשיבות רבה לדמות המזכ"ל. בשנים אלו חזבאללה מונהג ללא עוררין על ידי חסן נצראללה אשר נודע כמי שמייחס חשיבות רבה ומצליח להכיר את תרבות ההמונים בישראל ובעיקר מצליח ביצירת תקשורת ישירה דרך תקשורת ההמונים למקבלי החלטות ולציבור בישראל. יכולתו של נצראללה עצמו לשדר מסרים בצורה חדה וברורה לציבור בישראל, ללא צורך ב"מתווכים", תוך עקיפת ההנהגה בישראל, שיפרה בצורה משמעותית את יכולתו להשפיע על ישראל, ליצור תדמית אמינה ובכך לשפר את יכולת ההרתעה שלו.

זאת ועוד, במהלך שנות ה-90, וכנראה גם לאחר מכן, נשמר בחזבאללה מבנה ניהולי ישיר, במסגרתו מנהיגי הארגון מעורבים ישירות בפעילות של גורמים שונים בארגון, ללא מבנה בירוקרטי מורכב שקיים בארגונים ממשלתיים⁷⁴. כך למשל שימש נצראללה גם כשליחו של מנהיג אירן, האייתאללה ח'אמנאהי בלבנון בכל הקשור להנחיה דתית וניהול מוסדות הצדקה, במקביל להיותו מזכ"ל חזבאללה (בשנים 1995-1998)⁷⁵. בראיה של יכולת ההרתעה היה בכך נכס מרכזי למנהיגי חזבאללה ונצראללה בראשם. ראשית, היה ביכולתם למנוע השפעה ישירה של מנהיגי ישראל על פעילי הארגון. שנית, המעורבות הישירה והעדר הסחבת הבירוקרטית אפשרו לנצראללה שימוש טוב יותר בתקשורת מול צה"ל ומדינת ישראל, בעיקר לשם יצירת וביסוס אמינותו, כמי שיודע היטב את הנעשה "בשטח".

⁷³ Graham, *Op. Cit.*, p.63..

שפירא, שם, 190-192.

⁷⁴ Anthony Wege, "Hizbollah Organization", *Studies in Conflict and Terrorism*, Vol. 17, No. 2, January - April 1994, p. 157

⁷⁵ שפירא, שם, עמ' 193.

ולבסוף, המגע הישיר של נצראללה עם הקורה בישראל אפשר לו הפעלה נכונה של כוחותיו, ובכלל זה הצלחה בהפעלת כוחו הצבאי של חזבאללה, ללא יצירת תגובה ישראלית (עקיפת מחויבות היריב)⁷⁶.

המציאות והאילוצים הפוליטיים-צבאיים של ישראל

במישור המדיני-אסטרטגי, החל מ-1991 ישראל נמצאת במו"מ מדיני בשני ערוצים עיקריים: הפלסטיני והסורי. עם ההגעה לפריצת דרך עם אש"פ, בספטמבר 1993, החל מו"מ מדיני מואץ עם סוריה, כאשר התפיסה של רה"מ וההנהגה בישראל גרסה כי הסדר בלבנון יושג רק לאחר או כחלק מהסדר עם סוריה⁷⁷. בתקופת ממשלת נתניהו (1996-1999) אימצה ממשלת ישראל תפיסה שונה שחתרה להשגת הסכם ישיר עם לבנון, ללא מעורבות סוריה. כפי שראינו, הביא הדבר לקיפאון מדיני עם שתי המדינות, ולחיזוק הלגיטימציה בלבנון ובסוריה לפעילותו הצבאית של חזבאללה⁷⁸.

במישור הצבאי הצר, עד 1991 ספג צה"ל כ-10 הרוגים בשנה, אל מול מאות מחבלים הרוגים, ביחס נפגעים כולל של מעל 1:5. בשנים 1993-1996 מתחיל מאזן זה להשתנות, כשצה"ל סופג מעל 20 הרוגים בממוצע בשנה, במקביל לעליה במספר החיילים המשרתים בדרום לבנון, וירידה חדה ביחס הנפגעים בין צה"ל וצד"ל לבין חזבאללה (לכדי 1:1.5). במהלך 1997 נהרגו מעל 30 חיילים בלבנון, בנוסף ל-73 חיילים שנהרגו באסון המסוקים (ב-4.2.97)⁷⁹. בשנת 1998 נהרגו מעל 20 חיילי צה"ל, וחלה עליה במספר הנפגעים בצד"ל. בראשית 1999, בניסיון לצמצם את מספר הנפגעים, ולבלום את הדמורליזציה בישראל, צמצם צה"ל את מספר חייליו ופעילותו בלבנון, ואכן מספר הנפגעים ירד (ל-12 בלבד)⁸⁰, אולם שינוי זה לא מביא לשינוי הלך הרוח בישראל, שקץ בחוסר התוחלת של השהייה בלבנון. גורם נוסף, הקשור למישור הצבאי, הוא מצבו של צד"ל, בעל בריתו ושותפו של צה"ל בדרום לבנון. כניסתה של ישראל למו"מ מדיני, שסופו צפוי להיות נסיגה ישראלית, וביתר שאת השגת הסכמות "דין וחשבון" ו-"ענבי זעם" (שהבטיחו ביטחון לאזרחי ישראל בלבד), יצרו תחושת ניכור בין צד"ל לצה"ל, הביאו את צד"ל לפעול על פי שיקוליו, ואילו את צה"ל לא אחת להתחשב בשיקולי צד"ל בפעולותיו.

בעקבות "אסון המסוקים", קמה תנועת המחאה "ארבע אמהות", שביטאה וגיבשה את התמיכה המתרחבת בציבור הישראלי לנסיגה של צה"ל מלבנון. בתוך זמן קצר יחסית הפך הלחץ הציבורי והכרת הממסד הפוליטי בחוסר התוחלת שבפעילות צה"ל בלבנון, לגורם רב השפעה שהביא את ממשלת ישראל להסכים לנסיגה מלבנון (1.4.98)⁸¹. בהתאמה לכך, חלה בסוף שנות ה-90 שחיקה משמעותית בדעת הקהל של הציבור בישראל בשאלת חשיבותה של רצועת הביטחון ונחיצותה⁸²: בעוד שב-1995 77%

⁷⁶ רון בן ישי, "צריך להראות להם מי בעל הבית", מוסף ידיעות אחרונות, 25.11.94, עמ' 8-9.
⁷⁷ אלוף בן, "דיווח שהגיע לרבין: סוריה החלה בצעדים לריסונו של החזבאללה", הארץ 19.6.95, א3. יחד עם זאת, יודגש כי גם בתקופת רבין היו נסיונות למו"מ ישיר עם לבנון, ללא הצלחה.

⁷⁸ משה ארנס, בראיון להארץ 25.2.99. דניאל סובלמן ואחרים "נתניהו יציע ללבנון משא-ומתן ללא סוריה על נסיגת צה"ל", הארץ, 7.3.99.

⁷⁹ ראובן ארליך, "תפיסת אזור הביטחון ועמידתה במבחן המציאות", בתוך אזור הביטחון בלבנון – עיון מחדש, עורך יעקב בר סימן טוב, (ירושלים: האוניברסיטה העברית, 1997), עמ' 23, 26. יוסי פלד, "הרקע לנוכחות צה"ל באזור הביטחון", בתוך אזור הביטחון בלבנון – עיון מחדש, עורך יעקב בר סימן טוב, (ירושלים: האוניברסיטה העברית, 1997), עמ' 33. יצוין כי, 12 מ-30 ההרוגים ב-1997 נהרגו ב"אסון השייטת", בספטמבר 1997.

⁸⁰ אמנון ברזילי, "ירידה חדה במספר ההרוגים בצה"ל ב-99", הארץ, 20.1.00.

⁸¹ ראה אתר התנועה: the begining of four mothers.

⁸² Asher Arian, Israeli Public Opinion on National Security 2000, Memo. No. 56 (Tel Aviv: Jaffee

מהציבור חשב כי רצועת הביטחון מגינה על יישובי הצפון, הרי שבשנת 2000 62% תמכו בנסיגה חד צדדית מלבנון, ו-86% חשו שמחיר ההרוגים אינו שווה את המשך ההישארות בלבנון (לשאלה האם רצועת הביטחון מגינה על יישובי הצפון ענו ב-1997 רק 62% באופן חיובי).

בבואנו לבחון את סוגיית השינויים בישראל ביחס לנושא ההרתעה ראוי להזכיר שתי סוגיות חשובות: במישור הצבאי-אסטרטגי, על פי בועז גנור, במהלך שנות ה-90 החלה ההנהגה הישראלית, ובעיקר מנהיגי מפלגת העבודה, להכיר בהדרגה בחוסר היכולת של ישראל להתמודד עם הטרור באמצעות הפעלתו של צה"ל בלבד. תחילת האינתיפאדה הפלסטינית (הראשונה, ב-1987) הביאה להתפכחות של הדרג המדיני לגבי היכולת לגבור על הטרור על ידי שימוש בכוח צבאי בלבד. לאחר מכן, גל הפיגועים באמצע שנות ה-90 יצר נקודת שבר בתפיסת ההרתעה נגד טרור בישראל. בשלב זה הובן כי אין יכולת ליצור הרתעה נגד מחבלים מתאבדים ואילו צה"ל בגודלו הרב לא היה מסוגל ליצור מענה (במשתמע הרתעתי) נגד אירועים קטנים⁸³. במישור המדיני - אסטרטגי, עד מחצית 1998 דגלה ממשלת ישראל בשימור הסטטוס קוו בלבנון, מטרה שההרתעה (כמדיניות) עשויה להיות כלי מרכזי להשגתה. אולם החל ממחצית 1998, ובעיקר לאחר בחירת ברק לראשות הממשלה (במחצית 1999), המטרה המדינית היתה לשנות את הסטטוס קוו הקיים – ולייצב סטטוס קוו חדש (וידוע מראש) של קו גבול בין לאומי מוכר ומוסכם. בראיה זו, היה על צה"ל החל ממחצית 1998 לפעול לא למימושה של הרתעה מיידית, אלא לפעול לשינוי הסטטוס קוו, ולבנות הרתעה שתשמר את הסטטוס קוו העתידי. בפועל, כלפי חוץ, פעל צה"ל בנחרצות כנגד הכוונה לבצע את הנסיגה החד צדדית, ולא עסק בחיזוק יכולת ההרתעה שתשמשו בשמירת הסטטוס קוו העתידי⁸⁴.

ניסיונות ההרתעה של ישראל

התבססותו של חזבאללה ככוח מרכזי וכמעט יחידי בדרום לבנון, חיידה בישראל את הרצון (והדרישה מצה"ל) לפעול בדרך צבאית ובאופן ישיר נגד הארגון. במהלך שנות ה-90 ממשיך צה"ל בפעילות אופרטיבית מגננתית באופייה, המרוכזת רובה ככולה בהגנה על עצמו בשטח לבנון, וכן במניעת הגעת מחבלים לשטח ישראל. אי היכולת של צה"ל לפעול בהיקף נרחב נגד לוחמי החזבאללה (פעולה "נגד כוח"), חרף העלייה התמידית במספר הפיגועים שבוצעו נגדו, ובמקביל השינוי במעמדו של חזבאללה בדרום לבנון, ו"כללי המשחק" החדשים שהארגון הכניס לזירה (החל מ-1993-1992, ירי לעבר ישראל בתגובה על כל פגיעה ישראלית באזרחים לבנונים), הביא את צה"ל לנקוט באסטרטגייה

Center for Strategic Studies, 2000), pp.24-29.

לשאלת התמיכה בנסיגה חד צדדית מלבנון ענו ב-1999 – 55% בחיוב, וב-1998 רק 44% ענו בחיוב. התוצאה בולטת בעיקר בהשוואה לאחוז אלה שענו בהחלט לא לשאלה זו: שירד מ-36%-33% בשנים 1997-1998, ל-27% ב-1999, ול-20% בלבד בשנת 2000. לשאלה האם רצועת הביטחון מגינה על יישובי הצפון התשובות החיוביות היו: 64% ב-1998, 62% ב-1997, 72% ב-1996, ו-77% ב-1995.

⁸³ בועז גנור, מבין הלוחמה בטרור, (הרצליה: המרכז הבינתחומי, 2003), עמ' 48, 77. כך גם התבטא רה"מ, יצחק רבין, לאחר הסלמה בלבנון וירי קטיושות על הצפון. איתן רבין, "רבין בקרית שמונה: "בלחמה לא פתרנו את הבעיה, לא בעת מלחמת לבנון ולא מאז", הארץ, 2.4.95.

⁸⁴ עמוס הראל, "עוזר ראש אג"ם: אין חובה שקצינים התומכים בנסיגה מלבנון יופיעו בפני הקבינט", הארץ, 24.5.99. כך לדוגמה התבטאויות שונות של הרמטכ"ל, שאול מופז. גדעון אלון ושרון שדה "מופז: אין לשנות את יעדי צה"ל ושיטותיו בלבנון", הארץ, 17.3.99. ואלוף פיקוד צפון, בראיון למוסף השבת מעריב, 5.3.99. בינואר 2000 מחו קציני צה"ל כי לא ניתן להם להגיב לפיגועי חזבאללה, במקום לבחון מענה עתידי. עמוס הראל, " בכירים בצבא: ההשלמה עם התקפות החזבאללה – טעות קשה", הארץ, 27.1.00.

של פגיעה במטרות "נגד ערך", שהלכה והסלימה. כך בחרה ישראל לפעול במבצע "דין וחשבון" (7 ימי לחימה, שהתרכזו בתקיפות בדרום לבנון, ומעט בבקעה) ולאחר מכן שוב במבצע "ענבי זעם" (18 ימי לחימה, במהלכם הותקפו דרום לבנון, ביירות ובקעת הלבנון). כשבאים לבחון באופן כללי את סטיסטיקת הפיגועים שבוצעו נגד צה"ל בלבנון בשנות ה-90, ואת היקף הפעולות שנאלץ צה"ל לבצע כהסלמה או למניעה של פיגועים, ניכר כישלון מוחלט של יכולת ההרתעה. אם בתחילת שנות ה-90 ביצע חזבאללה פעולות בודדות בשנה כנגד צה"ל, הרי שמספר זה החל לעלות בהדרגה. כך, במהלך 1993 בוצעו כ-300 פיגועים, ב-1995 ביצע הארגון 660 פעולות, ב-11 החודשים הראשונים של 1998 נרשמו 1100 תקריות אש, ואילו בשבוע האחרון של ספטמבר 1999 לדוגמה בוצעו כ-90 פיגועים⁸⁵.

על מנת שניתן יהיה להבין וללמוד לקחים מפעולת צה"ל ביחס להרתעת חזבאללה, עלינו לבחון את משמעות הפעילות הצבאית של ישראל באירועים שונים: מבצעי "דין וחשבון" ו"ענבי זעם" כביטוי לתפיסה האסטרטגית, ושני מקרי מבחן טקטיים, השופכים אור על המשמעויות האופרטיביות של ההרתעה.

מבצע "דין וחשבון"

מבצע "דין וחשבון" (25-31.7.93) בא לאחר תקופה ארוכה בה שינה חזבאללה בהדרגה את כללי המשחק בדרום לבנון, והחל מגיב בירי קטיושות לשטח ישראל על פגיעת ישראל באזרחים לבנונים. העילה האופרטיבית המיידית של ישראל למבצע היה מותם של 8 חיילי צה"ל במספר תקריות בחודש שקדם למבצע⁸⁶. במבצע זה הפעיל צה"ל לראשונה את כוחו במישורין ובצורה מרוכזת כנגד האוכלוסייה האזרחית, במטרה להשיג באופן מוצהר הרתעה חלקית של חזבאללה, כאמצעי לחיזוק צד"ל ולשיפור תנאי הפתיחה למו"מ מדיני⁸⁷. בסיומו של המבצע סוכמו מספר הבנות בין ישראל לארה"ב ובין ארה"ב ולבנון, שיצרו קו אדום ישראלי ברור: ירי של חזבאללה לשטח ישראל יגרור תגובות קשות דומות של ישראל בעתיד.

אולם בפועל תוצאותיו של המבצע היו כישלון בהיבט ההרתעתי לישראל. ראשית, הפגיעה החמורה בכפרים בדרום לבנון אומנם פגעה באוכלוסיית היעד של חזבאללה, אך נראה סביר (כמו במקרים דומים בעבר) כי הפגיעה הביאה בשלב הראשון להזדהות עם לוחמי החזבאללה אל מול "האויב האכזר", כך שדרג הביניים בארגון (וכנראה גם ההנהגה) לא חשו כי מעמדם והתמיכה הציבורית בארגון נפגעים. שנית, הפגיעה, שכוונה רק לכפרי הדרום, לא יצרה פגיעה מספקת בארגון עד כי יצירת הלך רוח של "הנכווה ברותחין נזהר בפושרין". במילים אחרות, נכון הוא כי הארגון נפגע, ולכן גם הושגו ההסכמות, אך לא היתה זו פגיעה טראומטית, שהביאה את הארגון לשינוי משמעותי בפעילותו המבצעית. שלישיית, ה"קו האדום" (ובעיקר אי אכיפתו באופן נוקשה באירועים השונים שבאו מייד לאחר המבצע),

⁸⁵ דן אבידן, "לוחמים באי ודאות", דבר, 7.1.94, עמ' 18. שפירא, שם, עמ' 160. עמוס הראל, "1,100 תקריות היו מתחילת השנה בלבנון - כמעט כפליים מאשתקד", הארץ, 27.11.98.

⁸⁶ במהלך המבצע נהרגו 118 לבנונים. 2 אזרחים ישראלים נהרגו ו-24 נפצעו. חזבאללה שיגר 273 קטיושות - מהן 151 נחתו בישראל ו-122 ברצועת הביטחון. מנגד, צה"ל ירה למעלה מ-22,000 פגזים לעבר מטרות בלבנון. נדלה מאתר מז"י, <http://www1.idf.il/mazi/site/templates/controller.asp?lang=HE&fid=48822>. בתאריך 4.12.05.

⁸⁷ ראיון עם מתאם פעולות הממשלה בלבנון, אורי לוברני לאחר המבצע. און לוי, "זאב זאב - והזאב הגיע", דבר, 6.8.93, עמ' 17.

גילם בתוכו איום שלא היה מספיק משמעותי ביחס למדרג האינטרסים של מי שהוא אמור היה להרתיע. נראה כי חזבאללה חש עצמו נפגע יותר מכך שאינו יכול להגן על אזרחי הדרום (בשל אי השימוש בקטיושות), ומאי יכולתו לפעול כנגד צה"ל, מאשר מההסלמה שהיתה גלומה באיום הישראלי⁸⁸. זאת ועוד, חזבאללה החל להכין עצמו מבצעית לאיום גדול יותר על ישראל על ידי הגדלת המלאים של הקטיושות בדרום לבנון, בהנחה כי ישראל תירתע מפגיעה נרחבת בתושבי הצפון. ולבסוף, במהרה, בגלל אינטנסיביות העימות, נוצרה פגיעה באמינותו של צה"ל, שבחר לא להגיב במבצע נרחב על ירי חזבאללה לשטח ישראל. באופן עקיף, הפגיעה הנרחבת באוכלוסיית הדרום הגבירה את התמיכה של האוכלוסייה בדרום לבנון בחזבאללה, בעיקר על רקע העמקת השקעתו בדרום ובשיקום ההריסות. בכך, בטווח הארוך, שיפר המבצע את יכולתו של חזבאללה "לשלם מחיר" גבוה יותר במקרה של פגיעה בתושבי הדרום, ללא פגיעה משמעותית בתמיכה לה הוא זוכה בדרום. ההכרה בחזבאללה כי מבצע "דין וחשבון" לא היה שלילי מבחינת הארגון היא אחת הסיבות לדעתי כי הארגון לא חש צורך להפעיל אמצעי הרתעה נוספים כגון פיגועים נגד ישראל בחו"ל מיד לאחר סיום המבצע.

מבצע "ענבי זעם"

מבצע "ענבי זעם" (10-27.4.96) בא, בראיית ישראל, להביא לחידושו והידוקו של "הקו האדום" שנוצר במהלך מבצע "דין וחשבון", ולהבטיח את אי ביצוע הירי של חזבאללה לשטח ישראל, לאחר התגברות המקרים בהם נורו קטיושות לצפון ישראל⁸⁹. פתיחתו של המבצע החלה באופן דומה לאופן בו התנהלו מספר רב של אירועים עד אז: ב-8.4.96 נהרג ילד לבנוני ממטען, שחזבאללה טען כי ישראל הטמינה. בתגובה ירה חזבאללה למחרת קטיושות על קרית שמונה, והביא לפציעתם של 30 ישראלים. בניגוד למקרים קודמים היו במקרה הזה שני משתנים חשובים אותם לא העריך חזבאללה נכון, ובמידה מסוימת הביאו לכישלון ההרתעה שלו כנגד צה"ל⁹⁰: ראשית, נצראללה לא העריך נכון את מצבו הפוליטי הבעייתי של ראש הממשלה, שמעון פרס, ערב הבחירות (שהתקיימו ב-29.5.96) ואת משמעותו. פרס היה נכון להסתכן בלשלם מחיר מסוים בשל תגובתו, על פני המחיר הפוליטי הכבד של העדר תגובה. בניגוד לאירועים קודמים, הנחה פרס את צה"ל להגיב בעוצמה לאירוע. יש להניח כי גם מספר הנפגעים הרב מידי הרקטות, הוסיף משקל מסוים להחלטתו של פרס. ביומיים הבאים פתחה ישראל במבצע "ענבי זעם", כשחיל האוויר תוקף בבקעת הלבנון, ולראשונה מזה 14 שנים גם בכירות.

הטראומה הישראלית מפלישה חוזרת ללבנון והרצון להימנע ממספר נפגעים גדול, לצד יכולת ההרתעה במניעה של חזבאללה הביאו לכך שישראל לא הפעילה כוחות קרקעיים, והתבססה על ירי

⁸⁸ בפועל נמנע אמנם חזבאללה מירי לשטח ישראל במשך כשנה, אך לא חדל מלפעול בחסות הכפרים והאוכלוסיה האזרחית. כך על פי סגן שר הביטחון, אורי אור. איתן רבין, "קרית שמונה ספגה את עיקר הפגיעה – פצועים ונזק כבד", הארץ, 11.4.96, 2. לפי כן נעשו מספר ניסיונות להשיג זאת באמצעים מדיניים, כך לדוגמא במסגרת המו"מ עם סוריה או באופן עקיף מול ארה"ב. אלוף בן, "רבין ידון היום עם רוס בדרכים לשיפור ההבנות ממבצע "דין וחשבון"", הארץ, 10.7.95.

⁸⁹ במהלך 1995-1996 בוצעו מספר פעמים ירי של עשרות רקטות לעבר ישראל, אולם הנזק היה קטן יותר. על התייחסותו של חזבאללה ליכולת ההרתעה של הרקטות ניתן ללמוד ממספר התבטאויות. כך לדוגמא דבריו של מזכ"ל הארגון, חסן נצראללה, כי ישראל אינה מסוגלת להגיב על הפיגועים, בגלל הקטיושות, ובכך הופך חזבאללה למגן הלבנונים. איתן רבין, "מנהיג חזבאללה: ישראל אינה מסוגלת להגיב על הפיגועים, בגלל נטל הקטיושות", הארץ, 29.10.95, הדברים נאמרו בעקבות העדר תגובה ישראלית על מותם של 9 חיילי צה"ל בשני פיגועים.

ארטילרי ותקיפות מהים והאוויר⁹¹. מבחינה אופרטיבית, סיומו של מבצע "ענבי זעם" על רקע הפגיעה באוכלוסיה לבנונית במחנה האו"ם בכפר קנא, הביא לשינוי מהותי במאזן ה"עלות – תועלת" של ישראל, והביא לכך שבעתיד נזהרה ישראל יותר בנכונותה "להעניש" את חזבאללה על ידי השבת אש ארטילרית לישובים או בסמוך אליהם.

במישור של ההרתעה האסטרטגית, הפגיעה הפיזית של ישראל בביירות חידדה את האיום הישראלי על חזבאללה, והיתה הצלחה הרתעתית משמעותית לישראל בשל יצירת "מחיר" גבוה לחזבאללה. "המחיר" מבחינת חזבאללה בא לידי ביטוי בשני מישורים. ראשית, היה זה האיום המשני של הפגיעה הפיזית, בתשתיות ובפעילים של הארגון. אך חמור מכך, היה זה איום משמעותי על מעמדו של הארגון בשל הפגיעה באוכלוסיה של ביירות. אוכלוסיה זו היא שקובעת דעת הקהל הלבנונית-לאומית, היא שחשה ביתר שאת שהיא נפגעת שלא לצורך, והיא זו שלא היתה רגילה להיות "בעין הסערה"⁹². הכרה זו הביאה למספר מהלכים מרכזיים שיזם הארגון, שנבעו מאי רצונו של הארגון לשלם מחיר זה (על כך בהמשך). בעקבות מבצע "ענבי זעם" הוקמה ועדת המעקב אחר יישום ההבנות שהושגו. בוועדה, שפעלה בחסות יוניפי"ל, היו חברים נציגים לבנונים, סורים, ישראלים, צרפתים ואמריקאים. המכניזם של כינוסי הוועדה היו מקור חשוב ליכולת הצדדים להעברת מסרים שונים ביניהם, ועל ידי כך יצרה הוועדה כלי נוסף לשיפור התקשורת בין צדדים, וחזקה את היכולת לשימוש יעיל בהרתעה.

מקרי מבחן להרתעה הטקטית

במהלך 1999 ניתן לזהות שני מקרי מבחן משמעותיים ליכולת ההרתעה הטקטית של צה"ל. המקרה הראשון הוא כישלוננו של צה"ל בתגובה לחיסולו של מפקד יק"ל, ארוז גרשטיין בפברואר 1999, והמקרה השני הוא הצלחתו של צה"ל בהפעלת לחץ אפקטיבי על חזבאללה בכפר ארנון באפריל 1999. ב-28.2.99 הפעיל חזבאללה מטען כנגד שיירת צה"ל שבה נסע מפקד יחידת הקישור ללבנון, תא"ל ארוז גרשטיין, ומביא למותו ולמותם של 3 ישראלים נוספים. היה זה שיאה של "מלחמת המטענים" שהפעיל חזבאללה כנגד צה"ל מאז מבצע "ענבי זעם", מלחמה בה לא הצליח צה"ל למצוא מענה מבצעי הולם לאיום המטענים. מיד לאחר הפיגוע הושמעו בישראל איומים רבים לפעילות ענישה רחבת היקף שצפויה לבוא, ובכלל זה תוגברו כוחות קרקעיים ברצועת הביטחון. בפועל, ישראל ביצעה מספר פעולות תקיפה שגרתיות מהאוויר וכן ירי ארטילרי, פעולות שלא הביאו לנפגעים או נזק לחזבאללה. בכך איבדה ישראל את המרכיב הכל כך קריטי בהרתעה – אמינות, והפסידה הזדמנות פז ליצירת "מאזן אימה" שיביא את חזבאללה להגביל את עצמו ב"מלחמת המטענים". אירוע זה עמד בניגוד מוחלט לתגובת החזבאללה על חיסול עבאס מוסאווי, או מפקד הכפרים בדרום (נובמבר 1995), אז הגיב הארגון בעוצמה כנגד צה"ל.

המקרה השני, שמבחינה הרתעתית יצר הצלחה שלא נוצלה, היה סביב אירועי הכפר ארנון. בעקבות סדרת פיגועים באזור מוצב הבופור, סגר צה"ל את הכפר ארנון, שעד אז היה מחוץ לרצועת

⁹¹ במהלך המבצע נורו 777 טילי קטיושה לעבר ישראל וחיל התותחנים ירה 25,321 פגזים לשטח לבנון. נדלה מאתר צה"ל / מז"י, <http://www1.idf.il/mazi/site/templates/controller.asp?lang=he&fid=48816>, בתאריך 4.12.05.

⁹² לפגיעה באוכלוסית "הליבה" יש משמעות רבה על פני הפגיעה באוכלוסיה החלשה של הפריפריה, תופעה המוכרת מאוד בחיי היום-יום בישראל בשאלת הפגיעה של הארגונים הפלסטינים בתושבי שדרות.

הביטחון, ממזרח (ולמעשה הרחוב בכך את רצועת הביטחון). בתחילה מנסה צה"ל לבצע זאת באמצעות גדרות שנפרצות (במחצית פברואר 1999)⁹³, ולאחר מכן כובש צה"ל את הכפר ובונה מוצב של צד"ל במקום (מחצית אפריל 1999). כתוצאה ממהלך טקטי זה, הודיעה לבנון ל"ועדת המעקב" כי היא מוכנה לפעול למניעת פיגועים במקום, בתמורה להחזרת הסטטוס קוו. לאחר מכן, ולאחר שכל פעולות המחאה השונות לא הצליחו להשיב את הסטטוס קוו, הודיעה גם סוריה כי היא מוכנה לערוב לשקט בתמורה לנסיגת צה"ל. בכך הצליח צה"ל במהלך מבצעי שנוולד מצורך סיכולי, ליצור מהלך בעל פוטנציאל הרתעה חשוב, שכן הוא יצר איום על אינטרס חיוני של חזבאללה – הגנה על כפרי דרום לבנון. בשנה שלאחר מכן (עד הנסיגה), לא ביצע צה"ל מהלך נוסף דומה, למרות ההסלמה בלחימה.

אין ביכולתי לקבוע זאת באופן מוחלט, וככל הנראה הדעות לא היו אחידות, אך ניכר כי בשנים אלו מתחזקת התפיסה השגויה של צמרת צה"ל ומדינת ישראל ביחס למשמעויות יחסי ההרתעה עם חזבאללה. מלבד שאלת נכונות הנסיגה החד צדדית (עליה ניתן היה אולי להתווכח עם טיעונים לכאן ולכאן), ממשיך המטכ"ל הישראלי לשגות בראיה אנכרוניסטית של הדברים. ניכר כי חלק ניכר מהפעילות מבוצע בתגובה כמעט רפלקסיבית, תוך התעלמות מבחינה מעמיקה של משמעויות הדברים, או ניסיון להשגת השפעה אמיתית על המציאות בשטח לאורך זמן⁹⁴. כך מתחזק זו בהדרגה אותו סולם תגובה ידוע מראש שמביא, כפי שראינו גם בפרק הקודם, לצמצום תחושת אי הודאות של חזבאללה ובכך גם לשחיקה ביכולת ההרתעה של ישראל⁹⁵. גם במישור של הבנת המצב האסטרטגי בלבנון והזירה הבין לאומית יש התעלמות משינויים קריטיים וממשמעויותיהם לצה"ל ולמדינת ישראל. כך למשל טוען ב-1999 האלוף (במיל) יוסי פלד: "לכן בדיון הזה צריך לזכור שאנחנו לא מתמודדים עם מדינה, אלא עם מהומה גדולה, ובלבנון עדיין אין שום גוף שהוא חזק דיו להוביל תהליכים שישנו את המציאות הזו"⁹⁶.

יכולת ההרתעה והמשא ומתן המדיני

החל מכינוס ועידת מדריד (באוקטובר 1991) נכנסו מדינת ישראל ומדינות ערב לתהליך מדיני שמטרתו סיום הסכסוך הישראלי-ערבי. כניסתן של מדינות ערב מרצונן לתהליך השלום, ובראש ובראשונה כניסת סוריה לתהליך, יצרו מצב בו גדלה יכולת ההשפעה של ישראל על מדינות אלו באמצעים מדיניים. במצב זה ניתן לראות התחזקות יכולת ההרתעה של ישראל כמדיניות, או כאסטרטגיה: ראשית באופן ישיר בעצם רצונן של מדינות ערב לממש הישגים דרך המשא ומתן המדיני על פני שימוש

⁹³ את פריצת הגדרות סביב ארנון הוביל ראש ממשלת לבנון עצמו, בהשתתפות אלפי מפגינים מכל העדות, שבאו מביירות. כך למשל מציין רן אדליסט בספרו על אהוד ברק, בהתייחסו לחיסולו של מח"ט צד"ל, השאם עקל, "כמי שמכיר את הדינמיקה המתגלגלת ותגובת הנגד הצה"לית... להורות למופז לא להסלים את התגובה, ולוודא שצה"ל לא יגיב על פי ההתניה השגרתית...". הראיה של תגובה טקטית מקומית כמחזקת הרתעה היא גם נחלתו של רה"מ, אהוד ברק: "כעבור שבוע נהרגו שלושה חיילים... האם להחזיק מכה בידעה ברורה שיש בה חיזוק ההרתעה...". רן אדליסט, אהוד ברק – מלחמתם בשדים, (אור יהודה: כנרת, 2003), עמ' 245.

⁹⁴ בעבודה זו נמנעתי ממחקר כמותי, אולם מאיסוף המידע עולה תמונה ברורה של סולם התגובה הצה"לית בשנים 1995-1999: ירי ארטילרי גורר ירי נגדי (מכוון למקורות הירי), פיגוע שמביא לפצועים מביא לירי ארטילרי תלוי במספר הנפגעים שיש לצה"ל או צד"ל (עד מאות פגזים בירי התגובתי), ופיגוע שיוצר הרוגים מביא לתקיפה של חיל האוויר. במהלך 1999 נכרת הסלמה מסוימת בסולם, ככל הנראה כחלק מההערכות החדשה של צה"ל שצוינה מעלה.

⁹⁵ פלד, "הרקע לנוכחות צה"ל באזור הביטחון", שם, עמ' 30. באותו יום עיון טוען דב תמרי כי אופי הפעולה של צה"ל בלבנון, של תגובה מיידית לפי "האירוע הכואב" הוא שגוי ואנכרוניסטי גם הוא. דב תמרי, "המלחמה בלבנון – עיון מחודש", אזור הביטחון בלבנון: עיון מחדש, שם, עמ' 62.

בכוחן הצבאי, ושנית באופן עקיף, באמצעות לחץ המעצמות ואירופה על סוריה, אירן ולבנון. כך למשל, בתחילת המו"מ עם סוריה או כשהמגמה במו"מ היתה חיובית פעלה סוריה לריסון החזבאללה.⁹⁷

מנגד, רצונה של ישראל להימנע מפגיעה בתהליך המדיני, ובעיקר התרשמות חזבאללה כי זהו המצב, הביא לפגיעה בהרתעה האופרטיבית של ישראל: חזבאללה העריך כי בזמן של אירועים משמעותיים בתהליך המדיני, תימנע ישראל מתגובה חריפה כנגדו. על כן, העריך חזבאללה כי פעולה משמעותית שלו, שתיתן לו הישגים מוראליים (פנימה כלפי פעיליו ותומכיו, ובעיקר כנגד צד"ל) – תגרור תגובה מרוסנת מצד צה"ל.⁹⁸ במקרים אחרים, עודדה סוריה (או אירן) את חזבאללה לביצוע פיגועים, מתוך שיקוליה שלה, ובכך תרמה משמעותית לצד ה"רווח", במאזן העלות והתועלת של הארגון.⁹⁹ במקרים אחרים, הגם שפעילות חזבאללה לא באה לנצל מצב מדיני ספציפי, בחרה ההנהגה המדינית בישראל שלא להגיב מתוך שיקולים רחבים יותר של מו"מ מדיני. ככלל, ככל שהלך וקרבו מועד הנסיגה הצפויה מלבנון, התחזקה מגמה זו.¹⁰⁰

דימוי האויב והמאבק בראיית חזבאללה

בתקופה זו נמשכת ומתעצמת מגמת הפרגמטיזם בחזבאללה, המעניקה משקל הולך וגדל להשגת המטרות המיידיות של הארגון על פני אידאות ורעיונות תיאורטיים לטווח הארוך. המאבק בישראל ממשיך להיות צורך קיומי מבחינת חזבאללה אך הוא הופך בהדרגה מפעולה להגשמת רעיון המבוסס על תפיסות דתיות, לכלי מרכזי בהשגת ומימוש אינטרסים קיומיים ומוחשיים: ראשית, לארגון, כמו לציבור הלבנוני כולו, ברור כי רק באמצעות המאבק האלים הוא יצליח להביא ליציאת ישראל מדרום לבנון. שנית, המאבק בישראל הוא המצדיק את שימור כוחו הצבאי של הארגון ביחס למליציות האחרות במדינה (שנאלצו להתפרק מנשקן), והוא המעניק לארגון את הלגיטימציה הרבה לה הוא זוכה בלבנון, הסיוע והגיבוי מסוריה והתמיכה החומרית מאירן. בנוסף, כהלך רוח, וכתפיסת יסוד (לא בהכרח דתית) חזבאללה, כמו גם מדינות ערב אחרות, רואה בישראל גורם תוקפני המאיים עליהם. הפיגועים בארגנטינה ויצירת ההרתעה האסטרטגית נדרשת לארגון על מנת למנוע או לצמצם את תחושת האיום הישראלי, ולתחם את גבולות העימות על ידי יצירת הרתעה חלקית נגד ישראל.

הצלחותיו של חזבאללה נגד צה"ל, לצד כישלונו של צה"ל בהתמודדות עם האינתיפאדה הפלסטינית והירידה החדה בהתנדבות ליחידות הקרביות בצה"ל בתחילת שנות ה-90, יוצרים בהדרגה הערכת חוסר של חזבאללה לנחישותה של ישראל או לנכונותה "לשלם מחיר" בחיי אדם ובנזק כלכלי. התפתחות תנועת המחאה בארץ, בשלהי 1997, ותגובות קציני צה"ל להגבלת פעילות צה"ל בשנה

⁹⁷ קרמר, שם, עמ' 81-82.

⁹⁸ הדוגמאות לדפוס חוזר זה הן רבות, ועל כן נציין רק מספר מצומצם: רון בן ישי, "צריך להראות להם מי בעל הבית", מוסף ידיעות אחרונות, 25.11.94, עמ' 8-9. און לוי ושמעון וייס, "קצין נהרג ו-13 חיילים נפצעו בדר"ל", דבר, 26.7.94, עמ' 1, יצוין כי הפיגוע בוצע בזמן חתימת ההסכם עם ירדן בווינגטון. איתן רבין, "העיתון הלבנוני 'אלספיר': מצרים מזוהיה את ישראל שלא תקוף בלבנון", הארץ, 23.6.94, 4 (בעקבות נפילת חייל בלבנון).

⁹⁹ לעיתים ביצע חזבאללה פיגועים כי חש שהמהלך יתרום לכוחו ומעמדו, כמו ביצוע פיגוע התאבדות ב-30.12.99, עם חידוש המו"מ המדיני בין סוריה לישראל. עמוס הראל, "13 פצועים בפיגוע התאבדות בלבנון", הארץ, 31.12.99.

¹⁰⁰ אדליסט, שם, עמ' 245-246, 249, 251. בחלק מהמקרים, ההימנעות מתגובה מונעת גם מיכולת ההרתעה של חזבאללה, קרי החשש מקטיושות בצפון.

שקדמה לנסיגה, רק חיזוקו תחושה זו¹⁰¹. יחד עם זאת יודגש, כי הערכה זו כשלעצמה לא הביאה בשלב זה באופן ישיר לכשלים בהרתעה של הצדדים (אולם היא שעמדה מאחורי "נאום קורי העכביש" של נצראללה מיד לאחר יציאת צה"ל מלבנון, והיא חלק מכישלון ההרתעה שהוביל למלחמת לבנון השנייה).

הנכונות של חזבאללה לשלם את מחיר האיום

שינוי ההנהגה במהלך 1992, ובעיקר ההחלטה להשתתף בבחירות, היו מהלכים שיצרו מחויבות של הנהגת חזבאללה לרעיון ולמבנה פוליטי מסוים. אומנם אין בכונותי לטעון כי רעיונות המלחמה ההיסטורית בכופרים, ונכונות ההקרבה, נעלמו במישור האישי והאידיאולוגי, אך במישור הארגוני היה כאן שינוי משמעותי במשקל של כל אחד מהמרכיבים בשיקוליו של הארגון. **ממאבק שאמור להמשך דורות, החלה חזבאללה לנסות ולהשיג יעדים פוליטיים מוחשיים, שלהם מחויב הארגון במשך 4 שנים, שלאחריהן שוב יעמוד למבחן ההתמודדות על דעת הקהל.**

הפעילות הצבאית השוטפת של ישראל לא איימה על אף אחד מהאינטרסים החשובים של חזבאללה, אלא להפך – היא עזרה לארגון לשמור על האינטרס החיוני של המשך המאבק בישראל. גם פעולות ההסלמה של ישראל, כפי שניתן לראות במהלך מבצע "דין וחשבון" לא תמיד איימו על אינטרסים חשובים של הארגון. במישור המיידי, עם כל התקפה ישראלית נוספת על אזרחים לבנונים הלך וזכה חזבאללה לתמיכה ולחיזוק במלחמתו נגד "האויב ציוני" הפוגע בחפים מפשע¹⁰². יחד עם זאת, כפי לניתן לראות כתוצאה ממבצע "ענבי זעם", גם למנהיגי חזבאללה היה ברור כי במידה והנזק שיגרם לציבור הלבנוני בכללותו יהיה גבוה מדי, הוא יאבד מהלגיטימציה וחופש הפעולה לה הוא זוכה. יתכן והיחלשותו של חזבאללה בבחירות 1996 (בעיקר בשני אזורי הבחירה שלא היו בקו הלחימה עם ישראל, אלא נפגעו באופן חד פעמי במהלך "ענבי זעם", ביירות והר הלבנון) נובע אכן מהשפעה סורית¹⁰³, אך לדעתי היחלשות זו משקפת גם את הפגיעה שחש ציבור הבוחרים מהארגון. זאת ועוד, בעקבות "ענבי זעם" החל חזבאללה בשורה של מהלכים שבאו לצמצם את הנזק שנגרם לו במבצע, ולהבטיח כי נזקים אלו לא ישובו בהסלמה הבאה לכשתבוא. במישור הצבאי, החל מיוני-יולי 1996, קיבל חזבאללה מאירן וסוריה קטיושות ארוכות טווח בקוטר 240 מ"מ (לטווח של 40 ק"מ) שנועדו לאפשר לו פגיעה באזורים שלא נפגעו בעבר מקטיושות ועל כן היו הרבה יותר פגיעים, ובכלל זה התעשיות החיוניות והרגישות במפרץ חיפה. ממועד זה, ועד מלחמת לבנון השנייה, ביולי 2006, נמנע חזבאללה לעשות שימוש באמל"ח זה, למרות מספר מקרי מבחן ועימותים שהיו לו עם צה"ל¹⁰⁴. במישור החברתי-פוליטי, זכתה חזבאללה לסיוע אירני מסיבי שבא לידי ביטוי בהגדלת הסיוע הכספי הישיר (ככל הנראה מ-80 מליון ל-100 מליון דולר בשנה), והוא הגדיל את ההשקעה של בשיקום הדרום ויצירת תשתיות

¹⁰¹ שפירא, שם, עמ' 207.

¹⁰² רויטרס, ביירות, 15.4.96, מצטט את ראש ממשלת לבנון שאומר זאת באופן ברור וחד. נדלה מאתר www.nando.net.

¹⁰³ Graham, *Op. Cit.*, pp. 59-67.

¹⁰⁴ גדעון אלון, "הרמטכ"ל: לחזבאללה יש כנראה טילים המסוגלים לפגוע בעכו ובכרמיאל", *הארץ*, 14.8.96, ע' 1. ע"פ הדיווח האמל"ח הגיע כבר ביוני או ביולי 1996. ראה גם אצל אפרים קם, *מהטרור ועד הגרעין*, (ת"א: מכון יפה למחקרים אסטרטגים, 2004), עמ' 271-272.

חברתיות וכלכליות באמצעות "ג'האד אלבנא"¹⁰⁵. במישור הפוליטי, בניסיון לשפר את מעמדו בחברה הלבנונית נאות חזבאללה לחילופי שבויים עם ישראל ביולי 1996, תוך התגברות על מחלוקות פנימיות שונות בארגון ובאירן, ולמרות שבעסקה לא הצליח הארגון לכלול את כלל הלבנונים העצורים¹⁰⁶.

בטווח הבינוני, המהלך שיזם חזבאללה בסוף 1997 להקמת "פלוגות ההתנגדות הלבנוניות" נבע, לדעתי, מהכרה של הנהגת הארגון בשחיקת כוחו בקרב הציבור הלא שיעי בלבנון, ומן הצורך לטשטש את העובדה כי העדה השיעית היא העדה היחידה בלבנון הנושאת נשק. העובדה כי חזבאללה ניסה רוב הזמן לשמור על הסכמות "ענבי זעם" מוכיח כי ההרתעה הישראלית שהיתה גלומה בשבירת ההסכמות, קרי חזרה למודוס אופרנטי של "ענבי זעם", היה גורם מרתיע אפקטיבי (בתקופה זאת). במהלך 4 השנים עד הנסיגה, היו לחזבאללה מספיק מקרים שהיה לו אינטרס וגיבוי סורי ואירני לפעולה רחבת היקף, אולם הוא נזהר שלא לגרור תגובה ישראלית חריפה.

תחום נוסף שהשפיע בעקיפין על יחסי ההרתעה היתה כניסתו של חזבאללה לשלטון המקומי בלבנון. בבחירות למועצות המקומיות ב-1998 הפגין הארגון הצלחה רבה, כשזכה בראשות 30 ישובים בדרום לבנון, 25 ישובים בבקעא ו-2 מושבים במועצת העיר ביירות¹⁰⁷. הכניסה לשלטון המוניציפאלי ביטאה את הצלחת חזבאללה לזכות בתמיכת ההמונים, והעניק כר פורה לפעילות מורחבת במישור החברתי, אולם עשויה היתה להיות "מלכודת דבש" בראיה ההרתעתית: במקומות אלו יכלה ישראל, לו רצתה, להביא לנטרול פעילות המוסדות המוניציפאליים וליצור נזק ישיר לארגון ולפועלים מטעמו.

יכולת ההרתעה של חזבאללה כנגד ישראל

חיסולו של מזכ"ל חזבאללה, עבאס מוסאווי, ב-16.2.92 על ידי צה"ל הביא לשתי תוצאות קריטיות ליכולת ההרתעה של חזבאללה כנגד ישראל, ולהתפתחות של הרתעה בשני מישורים נפרדים, אותם אחלק למישור אסטרטגי ולמישור אופרטיבי.

הרתעה אופרטיבית

בעקבות חיסולו של מוסאווי הגיב חזבאללה, לראשונה, בירי קטיושות לצפון ישראל ובכך עבר "מחסום פסיכולוגי" והפך את הכלי לאמצעי הרתעה נגד ישראל. מנקודה זו ואילך, הפכה הקטיושה לאמצעי ההשפעה המשמעותי ביותר להרתעה האופרטיבית (ואף להרתעה האסטרטגית-צבאית) של חזבאללה כנגד ישראל. באמצעות שימוש בנשק זה, החל חזבאללה מעצב כללי משחק חדשים נגד פעילות צה"ל, תוך שהוא מגיב בירי קטיושות לרצועת הביטחון וישראל, כל אימת שחש כי ישראל מאיימת על הסטטוס קוו אותו ניסה הארגון ליצור. בראש ובראשונה הגיב הארגון על ירי צה"ל לכפרי דרום לבנון שהביא לפגיעה באזרחים. בהדרגה נאלץ צה"ל להכיר במשוואה, שקיבלה תוקף בדמות הבנות "דין וחשבון" שנקבעו ביולי 1993¹⁰⁸. שינוי זה בכללי המשחק, השימוש בנשק לפגיעה בתוך גבולות מדינת

¹⁰⁵ כתבת רקע על פעילות הארגון הופיע, בעקבות מבצע "דין וחשבון", בעיתון אלאקטצאדי, 1.9.93, בתרגום חצב בסימוכין 1193/843/0001.

¹⁰⁶ גיא בכור, "חיים ומוות בידי המפלגה המשחררת", הארץ, 23.7.96.

¹⁰⁷ Hamzeh Al-Nizar, "Myth and Reality", Index on Censorship, No. 5, 2000, p.130.

¹⁰⁸ און לוי, "זאב זאב – והזאב הגיע", דבר, 6.8.93, עמ' 17. ראיון עם אורי לוברני, מתאם פעולות הממשלה בלבנון. בראיון אומר לוברני: "הארגון לאורך חודשים רבים הגביר את פעילותו ושינה את כללי המשחק. נוצר מצב שכל תגובה שלנו מתוך אזור הביטחון אל עבר עמדות החזבאללה מצפון לאזור, העמידה בסכנה את ישובי הצפון".

ישראל, הינו מהותי מבחינת חזבאללה לאור העובדה כי עד אז נמנע הארגון מלעשות שימוש בנשק זה, ובאופן עקרוני גם בהמשך נמנע מפגיעה בתוך גבולות ישראל באמצעים אחרים (למעט חריגים בודדים לאחר 1996).

במהלך השנים שלאחר מכן עשה חזבאללה שימוש מכוון ומושכל בירי הקטיושות, בניסיון להשתמש בקטיושות ליצירת מדרג תגובות שונות לאיומים שונים של ישראל על הסטטוס קוו אותו רצה הארגון לשמר, **תוך שניתן להבחין בהסלמה הדרגתית בתגובה**. כך למשל, במהלך 1993-1994 ביצע הארגון ירי קטיושות על ישובים ברצועת הביטחון בתגובה לפגיעה באזרחים לבנונים, למעט מקרים שמספר הנפגעים היה רב, אז בוצע ירי על יישובי הצפון¹⁰⁹. במהלך 1995 מסלים חזבאללה את תגובתו, ומגביר את מספר הפעמים בהם הוא בוחר להגיב בירי על ישראל. כמו כן, מתחיל חזבאללה להשתמש בירי קטיושות לשטחים פתוחים בישראל או בירי קטיושות לרצועת הביטחון במקרה של הרס בתים נטושים בלבנון על ידי צה"ל, כשאזרחים לבנונים נפגעים, או כשעוצמת העימות מולו עולה (ועולה מספר הנפגעים שלו)¹¹⁰. נשק הקטיושות משמש את חזבאללה גם ככלי מרכזי ליצירת הרתעה עקיפה על צד"ל, כאשר הוא בוחר להגיב בירי לישראל על מקרים בהם צד"ל מנסה להעניש את חזבאללה על פעולות שבוצעו נגד בכירי צד"ל. בהמשך, לאור תחושת הארגון כי הוא מצליח בקביעת סטטוס קוו חדש באמצעות הקטיושות, ניסה הארגון להבטיח הגנה גם למפקדי השטח הבכירים שלו, והוא החל מגיב בירי כבד של קטיושות לצפון ישראל בתגובה לחיסול בכיר בארגון (גם כשזה בוצע במסגרת ההבנות)¹¹¹. עם סיום מבצע "ענבי זעם", נראה כי תחושת הפגיעות שחש הארגון (בכלל זה על רקע תהליכים פנים לבנונים כמו הבחירות המוניציפאליות ב-1998), וקיומה של "ועידת המעקב" הביאו שוב לעלית "סף התגובה" של חזבאללה, ולצמצום מקרי הירי לעבר ישראל.

להערכתו, תפיסת הפעולה של חזבאללה, כארגון לבנוני-שיעי, היתה לפעול מלבנון כנגד כוחות צה"ל המשמשים כצבא כיבוש באדמת לבנון. בעיקר על רקע הטראומה של האוכלוסיה השיעית בדרום מהעימותים עם אש"פ ותגובות צה"ל כנגד אש"פ, היה חשוב לחזבאללה ליצור הבחנה זו שבין שחרור לבנון לבין שחרור פלסטין. מדיניות זו קיבלה חיזוק לאור העובדה שחזבאללה זכה להשאיר את נשקו ב-1991, כדי לשחרר את לבנון מהכיבוש הישראלי, ולא על מנת "לשחרר את פלסטין". כך או אחרת, החל מ-1992, ועד היום, נשמר נשק הקטיושות כנשק הרתעה והסלמה נגד ישראל, ולא כאמצעי לפיגועים רגילים¹¹². יחד עם זאת, במחצית שנות ה-90 החל חזבאללה פועל במישרין בתוך ישראל. כך, באפריל 1996, התפוצץ בירושלים (במהלך "תאונת עבודה") מחבל שנשלח על ידי חזבאללה, ובנובמבר 1997 נעצר אזרח גרמני שנשלח אף הוא על ידי חזבאללה לפעול בישראל. לדעתי, שני המבצעים הללו היו

¹⁰⁹ כ-14.4.94 (יום העצמאות), ב-7.8.94, ובשתי תקריות בסוף אוקטובר 1994. מבוסס על דיווחים בהארץ.

¹¹⁰ כך לדוגמה בגזרה הצפונית של רצועת הביטחון, באוגוסט 1995. הארץ, 22.8.95, 31.8.95.

¹¹¹ בתגובה לחיסול בכיר על ידי מטען בג'בשית. גיא בכור, "חזבאללה: התוקפנות הציונית אילצה את ההתנגדות האיסלאמית להגיב בקטיושות", הארץ, 29.11.95. כך לדוגמה, על חיסול פעיל בביירות בדצמבר 1994 בחר חזבאללה לא להגיב כלל.

¹¹² ראובן ארליך, "תפיסת אזור הביטחון ועמידתה במבחן המציאות", שם, עמ' 21. כבר ב-1996 קבע פדאללה כי "השימוש המושכל בקטיושות הביא ביטחון לאזרחים לבנונים רבים", אצל: קרמר, שם, עמ' 83.

בגדר ניסיון שולי במאמץ החזבאללה נגד ישראל, אולי לשם יצירת אמצעי לחץ נוסף על העורף הישראלי, ולא נבעו משינוי בתפיסת המאבק¹¹³.

כפי שכבר הוזכר, יכולת ההרתעה של חזבאללה נגד ישראל זכתה לערך מוסף מיוחד בזכות אישיותו ויכולותיו של מזכ"ל הארגון, חסן נצראללה. נצראללה, בניגוד למנהיגים ערביים אחרים, מכיר בחשיבות דעת הקהל בישראל, ופעם אחרי פעם מפנה את מסריו ישירות לעם בישראל, ולא למקבלי ההחלטות. פשטות המסרים ובהירותם חזקו את אמינות המסר ההרתעתי המובע "מראש הנחש" בעצמו.

הרתעה אסטרטגית - מדינית

התגובה השנייה, המשמעותית יותר, ביחסי ההרתעה האסטרטגיים הגיעה חודש אחרי ההתנקשות בעבאס מוסאוי: ב-17 במרץ 1992, הופעלה מכונית תופת בסמוך לשגרירות ישראל בבוינוס איירס, ככל הנראה על ידי סוכנים אירנים ועוזריהם. **שוב יצר חזבאללה "קו אדום" מובהק ביחסי ההרתעה שלו עם ישראל:** פגיעה במנהיגי הארגון תביא לפגיעה מיידית במטרות ישראליות (ויהודיות?) ברחבי העולם. שלב נוסף ביכולת ההרתעה האסטרטגית של חזבאללה כנגד ישראל התפתח לאחר תקיפת חיל האוויר על בסיס אימונים של חזבאללה בעין דרדרה (ביוני 1994), במהלכה נהרגו 26 פעילי חזבאללה, וככל הנראה אף מדריכים אירנים. **בניגוד לציפיות, בתוך זמן קצר בוצע הפיגוע כנגד בניין הקהילה היהודית בארגנטינה (18.7.94), במהלכו נהרגו 85 אזרחים ו-230 נפצעו.** מלבד הנזק המידי לישראל, וההוכחה כי חזבאללה מסוגל להוציא פיגועים לפועל במהירות, היתה כאן גם חשיפת פגיעותה של ישראל והקהילות היהודיות בחו"ל, **ובעיקר היה בכך מהלך של "בעל הבית השתגע".** לכאורה התקיפה של צה"ל היתה כנגד מטרה לגיטימית, ללא פגיעה באזרחים לבנונים, אך מרגע זה ואילך לא היה ברור למקבל ההחלטות הישראלי (ובעיקר ליצחק רבין) מתי הוא חוצה "קו אדום" בראיית חזבאללה¹¹⁴.

מאז 1994 לא ביצע חזבאללה פיגוע נוסף ביעדים ישראלים בחו"ל, ואף ניכר כי במשך השנים חזבאללה בעצמו שחק במידה רבה את אמינותה של יכולת הרתעה זו כאשר במספר מקרים איים בביצוע פיגועים נגד מטרות יהודיות וישראליות בעולם, אך לא מימש איום זה. במקביל, נראה כי עצם התחלפותם של מקבלי ההחלטות בישראל, גם הוא תרם לעמעום תחושת האיום. להערכתנו, לאי ביצוע הפיגועים בחו"ל תרמו מספר גורמים. ראשית, חזבאללה השיג הרתעה חלקית משמעותית נגד ישראל בתחומים החשובים לו, בעוד שישראל לא הציבה מולו אתגרים שהצדיקו שימוש חוזר באמצעי זה, או ששימוש באמצעי זה לא היה משיג את התוצאה הרצויה מבחינת הארגון (כלומר הרתעה לא אפקטיבית). שנית, במחצית שנות ה-90 חלה ירידה מסוימת בנכונות האירנית להפעלת טרור בין לאומי, וחזבאללה היה צריך להציג שיקול כבד משקל לביצוע פיגוע מסוג זה, שמטבע הדברים נסמך על תשתיות אירניות¹¹⁵. שלישית, במהלך השנים, חזבאללה פיתח מערכת אינטרסים רחבה ומורכבת יותר, שבבסיסה

¹¹³ יצוין כי בסמוך למועד "תאונת העבודה", במהלך מבצע "ענבי זעם" איימה חזבאללה להפעיל מתאבדים בישראל. גיא בכור,

"חזבאללה מאיים בפיגועי התאבדות נגד יעדים ישראליים ברחבי העולם", הארץ, 15.4.96.
¹¹⁴ ועל כך יעידו מספר רב של התבטאויות של רבין. רבין, בראיון לדבר, 26.12.94, עמ' 1. ראיון של מוטה גור, סגן שר הביטחון, איתן רבין וגיא בכור, "חזבאללה מאשים את ישראל בניסיון התנקשות בחיי שני פעיליו בלבנון", הארץ, 15.12.94, עמ' א1.

¹¹⁵ המעורבות האירנית זכתה להכרה רשמית עם פרסום צווי מעצר בארגנטינה נגד דיפלומטים אירנים שהיו מעורבים בפיגוע

עומד מעמדו בזירה הלבנונית, והצורך הגובר בלגיטימציה בין לאומית למימוש אינטרסים שונים. שני תחומים אלו היו נפגעים במידה והיה מפעיל שוב את יכולות הטרור הבין לאומי שלו¹¹⁶.

לצידן של ההרתעה האופרטיבית והאסטרטגית, התפתחה הרתעה טקטית של חזבאללה כנגד צה"ל וצד"ל כתוצר נלווה של הלחימה היום יומית. נראה, כי הרתעה מסוג זה יצר חזבאללה כנגד צה"ל רק בשנים 1997-2000, כאשר בעקבות הסכמות "ענבי זעם" הרחיב ושיכלל חזבאללה בהדרגה את השימוש במטעני צד (ואחר כך את השימוש בירי טילי הנ"ט) בדרום לבנון, ומנגד, לאור התחושות בציבור הישראלי, הפך צה"ל רגיש יותר לאבידות ונפגעים. באופן זה הביאו מהלכיו של חזבאללה לצמצום הדרגתי של הנוכחות והפעילות של צה"ל בדרום לבנון (בעיקר החל מאפריל 1999).

הקשר עם הארגונים הפלסטינים

במשך השנים הקפידו ראשי חזבאללה להתנער מכל קשר עם ערפאת ואש"פ¹¹⁷, כמי שמסמן את השואה של השיעים בביירות ובדרום לבנון, תוך שפתרון הבעיה הפלסטינית מוצג כחלק מהמאבק האסלאמי בכופרים. תהליך ההתקרבות של אש"פ לישראל, ששיאו בועידת מדריד ובהסכם אוסלו, הקצין עמדה זו. בדצמבר 1992 גרשה ישראל ללבנון 415 פעילי חמא"ס וגהאד אסלאמי, לפרק זמן של שנתיים. מהלך זה אפשר מגע ישיר ובלתי אמצעי בין ראשי החזבאללה והקדרים המבצעיים שלו, להנהגת השטח של שני הארגונים האסלאמיים בגדה המערבית ועזה, הנהגה שחזרה לפעול בשטחי איו"ש בתוך פרק זמן קצר יחסית. המעורבות של חזבאללה בטרור הפלסטיני החלה מעמיקה בהדרגה, אך נשארה מינורית יחסית עד נסיגת צה"ל מלבנון, וחסרה בשלב זה משמעות מבחינה הרתעתית.

סיכום

בשנים 1992-2000 התפתחו לראשונה יחסי הרתעה משמעותיים בין ישראל לחזבאללה, תוך שניתן לאפיין בהם שני מישורי הרתעה מרכזיים: הרתעה אסטרטגית והרתעה אופרטיבית. שתי צורות ההרתעה התבססו על פגיעה במרכיב ברור אצל היריב, במספר מצומצם יחסית של אירועים, המופעלים "נגד ערך" - נגד אוכלוסייה בלתי לוחמת. שני הצדדים פיתחו מנגנונים ליצירת הרתעה שנגעו לשני המישורים (האסטרטגי והאופרטיבי), אך בשל ההבדל המהותי בין ארגון ובין מדינה אופן מימושם היה שונה. במישור האסטרטגי, ישראל איימה על נכס אסטרטגי של חזבאללה באיימה על ביירות, ואילו חזבאללה איים על קהילות יהודיות ומטרות ישראליות בכל העולם, עליהן ישראל לא יכלה להגן, ובכך גם איים על תדמיתה של ישראל כמגנת העולם היהודי. במישור האופרטיבי, שני הצדדים מיקדו את האיומים

בבניין הקהילה היהודית, וגרמה נזק תדמיתי רב לאירן בקהילה הבין לאומית. יוסי מלמן, "שופט ארגנטינאי הוציא צווי מעצר בינלאומיים נגד 4 דיפלומטים איראנים", הארץ, 11.8.94. הסוגיה שוב עלתה לכותרות במרץ ואוגוסט 2003 עם חידוש החקירה בנושא בארגנטינה.

¹¹⁶ בראיון נצאללה טוען כי חזבאללה ינקום בצה"ל על הפגיעה בכפר קנא, אולם שולל פעולה מחוץ ללבנון "מנקודת ההשקפה הפוליטית ומבחינת דעת הקהל הבין לאומית אין זה משרת אינטרס של חזבאללה או פועל לטובתה לפעול מחוץ לשטח הכבוש".

¹¹⁷ נבו מגזין, 17.10.87, בתרגום חצב בסימוכין 16.12.87/844/4963.

והפגיעות באוכלוסייה האזרחית שחיה בסמוך לזירת העימות, איום שהיה בו בכדי לפגוע קשות בכל אחד מהצדדים אך לא לאיים על קיומו, או להציבו בפני שוקת שבורה.

על מנת להבין את יחסי ההרתעה קיימת חשיבות מרכזית להבנת הרתעת גרילה כהרתעה חלקית הנוגעת לשני הצדדים. בשני מישורי ההרתעה שנוצרו (האסטרטגי והאופרטיבי) היה ברור כי ההרתעה היא חלקית בלבד, והיא כוונה למניעת צורת אלימות מסוימת, שנתפסה על ידי המגן כבלתי נסבלת, ללא יומרה למנוע כליל פעילות צבאית של הצד היריב. מכאן, כי בבואנו לבחון את הצלחת ההרתעה, עלינו להשתמש **בבחינה סובייקטיבית של ההרתעה החלקית**: ראשית, בראיית המגן, האם הוא הצליח ליצור את ההרתעה החלקית אליה כיוון, ובאיזה אחוזי הצלחה. שנית עלינו לבחון בראיית המארגר האם היתה כאן בכלל הרתעה, האם המארגר נמנע מביצוע פעולה מסוימת אותה היה מעניין ויכול לבצע כנגד המגן מתוך חשש מתגובת המגן או ממשמעויותיה.

מבחינתה של ישראל, שילובם של שני גורמים מרכזיים עומדים בבסיס יכולת ההרתעה שלה כנגד החזבאללה, הנובעים מכך שחזבאללה הוא בעל מאפיינים ברורים של ארגון גרילה: ראשית הוא השולט הבלעדי בשטח דרום לבנון, ועל כן הרתעתו עשויה ליצור שינוי ממשי בפעילות האלימה כנגדה. שנית, חזבאללה יוצר לעצמו נכס פגיע לפעילות צה"ל בדמות מעמדו הציבורי והפרלמנטרי, המהווה את הבסיס להרתעה האופרטיבית (כנגד כפרי הדרום והעדה השיעית) והבסיס להרתעה האסטרטגית (פגיעה במעמדו הסמי-ממלכתי על ידי פגיעה בביירות).

בראייתו של חזבאללה לעומת זאת, שתי נקודות אלו, שאפשרו איום על הארגון ואף פעולה של ישראל נגדו, חייבו את הארגון לפתח בעצמו הרתעה חלקית כנגד ישראל, במטרה להגן על עצמו. כך נוצר מצב שבו חלק מרכזי בפעילותו של החזבאללה הוקדשה לצמצום השפעת ההרתעה הישראלית על אינטרסים של הארגון, ואילו ניסיונו ליצור הרתעה שלו עצמו כנגד ישראל לקח חלק קטן יותר בפעילותו.

צורך מול הזדמנות

כפי שהזכרתי בפרק הראשון של העבודה, חוקרים שונים ניסו להבין את שורשיה של הצלחת ההרתעה על ידי ניתוח הפעולות כנובעות מצורך או מהזדמנות. בבואנו לנסות להבין את יכולת ההרתעה של חזבאללה על ישראל ומשמעויות פעולותיה של ישראל בתחום זה ניכר כי במקום בו ישראל בחרה לפעול מתוך הזדמנות, הרי שיצא שכרה בהפסדה.

כך למשל, חיסולו של עבאס מוסאווי ב-16.2.92 על ידי צה"ל מהווה דוגמא קלאסית לנושא. חיסולו של מוסאווי לא נשקל לעומקו בישראל, הוא לא היה בבחינת צורך מובהק, והמהלך הטקטי ואופיו העקרוני לא נבעו מכך שהיה כאן צורך מיידי ברור וחיוני. כתוצאה מכך, בחרה ישראל לא להגיב להסלמה שיצר חזבאללה, ובכך הפסידה מאמינותה, וחזבאללה זכה להרתעה כנגד מהלכים דומים בעתיד. לעומת זאת, באפריל 1996 חש הממשל בישראל כי הוא חייב לפעול בלבנון: היה כאן צורך פוליטי-קיומי של פרס, לצד צורך מבצעי בחידוש "הקו האדום" שנשחק. פרס בחר לממש מהלך צבאי של פגיעה נגד ערך למרות שהיה מודע היטב לשתי הסכנות המרכזיות, ירי ממושך על הצפון ואפשרות לפעולות טרור נגד ישראל בחו"ל. לעומת זאת, מבחינת חזבאללה לא היה כאן צורך ממשי, מיידי וחיוני, ועל כן הארגון התקשה להציג מענה מספיק להסלמה הישראלית שבאה לידי ביטוי בתקיפת ביירות, מענה שיביא לכך

שמהלך ישראלי כזה לא יחזור בעתיד (ואכן ב-1999 שבה ישראל ותקפה בביירות). הפעולה מתוך מצב אמיתי של צורך או מתוך הזדמנות מקרינה באופן משמעותי גם למישור הפעילות האופרטיבי: מהלך טקטי מסוים, המבוסס על הבנה רחבה של צורך אותו הוא משרת, גם אם ביצעו נקבע מתוך הזדמנות, יזכה לגיבוי מדיני (ומכאן להצלחה) גם אם יביא להסלמה של היריב. הדוגמא הבולטת ביותר לכך הוא המקרה של הקמת הגדר בארנון, שבאה באפריל 1999 בשיאו של תהליך ההיערכות מחדש של צה"ל, במטרה לצמצם את מספר נפגעי (מהלך שכאמור הפך לצורך מדיני-פוליטי חיוני).

פרק שישי: יחסי ההרתעה בשנים 2000-2005

פרק זה יעסוק בתקופה שמתחילה בנסיגת ישראל מלבנון במאי 2000, ומסתיימת בניסיון החטיפה שיזם הארגון בכפר ע'גר (נובמבר 2005) וסיום כהונת ממשלתו של שרון (4 בינואר 2006). תקופה זו עומדת בסימן יצירתו של סטטוס קוו חדש בגבול לבנון, אותו חפצים לשמור שני הצדדים, ובהפיכתו של "מאזן האימה" בין הצדדים לסוגיה מרכזית בניהול המאבק בין הצדדים. שינוי הסטטוס קוו בלבנון מביא את חזבאללה להשקיע מאמצים רבים בשיפור יכולת ההרתעה שלו, לצד ביצוע פעילות התקפית טקטית לאורך גבול הצפון במטרה לשרת אינטרסים פנים לבנוניים שלו.

לבנון והזירה המזרח תיכונית בשנים 2000-2005

נסיגת ישראל מדרום לבנון במאי 2000, היתה רק הראשונה בסדרה של שינויים אסטרטגיים מהותיים בזירה הלבנונית והמזרח תיכונית בחמשת השנים הבאות: מותו של חאפט' אלאסד ביוני 2000, פריצת "אינתיפדאת אלאקצא" באוקטובר 2000, פיגועי הטרור בארה"ב בספטמבר 2001, המלחמה של ארה"ב בעירק מאז 2003 ויציאת סוריה מלבנון באפריל 2005. נסיגת ישראל, ואירועים אלו הביאו לשינוי דרסטי במציאות הלבנונית והאזורית, ובפרט בסוגיית יחסי ההרתעה בין ישראל לחזבאללה: נסיגת ישראל לא רק שיצרה סטטוס קוו חדש, אלא הביאה לשינוי מדרג האינטרסים של כל אחד מהצדדים, שינתה את מחויבות הצדדים לשימורו של הסטטוס קוו ובכך השפיעה גם על אמינות הצדדים.

הזירה הלבנונית בשנים 2000-2005

מבחינה פנים לבנונית, נסיגת צה"ל השלימה את השתלטות סוריה על לבנון, קיבעה את "הסדר הסורי", וסימנה עידן של שקט ביטחוני והמשך השגשוג כלכלי, ואף הביאה להרחבתו לדרום לבנון. מותו של אסד חודש לאחר נסיגת צה"ל (יוני 2000) זעזע את היציבות שהושגה, כשבשאר אסד עלה לשלטון בדמשק. הבחירות לפרלמנט הלבנוני בספטמבר 2000 הביאו לעלייתו מחדש של רפיק אלחרירי לשלטון, וסימלו פגיעה משמעותית במעמד סוריה ותומכיה בלבנון. 4 השנים הבאות התאפיינו בצמיחה מואצת ובפיתוח כלכלי בלבנון, המתרכז בעיקר בביירות, אך כולל את כל חלקי המדינה. חיסולו של ראש הממשלה לשעבר, רפיק אלחרירי, בפברואר 2005, מביא לגל מחאה נגד סוריה ומביא, בלחץ בין לאומי, לנסיגת סוריה מלבנון. במקביל, נמשך גל רציחות פוליטיות של מתנגדי סוריה, ואי יציבות פוליטית שבאה לידי ביטוי בהתפטרות ראש הממשלה (בראשית אפריל 2005). בבחירות שמתנהלות בקיץ 2005 מצליח סעד אלחרירי לייצב גוש פרלמנטרי חזק ולהקים ממשלה בראשות פואד סניורה, בה חברים (לראשונה) גם שרים מארגון חזבאללה.

חזבאללה בשנים 2000-2005

נסיגת ישראל במאי 2000 שינתה כליל את המציאות בה פעל חזבאללה, והציבה את חזבאללה בפני אחת מהשאלות המהותיות ביותר שניצבו בפניו מאז הקמתו. הארגון נאלץ להכריע בין שני מעגלי העשייה שלו, שכעת החלו לעמוד בסתירה ברורה האחד לשני: האם להמשיך בלחימה הגלויה מול מדינת ישראל עד להשמדתה (ובכך לשרת את האידאל האוטופי של שחרור פלסטין), או לרכז את מאמציו

ואינטרסיו של הארגון בלקטוף את פירות הניצחון בזירה הפנים לבנונית, ולזנוח את הלחימה נגד ישראל. לראשונה היה הארגון מספיק גדול ו"בוגר" על מנת לגבש לעצמו את ההחלטה המהותית האם לדבוק באחד מיעדי הבסיס האידיאולוגיים הראשוניים שלו (יעד שסיכויי השגתו בשנים הקרובות נמוכים ביותר) או לפעול לחיזוק כוחה במישור הלבנוני והערבי בכדי לקדם שורת אינטרסים מיידיים שלו ושל המדינות התומכות בו. שאלה זו נשארה פתוחה בקרב הנהגת הארגון במשך כמעט שנתיים בהן התנהל הדיון בשאלת הנסיגה בישראל, למרות הצהרות קודמות של נצבאללה שיצר הבחנה בשאלת האחריות לגירוש הכיבוש בין פלסטין ולבנון (אחריות הארגון לשחרור לבנון מול אחריות הפלסטינים לשחרור פלסטין)¹.

נסיגת ישראל הביאה את חזבאללה לבחור להתמקד בזירה הלבנונית להמשך פעילותו, ולהפוך את העימות עם ישראל לגורם משני בפעילות הארגון, תוך שהוא משמש כלי חיוני ביותר להשגת יעדים שונים, פנים לבנוניים ברובם. בשנים אלו, **מטרתו העליונה של חזבאללה, כארגון פוליטי, היא לשמר את כוחו הפוליטי ולחזקו, בראש ובראשונה על ידי תמיכת האוכלוסייה השיעית**. בבחירות שהתקיימו בספטמבר 2000 מצליח הארגון לחזק שוב את כוחו ולזכות ב-9 מושבים משלו ועוד 3 מושבים של ארגונים התומכים בו. בבחירות המתקיימות במאי-יוני 2005 מצליח הגוש הפרלמנטרי של חזבאללה לזכות כבר ב-14 מושבים². חרף הצלחתו בבחירות, עומדות השנים 2005-2006 בסימן מאבקו של הארגון על המשך מעמדו המיוחד כארגון חמוש בלבנון. מבחינת דעת הקהל והזירה הפוליטית הלבנונית, נסיגת ישראל הביאה לערעור מהותי של הצידוק בהמשך קיומה של הזרוע הצבאית של הארגון.

לנסיגת ישראל מלבנון, באופן חד צדדי, היו מספר משמעויות קריטיות לתחום ההרתעה:

א. הנסיגה הביאה ליצירת סטטוס קוו מדיני-צבאי חדש, הנשען על הסכמות והסדרים בין לאומיים. חזבאללה נדרש להכריע, לאור אינטרסיו שלו (בעיקר במונחי "תועלת"), האם לקבל את הסטטוס קוו החדש, ובכך **להפוך לגורם המשמר את הסטטוס קוו**, או לחילופין להתנגד לסטטוס קוו החדש, כפי שפעל כנגד הסטטוס קוו הקודם.

ב. שינוי הסטטוס קוו, והעובדה כי ישראל זכתה ללגיטימציה מלאה מבית ומחוץ, הפך את הניסיון ההיסטורי והאמינות של חזבאללה מול תגובות ישראל בעבר לכמעט לא רלוונטי. **חזבאללה היה צריך לשוב וליצור לעצמו מחדש את "מרחב הפעילות" שלו מול ישראל**, תוך בחינת משמעות "העלות", במאזן ה"עלות-תועלת", ובחינת הנכונות של ישראל להגן על הסטטוס קוו החדש (ובכך לקבוע מחדש את אמינות ההרתעה של הצדדים).

מעגלי אינטרסים

אינטרסים הקשורים לאירן

גם לאחר נסיגת ישראל מלבנון, המשיך חזבאללה לשמש כלי מרכזי לביסוס מעמדה של אירן כמעצמה אזורית, תוך התאמה לנסיבות האזוריות המשתנות. השימוש בטרור המשיך להיות כלי חשוב בניסיון למניעת הגמוניה ישראלית אפשרית כתוצאה מהתהליך המדיני, אולם האמצעי המרכזי למימוש

¹ ענת קורץ, נחמן טל ומשכית בורגין, טרור אסלאמי וישראל, (ת"א: פפירוס, 1993), עמ' 36.

² רן פרחי, "חזבאללה והפוליטיקה הלבנונית", נדלה מאתר אומדיה, 16.7.06, בכתובת http://www.amedia.co.il/Show_Article.asp?DynamicContentID=1635&MenuID=726&ThreadID=1014017

הפך להיות בזירה הפלסטינית ביהודה, שומרון ועזה. בנוסף, המשיך חזבאללה לשמש ככלי השפעה ומשחק בניסיון האירני לשפר את קשריו עם מדינות ערב בכלל, וסוריה ולבנון בפרט³. במקביל לאינטרסים אלו (שהיו קיימים גם במהלך שנות ה-90) התפתח בסוף שנות ה-90 אינטרס אירני נוסף ביחס לחזבאללה, ככלי הרתעתי מול ישראל. הצלחתו של החזבאללה לפגוע באוכלוסיה האזרחית בצפון ישראל וחופש הפעולה הרב שיש לו ביחס למדינה ריבונית, יחד עם העלייה המתמדת במתיחות בין אירן לבין ישראל סביב פיתוח הטילים והנשק הבלתי קונבנציונאלי באירן, הפכו את חזבאללה לחלק מכילי ההרתעה של אירן כנגד ישראל. בראיה האירנית, הנשק ההרתעתי שבידי חזבאללה (הרקטות ארוכות הטווח) בא גם לשם משקל נגד לאיום הישראלי על אירן בחיל האוויר וטילי הקרקע-קרקע הישראליים, לפחות עד השלמת מענה אירני אחר (ה"שיהאב 3" והנשק הגרעיני)⁴.

מבחינת החזבאללה השתלבו האינטרסים האירנים באלו של חזבאללה. כבר מספר חודשי

טרם הנסיגה הגביר חזבאללה את חדירתו המודיעינית לזירה הפלסטינית ואף בקרב אזרחי ישראל. מאמצים אלו, שהועצמו לאחר הנסיגה ובעיקר לאחר פרוץ "אינתיפדת אלאקצא", אפשרו לחזבאללה להפוך לגורם משמעותי בזירה הפנים פלסטינית, והגדילו את חשיבותו בעיניים אירניות. השאיפה האירנית לשיפור יכולת ההרתעה נגד ישראל, עלתה בקנה אחד עם הצורך של חזבאללה לבסס מחדש את יכולת ההרתעה שלו, לאחר שהשתנו התנאים והסטטוס קוו. נראה שלאחר הנסיגה הגבירה אירן את ההשקעה הכספית הישירה בחזבאללה, ובעיקר את חימושו: ראשית, הועברה לידי השליטה ברקטות ארוכות טווח שהיו בלבנון (אשר נשמרו בשליטת משמרות המהפכה האירנים עד אז) וכן הוחל בחימושו במגוון רקטות נוספות דוגמת ה"פאג'ר" מדגמים 3 ו-5, וה"זולזאל"⁵. מבחינת החזבאללה ניתן לראות "התבגרות" של יחסי הארגון עם אירן, כשאיירן מכירה באינטרסים פנימיים של הארגון בלבנון, וביכולת הנהגת חזבאללה לקבל החלטות מהותיות הנוגעות למדיניות הארגון. אירן בהדרגה מאבדת מהבלעדיות שהיתה לה בנושא אספקת הנשק והמימון, כשחזבאללה מפתח מקורות מימון וחימוש נוספים. כך למשל, באפריל 2002 נמנע חזבאללה מהפסקת ההסלמה בהר דוב חרף התבטאות שר החוץ האירני, שקרא לנהוג באיפוק כדי לא לתת לישראל סיבה לתקוף בלבנון⁶.

אינטרסים הקשורים לסוריה

נסוגת צה"ל מלבנון חשפה את סוריה ביתר שאת לאיומי הסלמה ישירים של ישראל, בשל אי הלגיטימציה הבין לאומית לפגיעה בישראל, וכן היא שמטה מסוריה את הקלף שהיה לה במו"מ על הגולן. לתחושת האיום הזו נוסף ביוני 2000 מותו של האפט' אלאסד ועליתו של בשאר אלאסד, חסר הניסיון וחסר המעמד המיוחד שהיה לאביו. עלייתו של בשאר לשלטון הביאה להידוק היחסים בינו לבין

³ אפרים קם, מן הטרור ועד הגרעין, (ת"א: מכון יפה למחקרים אסטרטגיים, 2004), עמ' 251. חזבאללה נשמר גם ככלי השפעה במעגל הרחב יותר של אירן, לדוגמה באפריקה. יואב שטרן, "סומלים לחמו לצד חזבאללה בלבנון", הארץ, 16.11.06.

⁴ שלמה ברום, ישראל ודרום לבנון: בטרם הסכם שלום עם סוריה, (ת"א: מרכז יפה למחקרים אסטרטגיים, 1999), עמ' 18-19. אייל זיסר, בשם האב, (ת"א: אוניברסיטת ת"א, 2004), עמ' 271.

⁵ קם, שם, עמ' 273.

⁶ קם, שם, עמ' 412. דניאל סובלמן, כללי משחק חדשים, עמ' 22, ו-40. על מקורות מימון נוספים של חזבאללה ניתן לראות אצל גיל פיילר, מימון הטרור האסלאמי: החמא"ס, הג'האד האסלאמי והחזבאללה, (הרצליה: המכון הבינלאומי למדיניות נגד טרור, המרכז הבינתחומי הרצליה, 1999), עמ' 29-33.

חזבאללה, תהליך שהחל עוד בשנתיים הקודמות, כשבשאר מונה לאחראי על "התיק הלבנוני", אז הוא החל קושר קשרים אישיים מיוחדים עם נצראללה. מצידה של סוריה, הפך חזבאללה לגורם חשוב משהיה בעבר. ראשית, במישור הפנים לבנוני כשחזבאללה הצהיר על תמיכתו בנוכחות הסורית בלבנון, ושנית מול איומי ההסלמה של ישראל (כמו במחצית 2002, כשחזבאללה מגיב בעצמו על תקיפת מטרת סוריות בידי ישראל). שינויים אלו במעמדה של סוריה, באזור בכלל ובלבנון בפרט, האיצו את ביסוס היחס של חזבאללה לסוריה על זהות אינטרסים עד כדי "תלות הדדית" ולא על בסיס יחסי שולט / נשלט כבעבר.⁷ הן סוריה והן חזבאללה שאפו כי "מצב המלחמה" בצפון ישראל יישאר בתודעה הישראלית, אך ללא סיכון היציבות והביטחון בלבנון עצמה, ובביירות המשתקמת במיוחד. הפעילות של חזבאללה נגד ישראל תאמה גם את עמדותיו והרטוריקה ההתקפית של בשאר אל אסד עצמו, ובראיה זו הוא גם גיבה את המשך העימות סביב חוות שבעא. בנוסף, הפכה סוריה (לראשונה) לספקית, ולו גם משנית, של אמצעי לחימה לחזבאללה, כשהעבירה רקטות 240 מ"מ ארוכות טווח לידי הארגון (שבדיעבד התבררו כאמצעי מרכזי של חזבאללה בעימות עם ישראל ב-2006).⁸ זהות האינטרסים, ובעיקר חולשתו היחסית של בשאר עצמו וסוריה בכלל (על רקע הפעילות של ארה"ב במישור המדיני וכן כיבוש עירק), העניקה חופש פעולה כמעט מלא לחזבאללה. רוב פעולותיו ממילא תאמו את האינטרסים הסוריים, אך כשחש כי יש בכך חשיבות לאינטרסיו שלו, לא היסס הארגון לפעול כמעט בניגוד לאינטרס הסורי (כמו בתקיפה בהר דוב, פחות מחודש לאחר הפיגועים של 11.9.01 בארה"ב, כשהחשש מתקיפה של ארה"ב כנגד סוריה היה בשיאו).⁹

אינטרסים הקשורים לזירה הבין לאומית

תהליך השתלבותו של חזבאללה במוסדות המדינה הלבנוניים במחצית שנות ה-90, ובעיקר עמידתו מול ישראל על קו גבול בין לאומי של לבנון לאחר מאי 2000, הפכו את קשריו ויחסיו של הארגון עם הקהילה הבין לאומית למורכבים ואינטנסיביים יותר מבעבר. ראשית, האו"ם הפך מגורם שולי הנוכח בשטח ומארח את פעילות ועדת המעקב (במסגרת יוניפי"ל), לגורם מרכזי בהיותו הבורר העיקרי בין ישראל ולבנון בשאלת השלמת הנסיגה הישראלית משטח לבנון. בכך הפך האו"ם לגורם חשוב בשימור הלגיטימציה של חזבאללה בלבנון. פסיקתו של האו"ם כי ישראל נסוגה ל"קו הכחול", יצרה פגיעה משמעותית בלגיטימיות המאבק של הארגון, ואילצה אותו להכיר בקיומו של "הקו הכחול" (למעט חוות שבעא). "איום" זה של האו"ם על מעמד החזבאללה נמשך במספר מישורים גם לאחר ההכרעה בשאלת הגבול בשנת 2001, כשמזכ"ל האו"ם ושליחיו קוראים לפרוק כל המליציות החמושות

⁷ סובלמן, כללי משחק חדשים, עמ' 42-45. זיסר, בשם האב, עמ' 256. ביוני 2003 הצהיר הנשיא אסד כי חזבאללה משמש את סוריה להתרעה מפני התקפה ישראלית. אלוף בן ודניאל סובלמן, "טנט יבקר בדמשק; ידרוש לא להפריע לתהליך", הארץ, 25.6.03.

⁸ כך רמזה סוריה על כך שיש להגביל את האירועים באפריל 2002, כדי שלא להביא לתגובה ישראלית רחבה, סובלמן, כללי משחק חדשים, עמ' 43-45. דניאל סובלמן, "ביקורת בצבא הסורי: אסד מעודד פעילות חיזבאללה", הארץ, 3.6.02.

⁹ Eyal Zisser, "Hizbullah Attacks: Motives and Implications", Tel Aviv Notes No. 30, (Tel Aviv University, Moshe Dayan Center for Middle Eastern and African Studies, 28.1.02).

חופש הפעולה של חזבאללה החל לבלוט עוד לפני מותו של חאפז אל אסד, לדוגמה כשבדצמבר 1999 בוחר הארגון לחזור ולהשתמש במכונית תופת עם מתאבד, ערב פתיחת המו"מ בין ישראל לסוריה, במטרה לטרפד את המהלך.

בלבנון (החלטה 1559), לקביעת קו הגבול הבין לאומי בין לבנון לבין סוריה (החלטה שמשמעותה הכרעה בשאלת חוות שבעא)¹⁰, וכמובן לנסיגה סורית מלבנון.

התעצמות האינטרסים שיש לחזבאללה מול הקהילה הבין לאומית עבר קפיצת מדרגה נוספת לאחר הפיגועים בארה"ב ב-11.9.01. עליית נושא הלחימה בטרור כסוגיה בין לאומית מרכזית, הביאה ליצירת לחץ בין לאומי לפירוק או לכל הפחות להגבלת פעילותו הצבאית של הארגון. כך למשל איים האיחוד האירופי בסנקציות על לבנון בתגובה למעורבות בטרור בין לאומי של חזבאללה, ואילו קנדה הוציאה את הארגון מחוץ לחוק, ובכך פגעה ביכולת הפעילות הפוליטית והכלכלית שלו¹¹. אולם, כצפוי התגובה החריפה והמאיימת ביותר על הארגון באה מצד ארה"ב. ארה"ב פעלה להגבלת חופש הפעולה של הארגון בעולם, איימה על שתי נותנות החסות המרכזיות של הארגון, הן באופן ישיר (אירן אף נכללה ב"ציר הרשע" של בוש) והן בדרישה לריסון הארגון (כפי שהיה באפריל 2002), נתנה בפועל לגיטימציה לפעילות ישראלית נרחבת נגדו, ובארה"ב עצמה החלו להישמע דרישות לעצור בכירים בארגון ואף לפגוע בו ישירות¹².

העלייה באיום על חזבאללה, באופן ישיר ועקיף, צבאית, פוליטית וכלכלית, חייבו את הארגון להקדיש יותר תשומת לב לזירה הבין לאומית, תוך ניסיון להגן על עצמו ו"לצמצם נזקים". חזבאללה פעל בשלושה מישורים מרכזיים בניסיון להגן על הסטטוס קוו הקיים: ראשית, החל מיום הפיגועים ב-11.9.01 (אז גינו ראשיו את המעשה) הקפיד הארגון להתנער מכל ניסיון להשוותו לארגון "אלקעידה" או לחילופין לקשירתו לטרור הבין לאומי שמחוץ למעגל העימות הערבי-ישראלי. גינויים אלו חרגו מהתבטאויות רגילות של מנהיגי הארגון, וכללו קריאות מפורשות של נצראללה ופדלאללה לשנות את הרטוריקה המתלהמת נגד המערב וליצירת הבחנה אידיאולוגית-תיאולוגית בין שני הארגונים, בניסיון להביא להרגעה¹³. שנית, פעל הארגון נמרצות ליצירת דה-לגיטימציה להתקפה אמריקאית עליו, על ידי גיוס תמיכה ציבורית רחבה והצגתו כארגון לבנוני לגיטימי על ידי ראשי הממשל הלבנוני והסורי¹⁴. ולבסוף, פעל הארגון, לפחות מילולית, להגביר את יכולת ההרתעה שלו מפני פעולה אמריקאית צבאית נמהרת כנגדו, על ידי הגברת תחושת האיום מהנזק הפוטנציאלי שיכול הארגון ליצור כנגד ארה"ב ובעלי בריתה, בתגובה לפעולה צבאית של אלו כנגדו (על ידי פעולות טרור).

אינטרסים פנים לבנוניים – מ"מגן הדרום" ל"מגן לבנון"

נסיגת ישראל מלבנון השפיעה על חזבאללה באופן המשמעותי ביותר במישור הפנים לבנוני. במטרה לשמר ולחזק את מעמדו הפוליטי, קיבל חזבאללה החלטה מחויבת המציאות מבחינתו, שלא להמשיך בעימות ההתקפי הישיר עם ישראל. בכך הפך חזבאללה, במישור האסטרטגי, מגורם המנסה

¹⁰ "האו"ם נגד חזבאללה", הארץ, 21.4.06. (מאמר מערכת).

¹¹ דניאל סובלמן, "קנדה הוציאה חיזבאללה אל מחוץ לחוק והקפיאה נכסיו", הארץ, 12.12.02. דניאל סובלמן, "אירופה:

נטיל סנקציות אם חזבאללה יפעל", הארץ, 14.1.02.

¹² כחלק מההמולה הכללית לאחר 11.9.01, נטען כי ארה"ב עשויה לדרוש גם את הסגרתם של נצראללה ופדלאללה. שלמה

שמיר, "ארה"ב שוקלת לבקש את הסגרתו של השייח נצראללה", הארץ, 25.9.01. זיסר, בשם האב, עמ' 186, 271.

¹³ דניאל סובלמן, "ארבע שנים לנסיגה מלבנון", עדכן אסטרטגי, כרך 7, גיליון 2, יולי 2004, עמ' 30.

¹⁴ סובלמן, כללי משחק חדשים, עמ' 14, עמ' 54-55.

Ely Karmon, 'Fight All the Fronts' - Hizballah, the War on Terror, and the War in Iraq (Policy Focus, No. 46), December 2003, pp. 22-27.

לשנות את הסטטוס קוו הצבאי / גיאוגרפי, לגורם משמר סטטוס קוו, לאחר הכרזת האו"ם כי ישראל נסוגה ל"קו הכחול". מנגד, חזבאללה נתפס בראיה פנים לבנונית, ואכן נשאר, כגורם "מפר סטטוס קוו" או ככזה המעוניין לשנות את הסטטוס קוו הפוליטי – דתי הפנימי בלבנון. עצם הרעיון של ארגון שיעי דתי וחמוש, הדוגל בתפיסות אסלאמיות פונדמנטליסטיות הופך אותו זה פאקטו לגורם המאיים על היציבות הפנים לבנונית, לפחות בראיית הנוצרים. שאלת המשך חימושו של חזבאללה התחזקה לאחר עלייתו של רפיק אלחרירי לראשות הממשלה בספטמבר 2000. עלייתו מחדש של אלחרירי, חיזקה מחדש את מגמת הנורמליזציה והפיתוח הכלכלי בלבנון, תוך ניסיון להגברת הפתיחות למערב וניסיונות למשיכת תירות ערבית ומערבית ללבנון¹⁵. מעורבות הצבאית של הארגון בזירה הפלסטינית, שנתפסה בדעת הקהל כמסכנת את בטחונה של לבנון, ופתחה פצעים ישנים אנטי-פלסטינים, משכה את עיקר הביקורת הפנים לבנונית¹⁶. המאבק להוצאת הצבא הסורי מלבנון החל מראשית 2005, ובעיקר הנסיגה הסורית בפועל, חיזקו את הדרישה בזירה הלבנונית לפרוק כוחו הצבאי של הארגון. תהליכים אלו מביאים לכך שהמשך יכולתו של הארגון לשמור על מעמדו המיוחד הופך לאינטרס חיוני, המעוגן או תלוי בזירה הפנים לבנונית.

על מנת להתמודד עם איום משמעותי זה, נקט הארגון בשורה של מהלכים, חלקם מהותיים וחלקם טקטיים בלבד. ראשית, החל חזבאללה למצב את עצמו כ"מגן לבנון" (ולא רק כ"מגן הדרום"), תהליך שהחל, כפי שראינו כבר ב-1997, אך תפס תאוצה והבשיל בשנת 2000. במסגרת מדיניות זו, הקפיד חזבאללה להציג את כל פעילותו הצבאית ביחס לישראל ככזו המשרתת אינטרסים לאומיים. באופן זה הוצגו (גם על ידי גורמי ממשל לבנונים) אדמות שבועא כשייכות ללבנון, חזבאללה פרסם באופן עקבי דיווחים וסטטיסטיקת מעקב אחר הפרות ריבונות של לבנון שבצעה ישראל, וברוח זו הוצג גם ירי הנ"מ שביצע הארגון לעבר ישראל. סוגיית שחרור העצורים הלבנונים שבידי ישראל הפכה למרכיב חשוב במדיניות זו. החל מאוקטובר 2000 ועד ינואר 2004 (מועד ביצוע עסקת החזרת השבויים) הציג עצמו הארגון כגורם היחיד שפועל לשחרר לבנונים הכלואים בישראל, כמו גם אזרחים מוסלמים אחרים (ירדנים ופלסטינים). התהפוכות הפנימיות בלבנון במחצית הראשונה של 2005, ובעיקר התעצמותו של הדיאלוג הלאומי על מעמד הארגון הביאו את הארגון לחזור ביתר שאת לעשות שימוש בדימוי "מגן לבנון", שהוכיח את עצמו בעבר.

במישור הפוליטי הגביר חזבאללה את רגישותו למערכת הפנים לבנונית. כך, בבחירות ספטמבר 2000, למרות הפופולאריות הרבה של הארגון לאחר שחרור הדרום רק 3 חודשים קודם לכן, התמקדו הבחירות בשאלות פנים לבנוניות, וחזבאללה הסכים לשתף פעולה בבחירות עם נציגים נוצריים, דוגמת אלי חובייקה. בכך, בשם האינטרס האלקטוראלי, הסכימו ראשי הארגון לחרוג מהאידיאולוגיה הדתית

¹⁵ סובלמן, כללי משחק חדשים, עמ' 47-48, 77-80.

¹⁶ Eyal Zisser, "Hizbullah's Uncertain Course", *Tel Aviv Note No. 97*, (Tel Aviv: The Jaffee Center for Strategic Studies, 29.1.2004). <http://www.tau.ac.il/jcss/tanotes/TAUnotes97.doc>.

הראשונה של הארגון¹⁷. באופן דומה שיתף הארגון פעולה בבחירות יוני 2005 הן עם אמל בדרום והן עם תומכיו של סעד חרירי בבירות והר הלבנון (ובכך שוב הצליח לחזק את כוחו).

בניגוד ליציבות ולביטחון שיש לארגון ביחסיו עם אירן, סוריה ורוב הקהילה הבין לאומית, ממשיכה הזירה הלבנונית ליצור אתגרים תמידיים לחזבאללה. על כן, חזבאללה מקפיד להיות קשוב ביותר לדעת הקהל בלבנון, ולהתבטאויות של מנהיגים לבנונים, תוך שהוא מנסה לכלום התבטאויות נגדו. במישור הפרקטי, כפי שטוען עוזי דיין, לשעבר ראש המועצה לביטחון לאומי: "חזבאללה לא יפעל באופן שיקומם עליו את העם הלבנוני... לא יביא את עצמו למצב שבו הוא נתפס כאויב העם הלבנוני"¹⁸.

אינטרסים פנים ארגוניים ופנים עדתיים

מבחינת חזבאללה האוכלוסיה השיעית בלבנון היתה תמיד קהל היעד והאינטרס הראשון **במעלה**, לפחות החל משנות ה-90'. כניסתו של חזבאללה לפרלמנט וכוחו בפרלמנט היה ונשאר תלוי בעיקר באופן ההצבעה של הבוחר השיעי, ורק בחלקו הקטן בהשפעות של עדות אחרות. באופן דומה היתה **שאלת ההגנה על האוכלוסיה השיעית ונשארה מרכיב מרכזי בשיקולי הארגון**. נסיגת צה"ל הביאה באחת לשינוי דרסטי במעמדה של העדה השיעית. מאוכלוסיה הנמצאת תחת כיבוש ובקו החזית מול האויב, הפכה באוכלוסיה השיעית, בעיקר בדרום, לאוכלוסיה המנסה לשקם עצמה, כלכלית וחברתית, תוך חזרה לחיי שיגרה ופיתוח כלכלי מואץ. שינוי זה בעדה השיעית חייב את חזבאללה לחפש דרך להשתלב במוסדות המדינה והממשל כמקורות שליטה והשפעה. משרדי ממשלה, דירקטוריונים, חברות ממשלתיות ו"מועצת הדרום", המהווים את בסיס כוחו ויתרונו של ארגון אמל בתוך העדה השיעית, בהיותם מקור לתקציבים, מקומות עבודה והשפעה. כתגובה לאתגר זה, החל חזבאללה מרחיב את מעורבותו במוסדות ממלכתיים שונים. לאחר בחירות 2000 היו אלו חברות ודירקטוריונים ממשלתיים, וביוני 2005 השתלב הארגון לראשונה בממשלה, כשהוא מיוצג על ידי שני שרים.

תפיסת האיום של חזבאללה

יכולת הפעולה של ישראל

מאפייני הסביבה והארגון

נסיגת ישראל, ואי כניסתו של צבא לבנון לדרום לבנון באופן מלא, יצרו מצב בו חזבאללה ביסס לעצמו שטח אקס-טריטוריאלי, הנמצא בשליטתו באופן כמעט בלעדי. שליטה זו, יחד עם שימור כוחו הצבאי (בעיקר בבקעת הלבנון), אפשרו לחזבאללה יצירת מוקדי כוח חיוניים. חזבאללה משיג יכולת השפעה כמעט בלעדית על האוכלוסיה השיעית בדרום, ושטח גיאוגרפי בו הוא יכול לשמר ולהגדיל את כוחו הצבאי, הנמצא במגע ישיר עם ישראל, ומאפשר לו לחזק את תדמית "מגן לבנון". במקביל, כפי שהזכרתי, פועל חזבאללה גם במישור החברתי-פוליטי לביסוס מעמדו וכוחו הפנים לבנוני.

¹⁷ אלי חוביקה, פעיל נוצרי בכיר, "שידו בכל ויד כל בו". שיתף פעולה עם ישראל, היה אחראי על הטבח בסברה ושתילה ובהמשך הפך לשותפם של הסורים. נרצח בינואר 2002. סובלמן, כללי משחק חדשים, עמ' 32. זיסר, בשם האב, עמ' 254.

¹⁸ סובלמן, כללי משחק חדשים, עמ' 36-37. חזבאללה נאלץ לא אחת להתמודד גם עם תקיפות של תומכי חרירי הרואים בו איום לשקט בלבנון, שם, עמ' 47-50. על התבטאויות בתקשורת הלבנונית ניתן לראות באתר ממר": "עורך היומון הלבנוני אלנהאר תוקף את פעילות החזבאללה בדרום לבנון", גדלה מאתר MEMRI, פורסם ב-1.12.03, <http://www.memri.org.il/memri/LoadArticlePage.asp?language=Hebrew&entype=4&entid=1372>

בתגובה לאתגרים שיצרה נסיגת צה"ל, מאמץ חזבאללה שני מישורי פעולה אסטרטגים מקבילים. ראשית, משנה חזבאללה את המוקד של פעילותו הצבאית, ומשקיע את עיקר מרצו במעבר מיכולות התקפיות לאסטרטגיה ויכולות הגנתיות. חזבאללה מאיץ את הצטיידותו בנשק הרשתתי, תוך שיפור יכולת ההגנה שלו והתבצרות מול האיום הצבאי הישראלי. במקביל פועל הארגון לחיזוק העיקרון של עין תחת עין: כלומר תפיסה הגנתית המבוססת על הרתעה בענישה, ומאפשרת תגובה הסלמתית מדורגת.¹⁹

במישור השני, שימר הארגון יכולת הצבאית ההתקפית, המשמשת בנוסף לחיזוק האסטרטגיה ההגנתית (על ידי שימוש ב"עין תחת עין") גם לביצוע פעילות צבאית יזומה. הפעילות ההתקפית של הארגון מתאפיינת בהיותה מוגבלת בעוצמתה ונקודתית, במטרה לשמור על מצב הלחימה ולחדד את חיוניות קיומו של הארגון כ"מגן לבנון" (לדוגמה בפעילותו באזור הר דוב), או לשם השגת יעדים מוגדרים אחרים, דוגמת חטיפת חיילים לצורך מו"מ ובכך להביא לחיזוק מעמדו בזירה האזורית.²⁰

המציאות והאילוצים הפוליטיים-צבאיים של ישראל

זמן קצר לאחר נסיגת צה"ל מלבנון פרצה "אינתיפדת אלאקצא" בזירה הפלסטינית וישראל מצאה את עצמה שקועה בלחימה ביהודה שומרון ועזה. לחימה זו, מלבד העובדה כי חייבה ריתוק רוב הכוחות הסדירים ללחימה, חייבה לעיתים גיוס מילואים (כמו במהלך מבצע "חומת מגן"), ומשכה את מלוא תשומת הלב של הדרג המדיני (באופן ישיר בניהול המערכה ובחיפוש פתרונות מדיניים, ובאופן עקיף על רקע חוסר היציבות הפוליטית והבחירות בישראל). במקביל ללחימה בזירה הפלסטינית פקד משבר כלכלי עמוק את ישראל, אשר יצר לחץ ציבורי וחייב את הממשלה לצמצם את הפגיעה של הצבא בכלכלה ומכאן הביא, לצד תהליכים חברתיים שונים, לניסיון להביא לצמצום כמות ימי המילואים וקיצוץ תקציב הביטחון. בחירתו של אריאל שרון לראשות הממשלה, בפברואר 2001, חידדה במידה רבה את "טראומת לבנון" בציבור הישראלי, והקשתה עוד יותר על מקבלי ההחלטות בישראל לבחור באופציות התקפיות משמעותיות בלבנון (כאפשרות להסלמה).²¹

ניסיונות ההרתעה של ישראל

נסיגת צה"ל מכל שטח לבנון, וההכרה הבין לאומית הרחבה והחד משמעית בנסיגה זו, יצרה מעבר של העימות מהרמה של ארגון מול מדינה, לעימות הדומה לזה המתקיים בין מדינות. מרגע שנסוג צה"ל מכל שטח לבנון, כל פעילות צבאית מצד השטח הלבנוני העניקה למדינת ישראל את הלגיטימציה להגנה עצמית ותגובה צבאית בכל מקום בשטח לבנון. היה בכך מפנה דרמטי ביכולת האיום של צה"ל שהוסיף חוסר ודאות רב בצד הלבנוני: "כללי המשחק" שנבנו במשך כמעט עשור, ובאו לידי ביטוי בהסכמות "ענבי זעם", היו כלא היו. יתרה מכך, ישראל הפכה לגורם מאיים לא רק על העורף

¹⁹ סובלמן, כללי משחק חדשים, עמ' 66-68. דניאל סובלמן, "נסראללה: לא ננצל את המלחמה בעיראק כדי לתקוף את ישראל", הארץ, 3.3.03. שם מצהיר נסראללה כי הערכות ארגונו היא מגנתית.

²⁰ מספר חוקרים נוטים לראות בכך ניסיון של חזבאללה לשמר את "אופיו הג'יהאדי". למרות שאין ספק כי שיקולים אידיאולוגיים ודתיים מהווים מרכיב במערך שיקולי הארגון, אני נוטה ליחס את פעילות הארגון לשיקולים הרבה יותר פרקטיים ופוליטיים.

²¹ זיסר, בשם האב, עמ' 271. ועדת וינוגרד דנה בסוגיות אלו באריכות. הועדה לבדיקת אירועי המערכה בלבנון 2006 - ועדת וינוגרד, דין וחשבון חלקי, אפריל 2007, עמ' 44, 45 (סעיפים 24, 29).

הלבנוני, ומכאן על האינטרסים החיוניים של הארגון (במישור הפנים לבנוני), אלא יצרה איום צבאי ישיר נגד סוריה ובעיקר הכוחות הסורים בלבנון. ערב נסיגת צה"ל מלבנון, ולאחריה, מקבלת תפיסה זו ביטוי מילולי והצהרתי רחב מצד כל קובעי המדיניות בישראל, המתווים "קו אדום" ברור: **ישראל תגיב בעוצמה רבה על כל פגיעה בשטחה מצד לבנון**²².

צה"ל נהנה לראשונה מיכולת השפעה והרתעה כנגד חזבאללה שמעולם לא היה לו, שבאה לידי ביטוי בכל מרכיבי ההרתעה. היתה לצה"ל היכולת לפגוע במספר רב של אינטרסים של חזבאללה במישורים שונים (ביחס לסוריה, ביחס לזירה הפנים לבנונית וביחס לזירה הפנים עדתי-שיעי), ישראל נהנתה ממלוא הלגיטימציה להגנה העצמית, היא נשענה על תפיסה מדינית הגנתית ברצון לשמר את הסטטוס קוו, ומנהיגיה הציגו אחדות דעות ואמינות ביחס לנכונות לענישת חזבאללה במקרה של תקיפה נגד ישראל. הרתעה זו היא שהביאה, לדעתי, לשקט המוחלט ששרר בגבול הצפון מיוני ועד אוקטובר 2000, למרות סערת הרגשות, חוסר היציבות בצד הלבנוני של הגבול, תחושת הניצחון והאדרת העוצמה של חזבאללה.

אולם יכולת ההרתעה, חרף יציבותה היחסית, ניצבה באוקטובר 2000 למבחנה הראשון על רקע השינוי האסטרטגי שגוללה פריצת "אינתיפדת אלאקצא", והשלמת הבחירות בלבנון. מכאן ועד יולי 2006 ניצבה ישראל מול שורה של "מבחנים" ליכולתה הצבאית, ונכונותה לממש את איומיה, שהיו ל"צמתי הכרעה" להרתעה, ובכולם לא השכילה ישראל לנצל את הסיטואציה לשיפור ההרתעה החלקית.

חטיפת שלושת החיילים – אוקטובר 2000 – בבוקר 7.10.00 נחטפו 3 חיילי צה"ל, שהיו בסיוור שגרתי בהר דוב, על ידי חזבאללה. ישראל, שעסקה בלחימה קשה בגזרה הפלסטינית ובמידה לא מועטה גם בזירה הפנים ישראלית סביב הישובים הערביים, בוחרת שלא לפתוח חזית נוספת בצפון, ומגיבה בתקיפת מטרות טקטיות של חזבאללה הנמצאות באזור האירוע. **העדר התגובה הישראלית, לאחר ההתבטאויות הברורות הרבות של מנהיגים בישראל בחודשים שקדמו לאירוע ולנסיגה, יצר באחת שבר באמינות ההרתעה הישראלית.** בעקבות האירוע חזר צה"ל לבצע טיסות בשמי לבנון, ובכך יצר אתגר חדש לסטטוס קוו, ואתגר ליכולת ההרתעה של חזבאללה.

העימות בהר דוב, "חוות שבעא". לאחר חטיפת החיילים, ושבירת אמינות ההרתעה, החל חזבאללה לנצל באופן שוטף את גזרת הר דוב לביצוע תקריות ירי, עליהן הגיב צה"ל בירי מקומי. ישראל, שהיתה מעורבת במו"מ מדיני ובלחימה בחזית הפלסטינית, בחרה לחזור ל"סולם התגובה" שהיה נהוג בלבנון ערב הנסיגה. **העובדה כי חזבאללה מצידו פעל בעוצמה נמוכה מזו שנקבעה בתקדים חטיפת החיילים רק הקשה על ישראל לנהוג אחרת.** מאז אוקטובר 2000 ועד קיץ 2006 נרשמו מעל 30 תקריות ירי באזור זה בהן נהרגו מספר חיילי צה"ל, אולם צה"ל הקפיד בדרך כלל על שימור "הסטטוס קוו".

מקרה מבחן – תקיפות של ישראל נגד מטרות סוריות בלבנון

²² הצהרותיו של ברק צוטטו בהרחבה פעמים רבות בעיתונים. כך לדוגמא: אלוף בן, "ברק קבע: הנסיגה מלבנון - לפי החלטה 425", הארץ, 23.3.00. עמוס הראל, "ממשלת לבנון הציבה חיילים ושוטרים סמוך לגבול הבינלאומי", הארץ, 26.5.00. זאב שיף, "הקו האדום החדש", הארץ, 8.6.00, מצטט את ברק, מופז ודוד לוי (שר החוץ). ועדת וינוגרד, שם, עמ' 39.

לאחר עליית שרון לשלטון בישראל (בפברואר 2001) שינתה ממשלת ישראל את מדיניותה ביחס לחזבאללה ולתקיפותיו בהר דוב, וניסתה לייצר הרתעה עקיפה דרך סוריה²³. ב-16.4.01, בעקבות מותו של חייל צה"ל בתקיפת חזבאללה בהר דוב, תקף חיל האוויר הישראלי תחנת מכ"ם סורית בלבנון. כחודש לאחר מכן ישראל לא מגיבה על ירי טילי נ"ט במהלכו לא היו נפגעים. אולם ב-1.7.01, שב צה"ל ותוקף מכ"ם סורי בלבנון לאחר פציעת חייל בהר דוב יומיים קודם. סוריה הגיבה באיומים, אך חזבאללה הגיב בירי בחוות שבעא. כלומר, הארגון יצר איום בהסלמה בעוצמה לא ברורה, תוך שהוא מסתמך על אמינותו ויכולותיו הידועות לפגוע בעורף הישראלי במקרה של הסלמה נוספת. בפועל, הניסיון הישראלי לשמוט את לגיטימיות תגובת הנגד של חזבאללה או לעקוף אותה, נכשל. סירובו של נשיא סוריה לרסן פיזית או מילולית את חזבאללה הוכיח כי גם השימוש בהרתעה עקיפה במקרה זה אינו מספק. העובדה כי במהלך האירועים הבאים לא נפגעו חיילי צה"ל (ומכאן לא היתה לכאורה סיבה מספקת לתגובה) והלחימה הקשה במסגרת "חומת מגן" הביאו לכך שגם בהסלמה שיזם חזבאללה במהלך מבצע "חומת מגן" ביהודה ושומרון (אפריל 2002), בחרה ישראל לא לממש את איומיה²⁴. לאחר כישלון הניסיון להשתמש בפגיעות הסורית כאמצעי לחץ, ניסתה ישראל להסלים את התגובה המקומית לאירועי הירי בהר דוב, ובכל אירוע בוצעו תקיפות גם מהאוויר, אך גם אז נתקפו מטרות טקטיות הסמוכות גיאוגרפית לאירוע, ולא בעומק לבנון ואף לא בעומק דרום לבנון²⁵.

מקרה מבחן – הרתעה מביצוע חטיפות

מייד עם יציאת צה"ל מלבנון, כשבכלא הישראלי יושבים מספר פעילי חזבאללה, ובהם בכירים כדירני ועובייד, היה ברור לצה"ל כי חזבאללה עשוי ליזום פעולת חטיפה של חיילים על מנת להגיע לעסקת חילופי שבויים. אירוע החטיפה באוקטובר 2000 הפך את ההערכה למציאות מבצעית בגבול לבנון. החשש מחטיפה הפך להערכת מצב כמעט קבועה, שחודדה לכשהיה לישראל מידע אודות הכנות של חזבאללה לפיגוע שכזה (או הכנות שפורשו כהכנות לפיגוע חטיפה), והפך לאיום מרכזי בגבול הצפון ממאי 2005 ואילך²⁶. במישור של מדיניות ההרתעה לא בוצע כמעט דבר בניסיון למנוע את השינוי בסטטוס קוו הגלום בפיגוע חטיפה, והאיומים שנשמעו היו בעיקרם כלליים או כאלו שבאו מקציני צה"ל בפיקוד הצפון בלבד. בפועל, לא נרשמה תגובה ישראלית חריגה באירועים שנתפסו על ידי ישראל כניסיונות לביצוע חטיפה, ואמירות אלו נתפסו כלא אמינות. מימושה של עסקת חילופי השבויים בין ישראל לבין חזבאללה ב-29.1.04, הכילה בתוכה פוטנציאל לשינוי באינטרסים שיש לחזבאללה בפיגוע שכזה. שוב לא היתה כאן שאלה של חובה מוסרית ודתית לפדיון והחזרת השבויים (פעולה שזוכה לצידוק מלא בלבנון), לצד רווח תקשורתי פנים לבנוני חשוב מביצוע פיגוע איכותי. בישראל לא הבינו את המשמעות של השינוי בנסיבות הפנים לבנוניות במחצית 2005 על סוגיית ניסיונות החטיפה²⁷.

²³ זיסר, בשם האב, 230-231.

²⁴ זיסר, בשם האב, עמ' 232, טוען כי באפריל 2002 נמנע ישראל להסלים נגד הסורים בשל העדר תמיכת השרים למהלך.

²⁵ מבוסס על נתוני מל"מ "פיגועי שביצע חזבאללה כנגד כוחות צה"ל בהר דוב מאז הנסיגה מלבנון", 13.2.05, באתר:

http://www.intelligence.org.il/sp/2_05/dov.htm. הנתונים הושאו לדיווחים עיתונאים מהתאריכים הרלוונטים.

²⁶ אלי אשכנזי ועמוס הראל, "מופז בגבול הצפון: האיום העיקרי - חטיפת חיילים", הארץ, 18.5.05. ועדת וינוגרד, שם, עמ' 44-48, ובעיקר עמ' 58, סעיף 100.

²⁷ כך עולה מדבריו של ראש אמ"ן דאז, האלוף אהרון זאבי-פרקש, שטוען כי לא היה ברור מדוע חזבאללה ניסה לממש את

להערכת, החל ממאי 2000 הבין חזבאללה כי עליו לעשות מהלכים שונים שיחזקו את השיבותו כמגן לבנון, כדי להגן על מעמדו בזירה הפנים לבנונית. בראיה זו פיגוע חטיפה עשוי להוביל ליום קרב במהלכו ינסו כוחות צה"ל לחדור לדרום לבנון, וחזבאללה יוכל "להזוף את התוקף"²⁸. כך, למרות מודעות הארגון למוכנות בישראל לפיגוע כזה, ניסה הארגון בכל זאת לממש פיגוע שכזה מספר פעמים במהלך המחצית השנייה של 2005. מבחינה צבאית המדיניות שנבחרה על ידי ישראל היתה של "הכלה" או "מדיניות מצננת", אשר באה "לאפשר למדינאים לפעול ולאפשר לתהליכים, שהתחילו להבשיל בלבנון במהלך השנה, להמשיך ולהתפתח בכיוון הרצוי לישראל"²⁹. כלומר, המדיניות, לפחות ברמה הצבאית העליונה, דגלה בפסיביות מתוך ראייה כי התהליכים בלבנון מתקדמים מעצמם לכיוון הנוח לישראל (ישראל אכן ביצעה מספר פעולות של לוחמה פסיכולוגית שבאו להעצים את ההתנגדות הפנים לבנונית לחזבאללה, אך הללו לא גובו במדיניות אחידה של יצירת הרתעה)³⁰. כך, חרף הסלמה בהתבטאויות, כשהגיע רגע המבחן בדמות ניסיון חטיפה כושל בנובמבר 2005, שלווה בירי רחב היקף על ישובי הצפון, שבה ונקטה ישראל מדיניות פשרנית וסלחנית, ולא הצליחה להשלים את תהליך ההבנה והניתוח הנכון של המציאות³¹. **מבחינה מושגית, ישראל ניצבה החל ממחצית 2005 במצב של צורך ב'הרתעה מיידי', אך לא פעלה בהתאם.**

דימוי האויב והמאבק בראיית חזבאללה

דימוי האויב

שאיפתו של הארגון להציג עצמו כ"מגן לבנון", חיזקה אצל מקבלי ההחלטות בארגון את הצורך בהצגת ישראל כגורם תוקפן ומאיים, שינצל בעתיד הזדמנויות לפגוע בהתפתחות ובריבונות לבנון, גם אם לא לאיים על שלמותה הגיאוגרפית³². עלייתו של שרון לראשות הממשלה בישראל (פברואר 2001) חידדה את תחושת האיום בנרטיב הלבנוני, שהגיעה לשיאה לאחר מתקפת הטרור בארה"ב בספטמבר 2001, כשהפעילות האקטיבית של ארה"ב ומדינות נוספות נגד הטרור חיזקה באופן משמעותי את הלגיטימציה לה זכתה ישראל בפרשנות נרחבת ל"זכות ההגנה העצמית"³³. כך למשל, טען סמז"ל

ניסיון החטיפה בנובמבר 2005, למרות שידע שצה"ל מוכן להזוף את הפעולה. הראיון התקיים במסגרת התוכנית "עזה-לבנון-עזה" לערוץ הראשון של הטלוויזיה הישראלית.

²⁸ זו בדיוק הדרך בה הציג נצראללה את אירוע ניסיון החטיפה בע'גר, ראו במסמך של מרכז המידע למודיעין וטרור, טקס החזרת הגופות של מחבלי חזבאללה, מל"מ, 30.11.05, גדלה בתאריך 4.5.06 מאתר: http://www.terrorism-info.org.il/malam_multimedia/html/final/sp/heb_n/hezbollah_d1105.htm

²⁹ הציטוט מובא מסיכום מחלקת היסטוריה, אך נדון בהרחבה בועדת וינוגרד, שם, עמ' 44-48.

³⁰ אורי אס ויואב שטרן, "חייל נהרג ממשען חיזבאללה; הערכה: הארגון תכנן חטיפה", הארץ, 9.5.04. בתגובה בוצע ירי ארטילרי ותקיפת מסוקים באזור הכפר שובא הסמוך. ועדת וינוגרד, שם, עמ' 44-48.

³¹ ביוני 2005 התבטא בכיר במטכ"ל: "לבנון תבער אם יחטפו לנו חיילים. התגובה תהיה חריפה מאוד", עמוס הראל, "באמ"ן מעריכים: נשיא סוריה מפגין עוצמה צבאית בניסיון להסתיר את חולשת שלטונו" הארץ, 5.6.05. **התבטאות זו מגוללת תפיסה רחבה יותר, ובעיתית לדעתי הנוטה להמשיך ולראות בחזבאללה בעיקר כלי שרת של סוריה ואירן, ולהתעלם מהות השינויים שחלו בארגון בעשור האחרון.** בהקשר האירוע בע'גר מאלפת הבנתו של רה"מ אריאל שרון את הסיטואציה החריגה, והצורך בהבנה שונה של המציאות. עופר שלח ויואב לימור, שבויים בלבנון, (ת"א: ידיעות אחרונות, 2007), עמ' 146-150. תמונה מרתקת של ההבנה למצב בצה"ל מציגה ועדת וינוגרד, שם, עמ' 58, סעיף 100.

³² יתכן מאוד ולמקבלי ההחלטות בחזבאללה היה ברור במאי 2000 כי ישראל לא מעוניינת לשוב ולפגוע בלבנון, אולם בפועל המדיניות אותה אימצו, של הצגת ישראל כיריב מאיים, חייבה אותם להתבטאויות ברוח זו ולפעולות מבצעיות בארגון פנימה ובלבנון ברוח זו.

³³ סובלמן, כללי משחק חדשים, עמ' 69 ועמ' 26. דניאל סובלמן, "תחנת ביירות מאחורי ההתנגדות הפלסטינית", הארץ, 14.2.2001, עמ' ב3.

חזבאללה, נעים קאסם, ב-2005 כי הנשק שבידי חזבאללה נועד לא רק לשחרור חוות שבעא, אלא כהגנה על לבנון: "ההתנגדות אינה עוד צעד לשחרור של חוות שבעא בלבד, שכן עוצמת הסכנות שאנו חשים בלבנון מצד הישראלים מוכיחה כי יש צורך דוחק לשמור על ההתנגדות הזו כדי להגן על לבנון"³⁴. יחד עם זאת, למרות שחזבאללה מכיר היטב ביכולותיה הצבאיות של ישראל, אי התגובה הישראלית לחטיפת שלושת החיילים בהר דוב (7.10.00), הצלחת הארגון במאבק על שאיבת המים מהוואני (אוקטובר 2003), ושורת "צמתי ההכרעה" שתוארה הביאו לתחושה בחזבאללה של התחזקות יכולת ההרתעה נגד ישראל, ולשחיקת אמינות האיום הישראלי בתגובה מיידית. יודגש, כי אובייקטיבית הכיר חזבאללה היטב את יכולותיו של צה"ל כמו גם בנחיתותו שלו במונחים צבאיים קונבנציונאליים, ובראייה זו נערך למציאת פתרונות צבאיים.

בתקופה זו משלים חזבאללה את השינוי שחל בו מבחינת האופן בו הוא מתייחס למרכיב הזמן בניהול המאבק הצבאי, והוא מסגל השקפה הזזה לכל מדינה או מפלגה פוליטית אחרת. בראיה זו, מקפיד הארגון להימנע מפעילות צבאית לקראת הבחירות בלבנון, והוא אינו מהסס לפעול בצורה צבאית כשהוא חש שפעולה צבאית תסייע לו להתמודד עם איום פוליטי מתפתח, כמו ניסיונות חטיפת החיילים מאז מחצית 2005. במילים אחרות, חזבאללה חש מחויב לתת מענה מידי ופתרון בטווח זמן קצר למשברים או איומים פוליטיים הניצבים מולו, ולא ממתין למענה או הצלחה שתבוא "בדורות הבאים".

הנכונות של חזבאללה לשלם את מחיר האיום

מייד לאחר נסיגת צה"ל מלבנון, 4 חודשים לפני הבחירות בלבנון, לא היה מוכן חזבאללה להסתכן בהסלמה מול ישראל, שמשמעותה האפשרית תהיה פגיעה בלבנון ובאוכלוסייה השיעית, ובכך הוכיח הארגון כי אינו מוכן לשלם את מחיר האיום. אולם עם השלמת תהליך הבחירות בלבנון, ו"קטיפת הפירות" הפוליטית מנסיגת ישראל, ניצב חזבאללה מול "צורך" כפול לפעילות. מחד גיסא היה לארגון צורך ממשי לשבירת הקיפאון הצבאי נגד ישראל לשם הצדקת המשך אחזקתו בנשק, ומאידך גיסא הצורך המוסרי / דתי והפוליטי להביא לשחרור האסירים הלבנונים. צמצום הסיכון לארגון (בשל השלמת הבחירות), לצד צמצום הסיכוי שישראל תגיב בהסלמה רבתי (בשל "אינתיפאדת אלאקצא"), אפשר ניצול של הזדמנות טקטית לביצוע פעולת החטיפה. היה זה הימור מחושב שהצליח.

תגובת ישראל לאירועים בהר דוב מאוקטובר 2000 ואילך חיזקו בחזבאללה את ההכרה כי הוא אינו נדרש לשלם מחיר משמעותי על פעולותיו. חזבאללה היה מוכן לשלם את מחיר הירי ישראלי על עמדות הארגון לאורך הגבול, שנמנעה מפגיעה באזרחים, אך לא איום על העורף האזרחי שלו בדרום לבנון ובבירות, שנמצאו בשיא תקופת השיקום של החיים האזרחיים התקינים³⁵. התגובה האוטומטית על פי "סולם מחירים" של צה"ל רק עודדה וחיזקה הכרה זו והקלו על חופש הפעולה של הארגון, ואף

³⁴ ממר", "חבר פרלמנט ומנכ"ל עיתון אל-נהאר הלבנוני: על חזבאללה להפסיק להתנהג כמדינה בתוך מדינה גדלה מאתר: http://www.memri.org.il/memri/PrinterFriendly_hebrew.asp?Etype=4&Eid=1846#_ftn1#_ftn1

³⁵ Saouli Adham, "Lebanon's Hizbullah: The Quest for Survival", *World Affairs*, Fall 2003, Vol. 166, No. 2, p. 75

אפשרו לו לנצל את תגובות ישראל ויכולת הפעולה שלו על מנת לחזק את כוחו. כך, לקראת בחירות יוני 2005, חלה עליה במספר האירועים בהר דוב, במטרה להוכיח את חשיבותו של הארגון ללבנון³⁶.

בניגוד לכך, חזבאללה נמנע מפעילות שתביא לפגיעה באזרחים, ובעיקר לפגיעה באזרחים בבירות, אלה שמעולם לא חשו "בקו החזית", שקבעו את דעת הקהל הלבנונית, ועל כן אפקט הפגיעה הישראלית בהם עשוי היה להיות גדול יותר. כך, פעל חזבאללה נגד ארגונים פלסטינאים שפעלו בלבנון נגד ישראל, והיה חשש כי יביאו לפעילות לא מבוקרת (גם במסגרת ההסלמה באפריל 2002 בזמן "חומת מגן"). באופן דומה, לקראת המלחמה בעירק, כשרבו המסרים כי ישראל עשויה להגיב בעוצמה בלבנון בחסות הלחימה בעירק ועלה החשש בחזבאללה ממהלך ישראלי, החל חזבאללה לפזר הצהרות הרגעה (כי הוא לא יגיב להתגרריות ולא ייזום בעצמו התקפות) וניסה לחזק את יכולת ההרתעה על ידי הצהרות שונות, לצד שיפור מוכנותו המבצעית (שילוב מושכל של הצהרות ומהלכים הנותנים גיבוי להצהרות)³⁷.

מקרה מבחן – ירי הנ"מ של חזבאללה

מיד עם השלמת הנסיגה מלבנון, במאי 2000 הפסיקה ישראל את טיסותיה בשמי לבנון. כצעד ענישה, חודשו טיסות אלו באוקטובר 2000 לאחר חטיפת החיילים בהר דוב. רק ביוני 2001 הצליח חזבאללה למצוא את המענה לטיסות, בדמות ירי נ"מ שהחל להתבצע לעבר המטוסים, וגם באופן אקראי וללא נוכחות כלי טייס, לאורך כל קו הגבול. בראשית 2002 הבהיר חסן נצראללה כי ירי הנ"מ יופסק במקביל להפסקת הטיסות של ישראל בלבנון. מבחינת חזבאללה, שימש ירי הנ"מ בראש ובראשונה ככלי במדיניות ה"עין תחת עין", אך שרת גם מטרת נוספות ובראשן חיזוק אופיו של הארגון כ"מגן לבנון". במשך שנתיים שמר חזבאללה על מדיניות תגובה פרופורציונאלית מובהקת, כאשר ההתגרות הישראלית ותגובותיו המדודות של הארגון, רק חיזקו את מעמדו הפנים לבנוני. יודגש, כי לאורך כל התקופה גיבו ראשי חזבאללה ונצראללה בראשם, את הפעילות המבצעית בשפע הצהרות, שהבהירו, בראש ובראשונה לאוזניים הלבנוניות, את הרציונל שבירי הנ"מ וחשיבותו להגנת הריבונות הלבנונית.

ב- 10.8.03 נהרג נער משלומי מירי נמוך של פגזי הנ"מ, וישראל איימה בתגובה הסלמתית קשה. בעקבות האירוע חדל כמעט לחלוטין ירי הנ"מ. לדעת, הצלחתו של חזבאללה להשיג תמיכה פוליטית פנים לבנונית רחבה ל"שחרור" חוות שבעא, אפשרה לו להמשיך את הלחימה בהר דוב, ובכך להגן על אינטרס חיוני ראשון במעלה של המשך הלחימה בישראל. בניגוד לכך, ירי הנ"מ, שהגיע בשלב מאוחר יותר, נועד הן ליצירת מישור פעולה נוסף נגד ישראל על מנת לחזק את אותה לגיטימציה לבנונית, והן כלי ליצירת מידתיות לפעולת ישראל (הטיסות בשמי לבנון). מאחר ודרך זו היתה בבחינת רק עוד דרך נוספת, מיהר הארגון לנטוש אותה כשנדמה היה לו שהדבר סיכן את האינטרסים החיוניים שלו.

יכולת ההרתעה של חזבאללה כנגד ישראל

³⁶ במשך חודש, מה-24/4 ועד 21/5, בוצעו 3 תקריות ירי בהר דוב. צבי בראל, "חזבאללה יורה לעבר ישראל, אך מכוון מסרים גם כלפי הזירה הפנים-לבנונית", הארץ 15.5.05. ועדת וינוגרד מתייחסת בהרחבה למדיניות ה"הכלה" ולקיפאון שהיא יצרה בפעילות צה"ל, ועדת וינוגרד, שם, עמ' 44-47.

³⁷ Zisser, Tel Aviv Notes No. 30.

זיסר, בשם האב עמ' 269. סובלמן, כללי משחק חדשים, עמ' 34, 68-69.

נסיגת צה"ל במאי 2000, והלגיטימציה שניתנה לתגובה משמעותית של ישראל כנגד פעילות חבלנית מלבנון, חייבה שינוי במשקל היחסי של כל אחד מרכיבי הכוח הצבאי של הארגון והתאמת יכולותיו לתפיסה ההגנתית שאימץ הארגון, על ידי חיזוק יכולת ההרתעה שלו. את מרכיבי ההרתעה של חזבאללה ניתן לחלק לארבעה מרכיבים עיקריים.

איום בטרור בין לאומי כענישה

בדומה לאיום שהיה קיים מאז הפיגועים בארגנטינה, המשיך הארגון לשמר את יכולותיו המבצעיות בחו"ל, הנסמכות ככל הנראה על תשתיות וסיוע אירני. בשנים אלו עומדת פרשיית חטיפתו של אלחנן טננבאום, בנובמבר 2000, כדוגמא הבולטת ביותר ליכולות אלו (הגם שהפעולה לא בוצעה לשם הרתעה, היכולות שהיא שיקפה תרמו ליכולת ההרתעה של הארגון).

איום בהסלמה בגבול לבנון כענישה

עוד טרם נסיגת ישראל מלבנון, מתוך הכרתו בחולשתו בעקבות מבצע "ענבי זעם" באפריל 1996, יצר לעצמו חזבאללה ארסנל רקטי מרשים שאפשר לו לפגוע בעומק ישראל. אולם במציאות החדשה שלאחר נסיגת ישראל חלו שני שינויים מרכזיים בתחום זה. ראשית, חזבאללה ראה ביכולות הרקטיות שלו את כלי האיום העיקרי והכמעט בלעדי במקרה של הסלמה מול ישראל, וככלי היחיד שיאפשר לו לפגוע ולבלום את ישראל בעימות ארוך (בלחץ הפגיעות בעורף). שנית, עלתה מאוד הסבירות לכך שישראל תגיב בעומק לבנון, ומכאן עלה הצורך ביכולות דומות כלפי ישראל וכן עלתה הסבירות לכך שהנשק "האסטרטגי" (המיועד לפגוע בעומק ישראל) יופעל.

עליית חשיבות ההרתעה כנגד ישראל הביאה את הארגון ואת אירן לחזק במידה ניכרת, כמותית ואיכותית, את יכולתו של הארגון לשגר רקטות לעומק שטח מדינת ישראל. יכולת ההרתעה של הארגון הפכה למבוססת בעיקר על הרתעה על ידי ענישה נגד מטרות "ערך", כתמונת מראה לאיום הישראלי על ביירות ועל התשתיות הלאומיות בלבנון. במסגרת זו חלה עליה משמעותית במספר הרקטות שבידי הארגון ובאיכותם. בשלהי 2003 הוערך מספר הרקטות שבידי הארגון בכ-13,000, ובהן גם רקטות מייצור אירני מדגם "פג'אר" 3 ו-5, בעלות טווח של כ-70 ק"מ, וראש נפץ מוגדל. במהלך 2004-2005 הוגדלה העוצמה שבידי חזבאללה באמצעות טילי "זלזאל" 1 ו-2, בעלי טווח של כ-200 ק"מ³⁸. חשיבות הנשק הרקטי בראיית ראשי הארגון הביא את חזבאללה למהלך חריג, והוא החל רוכש רקטות באופן ישיר מסוריה וגורמים נוספים (כבר מ-1996), על מנת להגדיל את הארסנל שלו ואת עצמאותו בתחום זה. במקביל, פעל הארגון לשיפור יכולתו להתמיד בשימור יכולת האיום, חרף מאמצי ישראל לפגוע ברקטות וזאת על ידי הקמת תשתיות ומקלטים לשעת חרום בהם אוכסנו ומהן נורו הרקטות ("שמורות הטבע").

יצירת כללי משחק לצמצום חוסר הודאות

במקום "הקווים האדומים" (בדמות הסכמות "ענבי זעם") שהיו כלא היו לאחר נסיגת ישראל, החל חזבאללה פועל במהירות לגיבושם של כללי משחק חדשים בעימות נגד ישראל, כאלו שמחד יאפשרו

³⁸ עמוס הראל ואלוף בן "ראש אמ"ן: בידי חזבאללה רקטות שמגיעות לאזור השרון", הארץ, 27.7.04. דניאל סובלמן, "ארבע שנים לנסיגה מלבנון", שם, עמ' 25.

לו מימוש אינטרסים חיוניים, ומאידך גיסא יאפשרו את היציבות והשקט בלבנון להם נדרש הארגון, על ידי צמצום מרחב האיום הישראלי. "כללי המשחק" שעיצב חזבאללה מול ישראל כללו שלושה מאפיינים אופרטיביים: ראשית, ברוב המקרים חזבאללה הגביל את עצמו לפגיעה בחיילים בלבד באזור הר דוב. כך, על ידי הגבלתו שלו, צמצם ואף שלל הארגון מישראל את הלגיטימציה לתגובת ענישה רחבה, שתפגע באינטרסים החיוניים לו (כלומר פעולה מתחת לסף התגובה של היריב). שנית, "כללי המשחק" באו לתת מענה מידתי ולא הסלמתי להפרות גבול "שוטפות" של ישראל (בראיית חזבאללה לפחות), כמו טיסות חיל האוויר מעל לבנון. שלישית, חזבאללה הקפיד על מידיות התגובה על ידי פיתוח יכולת תגובה מיידית ומידתית לאירועים שונים שיזמה או ביצעה ישראל. בכך יצר חזבאללה משוואה של "עין תחת עין" נגד ישראל, כשמשמעות הפגיעה לישראל חמורה מזו של חזבאללה (בעיקר בשל משמעות הפגיעה בחיי אדם בישראל)³⁹.

כללי המשחק שעיצב חזבאללה היו בעלי משמעויות ושיקולים רחבים משיקולי הרתעה גרידא כנגד האויב, ונועדו לאפשר לארגון לממש אינטרסים חיוניים לו בזירה הפנים עדתית (כגון שימור אופיו כארגון לוחם ואקטיבי) ובזירה הפנים לבנונית ("כ"מגן לבנון", מול טיסות חיל האוויר לדוגמא). במישור הצר של יחסי ההרתעה עם ישראל ניתן לראות בכללי המשחק כלי השפעה על שיקולי ה"עלות תועלת" האופרטיביים והטקטיים של ישראל, שבאו למנוע מהלך צבאי שנועד להיות מוגבל ממילא, לפרק זמן קצר יחסית. בעוד בעבר חשיבות ההרתעה האופרטיבית היתה נמוכה בעיני חזבאללה (כארגון השואף לשינוי הסטטוס קוו), הרי שמאז 2000 ההרתעה האופרטיבית הפכה למרכיב חשוב ביכולת הארגון להגן על אינטרסיו (ובראשם מניעת פגיעה באוכלוסיה השיעית והלבנונית)⁴⁰.

יכולת ההרתעה שפיתח חזבאללה נגד ישראל היתה מבוססת על יכולת ממשית של הארגון וכן על הערכת יתר בישראל למשמעות של יכולותיו. העובדה כי בישראל העצים הממסד הפוליטי-ביטחוני את יכולותיו של חזבאללה (משיקוליו שלו), יצרו שיפור משמעותי ביכולת ההרתעה של הארגון. הנטייה בישראל להציג את האיום של חזבאללה כאיום "אסטרטגי", ביכול לפגוע בתל אביב, במקום ניסיון לצמצם את הרושם הציבורי של האיום, רק האדירו את יכולת ההרתעה של הארגון על מקבלי ההחלטות בישראל. הערכת היתר ליכולותיו של חזבאללה בא לידי ביטוי בהתבטאויות רבות של מנהיגים ישראלים בתקשורת כמו גם בעמדות הממסד הצבאי, דוגמת חטיבת המחקר באמ"ן (כפי שבאה לידי ביטוי בפרסומי "המרכז למורשת חיל המודיעין")⁴¹.

יצירת הרתעה עקיפה - הקשר עם הארגונים הפלסטינים

³⁹ סובלמן, כללי משחק חדשים, עמ' 66.
⁴⁰ זיסר, בשם האב, עמ' 271. טוען כי "ישראל היססה להגיב להתגרירות החזבאללה, ללא ספק בשל חששותיה מפני השלכותיה של התלקחות אפשרית בצפון".
⁴¹ אין בכונתי לטעון כי לחזבאללה לא היתה יכולת לפגוע בישראל, אלא שמתפקידם של אנשי הממסד בישראל להימנע מלשחק לידי של היריב ולא להעצים את יכולותיו. כך למשל ניתן לראות את ההבדל בין היחס לאיום של חזבאללה מול היחס לאיום הסורי, שהינו משמעותי יותר מבחינה צבאית גרידא. סובלמן, כללי משחק חדשים, עמ' 11. הביטוי הנפוץ ביותר התייחס לחזבאללה כ"איום אסטרטגי על ישראל", אולם ניתן לראות התבטאויות שונות נוספות כגון דמוניזציה של הארגון. ראה אתר הפרסומים של מ"מ בכתובת <http://www.intelligence.org.il/sp/default.htm>

נסיגת ישראל הציבה את חזבאללה כאמור בצומת דרכים אסטרטגית, בעיקר סביב שאלת המשך הלחימה נגד ישראל. סביב שאלה זו, הפכו הקשרים השונים שטיפח הארגון עם ארגונים אסלאמיים פלסטינאים ממישור פעולה משני, לזירת עשייה בעלת חשיבות מרכזית למימוש אינטרסים חיוניים וחשובים של הארגון. פעילותו של חזבאללה בזירה הפלסטינית כללה: הגברת האימונים לפעילים פלסטינים בלבנון, יצירת תאי טרור בשיתוף עם פעילים ברשות הפלסטינית, הברחת אמל"ח לרשות הפלסטינית עצמה (לדוגמת ה"קארין A" בינואר 2002), והקמת תאי טרור בקרב ערביי ישראל (לצד יצירת תשתית מודיעינית ותשתית סייענים)⁴². הפעילות דרך הזירה הפלסטינית שירתה את חזבאללה בשני מישורים: ראשית היה בכך **צמצום סיכונים** לתגובת ענישה מצד ישראל. כפי שהוכח בעשרות שנות טרור בעולם, הפעלת טרור באופן עקיף כמעט לעולם לא מביאה לפגיעה בגורם התומך בטרור, אלא בגורם המבצע בלבד. בכך יכול הארגון להמשיך את לחימתו בישראל ללא יצירת סיכונים בזירה הלבנונית, בה נמצאות נקודות התורפה שלו.

ההשפעה בזירה הפלסטינית אפשרה לארגון גם את **הגברת יכולת ההרתעה שלו כנגד ישראל**. הסיוע שהעניק הארגון לארגונים הפלסטינים, בסיוע אירני, הביא להגברת יכולת ההרתעה של הארגון בשלושה מישורים: במישור הצבאי/אסטרטגי נוצרו לארגון יכולות צבאיות נוספות, גם אם עקיפות, לאיים על ישראל במידה והיא תיזום מהלך צבאי בלבנון. במישור התודעתי, שהוא אולי החשוב יותר, בעיקר בזכות הפרסומים בישראל, החל נתפס חזבאללה כתמנון רב זרועות המשפיע על כלל האזור, וכגורם משמעותי מאחורי האינתיפאדה הפלסטינית.⁴³ ולבסוף, במישור האופרטיבי נתן העימות הישראלי – פלסטיני חסות ויד חופשית כמעט לכל פעילות שלו נגד ישראל, וכן הוא נתן לארגון את היכולת לבחור מתי לממש את פעולותיו הטקטיות (ולא לפעול מתוך אילוץ נסיבתי).

הקשר עם הפלסטינים בא לידי ביטוי חלקי גם בפעולות משטח לבנון. במהלך השנים 2001-2005 אישר חזבאללה מספר פעמים לארגונים פלסטינים שונים לפעול משטח לבנון לעבר ישראל. נראה כי חלק מפעולות אלו היו מרכיב נוסף בביטחון העצמי שבנה חזבאללה ביחס לאי התגובה הישראלית (כך שלמעשה ללא מחיר הארגון יכול היה "לצבור נקודות זכות" מול הפלסטינים, הסורים והאירנים). מנגד, חלק אחר בפעולות סייעו לחזבאללה ישירות ל"מתיחת" החבל על ידי שימוש בשליח, כמו לדוגמה באירוע חדירת חוליה לשטח ישראל באזור שלומי ב-12.3.02, שהיה בבחינת חציית "קו אדום" ישראלי.

סיכום

בשנים 1992-2000 מתגבשות בהדרגה שתי חלופות מרכזיות לחזבאללה להשגת מטרותיו: הזירה המרכזית היא הזירה הפוליטית הפנים לבנונית, המאפשרת מימוש מוצלח של האינטרסים הנוגעים לזירה הפנים לבנונית, ההופכים יותר ויותר לאינטרסים חיוניים ראשנים במעלה לארגון. הזירה השנייה היא הזירה הפלסטינית, המאפשרת לארגון המשך הלחימה נגד ישראל באמצעות שליח. כך, בעשור השני לקיומו, מבשילים בהדרגה התנאים שמאפשרים לחזבאללה יצירת חלופה משמעותית לדרך פעולתו

⁴² Yoram Schweitzer, "Hizballah - A Transnational Terrorist Organization", *ICT*, 1.9.02

⁴³ Ehud Ya'ari, "Unit 1800", *The Jerusalem Report Jerusalem*, 18.10.04, p. 27

הקודמת נגד ישראל, הדרך של עימות צבאי ישיר באמצעות טרור וגרילה. **במונחים תיאורטיים, נפתחת לישראל היכולת העקרונית להביא את חזבאללה לבחור באסטרטגיית פעולה אחרת, במקום זו שאינה רצויה לישראל – ובכך נפתחת האפשרות לממש הרתעה אסטרטגית אפקטיבית.** אולם שינוי זה מבשיל רק עם השינוי בסטטוס קוו האזורי ההופך את חזבאללה לארגון סמי מדינתי השולט בדרום לבנון, ומולו את ישראל הניצבת על קו הגבול הבין לאומי.

הפיכתו של הארגון לארגון גרילה מפותח או "סמי מדינה", שינתה כמעט באופן אוטומטי את מדרג האינטרסים של הארגון על מנת להתאימם למעמדו המדיני החדש. מחשיבות עליונה לסוגיות פנים עדתיות, עלתה חשיבותן של סוגיות פנים לבנוניות ובין לאומיות. השינוי הבין לאומי ביחס לארגונים המפעילים טרור (בעקבות פיגועי 11.9.01), האיץ את השינוי בחלוקת האינטרסים של הארגון, ולראשונה הפך את האינטרסים הנוגעים לזירה הבין לאומית מאינטרסים שוליים לאינטרסים חשובים. יתרה מכך, חל שינוי באופן ביטויים של אינטרסים אלו והם החלו עומדים בסימן של התגוננות, וניסיון לשמר סטטוס קוו מסוים (מול הקהילה הבין לאומית). זאת בניגוד למצב בשנות ה-80 שהארגון היה במעמד של "תוקף", המפר את הסטטוס קוו, והזירה הבין לאומית היתה מבחינתו כלי להשגת יעדים מצומצמים בלבד.

נסיגת ישראל במאי 2000 שומטת את יכולתו של חזבאללה להפעיל חלק מיכולות ההרתעה שלו נגד ישראל, ועל כן בשנים 2000-2002 מנסה חזבאללה לייצב מחדש מדיניות הרתעה שתשרת את אינטרסיו המשתנים. בחודשים הראשונים נאלם חזבאללה ונמנע מכל פעילות, אך במהרה נערך הן במישור האסטרטגי והן האופרטיבי לביסוסה של הרתעה אפקטיבית מבחינתו. אם את פעולת החטיפה בהר דוב באוקטובר 2000 ניתן לראות כ"הימור מחושב", הרי שמשנת 2002 לערך הפכה הפעילות נגד צה"ל בגבול הצפון למעיין "הימור ודאי", כמעט ללא סיכונים. אמינות ההרתעה של ישראל נפגעה אנושות, יכולתה ליצר הרתעה מלאה אבד, ואילו "ההרתעה החלקית" שהצליחה ליצור הלכה ונחלשה. תפיסה זו היא שהקהתה את חושיו של נצראללה, הביאה אצלו להערכת "עלות-תועלת" שונה מזו שרצתה ישראל, וזרעה את זרע מלחמת לבנון השנייה.

בדומה למקרים אחרים, גם בשנים אלו סבל המודיעין הישראלי ומדינת ישראל מבעיה של ידע טכני ואופרטיבי רב, אך **חוסר יכולת מספקת להבנת הרציונל וכללי המשחק האסטרטגים של היריב**⁴⁴. על כן לא השכילו מקבלי ההחלטות בישראל לנצל את האירועים השונים בצפון ובזירה הלבנונית להבנת משמעויות השינויים ביחס לישראל, ובכלל זה **חוסר היכולת להכיר בעובדה כי ישראל חייבת להפעיל "הרתעה מיידיית" מול סיטואציה חדשה** שהתפתחה בלבנון החל ממחצית 2005⁴⁵. יתרה מכך, ניכר כי בתקופה זו לגורמים שונים בישראל היתה השפעה מעצימה על יכולת ההרתעה של הארגון כנגד ישראל, תוך התמקדות בתיאור יכולותיו של הארגון בתחום הרקטי. מנגד התעלמו מקבלי

⁴⁴ התופעה אינה ייחודית רק לצה"ל, אך היא חזרה במקרים רבים בעבר: "הקונספציה" של יום כיפור, הלכי הרוח ערב פרוץ האינתיפאדה הראשונה, וכדומה. ועדת וינוגרד, שם, עמ' 58, סעיף 99. הועדה מתייחסת לנושא כ"לא יוצר מספיק מידע בסיסי, שכיסה את חזבאללה כארגון חברתי-תרבותי-אידיאולוגי..."

⁴⁵ התפיסה הצבאית של "הכלה" או "מדיניות מצננת", באה "לאפשר למדינאים לפעול ולאפשר לתהליכים, שהתחילו להבשיל בלבנון במהלך השנה, להמשיך ולהתפתח בכיוון הרצוי לישראל". במילים אחרות, לפחות בראיית הצבא, המדיניות היתה פסיבית לחלוטין. מחלקת היסטוריה, שם, עמ' 176.

ההחלטות והתקשורת בישראל כמעט לחלוטין ממגבלות רבות שהיו קיימות לארגון ויכולות הנגד שיש למדינת ישראל וצה"ל כאמצעים להשפיע על הארגון, ולא יצרו הרתעה המבוססת על הצהרות ופעולות מתאימות. מכאן כי בהתמודדות עם ארגון העושה שימוש בטרור יש חשיבות רבה לראיה מאוזנת ויציבה של המציאות על מנת שלא להביא להערכת יתר וחיזוק כושר ההרתעה של היריב⁴⁶.

ערב נסיגת צה"ל מלבנון, פרסם ראש אמ"ן דאז, האלוף עמוס מלכא, את "הערכת ראש אמ"ן" ובה קבע כי "אני רואה מצב הרתעה הדדית מתקיים משני צדי הגבול. יכולתו של מאזן הרתעה זה למנוע הסלמה רבתי תלויה לא מעט בשאלה איך כל צד רואה את "ההישג המספיק"?"⁴⁷. כבר במרץ 2000 הצביע מלכא על הנקודה הקריטית והחשובה ביותר לקביעת האסטרטגיה הישראלית, אולם פירשה במונחי ההרתעה הקונבנציונאלית. ההרתעה ההדדית אכן התקיימה, כש"ההישג המספיק" הוא לרוב קבוע אך נתון לשינויים, ומשקף רק צד אחד במאזן ה"עלות-תועלת". במסגרת "ההישג המספיק" בחר חזבאללה להביא להסלמה בהר דוב באוקטובר 2000 ובאפריל 2002, ולנסות לבצע חטיפות חיילים כשחש שיש בכך מעט סיכון יחסית ותועלת מרובה. מנגד, "ההישג המספיק" לממשלת ישראל מאז אוקטובר 2000, שקט בגבול הצפון, הפך לא מספיק בתנאים מסוימים, פנים ישראלים ברובם, ששררו באזור ביולי 2006.

⁴⁶ מסקנה זו תקפה תמיד, גם בהרתעה קונבנציונאלית, אך בשל מקומו החשוב של הציבור ודעת הקהל באסטרטגיית הטרור, לקח זה מקבל חשיבות נוספת.

⁴⁷ מצוטט אצל סובלמן, כללי משחק חדשים, עמ' 30.

פרק שביעי: אחרית דבר - מלחמת לבנון השנייה

בפרק זה אדון במשמעויות שהיו להרתעה במהלך מלחמת לבנון עצמה ומייד לאחריה. עצם פרוץ המלחמה הינה סוגיה מרכזית בסוגיית יחסית ההרתעה, בעצם העובדה כי משמעותה של מלחמה היא קריסתה של ההרתעה בין הצדדים. מכאן כי עצם הדיון במשמעויות מדיניות ההרתעה ערב פרוץ המלחמה יציג לפנינו את שיאם של תהליכים שונים שנסקרו בפרק הקודם, ויעניק פרספקטיבה והבהרה לכשלים שונים במדיניות ההרתעה של שני הצדדים. מהרגע שקרסה ההרתעה ההדדית ופרצה המלחמה, חל באופן טבעי שינוי במקומה ואופן ניהולה של מדיניות ההרתעה, אך כפי שנראה במהלך הלחימה עצמה המשיכו שיקולים שונים הנוגעים ליכולת ההרתעה של שני הצדדים להשפיע על אופן ניהול הלחימה. ולבסוף, יסקור הפרק גם את המשמעויות שהיו למלחמה על מדיניות ההרתעה הישראלית ויחסי ההרתעה בין הצדדים בתקופה הקצרה שחלפה מאז הסתיימה המלחמה.

פרוץ המלחמה בלבנון ומהלכיה העיקריים

ב-25.6.06, ביצעה התארגנות של פעילי טרור ממספר ארגונים פיגוע כנגד כוחות צה"ל בדרום רצועת עזה, במהלכו נהרגו שני חיילים ונחטף החייל גלעד שליט. בתגובה החל צה"ל בסדרת מבצעים ברצועת עזה, שתכליתם ליצור לחץ ברצועת עזה להחזרת החייל לישראל. במהלך החודש שלאחר מכן הפעילות ברצועת עזה משכה את מלוא תשומת הלב הציבורית והצבאית במדינת ישראל. בניסיון לנצל את העדר תשומת הלב הפוליטית והצבאית, יזם ארגון חזבאללה פיגוע חטיפה כנגד כוחות צה"ל בגבול הצפון. בבוקר 12.7.06 ביצע חזבאללה פיגוע חטיפה בסמוך לשוב אביבים³⁶⁹. באירוע נחטפו שני חיילי צה"ל, 3 נהרגו, וכ-11 חיילים ואזרחים נפצעו מירי רחב היקף שביצע חזבאללה כנגד כוחות צה"ל וישובי הצפון. כוח צה"ל נוסף שהגיע למקום פתח במרדף לתוך שטח לבנון, עלה על מטען ו-4 חיילים נוספים נהרגו (חמישי נהרג בניסיונות החילוץ). במקביל, ביצע חיל האוויר תקיפות טקטיות בלבנון שנועדו להקשות על הברחת החטופים צפונה, ולהשיב באש למקורות הירי (כחלק מפקודות הקבע במסגרת מדיניות "ההכלה"). בערב ה-12.7 אישרה ממשלת ישראל לצה"ל לבצע תקיפות נרחבות כנגד תשתיות בלבנון, ובכך מימשה את האיום הישן (שלא מומש מאז שנת 2000) לתגובה מסיבית כנגד חזבאללה.

החל מערב ה-12.7 החל חיל האוויר במערכה אווירית אינטנסיבית שמטרתה השמדת מערך הרקטות ארוכות הטווח של חזבאללה, על מנת לצמצם את הפגיעה בעורף הישראלי (מהלך שזכה לכינוי "ליל הפאג'רים"), במקביל לפגיעה מצומצמת בתשתיות לאומיות בלבנון ומטרות נוספות של ארגון חזבאללה. בימים הבאים החלה הסלמה הדרגתית בלחימה. בערב ה-13.7 נפלו רקטות בחיפה, וישראל החלה מגיבה בתקיפות אוויריות סביב שכונת אלדחיה בבירות, בה מרוכזים משרדי ומפקדות חזבאללה

³⁶⁹ המידע בתת פרק זה מבוסס על חומר שפורסם בעיתון הארץ ובאתר YNET לאורך ימי הלחימה ולאחריהם, והשלמות פרטים כפי שהתפרסמו בדו"ח החלקי של ועדת וינוגרד ובעדויות אישים שהופיעו בפני הוועדה, ושעדויותיהם פורסמו בחודשים מאי – אוגוסט 2007..

(תקיפה שתוכננה עוד לפני נפילת הקטיושות בחיפה). ב-15.7 החל חזבאללה משגר רקטות גם לטבריה, ואילו צה"ל החל עושה שימוש ברקטות MLRS בעלות חימוש מצררי בשטח דרום לבנון. ב-17.7 הרחיב חזבאללה את היקף הירי וירה גם לעבר מגדל העמק. ב-19.7 החל צה"ל לפעול באמצעות כוחות קרקעיים כנגד מתקני חזבאללה וכפרים הנמצאים בקרבת הגבול עם ישראל, תוך התקדמות איטית צפונה (עד אז הרס צה"ל מוצבי חזבאללה על הגבול עצמו). באותו הלילה בוצעה גם תקיפה אווירית מסיבית של מפקדות חזבאללה בשכונת אלדחיה בביירות. במהלך הימים הבאים נמשכה הלחימה האיטית בכפרי דרום לבנון, במקביל לפעילות אינטנסיבית של חיל האוויר בכל שטח לבנון, ולירי רקטות לצפון ישראל. ביום שישי, 28.7, מסלים חזבאללה את טווח הירי כשהוא משגר לראשונה רקטת "פאג'ר 5" לעפולה.

ב-30.7 נהרגים מעל 30 לבנונים, רובם ילדים, מתקיפת חיל האוויר בכפר קנא. בעקבות האירוע זוכה חזבאללה לתמיכה מחודשת בלבנון, וישראל סופגת גינויים חריפים מבית ומחוץ³⁷⁰. בעקבות הלחץ הבין לאומי, הסכימה ישראל להפסיק את התקיפות האוויריות ל-48 שעות. ב-1.8 החל שלב המהלך הקרקעי הרחב הראשון של צה"ל, כשכוחות צה"ל מגיעים לעומק של כ-6 ק"מ מהגבול. למחרת, 2.8, חידש חזבאללה את הירי המסיבי לשטח ישראל, תוך שהוא מרחיב את היקף הירי לבית שאן, עמק יזרעאל, ואף לאזור ג'נין. ב-3.8 שב חיל האוויר ותקף את שכונת אוזעי בדרום ביירות. למחרת, (יום שישי, 4.8), שב חזבאללה והסלים את הירי, כשרקטות נורו לעבר חזרה, פרדס חנה וואדי ערה, ובכך הירי מגיע לטווח השיא לאורך כל המלחמה.

ב-7.8 מסכים חזבאללה לפריסת צבא לבנון בדרום המדינה, מהלך הזוכה גם לגיבוי של ממשלת לבנון ושרי החוץ הערביים. ביומיים הבאים, כשבישראל מתחזקים הקולות בדבר הצורך במהלך קרקעי עד הליטני מגביר חזבאללה את הירי. ב-8.8 מבוצע ירי מסיבי על חיפה שגורם ל-3 אזרחים הרוגים ועוד 12 אנשי מילואים נהרגים בכפר גלעדי. ב-9.8 שב חזבאללה ויורה רקטות לבית שאן, במקביל להחלטת הקבינט להעמיק את חדירת צה"ל עד הליטני. ב-11.8, יום שישי, מתחיל המבצע הקרקעי הרחב והמלא של ישראל לעבר הליטני, וצה"ל משלש כוחותיו בלבנון. במהלך ה-13.8, על רקע ההחלטה על הפסקת האש למחרת, ניסו שני הצדדי להשיג הישגים של הרגע האחרון: חזבאללה על ידי ירי קטיושות מסיבי, ושיגור מזל"טי תופת (שהופלו), ואילו צה"ל על ידי הריסת רבי קומות נוספים בשכונת אלדחיה בביירות.

פרוץ המלחמה - משמעויות הרתעתיות

כפי שהוסבר בפרק הקודם, חזבאללה הגיע למלחמה כשאינטרסים חיוניים שלו מאוימים בזירה הפנים לבנונית. התעלמות ישראל מהשתנות מצבו של חזבאללה בזירה הפנים לבנונית, נקיטת מדיניות ה"הכלה" או "הצינון", רק חיזקו בהנהגת חזבאללה את ההכרה כי הסיכון מצד ישראל לאינטרסים החיוניים לארגון הינו נמוך ביותר ובכך הניעו אותו ביתר שאת להמשיך ולנסות להשיג את מטרותיו. "ההישג המספיק" של ישראל בהרתעת חזבאללה השתנה והפך ללא מספיק, כבר במחצית

³⁷⁰ עלי וקאד, "סניורה: נצראללה וחיזבאללה מקריבים חייהם", נדלה מאתר YNET, 30.7.06, בכתובת <http://www.ynet.co.il/articles/0.7340.L-3283713.00.html>. הגינוי לישראל: סוכנויות הידיעות, "רייס: כפר כנא ממחיש שהגיע הזמן להפסקת אש", YNET, 30.7.06, בכתובת <http://www.ynet.co.il/articles/0.7340.L-3283446.00.html>

2005. מנגד, המשך ניסיונות החטיפה של חזבאללה, הביא להתחלת שינוי בתפיסת המצב גם בישראל, בעיקר לאחר ניסיון החטיפה בע'גר בנובמבר 2005. החל מתחילת 2006 החלו המערכות הביטחוניות בישראל להיערך לשינוי הסטטוס קוו בגבול ישראל – לבנון³⁷¹. **תיאורטית** החל ממרץ או מאי 2006 נוצר מצב בוא חזבאללה היה צריך להבין כי עליו להימנע מפעילות התקפית נגד ישראל או להשתמש ב"הרתעה מיידית" נגד ישראל, כדי למנוע מישראל פגיעה קשה בארגון. במילים אחרות, באופן תיאורטי היה על חזבאללה למנוע מישראל, באמצעות השפעה על שיקולי ה"עלות / תועלת" שלה מלשנות את הסטטוס קוו, כפי שבאה לידי ביטוי במדיניות ה"הכלה". **בפועל**, מקבלי ההחלטות בצמרת המדינית והצבאית בישראל לא השלימו את תהליכי החשיבה הפנימיים בנושא, **השינוי נשאר בעיקר בתודעת מקבלי ההחלטות**, ועל כן מדינת ישראל לא פעלה להעביר מסרים אלו לחזבאללה, ואף לא השלימה הערכות שלה לאפשרות (שהיתה למעשה ודאית) להסלמה ההולכת וקרבה³⁷².

יחסי ההרתעה במהלך המלחמה

ניסיונות ההרתעה על ידי ישראל

תפקיד ההרתעה בלחימה

מדו"ח ועדת וינוגרד ועדויות שר הביטחון, ראש הממשלה והרמטכ"ל שפורסמו עולה כי בראיית מקבלי ההחלטות בישראל עצם היציאה למהלך צבאי (שביום ה-12.7 לא נתפס עדיין כמלחמה), נועד בראש ובראשונה לשיפור ההרתעה של ישראל, שנשחקה מאז אוקטובר 2000, ומתן מענה לתוצאותיה של שחיקה זו³⁷³. אולם, **לא ברור איזו הרתעה ניסתה מדינת ישראל לייצר, אל מול אילו איומים ואל מי יש לכוונה** (חזבאללה או ממשלת לבנון). בנשימה אחת עסקו כל מקבלי ההחלטות (רמטכ"ל, שר הביטחון וראש הממשלה) בהרתעה מפני אירועי חטיפה עתידיים, הרתעה מפני המשך הסלמה (מיידית או עתידית) והרתעה כללית מפני כל פגיעה עתידית בריבונות מדינת ישראל מצד חזבאללה³⁷⁴. בפועל, בישיבת הממשלה בערב ה-12.7, בה הוחלט על היציאה למערכה (שהפכה למלחמה), **תפסה שאלת**

³⁷¹ דן חלוץ, עדותו בפני ועדת וינוגרד, עמ' 9-11, 18, נדלה מאתר ועדת וינוגרד בקישור <http://www.vaadatwino.org.il/statements.html#null>. אהוד אולמרט, עדותו בפני ועדת וינוגרד, עמ' 10.

³⁷² חלוץ בעדותו (שם) מתאר בפרוש כי הנושא לא עלה לדרג המדיני, ואילו מבחינת הצבא ההנחיה היחידה היתה הערכות לפשיטות על מוצבי הקו הקדמי של חזבאללה כתגובה, או כפי שנקראה "הכלה מעצבת" (ולא כהרתעה או כבסיס שינוי אופרטיבי ואסטרטגי) שם עמ' 36. בסקירת העיתונות הישראלית בחודשים אלו לא איתרתי מסר הרתעתי ברור שיכול להיקשר לשינוי בתפיסה זו. ועדת וינוגרד עסקה באריכות בסוגיית העדר המוכנות בצה"ל. הנושא של העדר תוכניות מאושרות מצביע באופן ברור על כך שהתוכנות בראשי הדרג המדיני לא תורגמו למוכנות (אפילו לא ברמה התכנונית). הועדה לבדיקת אירועי המערכה בלבנון 2006 - ועדת וינוגרד, **דין וחשבון חלקן**, אפריל 2007, עמ' 55-57.

נדלה מאתר הועדה בקישור <http://www.vaadatwino.org.il/reports.html#null>.

³⁷³ ועדת וינוגרד, שם, עמ' 74 (סעיף 43), עמ' 76 (סעיף 47), עמ' 77 (סעיף 48).

³⁷⁴ ועדת וינוגרד, שם, עמ' 70, הרמטכ"ל קבע כי התכלית האסטרטגית של המבצע היא "החזרת ההרתעה הישראלית".

בסיכום הערכת המצב קבע שר הביטחון: "שמצד אחד חזבאללה יצטער על זה שהוא התחיל בו, ומצד שני שבפעם הבאה הוא לא יחשוב לעשות אירוע כזה. זאת המטרה המרכזית...." שם, עמ' 71. ואילו ראש הממשלה כלל לא עסק בנושא בראיה של הרתעה. שם, עמ' 76 סעיף 46. סיכום ראש הממשלה לדיון, וכן עדותו של ראש הממשלה בועדת וינוגרד עמ' 25, 27. מנגד, השר אלי ישי ניתח את מטרות הלחימה במושגים של הרתעה, אך ראה את יעד ההרתעה בממשלת לבנון. אלי ישי, עדותו בפני ועדת וינוגרד, עמ' 7-8.

ההרתעה מקום חלקי בלבד³⁷⁵. בלהט האירועים, נעלמה שאלת ההרתעה מהדיון הביטחוני-מדיני כבר למחרת, והטון המרכזי הפך להיות "החלשת חזבאללה" במובן הצבאי³⁷⁶, תוך שתהליך החלשת חזבאללה נתפס כגורם שישפר את ההרתעה בצורה זו או אחרת.

עם פתיחת המלחמה, ובעיקר לאחר נפילת הקטיושה בחיפה בערב היום השני ללחימה עמדו בפני ישראל שני יעדים להרתעה, במישורים שונים. **במישור הצבאי** שאפה ישראל להבהיר לחזבאללה כי פגיעה בישובים נוספים או פגיעה חמורה באזרחי ישראל תביא לפגיעה רחבה בלבנון, ובמילים אחרות **ישראל שאפה ליצור הרתעה חלקית גאוגרפית, ומיידית**. ב-13.7, יום למחרת החטיפה, ולאחר התקיפות הראשונות סביב ביירות, מזהיר הרמטכ"ל, דן חלוץ, כי ירי לחיפה יוביל לירי על ביירות (לא ברור אם בניסיון למנוע הסלמה או לקבלת אצטלה למהלך נרחב ישראלי). ההתייחסות הרשמית לסוגיה היתה, כי בביצוע הירי על חיפה (שהיה צפוי וברור) "נחצו כל הקווים האדומים", וישראל פנתה להסלים את תקיפותיה בשכונת אלדחיה, הריכוז השיעי החשוב בביירות³⁷⁷. למעשה ישראל מימשה כמעט את מלוא יכולת ההסלמה שהיתה בידיה כבר בשבוע הראשון עם תקיפת שכונת אלדחיה בביירות, לצד פגיעה חלקית בתשתיות לאומיות לבנוניות (כל התגובות ההסלמתיות שבאו לאחר מכן היו טקטיות בלבד, דוגמת השימוש ב-MLRS). מנקודה זאת ואילך, מבחינת ישראל עמדה מדרגת הסלמה אחת נוספת בלבד³⁷⁸.

במישור המדיני - אסטרטגי חזרה ישראל לתפיסת "ההרתעה המצטברת" בדמותה של "הצריבה בתודעה" של היריב, ככלי מרכזי לביסוס הרתעה בעידן שלאחר המלחמה³⁷⁹. במסגרת תפיסה זו הפעיל צה"ל עוצמות אש שמעולם לא הופעלו בעבר, על מנת להביא לפגיעה טראומטית בלבנון (כך למשל בהיקף החימוש האווירי שהוטל והשימוש בחימוש מצררי כנגד שטחים בהם חיים אזרחים)³⁸⁰.

מרכיב נוסף של הרתעה הופעל על ידי ישראל ביצירת לחץ על האוכלוסיה השיעית המקומית. בשבוע השני ללחימה החל צה"ל לפעול לגירושם של התושבים מהכפרים השיעים בדרום לבנון במטרה ליצור לחץ על חזבאללה למניעת ירי הרקטות קצרות הטווח, אך מרכיב זה היה ונשאר בגדר מאמץ משני, ולא חלק ממדיניות כוללת של הרתעה (ללא קשר למידת יעילותו)³⁸¹. יתרה מכך, בשל התקיפות

³⁷⁵ ועדת וינוגרד, שם, עמ' 76-83.

³⁷⁶ ועדת וינוגרד, שם, עמ' 85-89. הראיה הצבאית הטהורה של חשיבות הפגיעה בחוכו של היריב באה לידי ביטוי גם אצל שר

הביטחון שגרס בערב ה-12.7: "המקום היחיד שבו חזבאללה יבין שהוא נפגע בצורה קשה, זה אם אנחנו הולכים בכל הכוח על הרקטות שלו." שם, עמ' 75, סעיף 45.

³⁷⁷ עמוס הראל, "נצראללה כנראה מבקש בשלב ראשון שקט", הארץ, 14.7.06. בערב ה-13.7 הותקפו מבואות השכונה, ולמחרת הותקפו מטרות בשכונה עצמה. ועדת וינוגרד, עמ' 88-90.

³⁷⁸ למעט המדרגה העליונה של השמדה נרחבת של תשתיות המדינה הלבנונית, אולם מהלך זה לא תאם את רצונה של ישראל לצמצם את הפגיעה בממשלת סיניורה, והיה מנוגד לעמדת ארה"ב.

³⁷⁹ דני רבינוביץ, "תסביך הגבריות", הארץ, 16.8.06. יובל שטייניץ, "תרבות המלחמה האבודה", הארץ, 17.8.06. ועדת וינוגרד, שם, עמ' 70, 71. ביטוי לתפיסה זו היא חזרתו של אולמרט על רעיון "התגובה המהדהדת" (בכל המזרח התיכון לפעולת ישראל) במספר נאומים וההתבטאויות לאורך המלחמה ולאחריה. ראו לדוגמא את הצהרתו של אולמרט בסיום פגישתו עם ראש ממשלת יפן ב-12.7.06 (יום החטיפה). נאומיו באתר משרד רה"מ בכתובת

[/http://www.pmo.gov.il/PMO/Communication/PMSpeaks](http://www.pmo.gov.il/PMO/Communication/PMSpeaks)

³⁸⁰ גיורא רום, "מבחן האסטרטגיות של היריבים", בתוך: מלחמת לבנון השנייה – משמעויות אסטרטגיות, עורכים שלמה ברום ומאיר אלרון, (ת"א: המחון למחקרי ביטחון לאומי וספרי חמד, 2007), עמ' 50.

³⁸¹ זאב שיף, "טעות אסטרטגית", הארץ, 20.7.06. יודגש, כי כבר בשלב פתיחת הלחימה רוב היועצים ומקבלי ההחלטות בישראל הקפידו להבדיל בין אוכלוסיות לבנון ובין תומכי חזבאללה, וגם בשל כך נמנעה ישראל מפגיעה רחבה בתשתיות המדינה בלבנון. בהקשר זה תצוין אמירתה של שרת החוץ בערב ה-12.7: וככל שניתן גם הימנעות מפגיעה באזרחים על

הנרחבות בביירות עצמה, ובכל רחבי לבנון, בשילוב הפגיעה הקשה בכבישים מהדרום לביירות, "נהירת ההמונים לביירות" שהיתה מוכרת במהלך "דין וחשבון" ו"ענבי זעם" היתה הפעם מצומצמת.

על החשיבות הנמוכה לה זכתה סוגיית ההרתעה בכללותה ובכלל זה כל נושא מניעת השפעת היריב על שיקולי ה"עלות תועלת" בישראל תמיד גם ההתייחסות לנושא פגיעותו של העורף. הן במסגרת מבצע "דין וחשבון", והן במסגרת "ענבי זעם" פינה צה"ל אזרחים מקרית שמונה וישובי קו העימות. העובדה שלא בוצע פינוי מסודר של האוכלוסיה ב-2006 הביא לכך שההשפעה הפסיכולוגית של תקיפות חזבאללה ומספר הנפגעים שיצרו תקיפות אלו גדל³⁸². סוגיה נוספת שיש לה נגיעה גם היא להרתעה, אך עומדת ברשות עצמה, היא תחום הדוברות והעברת המסרים בישראל. במישור הצר של מדיניות ההרתעה די לציין כי בעוד בלבנון ראש המערכת הפוליטית - צבאית נוטל חלק מרכזי בהעברת המסרים (ראו להלן על מקומו של נצראללה ביחסי ההרתעה) הרי שבישראל הן ראש הממשלה והן שר הביטחון מיעטו להופיע, ורוב הדוברות בוצעה על ידי צה"ל, שהינו גורם צבאי ולא מדיני. כך למשל, נאום הראשון של אולמרט בכנסת היה ב-17.6, ואילו נאום של נצראללה ב-16.7 היה נאום הפומבי השלישי מראשית הלחימה³⁸³.

מקרה מבחן – אי השימוש ברקטות "זלזאל 2"

במבחן התוצאה, לא ביצע חזבאללה ירי של רקטות "זלזאל 2" לעבר תל אביב במהלך הלחימה (אך ביום הלחימה האחרון ככל הנראה ניסה לשגר שני מזל"טי תופת לעבר תל אביב). האם היה כאן הצלחה של הרתעה ישראלית? יתכן. להערכתנו, הבין חזבאללה בשלב מסוים כי שימוש ברקטות אלו עשוי להחמיר את הפגיעה בו, בדמות פגיעה ישראלית בתשתיות לאומיות, מהלך שלא היה רצוי מבחינתו, בעיקר לאור הלחץ הבין לאומי שהופעל על ישראל מאז 30.7 (אירוע כפר קנא) לסיים את הלחימה. במקרה זה יתכן כי המסרים שהגיעו ברוח זו מישראל יצרו הרתעה אפקטיבית. יחד עם זאת, בעיקר לאחר נאום של נצראללה על כוונתו לפגוע בתל אביב (3.8.06), יתכן והיה ניסיון להיערך לירי שכזה, שנכשל עקב פעילות חיל האוויר (כלומר בשל סיכול).

ניסיונות ההרתעה על ידי חזבאללה

תפקיד ההרתעה בלחימה

החל מערב ה-12 ביולי, כשישראל בחרה להסלים את העימות בלבנון לכדי מלחמה, ניסה חזבאללה ליצור הרתעה מיידי וחלקית בכדי למנוע את הסלמת הפגיעה של ישראל בו, ובעיקר לצמצם את הפגיעה באזרחי לבנון. הרתעה זו נגעה באינטרסים קיומיים לארגון, והיה ברור לנצראללה ולבכירי הארגון כי לאופן ולמידה בו ישראל תפגע באוכלוסית לבנון תהיה השפעה מכרעת על מעמד הארגון "ביום שאחרי" המלחמה, כמו גם לשאלת היחסים לאורך הגבול ו"כללי המשחק" שיתקיימו ין

מנת שלא ליצור תהליך הפוך, שישראל אולי מחזירה את כושר ההרתעה, אבל מיד יוצרת לחץ במקום על לבנון ועל חזבאללה, יוצרת לחץ הפוך" ועדת וינוגרד, שם, עמ' 80. כמו כן, שם, עמ' 75.

³⁸² ועדת וינוגרד דנה בסוגיית אי הטיפול בעורף בכל העדויות שניתנו לה, ובהרחבה רבה גם בדו"ח הזמני שלה (למרות שהנושא נמצא בטיפול מבקר המדינה). לדעתי, את ההתייחסות המעניינת ביותר לנושא, שמשקפת את היחס הכללי לנושא, נתן הרמטכ"ל בעדותו. חלוץ, דן, שם, עמ' 24-25.

³⁸³ הן רה"מ והן שר הביטחון עסקו בנושא בהרחבה בעדותם. אמיר פרץ, עדותו בפני ועדת וינוגרד, עמ' 78. אהוד אולמרט, עדותו בוועדת וינוגרד, עמ' 79-81.

הצדדים. ניתן לשער, כי פגיעה באוכלוסיה הלא שיעית, בעיקר באופן עקיף וכחלק מהלחימה בחזבאללה (ולא באלימות ישירה אלא לדוגמא בנזק כלכלי שנוצר בשל עצם הלחימה) תביא להתחזקות משמעותית של הלכי הרוח נגד חזבאללה בממשל ובציבור הלבנוני. ברוח זו ניתן לשער כי גם הפגיעה באוכלוסיה השיעית העוסקת בשיקומה לאחר שנים של לחימה, תביא לתסכול והתמרמרות, שאומנם תופנה בתחילה נגד ישראל, אך בעתיד תביא ל"הרהורי כפירה" גם נגד חזבאללה. שיקול נוסף שעמד כחזוק לתפיסה זו היה מיצובו של חזבאללה כ"מגן לבנון". בראיה זו, במצב בו ישראל תצליח לפגוע בתשתיות הלאומיות הלבנוניות ולהביא לפגיעה נרחבת באזרחים, עשויה בעתיד לעלות בלבנון ביתר שאת השאלה האם חזבאללה אכן משמש כמגן ללבנון³⁸⁴. מבחינה רעיונית, השימוש בנסיבות אלו בהרתעה למניעת הסלמה אפשרית, שרת את שאיפתו הארגון להצליח ולשמור על קיומו של הסטטוס קוו שהיה בשנים האחרונות בגבול הצפון.

ניסיון ארגון חזבאללה לייצר "קוים אדומים"

ב-16.7, יום למחרת ההסלמה הראשונה בלחימה (הירי לטבריה ומנגד השימוש בחימוש מצררי על ידי ישראל), נאם נצראללה את נאומו השלישי. בשלב זה של הלחימה, כשברור לשני הצדדים כי אין מדובר בעוד יום קרב, מנסה נצראללה להשתמש ברטוריקה ברורה של הרתעה: **"הנשק שלנו הוא לא נשק למטרות נקמה אלא נועד להחזיר את ממשלת המשוגעים של אולמרט להגיבון**. למרות זאת, אין פירושו של דבר שנתאפק לעד. לכן נמשיך ונשתמש בכל האמצעים העומדים לרשותנו כדי להגן על עצמנו כל עוד האויב ממשיך בתוקפנות וללא קווים אדומים - כך גם אנחנו ננהג". במסגרת הנאום מבהיר נצראללה כי הסלמה נוספת של ישראל, בדמות המשך הפגיעה באזרחים בלבנון, תוביל להסלמה של חזבאללה שתבוא לידי ביטוי בפגיעה נרחבת באזרחי ישראל וירי לעומק ישראל. כמו כן, מזהיר נצראללה את ישראל מביצוע מהלך קרקעי: "היום הציונים מדברים על התקדמות יבשתית. הם ניסו לעשות את זה הלילה והם הותקפו.... אנו נמצאים במלוא הכוננות.... כפי שהפתענו אותם בים ובחיפה נפתיע אותם ביבשה"³⁸⁵. למחרת הנאום הרחיב חזבאללה את טווח הירי וירה לראשונה לעבר מגדל העמק.

ניסיון ליצירת הרתעה ממהלך קרקעי

בראיון שנתן נצראללה ל"אלגזירה" ב-20.7³⁸⁶, כבר חלחלה בו (ובחזבאללה) ההכרה כי אין מדובר במהלך צבאי מוגבל של ישראל, או כזה שמדיניות הרתעה תוכל להשפיע על היקפו או משכו. משלב זה ואילך מתמקד המסר ההרתעתי של נצראללה בניסיון ליצור **האדרה של יכולת ההגנה שלו בכדי להשיג הרתעה במניעה**. ברוח זו חוזר נצראללה בכל הזדמנות על כך שמהלך קרקעי ישראלי יביא מחד להרבה הרוגים בצה"ל ומאידך לא יפסיק את ירי הקטיושות, ומכאן שאינו "כדאי" לישראל. רובם המכריע של נאומיו הופכים בשלב זה לכאלה המיועדים להקל את הלחץ מחזבאללה בזירה הפנים

³⁸⁴ רועי נחמיאס, "חורבות הניצחון האלוהי", YNET, 14.7.07, בקישור <http://www.ynet.co.il/articles/0,7340,L-3424281,00.html>

³⁸⁵ רועי נחמיאס, "נצראללה: הפתענו אתכם בים, נפתיע ביבשה", גדלה מאתר YNET, 16.7.06, בקישור <http://www.ynet.co.il/articles/0,7340,L-3276773,00.html>

³⁸⁶ רועי נחמיאס, "נצראללה: מתנצל בפני המשפחה שנפגעה בנצרת", YNET, 20.7.06, בקישור <http://www.ynet.co.il/articles/0,7340,L-3280421,00.html#n>

לבנונית והבין ערבית, ואילו המרכיב ההרתעתי בהם הוא שולי (כך בנאומיו ב-25.7, 29.7, ובראיון ב"אלספיר" ב-24.7)³⁸⁷.

בעקבות התקרית בכפר קנא, והשתנות היחס הבין לאומי והפנים לבנוני לישראל וללחימה, חזר נצראללה להשתמש במסרים הרתעתיים, כנראה מתוך הערכה כי בהשתנות שיקולי "העלות-תועלת" אצל הדרג המדיני בישראל יש למסרים אלו יכולת להשפיע על מקבלי ההחלטות בישראל. מסריו של נצראללה באו לנסות ולהגביל את התקיפות של ישראל באזור ביירות, תוך איום לפגיעה הסלמתית בתל אביב במידה ויתקפו תשתיות לאומיות בלבנון. במקביל, נמשכו מסריו של נצראללה אודות יכולת הלחימה של הארגון כנגד מהלך קרקעי ישראלי³⁸⁸. החלטת הקבינט הישראלי ב-9.8, לאשר מבצע קרקעי רחב, הביאה את נצראללה לשוב ולעסוק בהרחבה בניסיון להרתיע את ישראל מלנקוט במהלך קרקעי רחב³⁸⁹. יצוין, כי בניגוד לנאומיו הקודמים, חדל נצראללה בשלב זה (לקראת הסוף, כששני הצדדים מנסים "להרוויח נקודות" אחרונות) לעשות שימוש באיומי הסלמה דוגמת הפגיעה בתל אביב.

מעניין לראות, כי במהלך המלחמה לא שינו הצדדים את התנהגותם ויחסם לסוגיית ההרתעה, וגם במהלכה המשיכו הצדדים לנסות להפעיל כלים וצורות מחשבה בהם היו מאומנים לפני הלחימה. חזבאללה המשיך עד שלב מאוחר יחסית לנסות ולהרתיע את ישראל מהסלמה על ידי שילוב של התבטאויות ופעולות (ירי קטיושות לטווחים הולכים וגדלים לצד לחימה עיקשת בכפרים לשם יצירת נפגעים לצה"ל), ובהמשך על בסיס הכלים ששימשו אותו להרתעה פיתח ניסיונות להשגת אכיפה (בהצהרה כי הפעילות נגד ישראל תימשך עד שתיסוג מלבנון). מנגד, ניסיונה של ישראל לשנות את הסטטוס קוו הוכתבה באופן ברור ודומיננטי על ידי הצבא, ועל כן השימוש במרכיבים שאינם צבאיים ליצירת הרתעה וחיזוקה היה שולי ביותר (בעיקר בלטו ההסברה החלקית והעדר שימוש מושכל באיומים לצד פעולות המחזקות אותן). מאחר ובמהלך שנועד לשינוי הסטטוס קוו הרתעה הינו מרכיב שולי, חזרה מדיניות ההרתעה הישראלית להתבסס בעיקר על הפעלה מסיבית של כוח מהאוויר, מהים ומהיבשה כדי ליצור את אותה הרתעה מצטברת שזכתה בשנים האחרונות למונח הצבאי "צריבה בתודעה".

מעמדו של נצראללה כגורם ביחסי ההרתעה

החל ממחצית שנות ה-90 ביסס נצראללה את מעמדו המיוחד בעיני הציבור הישראלי. במהלך מלחמת לבנון השנייה מבנהו הפשוט של חזבאללה, ומרכזיותו של נצראללה, אפשרו לנצראללה לממש איומיו, כמו גם לקבל מידע קריטי בזמן ובצורה נכונה מבחינה הרתעית. הדוגמא הקלאסית לכך היא הפגיעה באוניית חיל הים "חנית". כשחסן נצראללה דיווח "בשידור חי" על פגיעה בכלי שיט של חיל הים, הרמטכ"ל וכלל הציבור בישראל היו באפלה המגומגמת של דובר צה"ל. באופן דומה ניתן לראות כיצד לאחר חלק מנאומיו של נצראללה יש מימוש (ולו חלקי) של האיום שלרוב בא לידי ביטוי בהארכת טווח הירי של הקטיושות. מעמדו המיוחד של נצראללה אפשר לו להשיג שני מרכיבים חשובים ביכולת

³⁸⁷ שאלת ההרתעה מהמהלך הקרקעי לא "נולדה" ב-20.7, ו"עמדה באוויר" משני צידי הגבול כבר מיומה הראשון של המלחמה, עובדה העוברת כחוט השני בכל חלקו החמישי של דו"ח ועדת וינוגרד, כמו גם בנאומיו של נצראללה.

³⁸⁸ רועי נחמיאס ועלי ואקד, "נסראללה מאיים על ת"א; צה"ל על תשתיות בלבנון", נדלה מאתר YNET, 3.8.06, <http://www.ynet.co.il/articles/0,7340,L-3285945,00.html>

³⁸⁹ רועי נחמיאס, "נצראללה לערביי חיפה: צאו משם, מצטער", נדלה מאתר YNET, 9.8.06, <http://www.ynet.co.il/articles/0,7340,L-3288928,00.html>

ההרתעה. ראשית, הוא אישית זכה לאמינות כמעט מוחלטת על ידי הציבור הישראלי (וכנראה שגם על ידי ההנהגה בישראל). שנית, היתה לו יכולת להעביר מסרים שנקלטו אצל "קהל היעד" (ישראל), כמעט תמיד בצורה לה כיוון ואותה רצה להשיג.³⁹⁰

יחסי ההרתעה לאחר סיום הלחימה

למלחמת לבנון השניה ישנן השפעות קריטיות על יחסי ההרתעה המיידיים והעתידיים בין ישראל לחזבאללה, מעצם העובדה כי היא הביאה לשינויים מהותיים במרחב הגבול בין לבנון וישראל, ויצרו זעזועים פוליטיים חריפים בשתי המדינות. אומנם מוקדם מידי לראות כיצד יבואו לידי ביטוי השינויים הרבים שחלו בזירה הלבנונית, הישראלית והאזורית בעקבת המלחמה, אך כבר בשלב זה ניתן לאפיין מספר שינויים חשובים מבחינת יכולתה של ישראל להשתמש בהרתעה נגד חזבאללה.

השינויים בלבנון ובחזבאללה

במישור הפנים לבנוני מלחמת לבנון השניה הובילה להוצאת תהליך הדיאלוג הלאומי (לפרוק חזבאללה ממשקו) מהכוח אל הפועל, והוציאה את מתנגדי חזבאללה כנגדו. התהליך החל בימי הלחימה הראשונים, והביא את בכירי הארגון לאמץ גישה כפולה של מחד "לו ידענו שכך ישראל תגיב לא היינו פועלים", ומאידך גיסא את "גישת הקונספירציה" לפיה חזבאללה סיכל תוכנית ישראלית לפתוח במלחמה לכשיגיע צה"ל למוכנות³⁹¹. אולם, לחזבאללה היה ברור כי ההכרעה תלויה ביכולתו להמשיך ולסייע לאוכלוסייתו. שלושה ימים לאחר סיום הלחימה פנה חזבאללה לסיוע מסיבי לאוכלוסיה השיעית שנפגעה, והחל לפעול לשיקום לבנון. במבצע השיקום המידי הושקעו ככל הנראה כ-150 מליון דולר שחולקו לאזרחים שנפגעו, עוד סכום דומה ככל הנראה יושקע בשיקום מבנים ותשתיות (בעיקר בשכונת אלדחיה), ועשרות מרכזי סיוע נפתחו.³⁹²

במישור הצבאי חזבאללה, סוריה ואירן לחידוש מלאי האמל"ח של הארגון, שהושב לקדמותו (לפחות מספרית) תוך כחודש, ואף הוגדל ביחס למה שהיה ערב המלחמה. במקביל החל הארגון נערך באינטנסיביות מצפון לנהר הליטני וכן באופן חשאי בדרום לבנון (על פי המגבלות החדשות שכפתה עליו החלטת מועצת הביטחון 1701)

במישור הפוליטי היה ברור לנצראללה מייד לאחר המלחמה כי אם לא ינצל את כוחו כשהו בשיאו, מעמד החזבאללה רק ילך וידעך בפופולאריות הלבנונית, ואיתו יתחזקו הדרישות לפרוק הארגון ממשקו. בנאום הניצחון שלו, ב-22.9.06, שנוצל כהפגנת כוח אדירה (עם כ-800,000 משתתפים) הצהיר נצראללה באופן ברור כי חזבאללה לא יתפרק ממשקו, תוך שבמקביל הוא מעלה את הצורך

³⁹⁰ צבי בראל, "תקשורת לוחמת, המסרים של נצראללה", העין השביעית, גיליון 64, ספטמבר 2006. דוגמא למעמדו של נצראללה ניתן לראות בפרסום "סקר: הציבור רואה גם בדוברת צה"ל אחראית", הארץ, 28.11.06.

³⁹¹ התבטאויות אלו החלו כבר ב-23-24/7, אולם זכו לביטוי מחודש בראיון ארוך עם נצראללה ב-27.8.06. יואב שטרן, "נצראללה: לו הערכנו היקף התגובה, לא היתה חטיפה", הארץ, 28.8.06.

³⁹² סוכנויות הידיעות, "ג'האד בנייה: חזבאללה מסתער על שיקום ביירות", נדלה מאתר YNET, 27.8.06, בכתובת: <http://www.ynet.co.il/articles/0,7340,L-3296427,00.html>. רועי נחמיאס, "חזבאללה מודה: קיבלנו 300 מליון לצורך שיקום", אתר YNET, 21.11.06, <http://www.ynet.co.il/Ext/Comp/ArticleLayout/CdaArticlePrintPreview/1,2506,L-3330938,00.html>

בשינוי אופן ההצבעה בלבנון (מה שיביא לכך שלשיעים יהיה כוח פרלמנטרי רב יותר)³⁹³. בניסיון לבלום אפשרות של החלטה עתידית על פרוק חזבאללה מנשקו, יזם חזבאללה, יחד עם אמל ותומכי סוריה, משבר פרלמנטרי ופוליטי כשחמשת השרים השיעים מתפטרים ממשלת סניורה, ומתחילות הפגנות ענק בגנות "הממשלה הלא לגיטימית". המהלך הפוליטי, שכלל הליכה על סף מלחמת אזרחים, בא לאפשר לגוש השיעי-סורי ייצוג של שלישי בממשלה, מה שיאפשר בעתיד לחזבאללה למנוע כל הצבעה על פירוק מנשקו³⁹⁴. נכונותו של חזבאללה לוותר על עמדות ההשפעה בממשלה ובמוסדות הממשל, ולהוביל הפגנות ענק שלוו לעיתים בעימותים עם כוחות המשטרה והצבא, מצביע על התחדדות מדרג האינטרסים ועל החשיבות העליונה שמייחס הארגון לשימור עוצמתו הצבאית ככלי השפעה בזירה הפנים לבנונית.

השינויים בישראל

במהלך מלחמת לבנון השנייה הפעילה ישראל כוחות קרקעיים בצורה התקפית בשטח לבנון לראשונה מאז 1982, ובכך במידה רבה נשבר טאבו "הבוץ הלבנוני" (ובכלל זה בזכות היציאה המהירה מלבנון עם סיום המלחמה). אומנם צה"ל ספג פגיעות קשות וסבל ממגוון כשלים בכל הרמות, אך במגוון התבטאויות שבאו בחודשים שלאחר המלחמה ניתן הרושם כי הכשלים מאותרים, והצבא מטפל בהם. תוצאות המלחמה חידדו בצמרת הצבאית של ישראל (ולא רק בה) את ההכרה כי העדר התגובה מאז מאי 2000 לפעולות החזבאללה עמדו לישראל לרועץ, ומכאן להכרה בחשיבות ההרתעה כאסטרטגיה ויותר מכך להכרה בחשיבות שימור האמינות של ההרתעה³⁹⁵. גם במישור המדיני / אסטרטגי חשה ישראל כי יצאה מהמלחמה מחוזקת מבחינת יכולת ההרתעה שלה בזכות "התגובה הלא פרופורציונאלית" שלה בעיני חזבאללה, תגובה שתמנע ממנו בעתיד לנסות לאתגר את איומי ההרתעה הישראליים³⁹⁶.

חיזוק יכולת ההרתעה של ישראל נגד חזבאללה עומדת לכאורה בניגוד להשפעת המלחמה על ההרתעה המצטברת הישראלית נגד שאר מדינות ערב. מאחר ומכלול מדרג האינטרסים של כל מדינה ומדינה שונה ביחס לישראל, לא ניתן לגזור גזרה שווה לכל המדינות, אולם נראה כי מדינות אלו הושפעו רבות מהעובדה שלאחר חודש לחימה לא הצליחה ישראל לשבור את כוחו של חזבאללה ולמנוע את שיגור הרקטות, ומהעובדה כי ישראל טרם מצאה מענה ללחימה תת-קונבנציונלית כנגדה (בזירה הפלסטינית כמו גם בזירה הלבנונית)³⁹⁷. מנגד, יש הרואים ב"התנהגותה הלא פרופורציונאלית" של ישראל בקיץ 2006 (הן בעזה והן בלבנון) כגורם שהגביר את יכולת ההרתעה של ישראל, בעיקר נגד הפלסטינים המנהלים בעצמם לחימה תת-קונבנציונלית נגד ישראל.

במהלך המלחמה ולאחריה הועלו בישראל שוב ושוב אמירות הנוגעות לפגיעה ביכולת ההרתעה של ישראל ואף להיעלמותה. מנגד, כפי שהוצג בפרק, ישראל, משיקוליה המדיניים, כמעט ולא נדרשה לשימוש בהרתעה במהלך הלחימה. לדעתי, חרף הזמן הקצר שחלף מאז המלחמה בלבנון, וטרם חשיפת

³⁹³ יואב שטרן, "נסראללה בנאום פומבי ראשון מאז המלחמה: זהו ניצחון אלוהי, היסטורי ואסטרטגי", הארץ, 24.9.06.

³⁹⁴ צבי בראל, "מצעד הכוח של נצראללה", הארץ, 10.11.06.

³⁹⁵ עמוס הראל, "קצינים לפרץ: להגיב בחריפות להתגרות החזבאללה", הארץ, 20.12.06.

³⁹⁶ נאומו של רה"מ אהוד אולמרט בפני הארגונים היהודיים בארה"ב, 14.11.06.

<http://www.pmo.gov.il/NR/rdonlyres/A4601633-58A6-432D-B6E2-1AA4487C13F7/0/ujch141106.doc>

³⁹⁷ איימן מנצור, "הצהרות אסד: מלים מעורפלות, משמעות ברורה", מבט על, גיליון 189, (ת"א: אוניברסיטת ת"א, 23.10.06).

מידע רב (שהולך ומתפרסם על ידי ועדת וינוגרד), ניכר באופן ברור, כי השפעת המציאות החדשה על שיקולי ה"עלות – תועלת" של חזבאללה היו כה מכריעים עד שניתן לקבוע כמעט באופן מוחלט שחרף הטעויות הרבות שביצע ישראל (ובכלל זה צה"ל) במהלך הלחימה, יכולת ההרתעה של ישראל כנגד חזבאללה מעולם לא היתה טובה יותר. בפועל, ניתן לראות כי מאז מחצית אוגוסט 2006 ועד היום (סוף אוגוסט 2007) נמנע חזבאללה מלפעול כנגד ישראל והוא שקוע בייצוב מחדש של מעמדו בזירה הפנים לבנונית. בראיה היסטורית, השנה שחלפה מאז סיום המלחמה היא תקופת השקט הארוכה ביותר שידע צפון ישראל מאז הפסקת האש עם אש"פ ביולי 1981, ולמעשה מאז החלו הפיגועים בצפון ב-1968.

סיכום מסקנות והמלצות

בעבודה זו עקבתי אחר התפתחות יחסי ההרתעה במסגרת העימות בין מדינת ישראל לארגון החזבאללה בשנים 1982 – 2006 במטרה ללמוד על התנאים שתרמו להצלחת הניסיונות של מדינת ישראל להרתיע את חזבאללה, כמו גם על התנאים ששחקו והכשילו את הניסיונות להרתעת הארגון. תובנות אלו אני מבקש ליישם בדיון בעל משמעויות פרקטיות שיכולות לסייע למדינת ישראל ליישם מדיניות הרתעה יעילה כנגד החזבאללה.

בפרק הראשון ערכתי סקירה של הדיון התיאורטי, האקדמי, שעוסק בהתפתחות תיאורית ההרתעה בספרות המחקרית. במסגרת זו נבחנו מקורות ההרתעה, הגדרותיה וכשליה של תיאורית ההרתעה. תיאורית ההרתעה שהחלה מתפתחת בשנות ה-50' עסקה במציאות המיוחדת של הרתעה הגרעינית שנוצרה דאז בין שתי מעצמות העל. החל משנות ה-60' אנו עדים לניסיון לפתח את תיאורית ההרתעה ולהרחיבה כך שתוכל להיות מיושמת גם בתחום ההרתעה הקונבנציונאלית בין מדינות. משנות ה-70' חלה התפתחות נוספת בפיתוח תיאורית ההרתעה, בניסיון להתאים את תיאורית ההרתעה להתמודדות עם איומים תת קונבנציונאליים, בדגש על איומי טרור וגרילה.

הניסיון המעשי בהתמודדות עם טרור, כמו גם המחקר האקדמי, הציבו מספר סימני שאלה מהותיים סביב עצם האפשרות להרתיע טרור וביחס ליעילותה של תיאורית ההרתעה בנסיבות אלו. על כן, כדי לבחון את הקשיים והכשלים השונים בשימוש בהרתעה כנגד ארגוני טרור וגרילה, הצגתי בהמשך הפרק את המאפיינים השונים של ארגוני טרור וגרילה העשויים להיות רלוונטיים לדיון בהרתעה. על בסיס ניתוח המאפיינים של ארגוני הטרור והגרילה, וספרות שהתפרסמה בנושא, הצגתי שורה ארוכה של קשיים וכשלים, ברמות ותחומים שונים, העומדים בפני מדינה הבאה להשתמש במדיניות הרתעה כנגד ארגוני טרור וגרילה. **המסקנה המרכזית מניתוח זה היתה כי בתנאים אלו מדיניות ההרתעה הקונבנציונאלית הקלאסית, צפויה לקרוס ברוב המקרים בהם תופעל כנגד ארגוני טרור.** מן ההכרה בכך שמודלים תיאורטיים לא נותנים מענה מספיק למקרה שמושא ההרתעה הוא ארגון טרור או גרילה, אין להסיק בהכרח שהרתעתם אינה אפשרית. בעקבות תובנות שעולות אצל Lebow אני מציע לראות בהרתעה חלק מתופעה פסיכולוגית טבעית בין בני אדם, הבאה לידי ביטוי בצורות שונות ובתחומים

שונים בחיינו³⁹⁸. במקרים שונים בעבר הצליחה מדינת ישראל להרתיע את ארגוני הטרור והגרילה הפלסטיניים, עובדה המחזקת את המסקנה כי תופעת ההרתעה קיימת גם במישור שבין מדינה לארגוני טרור וגרילה. על כן, באמצעות מקרה המבחן של חזבאללה, הנדון בעבודה, ביקשתי לבחון את הפעולות השונות והמקרים השונים בהם הצליחה ישראל ליצור הרתעה כנגד חזבאללה. בחינה זו הובילה אותי במהלך העבודה להציע מסקנות שונות הבאות לחזק את יכולתה של ישראל להרתיע את ארגון חזבאללה.

בפרק השני עסקתי בניתוח תפיסת ההרתעה הקונבנציונאלית בישראל, ובתפיסת ההרתעה וניסיונות ההרתעה של ישראל נגד ארגוני טרור וגרילה עד 1982. בדיון זה עמדתי על כך שבישראל אין הגדרה ברורה של מהות ההרתעה, ואין יישום של מדיניות במובן של תהליך סדור הכולל התבטאויות בעלות מסר אחיד, המגובות בפעולות מסוימות הנותנות משנה תוקף ואמינות להתבטאויות אלו.

למרות העדר מדיניות הרתעה בישראל, אני מייחס חשיבות מיוחדת למקרה של הניסיון הישראלי להרתיע את אש"פ בלבנון, מכיוון שמניתוח הניסיון ההיסטורי כנגד אש"פ עולה כי ישראל הצליחה להרתיע במידה חלקית ארגון גרילה. הרתעה זו באה לידי ביטוי בכך שאש"פ לא מימש את כל יכולותיו המבצעיות נגד ישראל בשנים 1978-1982 בשל האיום הישראלי שהופנה כלפיו. אולם במקביל, סבלה מדיניות ההרתעה הישראלית מכישלונות שונים, שאף הביאו להרס ההצלחה החלקית שכבר הושגה (כמו בפריצת הקרבות ביולי 1981).

מניתוח יחסי ההרתעה בין מדינת ישראל לארגון חזבאללה בשנים 1982-1991, בפרקים **השלישי והרביעי**, ניתן לעמוד מקרוב על הסיבות לחוסר האפקטיביות של ניסיונות ההרתעה הישראלית. במרכז סיבות אלו עומד חוסר היכולת של ישראל לאיים באופן אפקטיבי על ארגון טרור, הפועל במקביל לארגונים נוספים משטח מדינת אויב, ואשר זוכה לתמיכה של מדינות אויב אחרות, ואף תלוי בהן. חרף שינוי הסביבה האסטרטגית בלבנון בשנת 1985, עם נסיגתו של צה"ל לדרום לבנון והקמת צד"ל, לא היה הסטטוס קוו החדש מספק על מנת לצמצם את נכונות הארגונים השיעים לפעול נגד כוחות צה"ל בלבנון. מעורבותה של ישראל בזירה הפלסטינית החל מ-1987 ועד 1993 רק צמצמה את נכונותה של ישראל להשקיע מאמצים ביצירת מדיניות הרתעה יעילה.

בשנת 1992 הושלמו מספר תהליכים אזוריים ולבנוניים מקבילים הנוגעים לחזבאללה, שהביאו להתפתחותו של חזבאללה מארגון טרור לארגון גרילה, ובכך יצרו לראשונה בסיס להרתעה אפקטיבית של ישראל נגד הארגון. כארגון גרילה חזבאללה הפך לשולט ואחראי בשטח גיאוגרפי מוגדר ובשל כך הוא מחויב לתת מענה לאוכלוסיה הנמצאת בתחום שליטתו. בהמשך לכך פונה הארגון לממש את כוחו במערכת הפוליטית הלבנונית, ומשיג נכס אלקטורלי חשוב בפרלמנט. במקביל, השינויים בסביבה המזרח תיכונית והעולמית (שהחלו ב-1989) אפשרו לישראל מגוון רחב יותר של צורות פעולה מחד, לאורם נוצרה אפשרות לשינוי משמעותי במאזן הכוחות האזורי מאידך גיסא. גורמים אלו ואחרים הם שהפכו את השנים 1992-2000 (פרק **חמישי**) למרכזיות כל כך לבחינת התפתחות יחסי הרתעה ממשיים, השזורים מקרי מבחן משני הצדדים. בחינה ביקורתית של תקופה זו הביאה אותי להכיר בקיומה של הרתעה

³⁹⁸ Richard Ned Lebow, "Deterrence: A political and Psychological Critique", In: Perspectives On Deterrence, eds. P. Stern, R. Axelrod, R. Jervis, (Oxford: Oxford University Press, 1989), p. 25.

החלקית שהצליחו ליצור שני הצדדים זה על זה, וכן יכולתי לבחון את המשמעויות השונות של פעולה מתוך "צורך" אל מול פעולה מתוך "הזדמנות" במספר מקרי מבחן.

נסיגת ישראל באופן מלא מלבנון במאי 2000 הביאה במישור האסטרטגי את שני הצדדים להיות מעוניינים בשמירת הסטטוס קוו החדש על ידי הרתעה הדדית, כפי שהוצגה בפרק השישי. ישראל עמדה בנסיבות חדשות לחלוטין בבואה ליישם את מדיניות ההרתעה, אך ניכר כי חוסר היכולת לקבוע וליישם מדיניות הרתעה ברורה היא הגורם המרכזי שעמד לה לרועץ בניסיונה לשמור על סטטוס קוו הנוח לה בגבול הצפון. שינוי הנסיבות בלבנון במחצית הראשונה של 2005 (בעקבות רצח חרירי ונסיגת הסורים מלבנון), ובעיקר חוסר ההתאמה בישראל לנסיבות החדשות שנוצרו, הם שהובילו לאקורד הסיום של מלחמת לבנון השנייה, רק שנה לאחר מכן.

במהלך מלחמת לבנון השנייה, בפרק השביעי, ראינו כיצד במצב של קריסת ההרתעה ופתיחת מלחמה, תהליכים ומגמות הנוגעים להרתעה ולתהליכי קבלת החלטות של הצדדים, שהיו קיימים לפני פרוץ המלחמה נמשכים ומתעצמים ולא נעלמים. בנסיבות אלו כשלים מבניים בתהליכי המחשבה, התכנון והביצוע של מדיניות ההרתעה, שלא היו בולטים לפני המלחמה, מתחדדים, ובאים לידי ביטוי מייד. סיום המלחמה הביא לשינוי מהותי במדרגי האינטרסים של שני השחקנים, שלצד האמינות המחודשת שהשיגה ישראל, הצליחו להביא להרתעה חלקית טובה ויציבה יותר משהיתה בעבר.

מסקנות כלליות הנובעות ממקרה המבחן

בפרקי העבודה הועלו ונדונו שורה ארוכה של אירועים, התרחשויות ותהליכים שהביאו להצלחה או לכישלון ביצירת הרתעה ישראלית נגד חזבאללה. לא כל הפעולות שהובילו ליצירת הרתעה אכן תוכננו כך בתחילה, ומנגד חלק מהפעולות שנתפסו כ"מחזקות את ההרתעה" לא השיגו את יעדן. בחלק זה אדון במסקנות הכלליות שאותן אני גוזר על הדרכים לשיפור יכולת ההרתעה של מדינת ישראל, על סמך מקרה המבחן.

גורמים שפוגעים בסיכוי להצלחת מדיניות ההרתעה

העדר מדיניות הרתעה

העדר מדיניות הרתעה ברורה ומוגדרת בישראל (כפי שראינו בפרק השני) הכוללת הגדרה ברורה של מהות ההרתעה הכללית ומהות הרתעת ארגוני הטרור והגרילה בפרט, מגוללת בתוכה שורה של גורמים מרכזיים המביאים לאי הצלחת ניסיונות ההרתעה:

ראשית, אין מימוש של מדיניות הרתעה במובן של שילוב התבטאויות עם מעשים לכלל מהלך אחד שלם, בעל מטרה משותפת. כתוצאה מכך אנו עדים לבליל התבטאויות לא אחידות, לעיתים אף לא אחראיות בצד הישראלי, הנושאות בחובן איומים אשר אינם מגובים בפעולות או בדרך התנהגות מתאימה, ובמקרים חריגים אינן תואמות את היכולת המבצעית של צה"ל (כפי שהתברר בועדת וינוגרד). כתוצאה מכך, נוצר תהליך כפול: מחד, באופן טבעי, הניסיונות ליצור הרתעה אינם מצליחים, אמינות המרתיע נשחקת, ומדינת ישראל משקיעה מאמצים רבים בפעולות שונות שאינן מביאות לתוצאה המצופה או הרצויה (והשתלשלות האירועים בשנה לפני מלחמת לבנון השנייה הדגימה זאת). מאידך גיסא, העדר

המדיניות מביא לכך שאין מהלך סדור של צמצום ניסיונות ההרתעה של היריב, ארגון חזבאללה, על מדינת ישראל. העיסוק האינטנסיבי של מקבלי החלטות והתקשורת בישראל, מאז מאי 2000, ביכולותיו הרקטיות של הארגון כחזות הכול (תוך התעלמות מאילוציו של הארגון), והצגתו כאיום אסטרטגי מהמעלה הראשונה (תוך התעלמות מהארסנל הרקטי הסורי לדוגמא), רק מדגימים את הבעייתיות של מצב זה.

שנית, חוסר במדיניות ברורה וקבועה **מביא לקבלת החלטות "אד הוק"**, פעמים רבות ללא בחינה מעמיקה האם הן תואמות מטרות ואינטרסים אחרים של המדינה. כתוצאה מכך נוצר **חוסר עקביות בקבלת החלטות המביאה לפגיעה אנושה באמינות המרתיע ולפגיעה בהרתעה חלקית שכבר הושגה**. חוסר העקביות מתעצם בישראל על רקע החלפת ממשלות (כשלכל בעל תפקיד יש באופן טבעי תפיסה שונה ודגשים שונים), וצרכים פוליטיים שונים המלווים מצב זה. כפי שחזבאללה הבין היטב מאז 1991, ישראל תגיב בחומרה על פגיעה בה, **אלא אם כן יהיו תנאים מיידיים אחרים שימנעו זאת**. מבחינת החזבאללה הכרה זו עמדה במבחן בהצלחה רבה במהלך שנות ה-90', כשהתקיימו שיחות שלום בין ישראל לבין מדינות ערב, באוקטובר 2000 כשישראל עסקה באינתיפאדה שפרצה שבוע לפני פעולת החטיפה, ובמרץ 2002 כשישראל היתה עסוקה ב"חומת מגן". בפועל, **סוגיה זו היא הגורם המרכזי שעמד מאחורי חוסר היכולת של ישראל להרתיע את חזבאללה מאז שנת 2000**.

שלישית, העדר מדיניות יוצר **חוסר בהירות את מי רוצים להרתיע וכנגד מה (על מה רוצים להגן או מה רוצים למנוע)**. כשלמדינת ישראל חסרה מדיניות מלאה וכוללת, המשלבת את האילוצים והאינטרסים שלה עם אילוצי היריב ואילוצים אחרים, כלל לא ברור נגד מי ואיך צריך להשתמש בהרתעה. הדוגמא הבולטת ביותר לכך היא תקופת הכאוס בלבנון עד 1991, כשבלבנון פעלו מספר גורמי כוח, בעלי אינטרסים סותרים ביחס לישראל. אך היא עולה שוב גם בהמשך: האם מאז שנת 2000 היה נכון להגדיר מדיניות הרתעה נגד לבנון וחזבאללה כאחת? האם מדיניות זו היתה נכונה גם מול סוריה, בה עלה מנהיג חדש לשלטון, שטרם הצליח לבסס את מעמדו (מצב קלאסי בו הרתעה היתה זוכה להיתפס כתוקפנות)? באופן דומה, עולה השאלה, על מה ישראל ניסתה להגן באמצעות ההרתעה. האם ההרתעה המיידית שישראל היתה צריכה לבנות נגד חזבאללה מאז מאי 2000 זהה להרתעה אותה היתה צריכה ישראל ליצור נגד הארגון מאז מאי 2005? מאחר ולא קיימת מדיניות כוללת, ישראל לא התחבטה מעולם בשאלה מה עדיף לה: חזבאללה שממשיך להיות פעיל בגבול הצפון, או חזבאללה ואירן שפועלות באינטנסיביות ביהודה שומרון ועזה, ומבססות את השפעתן "בחצר האחורית" של ישראל, בסכסוך העומד במרכז שאלת עתידה של מדינת ישראל.

רביעית, **העדר מדיניות ברורה מקשה על שילוב ההרתעה עם כלים מדיניים אחרים**, או שימוש בכלים מדיניים אחרים כדי לחזק את יכולות ההרתעה. חוסר התכנון, וראיית ההרתעה בעיקר כמשימה צבאית מביאים לכך שאין שילוב אפקטיבי של מדיניות הרתעה עם אמצעי השפעה אחרים (דוגמת יצירת תמריצים), או שהללו נשארים מינוריים בהעדר גורם מבצע חזק מספיק. בהקשר זה ניתן לראות כדוגמא הפוכה את ההצלחה היחסית של ישראל בהפעלתו של צד"ל במשך יותר מ-20 שנה, שהיתה באחריות כמעט מלאה של צה"ל ועל כן זכתה ל"אבא" ארגוני חזק.

מעמד הצבא

מקומו המיוחד, או מעמד היתר, של הצבא במדינת ישראל מגולל בתוכו גם הוא מספר כשלים משמעותיים בתחום ההרתעה נגד ארגוני גרילה. העדרה של מדיניות, וחולשתו של הדרג המדיני בעיצוב אופן הפעולה של ישראל נגד ארגוני טרור וגרילה (ובכלל זה שימוש בהרתעה), מביאה את הממסד הצבאי למלא את החסר לו באמצעים העומדים לרשותו, ואלו תמיד יהיו כלים צבאיים בלבד, בין אם הם המתאימים ביותר למשימה או לא. מכאן, כי אין הפעלה של מגוון רחב של כלים "אזרחיים" ומדיניים היכולים לאיים על ארגון הגרילה, ולסייע בחיזוק ההרתעה³⁹⁹. התוצאה הישירה של מצב זה הוא שימוש כמעט אך ורק בכוח צבאי ולעיתים תכופות שימוש עודף בכוח צבאי. באופן עקיף, הצבא, מתוקף תפקידו, מתרכז בראיה החזק מימדית של היריב כאיום צבאי. לרוב הצבא לא מבין מספיק את החשיבות של מצבו הפוליטי והחברתי של ארגון הגרילה, כמקורות להעצמת ההרתעה או (כפי שראינו) את ההשלכות של מצבים אלו על האיום שקיים ליציבות ההרתעה של ישראל. במישור הטקטי, מתרכז הצבא (מתוקף תפקידו) באיתור התשתית הצבאית של ארגון הגרילה ללא הכרות מספקת עם התשתית החברתית, הכלכלית והפוליטית של הארגון. בדרך זו גם לא מאותרות נקודות החולשה של הארגון במישורים אלו, וכמעט חוזר, אין למדינת ישראל אלא כלים צבאיים להפעיל נגד ארגון הגרילה.

סוגיה זו מחריפה לאור תחושת הדחיפות הקיימת הצבא ביחס לשליחותו. מקריאת דו"ח ועדת וינוגרד והעדויות שהתפרסמו עולה תמונה ברורה וחדה של העדר אופציות מלבד הצבאית, ותחושה ברורה (ולעיתים לא משוללת יסוד) שקיימת בדרג הצבאי כי אין מלבדו גורם אחר שיוביל את העשייה למען מדינת ישראל. כתוצאה ישירה ממצב זה הצבא חש חובה להגיב באופן מידי לאירועים שונים, בנוסף לאופיו ה"אקטיביסטי" ממילא. כך, באופן טבעי, שואף הצבא להגיב מייד ובאמצעים צבאיים לכל אירוע, תוך התעלמות פעמים רבות מההשלכות הרחבות של האירועים ותגובות הנגד.

לבסוף, מעמד היתר של הצבא, והעדר גוף מדיני ואזרחי שייתן זוויות הסתכלות אחרות על המצב, מביא לכך שלדרג המדיני אין יכולת לבחון חלופות משמעותיות להמלצות הפעולה של הצבא, ובאופן דומה גם אין יכולת לבחון בצורה מעמיקה האם ההמלצות לפעילות המועלות לאישור אכן משרתות את התפיסה המדינית הרחבה ואת מה שהמדינה מנסה להשיג. במישור זה, יש גם לזכור כי הצבא, כמו כל מערכת בירוקרטית מורכבת, הינו בעל אינטרסים, אילוצים ושאיפות, כמו גם עיוותי תפיסה, המביאים אותו לפעול שלא תמיד על פי האינטרס המדיני הצרוף.

³⁹⁹ בהקשר זה מרתקת התייחסותו של הרמטכ"ל דן חלוץ לאפשרות של הפסקת הלחימה בשני מועדים שונים לפני 30.7.06, אפשרות שלא עלתה מבחינתו על הפרק מתוך תוכנה ברורה שאולי הוא יוכל להשיג יותר. האפשרות שגורם אחר במדינת ישראל יצליח להמשיך להוביל הישגים במידה והלחימה תופסק בשלב מוקדם, כלל לא עלתה על הפרק, בטח לא מול הדרג המדיני. בהמשך דבריו מתייחס הרמטכ"ל מפורשות למעמדו העודף וה"אנומלי" של הצבא מול הדרג המדיני. עדותו של דן חלוץ בפני ועדת וינוגרד, עמ' 53, ועמ' 55-56. תחושה זו עומדת בניגוד גמור לתחושת משרד החוץ, העוסק באופן תמידי וסדור בתחום המדיני, כפי שעולה בעדותה של שרת החוץ, ציפי לבני, בפני ועדת וינוגרד. ראוי לתת תשומת לב מיוחדת לדרישת השרה לפגישה מדינית עם רה"מ ב-13.7, שהתקיימה רק ב-23.7. עדותה של ציפי לבני בוועדת וינוגרד, נדלה מאתר הוועדה בקישור <http://www.vaadatwino.org.il/statements.html#null>.

לחץ על האוכלוסיה

הפעלת לחץ על האוכלוסיה שבסביבתה פועל ארגון הגרילה נחשבה במשך השנים לכלי הפעולה המרכזי של ישראל בהרתעת טרור וגרילה. תפיסה זו החלה בראשית שנות החמישים בפעולות התגמול, ועליה התחנכו דורות המפקדים בצה"ל עד ימינו. תפיסה זו, שכשלה מול הפלסטינים ביהודה, שומרון, ירדן ועזה, כשלה גם בלבנון: בשנים 1983-1984, ולאחר מכן שוב במהלך שנות ה-90. נראה כי כישלון ההרתעה באמצעות לחץ על האוכלוסיה נובע משילובם של מספר גורמים יחד.

בעת משבר ואיום האוכלוסיה נוטה לאחזות ולהגן על אנשיה, ולהפנות כעסים ותסכולים כנגד האויב, או כל גורם חיצוני אחר. על כן, באופן טבעי, האוכלוסיה תחוש צורך להתמודד עם האויב שיוצר הסלמה, ורק לאחר פרק זמן יתחילו לעלות תהיות ותחושות לגבי "צדקת הדרך". מידת תמיכת האוכלוסיה בהנהגתה (חזבאללה במקרה שלנו) עשויה להיות מושפעת במידה רבה מההקשר הרחב של ההסלמה (מיד בהמשך). דוגמא ברורה לכך היתה התייחסות הציבור בישראל למלחמת לבנון השנייה, שזכתה לתמיכה רחבה בציבור עד ימיה האחרונים, ואפילו בהתייחסות שרים בקבינט שלא רצו להצביע נגד החלטות שונות בזמן מלחמה⁴⁰⁰.

ההקשר הרחב של ההסלמה ושל העימות. ככלל, כשהאוכלוסיה חשה שהמאבק הוא מוצדק ובבחינת "צורך" שנוצר, כך ה"אשראי" לו יזכה ארגון הגרילה יהיה רחב יותר, ולאורך זמן רב יותר. הדוגמא הקלאסית לכך הוא הגיבוי לו זכה חזבאללה מכלל האוכלוסיה הלבנונית, והשיעית במיוחד, כל עוד צה"ל ישב בלבנון, ולא נראה היה שיש בכוונת ישראל לסגת. במצב זה, כמעט כל פעולה נגד צה"ל זכתה לתמיכה, לפחות שבשתיקה. מנגד, מהרגע שהשתנו הנסיבות, וצה"ל נסוג מכל לבנון, החלו להתעורר בלבנון קולות נגד הכוח הצבאי של חזבאללה, קולות שמתחזקים ככל שעובר הזמן מסיום מלחמת לבנון השנייה.

אוכלוסיה אזרחית אינה נוטה להיות אקטיבית. חרף האיום בפגיעה בהם, ברוב מוחלט של המקרים, אנשים רגילים יעדיפו לא לפעול כנגד אנשים אחרים באופן אקטיבי אם ניתנת להם האפשרות להימנע מכך. מכן שהנכונות של האוכלוסיה האזרחית לפעול באופן פעיל נגד מבצעי טרור מבני עמה תהיה נמוכה ובדרך כלל לא תתממש. הנכונות של האוכלוסיה לפעול עשויה להיות מושפעת במידה מסוימת מצורת האיום או הפגיעה בה (על ידי המדינה) וממה שיש לה להפסיד או להרוויח. סוגיית הפסיביות של האוכלוסיה מוכרת היטב גם בישראל בצורת "הרוב הדומם" (לדוגמא בחודשים שלפני רצח רבין), ממקרים בהם מחבלים נטמעו בקבוצת אזרחים והללו נמנעו מלדווח על כך, כמו גם מכישלונן של פעולות התגמול בשנות ה-50.

צורת הפגיעה באוכלוסיה. ניתן להעריך, כי ככל שצורת הפגיעה באוכלוסיה חפה מפשע תהיה אלימה יותר, ברוטאלית יותר, ותביא ליותר הרוגים ופצועים, כך תגדל השנאה של האוכלוסיה לאויב ובהתאמה תרד הנכונות לפשרה, או להרגעה. אירועי כפר קנא במהלך מבצע "ענבי זעם" ושוב במהלך מלחמת לבנון השנייה הוכיחו תופעה זו. בשני המקרים הובילו תמונות הזוועה לשינוי משמעותי בתחושת

⁴⁰⁰ ראה עדויותיהם בפני ועדת וינוגרד של השרים שמעון פרס (עמ' 2-4 בעדותו) ואופיר פז פינס (עמ' 2-3 בעדותו).

החזבאללה לגבי יכולתו לשלם מחיר נוסף, ללא אובדן התמיכה בו, ולפגיעה ביכולתה של ישראל להשיג את מטרתיה. מנגד, כשישראל הפעילה לחץ עקיף על האוכלוסיה, ללא אלימות, כמו במקרה הקמת הגדר בכפר ארנון, היא זכתה להצלחה מסוימת.

הסתגלות והתאמה. הנטייה הטבעית בהסלמה היא ללכת "מהקל לכבד" וליצור הסלמה הדרגתית עד שהיריב יראה כי הוא נכון לשנות את התנהגותו. תהליך זה בולט בשגרת הענישה הטקטית של צה"ל, אך גם במדיניות התגובה של חזבאללה בשנות ה-90 (ירי לרצועת הביטחון, לאחר מכן ירי למוצבי הגבול הישראליים ורק לאחר מכן ירי לשטח ישראל). פעולה זו, כשהיא מיושמת בהדרגתיות ולאורך זמן, יוצרת הסתגלות והתאמה של האוכלוסיה ושל היריב לסיטואציה, ובכך לירידה של אפקטיביות הפעולה. תופעה זו מתעצמת כשמונהגים דפוסי תגובה חוזרים (מיד בהמשך).

התנהגות צפויה של המדינה

במהלך השנים אימצה מדינת ישראל, באמצעות צה"ל, תגובות ענישה "רפלקסיביות" לאירועים שונים. בעבודה זאת לא נותחו נתונים כמותיים שונים הנוגעים לדפוסי תגובה אלו, אך היא זכתה להתייחסות רבות ושונות מצד בעלי תפקידים שונים. צורת התנהגות זו מביאה לשחיקה ביכולת ההרתעה של המדינה על ידי כך שמורידה את אי הודאות מבחינתו של ארגון הגרילה ביחס לנזק הצפוי לו ("העונש") בגלל פעולותיו. התנהגות זו של מדינת ישראל גם מאפשרת לארגון (ולא רק לאוכלוסיה) לשפר את מוכנותו ולהתאים את עצמו למצב הצפוי.

מקרה פרטי של התנהגות צפויה הוא השימוש ב"קווים אדומים" להרתעת ארגון גרילה. כפי שראינו בעבודה, הניסיון להציג "קו אדום" (עם נסיגת צה"ל ב-1985, בסיום מבצעי "דין וחשבון ו- "ענבי זעם", ועם הנסיגה במאי 2000) הביא לפעולות שונות של חזבאללה במטרה לעקוף את מחויבות המגן, על ידי מגוון פעולות שמתחת לסף התגובה המוצהר, או במצב שהנסיבות לא מאפשרות לישראל לממש את האיום. הדוגמא הבוטה ביותר לתופעה זו היא כמובן השימוש באילוצים שהיו לישראל באוקטובר 2000 למסמוס הקו האדום שהוצב על ידה רק במאי 2000. מכאן כי במקרה של הרתעה נגד טרור וגרילה הצהרה על קוים אדומים עשויה לעודד את הארגון לעקוף את מחויבות המדינה. על כן, ברוב המקרים על המדינה למעט בהצהרה על "קוים אדומים", ואלו שאכן יוכרזו יהיו ראויים להגנה כמעט בכל סיטואציה, ובהתאמה לכך המדינה תפעל לממש את איום הענישה.

התייחסות להרתעה כמדיניות המספקת הגנה מלאה

אי הבנת מושג ההרתעה במישור התת קונבנציונאלי מביא להתייחסות להרתעת טרור וגרילה ככלי שבא לספק הרתעה מלאה מפעולות טרור. ראייה זו מקצינה את המשקל הניתן לכל פעולת טרור שמבוצעת, ואשר נתפסת כ"העדר הרתעה" או שחיקה בהרתעה. השקפה זו מתעלמת מפרטים ותהליכים חשובים המתקיימים ביחסי ההרתעה נגד ארגון הגרילה, ומעניקה משקל שולי להישגים שונים שקיימים למדינה או שניתן להשיג בעתיד. כתוצאה מכך המדינה מחליטה לפעול בצורה המביאה לא אחת לפגיעה בתהליכים והישגים שכבר הושגו, ושכרה של המדינה יוצא בהפסדה. התופעה מתחזקת לאור שימוש מופרז שנעשה לעיתים בכוח צבאי או פעולות שהמדינה עושה אשר יוצרות אצל היריב תחושה כי נוצרו נסיבות חדשות, המחייבות אותו ליצור הסלמה ומביאות לקריסת ההרתעה

החלקית הקיימת. דוגמא לכך הן הטיסות של ישראל מעל לבנון מאז אוקטובר 2000. הטיסות באו כצעד ענישה, שהביאו את חזבאללה לחפש מענה נגדי ובכך הביאו אותו להפר את הסטטוס קוו, ולבצע ירי גם לעבר שטח ישראל (לפחות בצורת ירי באוויר). דוגמא נוספת לכך היא הצלחתה של ישראל להרתיע את חזבאללה מירי קטיושות לישראל עד פברואר 1992. חיסולו של מזכ"ל הארגון, עבאס מוסאווי, הביא לתחושה בחזבאללה שהוא חייב להגיב, ובכך הביא, כפי שראינו, לשבירת ההרתעה הישראלית שהושגה.

אופי הארגון

הרתעה נגד ארגון טרור הינה בעייתית בשל שורה ארוכה של כשלים הנובעים מאופיו של

הארגון. בשנים הראשונות לקיומו של ארגון חזבאללה, כשאופיו דמה יותר לארגון טרור מאשר לארגון גרילה, הסיכוי ליצור מדיניות הרתעה אפקטיבית היה נמוך. כל עוד הארגון התנהג כארגון טרור, שאינו מבחין באופן מהותי בין יעד סופי ואידיאולוגי, לבין יעדי משנה או יעדי ביניים ריאליים ומוחשיים היה קשה מאוד או בלתי אפשרי ליצור נגדו הרתעה. ההבחנה בין היעדים האוטופיים ובין היעדים המיידיים יוצרת בפועל שינוי באופן החשיבה, או ברציונאליות של הארגון (באופן החישוב של השיקולים). בהתנהלותו היום יומית של הארגון הוא נאלץ להכריע בין השיקול לטווח הבינוני (יעד הביניים) לזה של הטווח הארוך (היעד הסופי). מהרגע שהשיקולים לטווח הבינוני זוכים לעדיפות בראיית הארגון, הרי שמטבעם, הם מצומצמים ופשוטים יותר להשגה מאלו של היעד הסופי. כמו כן יעדים אלו נמצאים בתהליך תמידי של שיקולי עלות תועלת ביחס ליעדים ואינטרסים נוספים, ומכאן גם ניתנים ליותר השפעה על ידי כוח חיצוני. ההבחנה בין ארגון טרור לארגון גרילה חשובה לשאלת ההרתעה גם כמאפיין אפשרי של מאזני אינטרסים. לארגון הגרילה נכסים שהם מוחשיים וברורים יותר (שטח, אוכלוסיה, מעמד והישגים פוליטיים). על כן למדינה יהיה קל יותר להבין את רציונל הארגון, ובעיקר יש לה יכולת להפעיל אמצעי לחץ והשפעה יעילים יותר. כל עוד לא היה חזבאללה הגורם העיקרי בעיני האוכלוסיה השיעית בדרום, במידה רבה כל פעילות התקפית של ישראל, ורוב פעולות הענישה שלה, רק הביאו להסלמה ביחס האוכלוסיה לישראל, ולחזיון כוחו של חזבאללה (בעיקר בשנים 1983-1985).

הרתעה בסביבה כאוטית

כפי שראינו בפרקים השלישי והרביעי, במצב בו האזור הגיאוגרפי בו מנסה מדינת ישראל להרתיע נשלט על ידי יותר מגורם אחד דומיננטי, קשה ביותר ואף בלתי אפשרי לבסס הרתעה, ולו גם חלקית. מסקנה זו נובעת משתי סיבות: ראשית, המגן חייב ליישם מדיניות מורכבת ומסובכת, באותו שטח גיאוגרפי, על יותר מגורם כוח אחד, ולעיתים קרובות המדיניות הרצויה לשימוש נגד כל אחד מהגורמים תהיה שונה (נגד האחד אכיפה ונגד האחר הרתעה לדוגמא). מכאן גם האמצעים הנדרשים להשפעה על גורם א', שונים ואף סותרים את האמצעים הנדרשים להשפעה על גורם ב'. כך למשל ההבדל בין הארגונים הפלסטינים (שרצו לפגוע בשטח ישראל במחיר של פגיעה באזרחים לבנונים) לבין אמל השיעי (שלא היה מעוניין לפגוע בישראל גופה), ובין אמל (שחש מחויבות לביטחון האוכלוסיה השיעית) לבין חזבאללה (שהיה ללא מחויבות עמוקה לאוכלוסיה הדרום עד 1990).

גורמים שמעודדים את הצלחת ההרתעה

פעולה מתוך צורך ולא מתוך הזדמנות

כפי שהזכרתי בפרק הראשון של העבודה, חוקרים שונים ניסו להבין את שורשיה של הצלחת ההרתעה על ידי ניתוח הפעולות כנובעות מצורך או מהזדמנות. בבואנו לנסות להבין את יכולת ההרתעה של חזבאללה על ישראל ומשמעויות פעולותיה של ישראל בתחום זה ניכר כי במקום בו ישראל בחרה לפעול מתוך הזדמנות, הרי שיצא שכרה בהפסדה. חיסולו של עבאס מוסאווי מהווה דוגמא קלאסית לנושא. חיסולו של מוסאווי לא נשקל לעומקו בישראל, ולא היה בבחינת צורך מובהק: המהלך עצמו ואופיו העקרונות לא נבעו מכך שהיה כאן צורך מידי ברור. כתוצאה מכך, נמנעה ישראל מלהגיב לפיגוע של חזבאללה בארגנטינה, ולמעשה החלה נוקטת משנה זהירות בפעילותה. לעומת זאת, באפריל 1996 חש הממשל בישראל כי הוא חייב לפעול בלבנון. בתפיסתו של ראש הממשלה, שמעון פרס, היה כאן צורך פוליטי – קיומי, לצד צורך מבצעי ברור (בתפיסת הדרג הצבאי) לחידוש "הקו האדום" שנשחק. פרס בחר לממש מהלך צבאי של פגיעה "נגד ערך" למרות שהיה מודע היטב לשתי הסכנות המרכזיות: ירי ממושך על יישובי הצפון ואפשרות לפעולות טרור נגד ישראל בחו"ל. הפעולה מתוך צורך הביאה לכך שגם ירי החזבאללה לצפון לא מנע מישראל את המשך הלחימה, וגם לאחר האירוע בכפר קנא לקח מספר ימים עד שישראל הסכימה להפסקת האש. אולם הפעולה מתוך "צורך" אינה עומדת בפני עצמה, ומחייבת גם יכולת מתאימה. מצב דומה של "צורך" התקיים ביולי 2006 בישראל והוביל לתוצאה דומה, ואף קיצונית יותר. חזבאללה לא רק שנפגע קשות מתקיפות חיל האוויר הישראלי בבירות, אלא שקלף ההרתעה המרכזי שלו, השימוש ברקטות ארוכות הטווח, נכשל בחלקו מבחינה מבצעית, וחשוב מכך, כשל בהיבט ההרתעתי, ולא הביא לעצירת הלחימה של ישראל.

יצירת חוסר ודאות אצל היריב

כתמונת מראה למצב בו המדינה מאמצת דפוסי פעולה חוזרים וקבועים, כך ניתן לראות במהלכים קיצוניים של "בעל הבית השתגע" חיזוק להרתעה על ידי הגדלה משמעותית של אי הודאות וחשש מלקיחת סיכון רב מידי על ידי הארגון. גם בתחום זה, יעילותו של המהלך מותנת במידה רבה בהשפעה של הנסיבות, כמו למשל אופן "שבירת הכלים", אינטרסיו של היריב המניעים את מהלכיו, ואילוצים של המדינה. במהלך העבודה ראינו שני מקרים קלאסיים של שבירת כללי המשחק. הראשון היה הפיגוע השני בארגנטינה שביצע החזבאללה (ביולי 1994) שבא בתגובה לתקיפה לכאורה שגרתי של חיל האוויר בלבנון, וגרם לתחושת אי ודאות וחשש רב באישור פעולות על ידי הדרג המדיני בישראל (בעיקר רבין). המקרה השני הוא היציאה למלחמת לבנון השנייה, שבאה לאחר שנים של מדיניות הבלגה. אין ספק כי במקרה זה קיימות נסיבות נוספות שמסייעות בהרתעת חזבאללה, אך לאיזמים התקיפים מישראל, בשילוב ההכנות הצבאיות (הזכות לפרסום רב) ישנה השפעה רבה לשימור השקט לאורך זמן⁴⁰¹.

⁴⁰¹ גם את היציאה ל"ענבי זעם" ניתן לראות כחריגה מכללי המשחק, אך במקרה זה הנסיבות הביאו לכך שההרתעה היתה יחסית

תהליכים שאינם מדיניות הרתעה אך בעלי השפעה עליה

בניגוד לדיון האקדמי והתיאורטי, הרי שמציאות החיים והיחסים בין חזבאללה לבין ישראל מביאים לכך שבעת ובעונה אחת מופעלים מספר תהליכים שונים על כל אחד מהשחקנים בזירה (והרתעה היא רק אחד מהם). לחלק מהתהליכים המתרחשים יש חשיבות במישור היישומי של ההרתעה כגורמים מחלישים או מחזקים את יכולתה של ישראל ליצור הרתעה יעילה, או ככאלה ששימוש בהם בהרתעה יכול לשפר את סיכויי הצלחתה של ההרתעה. אין כוונתי לטעון כי ישראל היתה צריכה או יכלה להשפיע על תהליכים אלו (כל שכן לקבוע אם ההשפעה היתה מצליחה), אך יש להכיר בחשיבות תהליכים אלו ובמשמעויותיהם החיוביות לשם עיצוב מדיניות ההרתעה של ישראל בעתיד או נגד שחקנים אחרים.

התפתחות מארגון טרור לארגון גרילה. התפתחותו של החזבאללה מארגון שניתן לאפיינו כארגון טרור לארגון שניתן לאפיינו כארגון גרילה היה בעל משמעות קריטית ליכולת ההרתעה של ישראל, שנדונה כבר בעבודה. אולם התהליך לא הסתיים בהשתתפות הארגון בבחירות 1992, אלא הוא רק הלך והתעצם. למעשה **ככל שהארגון הלך והתעצם, והרחיב את קשריו, פעילותו והשפעתו, כך הלכה והתרחבה פגיעותו ומידת חשיפתו ליכולת ההרתעה של ישראל.** הנסיגה במאי 2000 חידדה והעמיקה את שליטתו של הארגון בדרום לבנון מחד, ומאידך גיסא העמיקה את מחויבותו לאוכלוסיה, ובכלל זה המחויבות לשקט, ביטחון ושגשוג. התעצמות כוחו האלקטורלי ב-2005 שבה והעמיקה את מחויבותו לאוכלוסיה ולמדינה הלבנונית עם הצטרפותו לממשלה. משלב זה הפסד של הארגון (שבא לידי ביטוי בפרישתו מהממשלה) כלל הפסד של מקורות כספיים, של מוקדי השפעה ושל תפקידים.

התפתחות מקורות מימון והתחמשות אחרים לארגון. במהלך השנים התפתחו מקורות מימון והתחמשות נוספים לחזבאללה. החל ממופעלים כלכליים בלבנון ורכש אמל"ח בשוק הלבנוני, וכלה בקבלת תרומות מהפזורה השיעית-לבנונית בעולם ואספקת נשק רוסי חדיש מסוריה (לדוגמת ה"קורנט" שהופעל נגד צה"ל במלחמת לבנון השנייה). התפתחויות אלו אפשרו לארגון לפעול ביתר עצמאיות מתוך שיקוליו שלו, שיקולים עליהם יכולה ישראל לנסות להשפיע. מנגד נחשף הארגון להשפעה מצד גורמים נוספים (ובראשם סוריה), דרכם יכולה ישראל לנסות וליצור הרתעה עקיפה. במקרה הפרטי של התשתית הכלכלית של חזבאללה בלבנון, היא כשלעצמה יכולה לשמש כמטרה לאיזומי ענישה ישראלים, וככל שתשתית זו תהיה חשובה ומרכזית לארגון, כך האיום יהיה משמעותי ואפקטיבי יותר.

הנהגה מקומית חזקה ויציבה של הארגון. כפי שראינו במהלך העבודה, מעבר הנהגת הארגון ללבנון והתחזקותה ביחס להנהגה החיצונית, האירנית (מאז 1989) הביא לעליה בחשיבותם של אילוצים ואינטרסים פנים לבנוניים ופנים ארגוניים במדרג האינטרסים של חזבאללה. התבססותו של המזכ"ל נצראללה (בעיקר לאחר 1995) אפשר להנהגת החזבאללה ביצוע מהלכים רבים יותר מתוך שיקוליה שלה, ביחס לעבר. שינויים אלו יצרו אפשרות של הרתעה ישראלית יותר אפקטיבית: ראשית, השפעה על אליטה המצויה בסמיכות גיאוגרפית למדינה קלה יותר ביחס להשפעה על אליטה המונעת מאינטרסים זרים, והנמצאת במרחק רב. שנית, התחזקותה ויציבותה של הנהגה המקומית יצרו את האפשרות כי

תוצאות ההרתעה הישראלית (לו תצליח) יהיו טובות יותר שכן ההנהגה המקומית תצליח לבצע מהלכים קשים ומורכבים מבחינתה, שהנהגה חלשה לא היתה מצליחה.

מסקנות והמלצות אופרטיביות

מהדיון שערכתי והמסקנות הכלליות העולות ממקרה המבחן, ברצוני לטעון כי ישראל יכולה, בעיקר במציאות שלאחר מלחמת לבנון השנייה, להשתמש בהרתעה כחלק ממדיניותה נגד החזבאללה, בצורה שתאפשר לה הגשמת יעדיה המדיניים. לשם כך, על ישראל לבצע שינויים באופן התייחסותה להרתעה נגד חזבאללה ומכאן גם לשנות את אופן יישומה של מדיניות ההרתעה.

שימוש במדרג אינטרסים במקום מאזן אינטרסים

פערי התרבות, המבנה הארגוני, ותפיסות העולם השונים כל כך בין מדינה ובין ארגון טרור לא מאפשרים כלל יצירה של מאזן אינטרסים הדדי סביר, המשמש ככללי חשוב בהערכת ההרתעה במישור הקונבנציונלי. תובנה בסיסית זו מונחת למעשה בבסיס הניתוח של עבודה זו, ועל כן טענתי היא כי במידה וברצוננו להשפיע על היריב, עלינו לעשות זאת "במגרש הביתי" שלו, על ידי מניפולציות על, ובין, אינטרסים שלו, ללא קשר ישיר למאזן האינטרסים ההדדי. כך לדוגמא, השאלה שיש לשאול בהרתעת חזבאללה היא לא למי יש אינטרס חיוני יותר במניעת ירי קטיושות לצפון – לישראל או לחזבאללה. השאלה הרלוונטית, בראיה אותה אני מציע, היא לבחון איזה אינטרס (בדרך כלל פוליטי / מדיני) משרת המהלך של ירי הקטיושות אצל חזבאללה, והאם יש ביכולת ישראל לפגוע או לאיים על אינטרס חיוני יותר של חזבאללה, ועל ידי כך לאלצו להימנע מפעילות זו. כל פעולה של ישראל שתאיים על אינטרסים פחות חשובים, נידונה ברוב המקרים לכישלון. רק בשלב השני, לאחר שהובהר מה הוא מדרג האינטרסים של היריב, וכיצד יש לפעול, על המדינה לבצע את שיקולי ה"עלות / תועלת" שלה עצמה ביחס לנכונותה לפעול. באופן זה, נמנעת ההשוואה הישירה, הבלתי אפשרית, בין האינטרסים של שני הצדדים.

כשלים ומרכיבים במדרג האינטרסים

גם השימוש במדרג האינטרסים (הפנימי של כל שחקן ביחס לעצמו) אינו חף מבעיות, ולפחות שתיים הן המרכזיות. ראשית, המעבר מהשוואה בין שני שחקנים שונים לחלוטין להשוואה בין אינטרסים של אותו שחקן בלבד פישטה את התהליך, אך עדיין מדובר בכלי מורכב, שאנשים שונים יכולים להשתמש בו באופן שונה ומכאן לטעון למדרג אינטרסים שונה של הארגון (או של המדינה). שנית, כפי שניכר באופן ברור במהלך חטיפת החיילים ביולי 2006, גם במדינה דמוקרטית יש אילוצים אישיים והשפעות פסיכולוגיות שעשויים להשפיע על מדרג האינטרסים לפיו מחליטים לפעול מקבלי ההחלטות.

אולם לצד קשיים אלו יש גם מספר יתרונות המקלים על בניית מדרג האינטרסים של הארגון והבנתו. כפי שראינו במקרה של חזבאללה, אחד הכלים שניתן לאמץ על מנת להתגבר על חוסר במידע, ועל מנת לשפר את היכולת לבנות את מדרג האינטרסים של הארגון, כמו גם איתור שינויים במדרג, הוא שימוש מושכל וזהיר במדרג האינטרסים שמציג הארגון במגעיו מול גורמים או סיטואציות אחרות. דוגמא לכך היא התנהלות חזבאללה בסוגיית שחרור בני הערובה המערביים, או הפעילות הפנים לבנונית של

חזבאללה מאז שנת 2000. באופן דומה על המדינה לבחון חריגות מדפוס פעולה כמרמזות על שינוי במדרג האינטרסים. כך לדוגמא פיגוע ההתאבדות ב-30.12.99 הצביע על האיום שחש הארגון על מעמדו לאור חידוש שיחות השלום עם סוריה, והפניה לחידוש ניסיונות החטיפה במאי 2005 הצביעה על הלחץ והאיום בו נמצא הארגון לאור יציאת סוריה והתגברות הקולות הקוראים לפירוקו מנשקו.

כלי ניתוחי נוסף שעשוי לעזור לנו ביצירת מדרג האינטרסים של היריב ובהבנתו הוא השימוש בתיאור "גרפי" של האינטרסים. ניסיון ליצור סכמות המתארות את היחסים בין המרכיבים השונים של מדרג האינטרסים, מראה לנו כי קיימים אינטרסים בסיסיים של הארגון, והם מביאים לשורה של "השתקפות אינטרסים" בפעולות הארגון. כך לדוגמא, הלחימה בישראל היא כלי המשרת אינטרס או מספר אינטרסים אך אינו אינטרס משמעותי בפני עצמו. **האינטרסים אותם אנו מנסים לאתר יהיו קשורים בארגון עצמו**, ולא בגורם חיצוני ויכללו סוגיות כגון: עוצמה פוליטית, קיום פיזי, יכולת כלכלית וכדומה. על אינטרסים בסיסיים אלו יתווספו אינטרסים שניוניים (ובהחלט לא משניים) שינבעו מיחסי הארגון עם סביבתו, ובראש ובראשונה עם המדינות התומכות בו ועם האוכלוסיה בה הוא פועל. נקודה חשובה נוספת להבנת השיקולים, היא **ההבחנה בין החשוב והדחוף**, או במונחים קצת שונים בין אינטרסים "יציבים" לאינטרסים "לא יציבים". אינטרסים "לא יציבים" יהיו כאלה שעל השחקן להשקיע מאמץ תמידי בשמירתם, כמו תמיכת דעת קהל ובריתות אד הוק (בריתות פנים ארגוניות וחץ ארגוניות). אינטרסים אלו יהיו יותר קלים להשפעה מצד אחד, ומנגד באופן טבעי הרבה פעמים מקבלי החלטות יטו לטפל בדחוף על פני החשוב. השפעה על אינטרסים "לא יציבים" עשויה להיות קלה יותר למדינה ועשויה להביא לתוצאה מהירה יותר מבחינת תגובת הארגון לאיום.

שימוש במונח הרתעה חלקית

שינוי מתודולוגי מרכזי נוסף שיש לאמץ ביחס למדיניות ההרתעה נגד החזבאללה הוא שימוש במונח ההרתעה החלקית. בראיה זו, אין לשאוף להרתעה מוחלטת או מלאה של הארגון אלא להתייחס להרתעה תמיד כהרתעה חלקית, המופעלת לצד כלים מדיניים אחרים, ובאה להגביל פעולות מסוימות של היריב על מנת לאפשר הפעלת כלים מדיניים אחרים⁴⁰².

כל ניסיון להשיג הרתעה מלאה נגד כל צורה של שימוש בטרור ובעיקר כל ניסיון לשמר הרתעה שכזו לאורך זמן, נידון לכישלון. מהרגע שלכאורה הושגה הרתעה, ארגון הטרור יחפש צורות פעולה אחרות שיעקפו את מחויבות המגן, בדרך כלל על ידי פעולה מתחת לסף התגובה שהוגדר. מכאן השימוש נכון יותר בהרתעה יהיה הגדרתה כ"הרתעה חלקית". חלקיותה של ההרתעה יכול להיות גיאוגרפי (תיחום לאזור מסוים, כמו למשל ירי להר דוב בלבד), תלוי באמצעי או בצורת הפיגוע (על מנת שהארגון ימנע משימוש ברקטות או ימנע מחדירה קרקעית), או מכוון להגן על יעדים מסוימים (הימנעות מפגיעה באזרחים לדוגמא) או מיועד לשמר סטטוס קוו של אלימות (כלומר שהארגון ימנע מהסלמה נוספת). בבואנו לבחון את הצלחת ההרתעה החלקית, עלינו להשתמש בבחינה סובייקטיבית שלה: ראשית, בראיית המגן, האם הצליח ליצור את ההרתעה החלקית אליה כיוון, ובאיזה מידת הצלחה. שנית עלינו

⁴⁰² זאת מתוך הראיה שהרתעה מטפלת בסימפטומים של משבר בלבד, ובכך משאירה את הסכסוך הקיים, ולא פותרת אותו.

לבחון בראיית המארגר האם היתה כאן בכלל הרתעה? האם המארגר נמנע מביצוע פעולה מסוימת אותה היה מעניין לבצע כנגד המגן מתוך חשש מתגובת המגן או משיקוליו שלו (ללא קשר לפעולת המגן). כלומר, בניגוד להערכת ההצלחה של ההרתעה הקונבנציונאלית, **הצלחת ההרתעה החלקית תמיד תישאר ברובה סובייקטיבית, הנתונה לשיפוט בעיני מקבלי ההחלטות בצד של המגן**. מאחר ומדיניות ההרתעה היא בראש ובראשונה שאלה מדינית – פוליטית, כך יש להקפיד לנסח את מטרותיה של ההרתעה במונחים של אינטרסים מדיניים ופוליטיים של המגן והמארגר. יעדי ההרתעה החלקית עשויים להיות מוכרזים (למעשה כ"קו אדום") או להיות מעוצבים על ידי רצף פעולות היוצרות "כללי משחק".

הקמת גוף אזרחי לתכנון ועיצוב מדיניות הרתעה

החזבאללה, כמו ארגוני טרור וגרילה אחרים, הינו בעל שאיפות פוליטיות ברורות, כאשר החלק הצבאי בהם או השימוש שלהם באלימות נועדות להשגת מטרות אלו. מכאן כי ברוב המקרים האיום במישור הפוליטי על השגת המטרות והאינטרסים של הארגון (שגם הם באים לידי ביטוי במישור הפוליטי) צפוי להיות יותר משמעותי מבחינת הארגון מאשר מטרות ואינטרסים שניוניים (הבאים לשרת את האינטרסים העיקריים, הראשוניים), הבאים לידי ביטוי בכוחותיו הצבאיים של הארגון. על רקע הבעייתיות של השארת יישום ההרתעה באופן בלעדי בידי הצבא, על מדינת ישראל לשמור את מדיניות ההרתעה שלה כעיסוק של הדרג המדיני, המשולב באופן הדוק במדיניות הכללית. יישום נכון של תפיסה זו יביא לצמצום השימוש בכוח צבאי, תהליך שמחד עשוי לשפר את היכולת להפעלת לחץ על אוכלוסית היריב, ומאידך עשוי לצמצם את המצב בו עודף לחץ צבאי ישראלי מביא לקריסת ההרתעה אותה מנסה ישראל לייצר. לאור זאת, **מדינת ישראל חייבת להקים גוף מטה אזרחי שיעסוק בתכנון, עיצוב ובקרה על יישום מדיניות ההרתעה שלה**. גוף זה, שיורכב ממומחים בתחום המדיני-ביטחוני, ויוכל לבצע עבודת מחקר ומחשב בזכות עצמו (כלומר שלא יהיה תלוי לחלוטין בחסדי גופי מחקר אחרים), ישלב ויקשר בין האינטרסים הקבועים של מדינת ישראל, דגשים ורצונות של הדרג המדיני לבין יכולותיו ופעולותיו של הצבא.

מדיניות הרתעה כמרכיב במכלול המדיניות

מדינת ישראל חייבת להגדיר מדיניות הרתעה ברורה שתכיל בתוכה מספר מאפיינים מרכזיים: **ההרתעה כחלק מהמדיניות הכוללת של ישראל**. על מנת לאפשר יציבות של מדיניות ההרתעה, חיוקיה, והפקת מרב ההישגים מיישומה, ההרתעה חייבת להיות משולבת במדיניות כוללת יותר, כך ש"תהנה" מיתרונות של אמצעים מדיניים אחרים ו"תחפה" על חסרונותיהם של אמצעים מדיניים אחרים. במסגרת זו יודגש כי ההרתעה במהותה לא באה לפתור סכסוך קיים, אלא עוסקת במניעת סימפטומים מסוימים, לרוב אלימים, של הסכסוך. שילובה של ההרתעה באמצעים מדיניים אחרים גם תביא לצמצום של המקרים בהם מהלכים מדיניים שונים של מדינת ישראל מביאים לקריסה של ההרתעה שכבר הושגה, או להפעלת הרתעה בתנאים שאינם מתאימים ליישומה⁴⁰³.

⁴⁰³ שימוש באמצעים אחרים נועד לצמצם את נכונותו של היריב לפעול, לדוגמה על ידי הורדת חוסר שביעות רצונו מהסטטוס קוו, עידוד גורמים מרסנים ודומה.

יציבות המדיניות. על מנת לשפר את יציבות ההרתעה **מדיניות ההרתעה תותאם ותכוון לאינטרסים פוליטיים מרכזיים של היריב.** מדיניות ההרתעה תיבנה על סמך ניתוח וזיהוי אינטרסי הליבה של ארגון היעד (חזבאללה), וקביעת מדרג האינטרסים שלו. מהסקירה הכללית של התפתחות חזבאללה ניתן להבחין כי חלק גדול מהאינטרסים המרכזיים של הארגון השתנו במהלך 20 השנים האחרונות, אך יחד עם זאת, לא ראינו השתנות של האינטרסים בצורה דרסטית ובלתי ניתנת להערכה סבירה, לאור המגמות הקיימות בארגון ובסביבתו. על סמך מדרג האינטרסים, המדיניות תכוון לאינטרסים החשובים של הארגון אליהם צריך לכוון את ההרתעה האופרטיבית. המדיניות תימנע מהגדרת מטרות ברורות לאיום או לענישה (כגון מטרות צבאיות), ותנוסח בכלליות. ככל שההרתעה תכוון למישור הצבאי הצרוף, היום יומי, כך יקל על ארגון הגרילה להתאים עצמו לאיום, לשנות את המרכיב הספציפי, הבדיד, עליו מאיימת המדינה כך שיהיה פחות פגיע. באופן דומה, **תתייחס מדיניות ההרתעה גם לאינטרסים ארוכי טווח וברי קיימה של ישראל,** כדי למנוע שינויים מהירים שיפגעו באמינות ההרתעה. הסתמכות על הגדרות כלליות של מטרות מדיניות ההרתעה יאפשרו דגשים שונים של הדרג הפוליטי המשתנה אחת לכמה שנים, ובכך תאפשר מימוש יעיל של חלק ממדיניות ההרתעה כ"קוים אדומים".

בהירות המדיניות. מדיניות ההרתעה חייבת להיות מנוסחת באופן ברור ונהיר לכל העוסקים בה בדרג המדיני והצבאי. באופן זה, יתאפשר לכל הגורמים ליישם את המדיניות בצורה טובה יותר (כך שאכן ישולבו מעשים והתבטאויות למימוש יעד מוגדר אחד), תוך יכולת לבצע בקרה עצמית של העוסקים במלאכה ומתן יכולת לדרג המדיני לבצע בקרה על הדרג הביטחוני. בהירותה של המדיניות תושג על ידי הגדרת מושא ההרתעה (חזבאללה, לבנון, סוריה אירן וכדומה), הגדרת האינטרסים הישראליים אותם היא באה לשרת, ובעיקר הגדרת כיוון הפעולה של ההרתעה האופרטיבית. כיוון הפעולה יוגדר במונחים ברורים של האינטרסים כלליים שמופו במדרג האינטרסים, שאותם הארגון לא יכול לשנות. דוגמא לכיוון פעולה ברור יכול להיות פגיעה במעמדו הפרלמנטרי של הארגון, באופן דומה להיחלשותו בבחירות 1996. יעד זה ניתן להשיג על ידי הגברת הפצת מידע שלילי על הארגון (מידע נכון שמזיק לארגון), הסלמה בעקבות פעולה של הארגון שתביא לפגיעה עקיפה באוכלוסיית ביירות (כגון סגר ימי זמני). באופן דומה ניתן להבליט מגמות שליליות לרוב האוכלוסיה בלבנון כגון הקשר הסורי והאירני כיום, שעשוי לפגוע באינטרסים לבנוניים או להבליט את שאיפתו של נצראללה שעשוי בעתיד לתפוס את השלטון, אם אמל לא יעמוד נגדו.

התאמת המדיניות למציאות משתנה. קביעת מדיניות ההרתעה שתתבסס על איתור מגמות ותהליכים אזוריים, לבנוניים ופנים ארגוניים בחזבאללה, לצד שילוב ההרתעה בכלים מדיניים אחרים, תאפשר הבנה טובה יותר של משמעויות התהליכים, ותאפשר השפעה טובה יותר על תהליכים המסייעים לחיזוקה של ההרתעה (דוגמת מהלכים שיצמצמו את אי שביעות רצונו של היריב ואת רצונו של היריב בשינוי הסטטוס קוו). תהליך סדור שכזה יאפשר ביצוע מהלכים שאינם הרתעה במועד שלא יביא לפגיעה

בדימוי של מדינת ישראל ולא יביאו לפגיעה בהרתעה הקיימת (בבחינת "הקדמת תרופה למכה", לדוגמה על ידי עידוד השפעות בין לאומיות כמו חרם כלכלי, או כניסה למו"מ מדיני)⁴⁰⁴.

ממדיניות הרתעה להרתעה אופרטיבית

מימושה של ממדיניות ההרתעה שתקבע, תבוא לידי ביטוי בהרתעה אופרטיבית, שתופעל בעיקר על ידי הצבא אך לא רק על ידו. בדומה למדיניות ההרתעה, גם להרתעה האופרטיבית יהיו מספר מאפיינים הייחודיים לה, ואשר שונים בחלקם ממאפייני המדיניות (או האסטרטגיה).

שילוב ההרתעה באמצעים טקטיים של לחימה בטרור. כתמונת מראה למדיניות ההרתעה, המשתלבת באמצעים מדיניים אחרים, כך גם ההרתעה האופרטיבית תשתלב במהלכים אופרטיביים וטקטיים שונים של לחימה בטרור ובגרילה. שילוביות זו, שתבוצע באופן טבעי בדרג הצבאי האופרטיבי (פיקוד מרחבי ובעיקר במטכ"ל), תאפשר שיפור היעילות של הלוחמה בטרור על ידי בחירת כלים מתאימים יותר לפעולה, ופחות הסתמכות על החלטות אד הוק, אילוצי כמות כוחות וכדומה.

חשאיות ועמימות. בניגוד למדיניות ההרתעה, שתהיה ברורה לכל העוסקים בה ותכלול גם מספר "קוים אדומים", יעדי הענישה בהרתעה האופרטיבית יישארו חשאיים עד כמה שניתן על מנת למנוע מהיריב יכולת להתאים את עצמו ולהכין את עצמו לאיום. מסיבה זו תישאר ההרתעה האופרטיבית עמומה עד כמה שניתן, ולא יוגדרו מטרות הענישה המדויקות שיפגעו במקרה של פעולה לא רצויה מצד הארגון. במידה רבה ניתן לראות את ההרתעה האופרטיבית כיצירת "כללי משחק" אופרטיביים, בכך שהם יעוצבו ברצף הגיוני של פעולות מניעה וענישה, שיבהירו ליריב את גבולות התנהגות המותרת⁴⁰⁵. יצירת "כללי המשחק" בצורה זו אולי לא תפחית את רצונו של הארגון לפעול, אך היא תמנע מצב של פגיעה באמינות המדינה על ידי פעולה מתחת לסף התגובה. בנוסף יאפשרו "כללי המשחק" האופרטיביים הגנה על מספר גדול יותר של מטרות מאשר ה"קוים האדומים", מטרות שהמדינה רוצה להגן עליהם, אך לא בכל מחיר ולא בכל סיטואציה.

שינויים בצורת הענישה. ההרתעה האופרטיבית חייבת להתאים עצמה לשינויים מהירים המאפיינים את יכולותיו של ארגון הגרילה להשתנות. התאמת ההרתעה לשינויים שחלים בנסיבות האזוריות ובחזבאללה, יאפשר מתן מענה טוב יותר לבעיות הנוצרות ממצב של "הצלחת ההרתעה", כשהארגון פועל למצוא דרכים שונות לעקוף את ההרתעה שהמדינה השיגה נגדו. באופן דומה, ביישומה של ההרתעה, בזמן הצורך להשתמש באמצעי ענישה, יש לנסות ולהימנע מלחזור על צורות פגיעה דומות

⁴⁰⁴ יוסי פלד, בהתייחסו לשאלת הנסיגה (העתידי), כתב: "צריך לחשוב על היערכות חדשה.... ויש לזכור, כאשר מדברים על הרתעה או כאשר מדברים על נסיגה חד צדדית, חשוב לדעת איך מבין זאת הצד השני. הצד השני מבין נסיגה חד צדדית כבריחה חד צדדית, ויש לכך משמעות רבה. יש לכך קשר הדוק להרתעה. הרתעה היא לא מה אתה חושב על עצמך, אלא איך הצד השני רואה אותך, גם אם הוא טועה". נסיגת צה"ל ב-2000 מוכיחה כי גם אם אכן יש השפעה על דימוי היריב במהלך חד צדדי, הרי שהמציאות, והשתנות הסביבה הם לעיתים משמעותיים יותר. בעיקר כשהם באים בהתאם ליעדים הפוליטיים המידיים של ארגון הגרילה. יוסי פלד, "הרקע לנוכחות צה"ל באזור הביטחון", בתוך אזור הביטחון בלבנון: עיון מחודש, עורך יעקב בר סימן טוב, (ירושלים: מכון דיוויד ליהב"ל, 1997), עמ' 34.

⁴⁰⁵ "כללי המשחק" עליהם אני מדבר הינם במהותם נוגעים לרמה האופרטיבית יותר, בדומה לכללי משחק אותם מתאר דניאל סובלמן. אין כוונתי ל"כללי משחק" במובנם האסטרטגי, כפי שמדברים עליהם מיכה בר (המצטט את תומאס שלינג ודן הורוביץ) ואשר באים לידי ביטוי במשטרי ביטחון או ש"קוים אדומים" הם רק חלק מכללי משחק. דניאל סובלמן, כללי משחק חדשים (מזכר מספר 65), (ת"א, מכון יפה ללימודים אסטרטגים, 2003). מיכה בר, קוים אדומים באסטרטגית ההרתעה של ישראל, (ת"א: משרד הביטחון, 1990), עמ' 14.

או איום על אותן מטרות. בצורה זו תצטמצם תופעת ה"תגובה הרפלקסיבית", המשחקת לידיו של החזבאללה.

נחרצות התגובה. על מנת לצמצם את ניסיונות החזבאללה לעקוף את ההרתעה הישראלית, ועל מנת לשפר את יעילותה, חיוני כי אופן מימוש הענישה (במידת הצורך) יהיה בצורה נחרצת ועל פי הרציונאל של המדיניות הכללית שנקבעה. בראיה זו, ביישום ההרתעה יש להימנע מתגובה מדרגתית שלא במסגרת המדיניות או כנגד מטרות שלא מאיימות על אינטרסים חיוניים, ואשר לא יביאו לחיזוק ההרתעה. צורת תגובה זו תאפשר גם שימוש של המדינה בדינמיקה של "שבירת כללי משחק" אך בהיקפים קטנים יחסית (שלא כמו פתיחת מבצע "ענבי זעם" לדוגמא).

התמחות. באופן דומה למהלך של יצרת גוף מטה אזרחי לעיצוב המדיניות, נדרשת גם יצירת התמחות מסוימת במישור האופרטיבי – יישומי של ההרתעה. התמחות זו יכולה להיות מושגת על ידי צוות מצומצם יחסית, שיהיה שותף בכל תהליכי הפעילות המבצעיים השונים, ויוכל לסייע למקבלי החלטות בתכנון פעולות אפקטיביות כמו גם הימנעות מראש מפעולות שלא צפויות להשיג את מטרותן. במקביל, יוכל הצוות לבצע מחקר ותחקור של הניסיון המבצעי שנצבר ובכך לאתר כשלים (מהם ניתן יהיה להימנע) ולא פחות חשוב מכך, לעסוק באיתור הצלחות והבנתן. כך למשל היה ניתן להרחיב את ההצלחה בהרתעה שהושגה בכפר ארנון למקומות נוספים או להימנע מכניסה לעימות סביב שאיבת המים מהוואזני.

הרתעה המאיימת על האוכלוסיה

הרתעה באמצעות יצירת לחץ על האוכלוסיה הינה ככל הנראה אכן הדרך הטובה ביותר הפתוחה למדינת ישראל ליצור הרתעה נגד החזבאללה, אולם גם במישור זה נדרשת צורת הסתכלות שונה מהמקובלת כיום. את הלחץ על האוכלוסיה ככלי בהרתעה נגד חזבאללה (כארגון גרילה) יש לראות בצורה הרחבה ביותר שניתן, הן מבחינת השימוש בכלים והן מבחינת אוכלוסית היעד. מבחינת הכלים שבהם עושים שימוש, ישראל חייבת להרחיב את אמצעי הלחץ, הענישה וההשפעה שיש ביכולתה להפעיל על אוכלוסיה אזרחית, בעיקר לכאלה שאינם כוללים פגיעה פיזית באוכלוסיה, ולכאלה שאינם מופעלים ישירות על ידי הצבא. במקביל, על ישראל לבחון הרחבה של האוכלוסיות עליהן ניתן להשפיע, תוך בידול ביחס שינתן לכל אוכלוסיה ואוכלוסיה. באופן זה תוכל ישראל להפעיל צורות השפעה שונות על אוכלוסיות שונות, שיביאו להשפעות שונות על חזבאללה: בידול בין האוכלוסיה השיעית בדרום לבנון (למודת הקרבות) לזו שבביירות (המחפשת לחזור בהקדם לשגרה ולשיפור רמת החיים), ובין האוכלוסיה השיעית (התומכת באופן טבעי בחזבאללה) לזו הנוצרית או הסונית (הרואות בחזבאללה אויב פוטנציאלי או ממשי). מישור נוסף שבו צריך הלחץ על האוכלוסיה להשתנות הוא ביעדי ההרתעה אותו הלחץ על האוכלוסיה מנסה להשיג. מניסיונה של מדינת ישראל, ובכלל זה הניסיון עם חזבאללה, ראינו כי לרוב לחץ על האוכלוסיה במטרה להשיג פעולה אקטיבית וישירה של האוכלוסיה כנגד ביצוע פיגועים נוטה להיכשל בהשגת יעדיו. על כן על ישראל לכוון את הלחץ על האוכלוסיה כך שישגי הרתעה במישור הפוליטי הרחב יותר, בדגש על הלגיטימציה לפעולות הארגון. ניסיון העבר של העימות נגד ארגוני הטרור והגרילה מצביע על כך שלרוב ארגונים אלה מנצחים בזכות תמיכה

ציבורית (פוליטית) ולא בזכות כוחם הצבאי. חלק מרכזי מתמיכה זו היא הלגיטימציה לה זוכה הארגון. לגיטימציה זו נוגעת במספר מעגלים: לגיטימציה חיונית פנים לבנונית להמשך האחזקה של חזבאללה בנשק, לגיטימציה של האוכלוסיה השיעית להמשך הלחימה בישראל, ולבסוף לגיטימציה מקומית – שיעית המקיימת את הארגון בפועל: היא שמעודדת את הנוער להצטרף לפעולות חזבאללה, היא שמביאה את הציבור לתמוך במפלגה בבחירות המקומיות והארציות וכדומה. שימוש בלחץ על האוכלוסיה כאמצעי הרתעה לטווח ארוך מתאימה גם לאור נטיית של האוכלוסיה להתאחד בזמן משבר, ורק לאחר זמן מתחילות לעלות השגות ומחלוקות פנימיות, העשויות לשרת את ההרתעה הישראלית. ולבסוף, כמו כל עיסוק בחיינו, ובתחום הצבאי בכלל זה, **אופן ביצוע הלחץ על האוכלוסיה חייב להיות מתוכנן, וצורת הביצוע שלו צריכה במינון ובצורה המדויקת.** ביצוע הלחץ על האוכלוסיה במינון נמוך מידי לא ישיג את יעדיו, ומנגד לחץ רב מידי יביא לפגיעה בישראל. לשם יישום הרעיונות ישראל חייבת לפעול בשני כיווני עשייה מרכזיים: האחת היא מתן דגש רב יותר לפעולות בזירה הבין לאומית, בדגש על הגברת אינטנסיביות וחשיבות הפעולות המבוצעות מול מדינות ערב. כיוון שני הוא בניית מערכת מקצועית שתשתמש בכלים מוכרים להשפעה על קהל. ראשית תעסוק במחקר השפעות של הפעולות (על ידי הפניית צי"ח לגורמי המודיעין) ובהמשך תיעזר גם בביצוע סקרים, שימוש בפרסומאים וכדומה. כלים אלו יאפשרו הערכת יעילותם של מהלכים שונים כגון ביצוע סגר ימי ואווירי (ולו גם חלקי, במקום המשך תקיפות שהביאו להרג אזרחים), פגיעה בשירותים מוניציפאליים במקומות בהם שולט חזבאללה (פגיעה במתקני ביוב, תשתית חשמל מקומית וכדומה).

ביבליוגרפיה

- אבו איאד, ללא מולדת, ת"א, הוצאת מפרש, 1983.
- אבידן, דן, "לוחמים באי ודאות", דבר, 7.1.94, עמ' 18.
- אבירן, ראובן, מלחמת לבנון: מסמכים ומקורות ערביים (חלק א'), ת"א מערכות, 1987.
- אדליסט, רן, אהוד ברק – מלחמתו בשדים, אור יהודה: הוצאת כנרת, 2003.
- אולמרט, אהוד, בנאום בפני הארגונים היהודיים בארה"ב, 14.11.06. נדלה בתאריך 2.5.07, מאתר משרד ראש הממשלה בכתובת:
<http://www.pmo.gov.il/NR/rdonlyres/A4601633-58A6-432D-B6E2-1AA4487C13F7/0/ujch141106.doc>
- אלאנאר, 22.7.85, בתרגום חצב בסימוכין 14.8.85/843/005.
- אלאקתצאדי, 1.9.93, בתרגום חצב בסימוכין 1193/843/0001.
- אלדיאר, 25.10.90 (ראיון עם "אבו יאסר" ראש הלשכה המדינית של הארגון), בתרגום חצב בסימוכין 61190/843/0006.
- אלוטן אלערבי, 31.5.85 (בתרגום חצב).
- אלון, גדעון, "הרמטכ"ל: לחיזבאללה יש כנראה טילים המסוגלים לפגוע בעכו ובכרמיאל", הארץ, 14.8.96, עמ' 1.
- אלון, גדעון ושרון שדה "מופז: אין לשנות את יעדי צה"ל ושיטותיו בלבנון", הארץ, 17.3.99.
- אלון, יגאל, בתחבולות מלחמה, ת"א: הוצאת הקיבוץ המאוחד, 1990.
- אלחיאת, 27.11.89, בתרגום חצב בסימוכין 15.12.89/843/1003.
- אלמוג, דורון, אסטרטגית ההרתעה של ישראל כמודל "הרתעה מצטברת", חיפה:אוניברסיטת חיפה, 1997.
- אלנהאר, 27.7.87, בתרגום חצב בסימוכין 16.8.87/843/0122 (מצטט את חסן נצראללה).
- אלנשרה, 5.12.83, בתרגום חצב בסימוכין 10.1.84/843/025.
- אלעלאם, 15.6.85, עמ' 60-61. בתרגום חצב בסימוכין 29.7.85/843/067.
- אס, אורי ויואב שטרן, "חייל נהרג ממתען חיזבאללה; הערכה: הארגון תכנן חטיפה", הארץ, 9.5.04.
- אלראי, 22.11.84, בתרגום חצב בסימוכין 02.12.84/848/002.
- אלראיה, 15.10.90, (ראיון עם צובחי טופילי) בתרגום חצב בסימוכין 21.11.90/843/0001.
- אלשראע, 17.3.86, בתרגום חצב בסימוכין 2.4.86/843/001.
- אמ"צ / תוה"ד, העימות המוגבל, צה"ל: 2001.
- ארליך, ראובן, "תפיסת אזור הביטחון ועמידתה במבחן המציאות", בתוך אזור הביטחון בלבנון – עיון מחדש, נערך על ידי יעקב בר-סימן טוב, ירושלים: האוניברסיטה העברית, 1997.
- ארליך, ראובן, "הסכם טאיפ" מרכיביו העיקריים ומשמעותו, פרסומי מל"מ, 13.3.05. נדלה מאתר:
http://www.intelligence.org.il/sp/3_05/taif_ag.htm, בתאריך 10.11.06.
- ארנס, משה, מלחמה ושלום במזה"ת 1988-1992, ת"א: הוצאת ידיעות אחרונות, 1995.

ארנס, משה, הארץ, (מאמר דעה) 25.2.99.

אשכנזי, אלי ועמוס הראל, "מופז בגבול הצפון: האיום העיקרי - חטיפת חיילים", הארץ, 18.5.05.

בכור, גיא, "חזבאללה: התוקפנות הציונית אילצה את ההתנגדות האיסלאמית להגיב בקטיושות", הארץ, 29.11.95.

בכור, גיא, "חיזבאללה מאיים בפיועי התאבדות נגד יעדים ישראליים ברחבי העולם", הארץ, 15.4.96.

בכור, גיא, "חיים ומוות בידי המפלגה המשחררת", הארץ, 23.7.96.

בן, אלוף, "דיווח שהגיע לרבין: סוריה החלה בצעדים לריסונו של החזבאללה", הארץ, 19.6.95, א3.

בן, אלוף, "רבין ידון היום עם רוס בדרכים לשיפור ההבנות ממבצע 'דין וחשבון'", הארץ, 10.7.95.

בן, אלוף, "ברק קבע: הנסיגה מלבנון - לפי החלטה 425", הארץ, 23.3.00.

בן, אלוף, דניאל סובלמן, "טנט יבקר בדמשק; ידרוש לא להפריע לתהליך", הארץ, 25.6.03.

בן גוריון, דוד, יחוד ויעוד, ת"א: מערכות, 1971.

בן ישי, רון, "צריך להראות להם מי בעל הבית", מוסף ידיעות אחרונות, 25.11.94, עמ' 8-9.

בר, מיכה, קנים אדומים באסטרטגית ההרתעה של ישראל, ת"א: משרד הביטחון, 1990.

בראל, צבי, "חיזבאללה יורה לעבר ישראל, אך מכון מסרים גם כלפי הזירה הפנים-לבנונית", הארץ, 15.5.05.

בראל, צבי, "תקשורת לוחמת, המסרים של נצראללה", העין השביעית, גיליון 64, ספטמבר 2006.

בראל, צבי, "מצעד הכוח של נצראללה", הארץ, 10.11.06.

ברודי, ברנרד, מלחמה ופוליטיקה, ת"א, מערכות, 1973.

ברום, שלמה, ישראל ודרום לבנון: בטרם הסכם שלום עם סוריה, ת"א: מרכז יפה למחקרים אסטרטגים, 1999.

ברזילי, אמנון, "ירידה חדה במספר ההרוגים בצה"ל ב-99", הארץ, 20.1.00.

בר יוסף, אורי, "50 שנות הרתעה ישראלית: לקחי העבר ומסקנות לעתיד", מערכות, גיליון 366-367, ספטמבר 1999, עמ' 12-29.

בר סימן טוב, יעקב, אזור הביטחון בלבנון: עיון מחודש, ירושלים: האוניברסיטה העברית, 1997.

גבאי, שפי, "בלבנון מסירים תמונות חומייני", מעריב, 5.9.84.

גבאי, שפי, "סוריה ואירן הגיעו להסכם על ביירות", מעריב, 17.5.88.

גורדון, שמואל, "הרתעה בעימות מוגבל עם הפלשתינאים", בתוך: העימות המוגבל, נערך על ידי חגי גולן ושואל שי, ת"א: מערכות, 2004.

גנור, בועז, ישראל והטרור: לפני הסכם אוסלו ואחריו, ירושלים: הוצאת שלם, 1995.

גנור, בועז, ורונו הופמן, סוריה והטרור, הרצליה: המכון הבינלאומי למדיניות נגד טרור, המרכז הבינתחומי, 1997.

גנור, בועז, מבוך הלוחמה בטרור, הרצליה: המכון הבינלאומי למדיניות נגד טרור, המרכז הבינתחומי, 2003.

דיין, משה, "פעולות צבאיות בימי שלום" מערכות, גיליון 119, 1959, עמ' 54-61.

דרור, יחזקאל, אסטרטגיה רבתי לישראל, ירושלים: אקדמון, 1989.

דרורי, זאב, מדיניות הגמול בשנות ה-50: חלקו של הדרג הצבאי בתהליך ההסלמה, באר שבע: אוניברסיטת בן גוריון, 1987.

דר שפיגל (העיתון), "אין אנו אחראיים לחטיפת המטוס", (ראיון עם סמנכ"ל אמל, חסן סובלאני), הארץ, 27.6.85.

הארץ, 28.2.94, עמ' 12.

הארץ, "האו"ם נגד חזבאללה", 21.4.06. (מאמר מערכת).

הארץ, "סקר: הציבור רואה גם בדוברת צה"ל אחראית", 28.11.06.

הועדה לבדיקת אירועי המערכה בלבנון 2006 - ועדת וינוגרד, דין וחשבון חלקו, אפריל 2007. נדלה בתאריך 30.5.07, מאתר הועדה בקישור: <http://www.vaadatwino.co.il/reports.html>

הנטינגטון, סמואל, התנגשות הצליוויזציות, ירושלים: שלם, 2003.

הראל, עמוס, "1,100 תקריות היו מתחילת השנה בלבנון - כמעט כפליים מאשתקד", הארץ, 27.11.98.

הראל, עמוס, "עוזר ראש אג"ם: אין חובה שקצינים התומכים בנסיגה מלבנון יופיעו בפני הקבינט", הארץ, 24.5.99.

הראל, עמוס, "13 פצועים בפיגוע התאבדות בלבנון", הארץ, 31.12.99.

הראל, עמוס, "בכירים בצבא: ההשלמה עם התקפות החיזבאללה – טעות קשה", הארץ, 27.1.00.

הראל עמוס, "ממשלת לבנון הציבה חיילים ושוטרים סמוך לגבול הבינלאומי", הארץ, 26.5.00.

הראל, עמוס, "באמ"ן מעריכים: נשיא סוריה מפגין עוצמה צבאית בניסיון להסתיר את חולשת שלטונו" הארץ, 5.6.05.

הראל, עמוס, "נצראללה כנראה מבקש בשלב ראשון שקט", הארץ, 14.7.06.

הראל, עמוס, "קצינים לפרץ: להגיב בחריפות להתגרות החזבאללה", הארץ, 20.12.06.

הראל, עמוס, ואלוף בן "ראש אמ"ן: בידי חזבאללה רקטות שמגיעות לאזור השרון", הארץ, 27.7.04.

הראל, עמוס, ושרון גל, "ישראל: נגיב בחריפות אם תימשך הפגיעה בצד"ל", הארץ, 2.6.99.

הרכבי, יהושפט, מלחמה גרעינית ושלום גרעיני, ת"א: מערכות, 1964.

הרכבי, יהושפט, על הגרילה, ת"א: הוצאת מערכות, 1971.

וקאד, עלי, "סניורה: נסראללה וחיזבאללה מקריבים חייהם", נדלה מאתר YNET, 30.7.06, בכתובת <http://www.ynet.co.il/articles/0,7340,L-3283713,00.html>. נדלה בתאריך 10.8.06.

זיו, חני, ויואב גלבר, בני קשת, ת"א: הוצאת משרד הביטחון, 1998.

זינגר, טלי, "לבנון ממשיכה לתבוע קורבנות", דבר, 7.8.84.

זיסר, איל, בשם האב, ת"א: אוניברסיטת ת"א, 2004.

חאלידי, ראשיד, במצור, ת"א: מערכות, 1988.

חן, עוז, "הרהורים על יכולת ההרתעה של ישראל", מערכות, גיליון 279-280 (1981), עמ' 33-37.

טופיילי, צובחי, אלעהד, 16.2.90, בתרגום חצב בסימוכין 17.4.90/843/0008.

יניב, אבנר, "הרתעה והגנה באסטרטגיה הישראלית", מדינה, ממשל ויחב"ל, מס. 24 (1985), עמ'

- כפאח אלערבי 9.1.84, בתרגום חצב בסימוכין 18.1.84/843/037.
 כרמון, אלי, קואליציות בין ארגוני טרור, חיפה: אוניברסיטת חיפה, 1996.
 לוי, און, "זאב זאב – והזאב הגיע", דבר, 6.8.93, עמ' 17.
 לוי, און, ושמעון וייס, "קצין נהרג ו-13 חיילים נפצעו בדר"ל", דבר, 26.7.94, עמ' 1.
 לוי, אמנון ומנחם הורוביץ "רבין: הגדלת אזור הביטחון בדרום לבנון תסבך אותנו עם האוכלוסיה",
חדשות, 26.10.88.
 מבצע "דין וחשבון", אתר האינטרנט של זרוע היבשה / חיל התותחנים בצה"ל, נדלה בתאריך 1.5.06.
 מאתר <http://www1.idf.il/mazi/site/templates/controller.asp?lang=HE&fid=48822>
 מבצע "ענבי זעם", אתר האינטרנט של זרוע היבשה / חיל התותחנים בצה"ל, נדלה בתאריך 1.5.06,
 מאתר <http://www1.idf.il/mazi/site/templates/controller.asp?lang=he&fid=48816>
 מוסאוי, חוסיין, כפאח אלערבי, 9.1.84, בתרגום חצב בסימוכין 18.1.84/843/037.
 מל"מ, פיגועי שביצע חזבאללה כנגד כוחות צהל בהר דוב מאז הנסיגה מלבנון, 13.2.05, נדלה בתאריך
 2.5.06 מאתר מרכז המידע של המרכז להנצחת מורשת חיל המודיעין.
http://www.intelligence.org.il/sp/2_05/dov.htm.
 מל"מ, טקס החזרת הגופות של מחבלי חזבאללה, 30.11.05, נדלה בתאריך 2.5.06, מאתר המרכז
 להנצחת מורשת חיל המודיעין
http://www.terrorisminfo.org.il/malam_multimedia/html/final/sp/heb_n/hezbollah_d1_105.htm
 מלמן, יוסי, "שופט ארגנטינאי הוציא צווי מעצר בינלאומיים נגד 4 דיפלומטים איראנים", הארץ,
 11.8.94.
 ממר"י, "עורך היומון הלבנוני אלנהאר תוקף את פעילות החזבאללה בדרום לבנון", נדלה מאתר
 MEMRI, 1.12.03, בתאריך 5.7.05.
<http://www.memri.org.il/memri/LoadArticlePage.asp?language=Hebrew&enttype=4&entid=1372>
 ממר"י, "חבר פרלמנט ומנכ"ל עיתון אל-נהאר הלבנוני: על חזבאללה להפסיק להתנהג כמדינה בתוך
 מדינה", נדלה בתאריך 2.5.06,
http://www.memri.org.il/memri/PrinterFriendly_hebrew.asp?Etype=4&Eid=1846#_ftn1#_ftn1
 מנדלזון, ברק, ההרתעה הישראלית במלחמת המפרץ, ת"א: חמו"ל, 1999.
 מנצור, איימן, "הצהרות אסד: מלים מעורפלות, משמעות ברורה", מבט על, גיליון 189, ת"א:
 אוניברסיטת ת"א, 23.10.06.
 מעריב, "אמל: מעכשיו החיים בדרום לבנון יהיו ברוח קנאות האסלאם", 5.7.85.
 משגב, חיים, שיחות עם שמיר, ת"א: ספרית פועלים, 1997.

- נובו מגזין, 2.6.84, בתרגום חצב.
- נובו מגזין, 25.7.87, (ראיון עם חוסיין מוסאווי), תרגום חצב בסימוכין 11.8.87/844/0020.
- נובו מגזין, 17.10.87, בתרגום חצב בסימוכין 16.12.87/844/4963.
- נובו מגזין, 30.6.90, (ראיון עם פדאללה), בתרגום חצב בסימוכין 19.07.90/844/0006.
- נובו מגזין, 3.8.91, (ראיון עם פדאללה) בתרגום חצב בסימוכין 080991/843/0008.
- נחמיאס, רועי, "נסראללה: הפתענו אתכם בים, נפתיע ביבשה", YNET, 16.7.06.
- 10.8.06. נדלה בתאריך <http://www.ynet.co.il/articles/0,7340,L-3276773,00.html>
- נחמיאס, רועי, "נצראללה: מתנצל בפני המשפחה שנפגעה בנצרת", YNET, 20.7.06.
- 10.8.06. נדלה בתאריך <http://www.ynet.co.il/articles/0,7340,L-3280421,00.html#n>
- נחמיאס רועי ועלי ואקד, "נסראללה מאיים על ת"א; צה"ל על תשתיות בלבנון", YNET, 3.8.06.
- 10.8.06. נדלה בתאריך <http://www.ynet.co.il/articles/0,7340,L-3285945,00.html>
- נחמיאס, רועי, "נצראללה לערביי חיפה: צאו משם, מצטער", נדלה מאתר YNET, 9.8.06.
- 10.8.06. נדלה בתאריך <http://www.ynet.co.il/articles/0,7340,L-3288928,00.html>
- נחמיאס רועי, "חזבאללה מודה: קיבלנו 300 מליון לצורך שיקום", אתר YNET, 21.11.06.
- <http://www.ynet.co.il/Ext/Comp/ArticleLayout/CdaArticlePrintPreview/1,2506,L-3330938,00.html>. נדלה בתאריך 10.12.06.
- נחמיאס, רועי, "חורבות הניצחון האלוהי", אתר YNET, 14.7.07, נדלה בתאריך 16.7.07, בקישור <http://www.ynet.co.il/articles/0,7340,L-3424281,00.html>.
- סובלמן, דניאל, "נתניהו יציע ללבנון משא-ומתן ללא סוריה על נסיגת צה"ל", הארץ, 7.3.99.
- סובלמן, דניאל, "תחנת ביירות מאחורי ההתנגדות הפלסטינית", הארץ, 14.2.2001, עמ' ב3.
- סובלמן, דניאל, "אירופה: נטיל סנקציות אם חיזבאללה יפעל", הארץ, 14.1.02.
- סובלמן, דניאל, "ביקורת בצבא הסורי: אסד מעודד פעילות חיזבאללה", הארץ, 3.6.02.
- סובלמן, דניאל, "קנדה הוציאה חיזבאללה אל מחוץ לחוק והקפיאה נכסיו", הארץ, 12.12.02.
- סובלמן, דניאל, "נסראללה: לא ננצל את המלחמה בעיראק כדי לתקוף את ישראל", הארץ, 3.3.03.
- סובלמן, דניאל, כללי משחק חדשים (מזכר מספר 65), ת"א, מכון יפה ללימודים אסטרטגים, 2003.
- סובלמן, דניאל, "ארבע שנים לנסיגת מלבנון", עדכן אסטרטגי, כרך 7, גיליון 2, יולי 2004.
- סוכנויות הידיעות, "רייס: כפר כנא ממחיש שהגיע הזמן להפסקת אש", אתר YNET, 30.7.06, בכתובת <http://www.ynet.co.il/articles/0,7340,L-3283446,00.html>. נדלה בתאריך 10.8.06.
- סוכנויות הידיעות, "ג'האד בנייה: חזבאללה מסתער על שיקום ביירות", YNET, 27.8.06, בכתובת: <http://www.ynet.co.il/articles/0,7340,L-3296427,00.html>. נדלה בתאריך 30.8.06.
- סיוון, עמנואל, קנאי האסלאם, ת"א: עם עובד, 1993.
- סלע, אברהם, "אזור הביטחון – היבטים לבנונים ואזוריים", בתוך: אזור הביטחון בלבנון – עיון מחדש, נערך על ידי יעקב בר-סימן טוב, ירושלים: מכון דיוויד ליחסיים בין לאומיים, 1997.

ע'נדר, ע"א כרים, אלאסבוע אלערבי, 24.12.84. (מראיין את מחמד חוסיין פצ'אללה), בתרגום חצב בסימוכין 02.01.85/843/004.

פדאללה, מוחמד חוסיין, אלנשרה, 21.11.83, בתרגום חצב בסימוכין 29.1.84/843/067.

פדאללה, מוחמד חוסיין, אלערב, 17.6.84, בתרגום חצב בסימוכין 29.7.84/843/063.

פדאללה, מוחמד חוסיין, אלאפק, 10.1.85, בתרגום חצב בסימוכין 30.1.85/843/067.

פדאללה, מוחמד חוסיין, אלנהאר אלערבי ואלדולי, 18.3.85, בתרגום חצב בסימוכין 24.3.85/842/041.

פדאללה, מוחמד חוסיין, אלשראע, 28.9.87, בתרגום חצב בסימוכין 2.11.87/843/4935.

פיילר, גיל, מימון הטרור האסלאמי (סדרת מאמרים, מספר 5), הרצליה: המרכז הבינתחומי, 1999.

פלד, יוסי, "הרקע לנוכחות צה"ל באזור הביטחון", בתוך: אזור הביטחון בלבנון: עיון מחודש, נערך על ידי יעקב בר סימן טוב, ירושלים: מכון דיוויד ליהסים בין לאומיים, 1997.

פלד, יוסי, איש צבא, ת"א: הוצאת מעריב, 1993.

פרחי, רן, "חזבאללה והפוליטיקה הלבנונית", גדלה מאתר אומדיה, 16.7.06, בכתובת http://www.amedia.co.il/Show_Article.asp?DynamicContentID=1635&MenuID=726&ThreadID=1014017

קובר, אבי, "סכסוכים בעלי עצימות נמוכה: מדוע קיים פער בין תאוריה ומעשה?", בתוך: העצמות המוגבלות, נערך על ידי חגי גולן ושאלו שי ת"א: מערכות, 2004.

קורץ, ענת, נחמן טל ומשכית בורגין, טרור אסלאמי וישראל, ת"א: פפירוס, 1993.

קם, אפרים, מן הטרור ועד הגרעין, ת"א: מכון יפה למחקרים אסטרטגיים, 2004.

קרמר, מרטין, פדאללה – המצפן של חזבאללה, ת"א: מרכז דין, 1998.

רבין, איתן, "רבין בקרית שמונה: בלחימה לא פתרנו את הבעיה, לא בעת מלחמת לבנון ולא מאז", הארץ, 2.4.95.

רבין, איתן, "מנהיג חיזבאללה: ישראל אינה מסוגלת להגיב על הפיגועים, בגלל נטל הקטיושות", הארץ, 29.10.95.

רבין, איתן, "קרית שמונה ספגה את עיקר הפגיעה – פצועים ונזק כבד", הארץ, 11.4.96, א2.

רבין, איתן, "העיתון הלבנוני 'אלספיר': מצרים מזהירה את ישראל שלא תתקוף בלבנון", הארץ, 23.6.94, א4.

רבין איתן וגיא בכור, "החזבאללה מאשים את ישראל בניסיון התנקשות בחיי שני פעיליו בלבנון", הארץ, 15.12.94, עמ' א1.

רבינוביץ, דני, "תסביך הגבריות", הארץ, 16.8.06.

רויטרס, ביירות, 15.4.96.

רום, גיורא, "מבחן האסטרטגיות של היריבים", בתוך: מלחמת לבנון השנייה – משמעויות אסטרטגיות, נערך על ידי שלמה ברום ומאיר אלרן, ת"א: המכון למחקרי ביטחון לאומי וספרי חמד, 2007.

שטייניץ, יובל, "תרבות המלחמה האבודה", הארץ, 17.8.06.

- שטרן, יואב, "נצראללה: לו הערכנו היקף התגובה, לא היתה חטיפה", הארץ, 28.8.06
- שטרן, יואב, "נסראללה בנאום פומבי ראשון מאז המלחמה: זהו ניצחון אלוהי, היסטורי ואסטרטגי", הארץ, 24.9.06.
- שטרן, יואב, "סומלים לחמו לצד חזבאללה בלבנון", הארץ, 16.11.06.
- שי, שאול, טרור בשם האמאם, הרצליה: המרכז הבינתחומי, 2001.
- שי, שאול, "העימות המוגבל ומושג ההרתעה", בתוך: העימות המוגבל, נערך על ידי חגי גולן ושאול שי, ת"א: מערכות, 2004.
- שיף, זאב, "טעות אסטרטגית", הארץ, 20.7.06.
- שיף, זאב, "הקו האדום החדש", הארץ, 8.6.00.
- שיף, זאב ואהוד יערי, מלחמת שולל, ת"א: שוקן, 1984.
- שיפטן, דן, "אש"פ ומלחמת לבנון – סיכום ביניים", בתוך: מלחמת לבנון – בין מחאה להסכמה, סדרת קו אדום, נערך על ידי יצחק בן אהרון, ת"א: הקיבוץ המאוחד, 1983.
- שלח, עופר, ויואב לימור, שבויים בלבנון, ת"א: ידיעות אחרונות, 2007.
- שלינג, תומאס, חימוש והשפעה, ת"א: הוצאת מערכות, 1981.
- שלייפר, רון, לוחמה פסיכולוגית בישראל – עיון מחדש, רמת גן: אוניברסיטת בר אילן- מרכז בס"א, 2002.
- שמיר, יצחק, סיכומו של דבר, ת"א: עידנים, 1994.
- שמיר, שלמה, "ארה"ב שוקלת לבקש את הסגרתו של השייח נצראללה", הארץ, 25.9.01.
- שפירא, שמעון, הרדיקליזם השיעי בלבנון, ת"א: המו"ל, 1987.
- שפירא, שמעון, חזבאללה בין אירן ולבנון, ת"א: הוצאת הקיבוץ המאוחד ומרכז דיון, 2000.
- שרון, אריאל, "נאום שלא ננאם", בתוך: מלחמת ברירה, נערך על ידי אהרון יריב, ת"א: הקיבוץ המאוחד ומכון יפה למחקרים אסטרטגיים, 1985.
- Adham, Saouli, "Lebanon's Hizbullah: The Quest for Survival", World Affairs, Fall 2003, Vol. 166, No. 2, pp. 71-79.
- Al Nizar, Hamzeh, "Myth and Reality", Index on Censorship, No. 5, 2000, pp. 128-130.
- Alon, Hanan, "Can Terrorism be Deterred? Some Thoughts and Doubts", In: Contemporary Trends in World Terrorism, edited by Anat Kurz, N.Y.: Praeger, 1987.
- Arian, Asher, Israeli Public Opinion on National Security 2000, Memo. No. 56, Tel Aviv: Jaffee Center for Strategic Studies, 2000
- Crenshaw, Martha, "The Logic of Terrorism: Terrorist Behavior as a Product of Strategic Choice", in: Origins of Terrorism: Psychologies, Ideologies, Theologies, State of Mind, edited by Walter Reich, Cambridge: Cambridge University Press, 1990.

- Crenshaw, Martha, "Why America? The Globalization of Civil War", Current History, Vol.100, No. 650, December 2001, pp. 425-432
- Davis, Paul K., and Brian M. Jenkins, Deterrence and Influence in Counterterrorism, Santa Monica: RAND, 2002
- Evans, Ernest, "American Policy Response to International Terrorism", in: Terrorism: Interdisciplinary Perspectives, edited by Yonah Alexander & Seymour M. Finger, N.Y.: John Jay Press, 1977, pp. 106-117.
- Fleming, Peter A., Michael Stohl, Alex Schmid, "The Theoretical Utility of Typologies of Terrorism", in: The Politics of Terrorism, edited by Michael Stohl, N.Y.: Marcel Dekker Inc, 1979.
- Ganor, Boaz, Countering State-Sponsored Terrorism, Herzliya: The Interdisciplinary Center., 1997.
- George, Alexander L. and Richard Smoke, Deterrence in American Foreign Policy: Theory and Practice, New York : Columbia University Press, 1974.
- Graham, Usher, "Hizballah, Syria, and the Lebanese Election", Journal of Palestine Studies, Vol. 26, No. 2 (Winter 1997), pp. 59-67.
- Hijazi , Isham., "Iran Says Syria Won't Disarm Hezbollah Fighters in Lebanon", N.Y. Times, 11.3.87
- Hijazi, A. Isham, "Syria Force Not Needed, Iran Insists", N.Y. Times, 18.5.88.
- Huntington, Samuel, "Conventional Deterrence and Conventional Retaliation", International Security, 1983, Vol. 8 , No. 3, pp.32-56
- Juergensmeyer, Mark, "Terror in the Name of God", Current History, vol. 100, No. 649, Nov. 2001.
- Karmon, Ely, "'Fight All the Fronts' Hizballah, the War on Terror, and the War in Iraq" , Policy Focus, No. 46, December 2003.
- Kremer, Martin, "Hizbullah in Lebanon", The Oxford Encyclopedia of The Modern Islamic World, edited by John L. Esposito, Oxford: Oxford University Press, 1995.
- Lebow, Richard Ned, "Deterrence: A political and Psychological Critique", in: Perspectives On Deterrence, edited by Paul Stern, Robert Axelrod, Robert Jervis, Oxford: Oxford University Press, 1989.
- Levran, Aharon, "The Decline of Israeli Deterrence", Policy Paper No. 113, Ariel Center for Policy Research ,2001, (accessed: 12.10.2005)
<http://www.acpr.org.il/publications/policy-papers/pp113-xs.html>

Lesser, O. Ian, "Countering the New Terrorism: Implications for Strategy", In: Countering the New Terrorism, edited by Lesser, Ian O., Santa Monica: RAND, 1999

Marlow, Lara, "We Will Take Revenge", The Time, 13.5.96.

Merari, Ariel, "Terrorism as a Strategy of Insurgency", Terrorism and Political Violence, Vol. 5, No.4, (1993).

Monday Morning, 20.1.85.(מובא ע"י חצב בשפת המקור)

Monday Morning, 22.12.85.

29.12.85/844/007 בסימוכין , בשפת המקור,

Morgan, M. Patrick, Deterrence- A Conceptual Analysis, London: SAGE Publications, 1983.

Nasrallah, Hasan, "Nasrallah on Electoral Program", Balabakk Voice of Oppressed, by FBIS-NES, Vol. 92, No. 153, 7.8.92, pp. 30-34.

Norton, Augustus R., Amal and The Shi'a, Austin: University of Texas Press, 1988.

Post, Jerrold M., "Terrorist Psycho-Logic: Terrorist Behavior as a Product of Psychological Forces", in: Origins of Terrorism, edited by Walter Reich, Cambridge: Cambridge University Press, 1990.

Ranstop, Magnus, HizbAllah in Lebanon, New York: St. Martin Press, 1997.

Rapoport, David C., "The Four Waves of Rebel Terror and September 11th", in: The New Global Terrorism, edited by Charles W. Kegley, Upper Saddle River, N.J.: Prentice Hall, 2003.

Royal United Services Institute (RUSI), News Brief, July 1988, Vol. 8, No. 7.

Schweitzer, Yoram, Hizballah, A Transnational Terrorist Organization, Herzlia: Interdisciplinary Center 1.9.2002, (ICT Article).

Seilinger, Tallie, "Hizbullah Scores Some Bloody Points", The Jerusalem Post, 20.10.88.

Shimshoni, Jonathan, Israel and Conventional Deterrence, London: Cornell University Press, 1988.

Snyder, Glenn H., Deterrence and Defense, N.J.: Princeton University Press, 1961.

The Associated Press, "Syria Is Said To Reject Iranian Plan for Beirut", 24.5.88.

U.S. Department of State, Patterns of Global Terrorism 2003, April 2004.

Wege, C. Anthony, "Hizbollah Organization", Studies in Conflict and Terrorism, Vol. 17, No. 2, January - April. 1994, pp. 151-164

Ya'ari, Ehud, "Unit 1800", The Jerusalem Report, 18.10.04, p. 27

Zisser, Eyal, "Hizbullah Attacks: Motives and Implications", Tel Aviv Notes, No. 30, Tel Aviv University, Moshe Dayan Center for Middle Eastern and African Studies, 28.1.02.

Zisser, Eyal, "Hizbullah's Uncertain Course", Tel Aviv Notes, No. 97, Tel Aviv: The Jaffee Center for Strategic Studies, 29.1.20